

50

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ
И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

1799

1837

А. Пушкин

40 - 42

Б Е О Г Р А Д 1 9 3 7

ГОДИНА IX

ГОДИНА IX

ПРИМА СЕ ПРЕТПЛАТА ЗА
ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

РУСКИ АРХИВ

(НА СРПСКО-ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ)

УПОЗНАВАЊЕ СА РУСИЈОМ НЕОПХОДНО ЈЕ СВАКОМ СЛОВЕНУ. УРЕДНИШТВО РУСКОГ АРХИВА ПРИВУКЛО ЈЕ ВЕЛИКИ БРОЈ РУСКИХ НАУЧНИКА, ПИСАЦА, И ЈАВНИХ РАДНИКА. У ТОКУ СВОГА ИЗЛАЖЕЊА РУСКИ АРХИВ ДАО ЈЕ ОГРОМАН МАТЕРИЈАЛ О СПОЉНОЈ И УНУТРАШЊОЈ ПОЛИТИЦИ РУСИЈЕ, О ЊЕНОМ ДУХОВНОМ И НАУЧНОМ ЖИВОТУ, О ЊЕНОЈ ПРИВРЕДИ И ФИНАНСИЈАМА. РУСКОЈ ЛИТЕРАТУРИ И УМЕТНОСТИ ДАТО ЈЕ НАЈШИРЕ МЕСТО. СИСТЕМАТСКИ ПРЕГЛЕД СВИХ ГРАНА ЖИВОТА РУСИЈЕ. КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА. ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА. ВЕЛИКИ БРОЈ ЧЛАНКА ИЛУСТРОВАН ЈЕ СЛИКАМА, КАРТАМА И ДИАГРАМИМА.

ПРЕТПЛАТА ЗА БАЛКАНСКЕ ЗЕМЉЕ: ЗА 1 ГОДИНУ
ДИНАРА 80; ПОЈЕДИНИ БРОЈ ДИНАРА 15; ДВОБРОЈ 20.
ОВАЈ ТРОСТРУКИ БРОЈ — 25.—

PRIX ABONNEMENTS: POUR LES AUTRES PAYS
EUROPEENS 1 AN, FR. FR. 50; 1 TOME FR. FR. 10

POUR LES AUTRES PAYS AMERIQUAINS —
1 AN — AM. DOL. 3; 1 TOME AM. CNT. 50

ПРЕТПЛАТУ ПРИМА АДМИНИСТРАЦИЈА ЧАСОПИСА:
БЕОГРАД, КОЛАРЧЕВА УЛ. БРОЈ 9, II СПРАТ, „ЗЕМГОР”
ТЕЛЕФОН БР. 20-737. БРОЈ ПОШТАНСКОГ ЧЕКА 53.259.

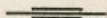
2 50

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 114635

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИ-
ТИКУ, КУЛТУРУ И
ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XL-XLII

БЕОГРАД 1937

На основу мишљења Главног просветног савета, Г. Министар просвете одлуком својом СНбр. 4164 од 12 фебруара 1929 године, одобрио је да се часопис „Руски архив“ може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Г. Министар вера 14 децембра 1929 год. под бр. 17040 наредио је да сва одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив“ како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији.

САДРЖАЈ:

	Страна
Алексеј Ремизов. — ПУШКИН (са сликом Пушкина од И. Л. Лињова)	5
Марина Цветајева. — МОЈ ПУШКИН (са сликом Пушкиновог споменика у Москви)	12
Konst. Fedjin. — О ПУШКИНУ	44
Mark Slonim. — ПУШКИН У МЛАДОСТИ	55
Vladislav Hodasević. — ПУШКИНОВИ ДВОБОЈИ	71
В. Архангелски. — ПУШКИН И ДЕКАБРИСТИ	79
Evgenije Ljacki. — POLITIČKI HUMANIZAM KOD ПУШКИНА	97
М. Л. Гофман. — ПУШКИН И ПУШКИНОВА ЕПОХА	107
Иван Лапшин. — КОМИЧНО У ПУШКИНОВИМ ДЕЛИМА	125
Алексије Јелачић. — ПУШКИН КАО ИСТОРИЧАР	146
Klavdija Žuhina. — КРЕПОСНО ПРАВО РО ПУШКИНОВИМ DELIMA	158
Петар Митропан. — ПРВИ ПРЕВОДИ ПУШКИНА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	167
Josip Badalić. — PREVODJENJE ПУШКИНОВИХ ДЕЛА KOD JUGOSLAVENA	178
N. Melnikova-Papouškova. — ČEŠKA ŠTAMPA О DVOBOJU I SMRTI ПУШКИНА	190
В. Kreft. — ПУШКИН У SLOVENAČKOЈ KNJIŽEVNOSTI (na slovenačkom)	197

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ О ПУШКИНУ.

А. Јелаčić. — Zbornici: „Literaturnoe nasledstvo“, br. 16—18 i Rukom Puškinovim.“ Петар Митропан. — „Пушкин код Срба“. Проф. г. Трошин. — „Пушкин и психологија творчества.“	209
С. Матић. — Српскохрватски часописи и књиге о Пушкиној стогодишњици. — Преводи из Пушкинових дела	217
К. Жукина. — Прослава стогодишњице Пушкина у иностранству и у Русији	220
В. Kreft. — USPOMENI D-ra IVANA PRIJATELJA (са сликом) (1875—1937)	222
Уредништво „Руског архива“. — УСПОМЕНИ Е. И. ЗАМЈАТИНА (1884—1937)	228
Е. Замјатин. — АУТОБИОГРАФИЈА (са сликом)	228
А. Remizov. — STOЈ — VOŠTANICA NEUTULIVA. (Uspomeni E. I. Zamjatina).	231
Уредништво „Руског архива“. УСПОМЕНИ СЕМЈОНА ВЕРЕШЧАКА (1889—1937) (са сликом)	238

ПУШКИН

I

ПУШКИНОВ ДАР

I. С Пушкином почињу моји први утисци из уметности речи. Иако већ знам, али још не читам, него само слушам: Евгеније Оњегин, Полтава, Борис Годунов, Прича о цару Салтану. И колико сам пута читао после и увек, као први пут, напрегнувши слух. И, читајући, разумео сам зашто сам тада слушао, не изустивши ни речи: моје слушање било је и моје оваплоћење — осећао сам се Татјаном, Маријом, Самозванцем, Лабудом, Веверицом — вретенастим ритмом скаске; а не само да сам осећао, удисао сам и ту природу — земљу тих лица и ритма: Русија, руска реч. А још доцније рекао сам себи: слушао сам и осећао, оваплћавао сам се у Татјану, Марију, Самозванца, Лабуда, Веверицу под чарима речи; а те чаробне речи назваћу „поезија“. Пушкин је ушао у моју културу речи и постао за мене песничка мера.

II. Писати стихове — то још није све, и никако није у стиховима „песник“, који може да се испољи исто тако и у прози (Гогољ). Песник произлази од „поезије“; с поезијом се рађају, и не постоји нека песничка наука, која може човека направити песником. Али открити песнички дар, то се без заната не може. Они који пишу стихове већ по самом начину свог изражавања речју приморани су да нарочито пажљиво прилазе речи, да бирају речи, — да чују реч — а код Кинеза је исто што и видети, чути и видети поједине речи и однос речи; из „како му драго“, а то у истој мери и за оне који пишу прозом, ништа ваљано не може да изиђе. Ко, ако не Пушкин, може да постане пример пажње наспрам речи и рада над речју!

III. У оно доба кад још нисам читао, него слушао, наднесен над драгим цртањем, чуо сам *Капетанову кћер*. Читајући плакали су — мотив који се понавља: „збогом“! — плакала је старица дадиља и мој брат, музикално расположен, а мене је занимало: „шта ће бити даље?“ И када сам почео да читам књиге, *Приповетке Бјелкинове* прочитао сам са истим интересовањем као што сам слушао некад *Капетанову кћер*. А много доцније, бавећи се занатом речи, почео сам да читам на свој начин: ишао сам за речима, изговарајући и прислушкујући; и остало ми је: читам „стилизоване приповетке“. Али Пушкин није ни према

чему подешавао, дакле, такав је стил Пушкиновог времена. Тај стил преко Пушкина открио се у *Јунаку нашег доба* код Љермонтова, али за нас у ближој форми, а од Љермонтова прећи ће *Козацима* Лава Толстоја. Идући за речима и изговарајући, читао сам *Приповетке* као први пут и са истом радозналостију: „шта ће бити даље?“ Традиција Пушкинове прозе није у материјалу речи — ја нисам у њој нашао ништа од Пушкинове поезије, и слух није Пушкинов, а „јасност“ која је ушла у навiku ништа не открива: „јасно“ као и „тамно“ термини су и увек се наводе од стране доцнијих књижевних оцењивача по свом оку и слуху; традиција Пушкинова је у грађењу приповетке — приповетка је „прича“: занимљиво провођење времена, она може бити поучна и философска, али то није важно. Пушкин је конструктор и његове конструкције су обрасци.

IV. Сан, као књижевни поступак — без њега се руски не пише: Гогољ, Љермонтов, Лав Толстој, Достојевски, Тургенјев, Љесков, Гончаров, Печерски, Писемски. У сновима није важно да ли су они измишљени или су се приснили, само да имају вероватност сна — „смисао“ друге „бесмислене“ реалности, када се „суштина, уступајући пред маштањима, слива с њима у нејасним привиђењима првог сна“. Од Пушкина почињу *прави снови*.

V. Када сам читао богумилске легенде о *Тивериадском мору*, одједном ми се показао Пушкин: видео сам га као демона — једног од оних који је докучио тајну оваплоћења Светлости; с љиљаном, подигавши се са дна морског и, прошавши небеске кругове, он се јавио на земљу — „и демони су га убили“. Али светлост... његово блистање чува руска реч.

II

ПУШКИНОВИ СНОВИ

I. Ретко које дело руске књижевности може да прође без сна. И то сведочи о видокругу и памћењу. У сновима је не само данашњица — одломци дневних утисака, недоречено и недомишљено; у сновима је и јучерашњица — чврсто усидрени догађаји из живота и најглавније: крв која води у праживот; али је у сновима и сутрашњица — оно што се обележава у непрекидном, безизворном потоку живота као будућност, и што је доступно зверима преко инстинкта, а човеку преко предосећања; у сновима се показује и познање и сазнање и предвиђање; живот приказан са сновима шири се у векове и довека. Сан је у руској књижевности — од библиских виђења пророка Авакума, описаних у последњој *Посланици цару Алексеју Михајловичу* и „мутног“ сна Свјатославовог у *Слову о полку Игоревом*. Загоскин у *Јурију Милославском* уводи сан као књижевни начин, али је Јуријев сан, као доцније сан Обломова код Гончарова,

ван реалности снова: тако нешто може и у сну да се усни, али може и на јави да се покаже. Снови, као нарочита стварност, („суштаственост“) на свој начин законита, са својом доследношћу, али ван дневне будне логичности, први пут појављују се код Пушкина: „мразна тама“ Пушкинова. И та тама ће завејати језом Толстоја и Достојевског, а преко њих ће зачарати поколења преко границе руске земље до океана и преко океана. Поезија Пушкинових стихова, као поезија Гогољеве прозе, звучи само руски, не може се превести; из превода може се само наслућивати и само осећати, али за руску књижевност својим звуком она озарава. Пушкиново име, као и име Гогољево, не може постати светско као Данте, Шекспир и Гете, него преко свог озарења руског — преко Толстоја и Достојевског — безимено улази у светско — у пут блиставог свода људске речи. Са светлошћу поезије од Пушкина произлази и „мразна тама“ његових снова — злокобност, ужас, грижа савести, јад, који ће узаврети најцрњом тугом код Љермонтова, и тугом доћи до Њекарасова и прожети немиром стих Блока, а у прози ће одјекнути као буна и метеж, код Толстоја и Достојевског. Симболисти, као Брјусов, а затим и Кузмин, који су прогласили Пушкина за књижевног вођу, потсетили су у године општепризнатог књижевног „како му драго“ и слободне импровизације на занимљиве конструкције Пушкинових приповедака, у томе је значај њиховог „пушкинизма“; њихови властити примери у форми стилизација изгубили су траг у руској прози, и то је, као код Андреја Бјелог Гогољ, кога је он свео у свом сопственом делу на прераду Гогољеве песничке речи, али указивање Андреја Бјелог на Гогоља, као на песника у прози који је изравнао међу између „стиха“ и „прозе“, има огроман значај: и зар није јасно да су за поезију — све форме и да нема нарочитих форми. А од стихотворне реторике Мајаковског, који је једном у футуристичком манифесту „збацио Пушкина, Толстоја и Достојевског с брода савремености“, ако нешто и остане, оно једино његови плакати са тргова. Снови, као друга, увек уздрхтана и немирна реалност, од Пушкина заузеле неопходно место код Гогоља и Љермонтова, Толстоја и Достојевског, Тургенева и Љескова. Мартин Задека, чији је сановник имао Пушкин, и до недавног времена, сећам се из свога детињства, популарна књига у Москви, мора се поносити својим утеницима, који су причали о таквим „бурама и јежевима“, — што њему, Задеки, у звезданом калпаку волшебника, и на памет није падало.

II. Шест Пушкинових снова: сан Татјанин, сан Григоријев, сан Марије Гавриловне, сан укупника Адриана Прохорова, сан Германа, сан Грињова. И сваки од тих снова имаће одзив.

Татјанин сан у Евгенију Оњегину јавља се као седам отсева огледала:

- 1) Снежна пољана и бучни поток; 2) Накострешен медвед;
- 3) Хајка у шуми и у медвеђим шапама; 4) На прагу вештичине

колибе, гледање кроз кључаоницу: чудовишта и међу њима Оњегин; 5) Отварају се врата, удар ветра, сви су устали, Оњегин гура врата, појава Татјане међу чудовиштима: „копита, сурле криве, репови, чупавци, очњаци, бркови, крвави језици, рогови и прсти коштани: моје!“ 6) „Моје“ — Оњеговино: у углу на клупи што се љуља и над њом Оњегин „нагиње главу своју на њено раме“, појава Ленског и Олге — „светлост заблиста“, Оњегин узима дуги нож — Ленски је оборен (заклан); 7) „Страшно се сене збише, зачу се неподношљив крик, колиба се заљуља“. Крај сна. Тај седмоделни огледалски сан, под јастуком Татјаниним је огледалце, имаће одјека у седмопојасном сну пана Данила у *Страшној освети* Гогољевој: пан Данило видеће кроз прозор своје најдубље једино привиђење: душу Катаринину, коју заводи отац, и која види своју мајку, коју је отац заклао, тим истим видом, као Љермонтов, видећи себе убијена у долини Дагестана, види како негде у Петрограду „једна од жена, овенчаних цвећем“, види њега, како лежи у долини Дагестана: „и крв је текла млазом што се леди“. И у *Рату и миру* код Толстоја сећање на Татјанино огледалце: Соња, враћајући на огледалцету, ништа не види и „наједном одмаче то огледалце које је држала, и покри очи руком. Она и сама није знала, како и због чега је пустила крик, када је покрила очи руком. И нехотице је рекла: „видела сам га“ - „наједном видим, како он лежи... лице мувесело и окренуо се према мени...“ Итог тренутка кад је говорила, самој јој се учинило да је видела то што је говорила. „Ту нисам до краја видела, нешто као плаво и црвено...“ И та Соњина измишљотина са огледалом показала се злокобна. Инспирација, то „нехотице“, измишљотина једне отворене природе са сновиима: судбина кнеза Андреја и судбина Ленског — измишљање Соњино и сан Татјанин. А чудовишта у колиби код медвећег кума: рогоња с пасјом њушком, петлова глава, брадата вештица, људски скелет, репати патуљак, полуждрал-полумачка, рак на пауку, лобања на гускином врату, ветрењача што игра — имаће одјека у *Изгубљеној повељи* Гогољевој у сну дедином, када је „он доспео скоро у сам пакао, где се њушка од њушке не види, где има вештица толико као понекад снега на Божић, где су ђаволи са псећим њушкама на немачким танким ножицама, где су се свирачи ударали песницама по образима, као по бубњевима, и звиждали носевима, као трубама (код Пушкина: „лај, кикот, певање, звиждање и плескање, људски разговор и коњски топот“), где су се спазивши деду, свињске, псеће, козје, коњске њушке све испружиле — и тако наваљују да се љубе“, ржући, лајући и роћући.

„Бавоље маштање“ Григоријево у *Борису Годунову* са два снована пробуђења или сан са два падања у сан — „и три пута снимо ми се тај исти сан“: по стрмим степеницама подиже се на кулу, с куле Москва, као мравињак, на тргу народ показује на њега са смехом — „и стид ме беше и страх ме стаде и, пада-

А. С. ПУШКИН
(Рад сликара И. А. Лињова 1836 год.)

Напомена уз Пушкинову слику од И. А. Лињова

Поред репродукције познате слике Пушкинове — дела Кијренског, коју смо донели на корицама ове свеске „Руског Архива“, доносимо још репродукцију веома мало познате и ретке слике Пушкинове — рад сликара И. А. Лињова. Лињов је приказао Пушкина према сведочанствима савременика и мишљењу најбољих познавалаца Пушкинове иконографије, сасвим онаквог, какав је он био 1836 године, последње године живото. На слици се нарочито запажа широк израз песникова лица. То је Пушкин, који је почео да ситари под шерешом шешких најора и горких разочарења у свом интимном и јавном животоу.

јући стрмоглавце, будио сам се". Тај сан износи се с преврнутим пртежом: дизање — пад — дизање. Тако исто „сањање" биће у *Портрету* Гогољевом: то исто буђење у сну — удубљење Чартова на две степенице, када је „он легао у постељу, а међутим очи су му нехотице гледале кроз рупицу паравана на портрет замотан чаршавом; сјај месечев појачавао је белину чаршава, и чинило му се да страшне очи почеше чак да се светле кроз платно". А из *Портрета* изићи ће сан Свидригајлова у *Злочину и казни* Достојевског.

Сан Марије Гавриловне из *Меџаве* — та иста „сањања" с падом стрмоглавце и судбином која се са дна показује, као код Григорија, пред зору после ужурбане несане ноћи на дан судбоносног решења. „Пред само свитање она је заспала; али и тада ужасни снови будили су је сваког часа. Час јој је изгледало да у сам тренутак када је седела у саонице да иде на венчање, отац је зауставља, и са страшном брзином вуче је по снегу и баца у тамно, бездано подземље... и она лети стрмоглавце с неисканим стезањем срца... Час је видела Владимира, како лежи на трави, блед, окрвављен. Он је умирући моли језивим гласом да се с њим венча". Видела је она то окрвављено и језиво, наставши се на дну „безданог" подземља, куда ју је бацио отац. Тај звучни са четири дубине — са језивим гласом — претскажујући сан наћи ће свој одјек у „збрканом" сну Ивана Фјодоровича Шпоњеке у *Ивану Фјодоровичу и његовој тетки* од Гогоља, с тим истим буђењима, која се удубљују до виђења судбине. Сан Ивана Фјодоровича — четвороделни, звучан, с преображењима — подвалом, проузрокован судбоносним решењем. Иван Фјодорович на наваљивање теткино мора да се жени: „час му се снило да све око њега хуји, окреће се, а он бежи, бежи, ноге не осећа под собом... Ето га већ како малаксава... Наједном га неко хвата за уво. „Јаој, ко је то?" — „Ја сам, твоја жена!" гласно говори му нечији глас, — и он се одједном буди... Час опет скаче на једној нози, а тетка, гледајући га, говорила је с важним изгледом: „Да, ти мораш да скачеш, зато јер си сада жењен човек". „Он јури к њој; али теткица — сад није теткица него звонара." А закључак: „какав изволите штоф? вели трговац: узмите *жене*, то је најмодернији штоф! врло солидан! од њега сви сада праве себи капуте. Трговац мери и реже жену". Али ће затим кројач да каже: то је рђав штоф, од њега нико не прави капут". Крик Ивана Фјодоровича, као „језив" крик Владимиров — глас осуђености по „мразном мраку" упоредив је с „неиздржљивим" криком Татјаниним — криком крви.

Сан упокојника Адриана Прохорова у Пушкиновом Упокојнику — сан је наркотички страхан: код Прохорова од пића код Немца обућара на сребрној свадби („пијан и љут"), код капетана Јергунова у случају капетана Јергунова код Тургењева од некаквог опјањујућег кађења и смесе с кавом, уз музику, песму и игру Колибри. Почетак таквог пијаног сна — увек је испуњење жеља:

најзад је трговкиња Трјухина умрла, вест је донео гласник од њеног помоћника; затим журба — „пиће превире“ — Прохоров је код покојнице, брига око потребних ствари за сахрану, цео дан на путу од Разгуљаја до Никитске улице и назад. Најзад се смирио, отпустио кочијаша па пешице кући. А код куће — гости: соба је била пуна мртваца, — „месец кроз прозоре осветљавао је њихова жута и плава лица, упала уста, мутне полузатворене очи и шиљасте носеве“, све су то били његове муштерије, које је он позвао да се провеселе због освете обућару, пекару, књигавесцу, који су га заденули: „пиј за здравље својих мртваца“. И опет све изгледа у реду и ништа нема неочекивано. Али се такви снови тако просто не завршавају: гардијски сержант у оставци Петар Петровић Курилкин, коме је укопник продао први мртвачки сандук и не без преваре: чамов уместо храстов — потсетивши га на себе, пружао му је коштани загрљај. Прохорова је то пренуло („смелости“), он је одгурнуо Курилкина, и тај несрећник није могао да издржи, пао је и расуо се. И ево краја: мртваца, бранећи Курилкина, јуринули су на укопника — „заглушен њиховим криком и готово сатрвен, и сам је пао на кости сержанта у оставци и онесвестио се“. А код Тургењева Јергунов мора да уђе у велики дурбин, и „дурбин све ужи, ужи, ето ни окренути се не може... ни напред, ни назад, и не може да се дише, и нешто му је на леђа пало... и земља у уста...“

Сан Германов у *Пиковој Дами* јесте сан Раскољникова у *Злочину и казни* Достојевског: „ти си убица“. Герман се „пробудио“ ноћу, то јест, утонуо у дубок сан, месец је осветљавао његову собу, он је сео на постељу и мислио о старици: видео је како су је свлачили после бала, видео је како је седела, осветљена кандилом, видео је како се то мртво лице променило неисказано, када га је спазила, видео је како је замахала главом и подигла руку, као да се заклања од метка, затим стропоштала... видео је у цркви у сандуку и видео је када се поклатио за последњи опроштај, и учинило му се да га је она потсмешљиво погледала, жмиркајући једним оком... (У *Вију* код Гогоља има сећање: „философу је изгледало као да је испод трепавице њеног десног ока потекла суза, и када се она зауставила на образу, он је јасно приметио да је то била капља крви“). У тај мах неко је са улице погледао на његов прозор и одмах се одмакао. Тренут доцније он чу како се отварају врата у претсобљу и чу непознате кораке: неко је ишао тихо вукући ноге по патосу. Авет старице, „тројка, седмица и кец“. И она се упути према вратима и оде, вукући ноге по патосу. Он чу како се врата на улазу залупише. И спази како је опет неко погледао на његов прозор. Дакле, не само „крвави малишани у очима“, него и тај месечев поглед који прати: „ти си убица“. „Мрак је био свецрњи, пун месец сијао све јаче“ — то је на Раскољникова, он ће га присилити, мучећи га, и то не једном да понови убиство: „из све снаге почео је он да бије старицу по глави, али са сваким ударцем секире смех и шалат

из спаваће собе чуо се све јаче и јаче, и старица се сва тресла од смеха“.

Сан Грињова у *Капетановој кћери* јесте сан с подметањем — преображењем: „соба је слабо осветљена, крај постеље стоје с тужним лицима; ја тихо прилазим постељи; мајка диже крај завесе и вели: „Андреј Петрович, Петруша је дошао; он се вратио кад је дознао за твоју болест; благослови га!“ Уместо мога оца, видим, у постељи лежи мужик с црном брадом, весело ме гледа“. То ће наћи одјек код Толстоја у његовим начинима описивања сна, нарочито живо — у *Два старца*, а у *Ани Карењини* за Облонског у његовом сну — мале боце појављују се као жене. Сан Грињова је — пророчански: „мужик скочи с постеље, потеже секиру иза леђа и поче да маше на све стране; соба се напуни мртвим телесима; ја сам се спотицао о лешеве и клизао по крвавим локвама. Страшни мужик љубазно ме је звао“. Тако ће све и да буде — а страшни мужик је Пугачов. И то ће се поновити у *Ани Карењиној* у злокобном њеном сну: све ће тако и бити, како се једном у сну видело, и сан — њена немилосрдна судбина — прегазиће је точком.

III. — „Мразни мрак“ снова — „срце отрова пуно“ и светлост поезије — дах тананог вејања и воље. Зар је у томе истина живота? И за људски гениј, човека у бићу нељудском, и светлост и отров просто човечански не могу да се разликују; „зашто“ одговориће: „тако“ — тако као што се све дешава у свету од рођења до сусрета, и до смрти. Глас подигнут у руској књижевности генијем Пушкина јесте глас самог живота с његовом многобројном тајном, која се прелива час тугом, час светлошћу.

Марина Цветајева

(Превела Б. Ковачевић-Бојовић)

МОЈ ПУШКИН

Почиње као глава омиљеног романа свих наших баба и матера.

„Тајна црвене собе“.

У црвеној соби био је тајни орман.

Али пре тајног ормана било је нешто друго, била је слика у мајчиној спаваћој соби: „Двобој“.

Снег, црно шибље дрвећа, два црна човека воде трећег, држећи га испод мишке, према саоницама — а још један окренут леђима, одлази. Онај кога воде — то је Пушкин, онај што одлази — Дантес. Дантес је изазвао Пушкина на двобој, т. ј. домаћно га на снег и тамо, међу црним голим дрвећем, убио.

Прво што сам дознала о Пушкину, јесте да су га убили. Затим сам дознала да је Пушкин-песник, а Дантес — Француз. Дантес је омрзнуо Пушкина зато што сам није могао да пише песме и изазвао га је на двобој, т. ј. домаћно на снег и тамо га убио из пиштоља — у трбух. Тако сам од три године дознала, да песник има трбух, и сећајући се свих песника које сам некад сретала, мислим исто толико на тај *трбух* песника, који је тако често несит и у који је Пушкин био погођен, колико и о његовој души. Од Пушкиновог двобоја у мени се зачела мисао *сестре*. Шта више, у речи трбух за мене има нечег светог, — чак и најпростија реченица „боли ме трбух“ мене облива таласом уздрхталог саосећања, које искључује сваки хумор. Све су нас тим поготком ранили у трбух.

О Гончаровој се уопште није говорило, и ја сам сазнала за њу тек кад сам одрасла. После читавог живота. Топло поздрављам такво мајчино прећуткивање. Малограђанска трагедија добила је величину митског значења. Да, у ствари трећи није постојао у том двобоју. Било их је само двоје: неко и један. Т. ј. вечна лица Пушкинове лирике: песник — и гомила. Гомила, овога пута у мундиру коњичког гардисте, убила је песника. А нека Гончарова, или Никола Први — увек ће се наћи.

*

— Не, не, не, само замисли! — говорила је мајка, апсолутно не водећи рачуна о оном коме говори — смртно рањен, на снегу, а хоће ипак да пуца! Нанишано, погодио и сам себи рекао: браво! — тоном таквог усхићења, које би за њу хришћанку било

природно за другу слику: Смртно рањен, сав у крви, а опростио је непријатељу! Бацио је пиштољ, пружио руку и тиме све нас заједно с Пушкином вратио у његову рођену Африку освете и страсти, и не слутећи какву ће лекцију, ако не освете а оно страсти, пружити мени четворогодишњој, једва писменој.

Мајчина спаваћа соба, црна са белим без иједне шарене мрље, и прозор црн са белим: снег и пруће оних дрвета, црна и бела слика — Двобој, где се на белини снега извршује црно недело: вечно црно недело — убијање песника од стране гомиле.

Пушкин је био мој први песник, и мога првог песника су убили.

Одонда, јесте одонда од како су пред мојим очима убили Пушкина на слици Наумова, свакодневно, сваког тренутка, без престанка убијали су цело моје детињство, младост — ја сам поделила свет на песника — и све (остале), и изабрала сам — песника, изабрала сам песника за штићеника: да га браним од свију, макако се ти остали облачили и звали.

Биле су три такве слике у нашој кући Трехпрудној улици; у трпезарији — Јављање Христа народу, са никад нерешеном загонетком сасвим малог и несхватљиво блиског и несхватљивог маленог Христа; друга у сали изнад полице са нотама — Татари — Татари у белим огртачима, у кући без прозора, између белих стубова убијају главног Татарина (убиство Цезара) и у мајчиној спаваћој соби — Двобој. Два убиства и једно откровење. А све три су биле страшне, неразумљиве, претеће, и Крштење са дотле никад невиђеним црним кудравим голим људима и децом, орловских носева који су тако испунили реку, да ни капи воде није остало, није било ништа мање страшно од оних двеју, — и све су оне одлично припремале дете за одређен му страшни век.

Пушкин је био црнац. Пушкин је имао бакенбарте (само црнци и стари генерали их имају), Пушкин је имао косу на горе и усне истурене, и очи црне са модрим беоњачама, као код кучета, очи — црне, упркос познатих његових многобројних портрета, где су му очи плаве. Чим је црнац — морају бити црне.¹⁾

Пушкин је био исти такав црнац, као и онај црнац у Александровом пасажу, поред белог усправљеног медведа, над вечно сувим водоскоком, куда смо ја и мајка ишле да гледамо да није процурео? Водоскоци никад не раде (а и како би и радили), руски песник — црнац, песник-црнац и песника су убили. (Боже, како се то подударило! Који песник од бивших и постојећих није црнац, и кога песника — нису убили?).

Али до Двобоја Наумова — јер свака успомена има своје *до*, успомену-претка, успомену-праоца, као пожарне лествице, по којима силазиш натрашке, не знајући, да ли ће бити још која пречага — која увек и буде — или изненадно ноћно небо, на коме

¹⁾ Пушкин је имао плаве очи и кестењасту косу. (М. Ц.)

проналазиш све нове и нове, највише и најудаљеније звезде — али до Двобоја Наумова постојао је други Пушкин, Пушкин — кад ја још нисам знала да је Пушкин — Пушкин. Пушкин није успомена, већ стање, Пушкин је одувек и заувек, — до Двобоја Наумова била је зора, а из ње се помаља бујајући, или у њу одлазећи, раменима је секући као пливач реку — црни човек већи од своју — са нагнутом главом и шеширом у руци.

Пушкинов споменик није био споменик Пушкину, већ просто Споменик-Пушкин, у једној речи, са подједнако несхватљивим и одвојено непостојећим појмовима споменика и Пушкина. Оно што вечно, под кишом или снегом — о, како и сад видим та плећа натоварена снегом, свим руским снеговима натоварена и савладана африканска плећа! — са раширеним плећима у зору или међаву, било да одлазим или долазим, одлећем или долећем, стоји са вечитим шеширом у рукама, зове се „Споменик-Пушкин“.

Пушкинов споменик је био циљ и граница шетње: од Пушкиновог споменика — до Пушкиновог споменика. Пушкинов споменик је био циљ и граница трчања: ко ће пре дотрчати до Споменик-Пушкина. Само је Асјина даљина понекад из простоте скраћивала: „Поседећемо код Пушкина“, чиме је неизоставно изазивала моју педантну исправку: — Не крај Пушкина, већ код Споменик-Пушкина.

Пушкин је био и моје прво мерење простора: од Никитине капије до Пушкиновог споменика - врата, она иста вечита Пушкинова врста, врста Злих духова, врста Зимског пута, врста читавог Пушкиновог живота и наших дечијих читанки пругаста и стрчећа, несхватљива и прихваћена¹⁾.

Пушкинов споменик био је свакидања ствар, исто онакво радно лице дечијег живота, као клавир или иза прозора жандар Игнатијев — који је стојао скоро исто тако стално, само не тако високо — Пушкинов споменик је био једна од двеју, треће није било, свакодневних неизбежних шетњи — на Патријархове воде — или до Пушкиновог споменика. И ја сам претпостављала — до Споменик-Пушкина, зато што ми се свиђало да растварајући па чак и раскидајући белу дедину карлсбадску тесну „блузицу“ трчим до њега а кад дотрчим да га обиђем, а затим, подигавши главу, да гледам у црноликог и црноруког великана, који ме није гледао и није ни на кога у моме животу лично. А понекад просто да на једној нози просакаућем унаоколо. А

¹⁾ Врста дужинска мера, нешто већа од километра, значи уједино и километарски знак:

Там верстою небывалой
Он торчал передо мной...

Тамо је као врста
Стрчао он преда мною...
(„Зли дуси“)

Ни огня, ни черной хаты...
Глушь и снег. На встречу мне
Только версты полосаты
Попадаются одне...

Ни светлости, ни црне куће...
Пустом и снег видим свуд.
Само врсте испругане
Лете мени уусрвет...

(„Зимски пут“)

трчала сам, без обзира на Андрјушину трапавост и Асјину тромост а и своју личну дебелишност — боље од њих, боље свију: из чистог осећања части: отићи, а после макар пукла. Пријатно ми је што је баш Пушкинов споменик био прва победа мога трчања.

Са Пушкиновим спомеником имала сам и посебну игру, своју игру, и то: да стављам у његово подножје мајушну, као дечији мали прст, белу порцуланску седећу луткицу — продавале се у радњама с посуђем — ко је крајем прошлог столећа растао у Москви, сећа се тога: било је патуљака на пањевима, деце на ноћним судовима, — да поставим крај његовог подножја такву фигурицу и да постепено прелазећи погледом од горе до доле цео гигантски колос, док ми глава не би утрнула, — да налазим разлику.

Пушкинов споменик је био и мој први сусрет са црним и белим: тако црн! и тако бела! — а како је *црно* било претстављено као колос, док *бело* као комична фигурица, и како је неизоставно требало изабрати, ја сам још онда, једном за свагда изабрала црно, а не бело: црна мисао, црн удес, црн живот.

Пушкинов споменик је био и мој први сусрет са бројем: колико таквих фигурица треба ставити једну на другу, па да се добије Пушкинов споменик. И одговор је био исти као и данас: — Ма колико стављао.... са поносним скромним додатком: — Кад би ставили стотину мене, онда — *можда*, зато што ћу ја још да порастем...“ И, истовремено, — а ако поставе сто фигурица једну на другу, да ли ћу испасти — ја? И одговор: — не, не, зато што сам ја велика, већ зато што сам ја жива, а оне су од порцулана. Тако је Пушкинов споменик био и мој први сусрет с материјом: металом, порцеланом, гранитом — и својом личном.

Пушкинов споменик са мношвом под њим и фигурицом пода мношвом била је и моја прва очигледна лекција из хијерархије: ја сам пред фигурицом великан, али пред Пушкином сам само — ја. То јест мала девојчица, али која ће порастати. Ја сам за фигурицу оно што је Споменик-Пушкин за мене. Али шта је тада за фигурицу Споменик Пушкин? И после мучног размишљања — изненадно озарење: па он је за њу тако велики да га она просто не види. Она мисли — дом. Или — гром. А *она* је за њега тако мајушна, да је он просто и не види. Он мисли — нека бува. А мене види. Зато што сам ја велика и дебела. А ускоро ћу још порастати.

Прва лекција бројева, прва лекција сразмере, прва лекција материје, прва лекција хијерархије, прва лекција мишљења и, што је најглавније, очигледна потврда целокупног мога доцнијег искуства: ни од хиљаду фигурица, чак једна на другу постављених, не можеш да направиш Пушкина.

.....Зато ми се свиђало да идем од њега на ниже по пешчаној или снежној стази или према њему да се враћам по истој стази, — према његовим леђима са забаченим руком, зато јер је он био —

увећ леђима окренут, од њега — леђима и према њему — леђима, леђима према свему и свачему, а шетали смо се увек иза његових леђа, јер је и сам булевар са све три стазе ишао према његовим леђима, а шетња је била тако дугачка да смо увек са булеваром заборављали какво му је лице, и увек је лице било ново, премда увек тако црно. (Са тугом помишљам да последња дрвета до њега нису ни дознала какво му је лице).

Пушкинов споменик волела сам због црнила — супротно белини наших домаћих богова. Код ових су очи биле сасвим беле а код Споменик-Пушкина сасвим црне, сасвим испуњене. Пушкинов споменик је био сасвим црн, као пас, још црњи од пса, зато што и најцрњи пас увек има нешто жућкасто над очима или под грлом нешто беличасто. Пушкинов споменик био је црн као клавира. И да ми доцније уопште нису рекли да је Пушкин црнац, ја бих и сама знала да је он — црнац.

Од Пушкиновог споменика траје и моја безумна љубав према свему црном, пронесена кроз живот, и данас ми годи кад се случајно нађем у трамвају или на другом месту поред нечег црног. Моје бело ништавило поред црног божанства. У сваком црнци ја волим Пушкина и познајем Пушкина, — црни Споменик Пушкина мога најранијег детињства и читаве Русије.

...Зато ми се свиђало, долазили ми или одлазили, што он увек стоји. Под снегом, под падајућим лишћем, у зори, у плаветнилу, у мутном млеку зиме — увек стоји.

Наше богове су понекад, премда ретко, ипак премештали. Наше богове су пред Божић и Ускрс крпама брисали. Док су њега прале кише и сушили ветрови. Тај је увек стојао.

Пушкинов споменик био је прво моје виђење неприкосновености и постојаности.

— На Патријархове воде или...?

— Код Пушкиновог споменика!

На Патријарховим водама није било патријарха.

*

Чудесна мисао — поставити гиганта међу децом. Црнога гиганта — међу белом децом. Чудесна мисао, белу децу на црно сродство осудити. Ови који расту под Пушкиновим спомеником неће претпостављати белу расу, а ја — отворено претпостављам — црну. Пушкинов споменик, прстижући догађаје — споменик је против расизма, за једнакост свију раса, за истицање сваке — само нек даје генија. Пушкинов споменик је споменик црној крви која се улила у белу, споменик сливању крви, као што бива — сливању река, живи споменик спајања крви, мешања народних душа — најудаљенијих и рекло би, се, најнеподударнијих. Пушкинов споменик је живи доказ нискости и мртвила расистичке теорије, живи доказ — супротнога. Пушкин је чињеница која демантује теорију. Пушкин је оповргао расизам још пре његовог рођења, у самом тренутку његовог зачећа. Не,

ПУШКИНОВ СПОМЕНИК У МОСКВИ
(Рад академског вајара Ойекушина)

Что в мой жестокий век восславил я свободу
 И милость к падшим призывал.

Што сам у мом свирепом веку славио слободу
 И милост према палима будио.

А што до сада нисам поменула вајара Опекушина, то је само зато што постоји велика слава — безимена. Ко је у Москви знао да је Пушкин дело Опекушина? Али Опекушиновог Пушкина нико није никада заборавио. Наша тобожња незахвалност — вајару је најбоља захвалност.

И ја сам срећна што сам успела да у мојим младачким стиховима још једанпут дам његово чедо у речима:

А там в полях необозримых,
 Служа небесному Царю,
 Чугунный правнук Ибрагимов
 Зажег варю.

А тамо у пољима недогледним
 Служећи небескоме Цару —
 Бронзани праунок Ибрахимов
 Запалио је вору.

*

А ево како је Пушкинов споменик дошао једанпут код нас у госте. Ја сам се играла у нашој хладној белој соби. Играла сам се, дакле — или сам седела под клавиром с потиљком у истој равни са саксијом филодендрона, или сам ћутке претрчавала од ормана до огледала, с челом у истој равни с оквиром огледала.

Зазвонило је и кроз салу је прошао господин. Из салона, куда је он отишао, одмах је изашла мати, и рече ми тихо: — Мусја! Јеси ли видела овог господина? — Да — Е, то је Пушкинов син. Ти знаш Пушкинов споменик? Па то је његов син. Почасни старалац. Немој да идеш никуд и не вичи, а кад прође натраг — гледај. Он необично личи на оца. Ти знаш његовог оца, је ли?

Време је пролазило. Ја сам седела и нисам викала, већ сам гледала. Сама на столицу у хладној соби, не смејући да устанем, зато што може изненада да прође.

Прође он и то баш изненада — али не сам, већ с оцем и мајком, и ја нисам знала куда да гледам, зато сам гледала у мајку, али она је ухватила мој поглед и љутито га одбацила на господина и ја сам стигла да видим, да му је на грудима — звезда.

— Но, Мусја, јеси ли видела Пушкиновог сина? — Видела сам. — Но, па какав изгледа? — Има на грудима звезду. — Звезду! Мало ли ко има на грудима звезду! Ти имаш неки нарочити дар да гледаш тамо где не треба и на оно што не треба....

— Слушај, Мусја, запамти — продужио је сад отац — да си данас, четврте године од твога рођења, видела Пушкиновог сина. Доцније ћеш то причати својим унуцима.

Унуцима сам одмах испричала. Не својима, већ јединоме унуку кога сам познавала — дадиљином, Вањи, који је радио у фабрици олова и једанпут ми донео на поклон сопственоручног сребрног голуба. Тај Вања долазио је увек недељом а због чистоте, мирноће и још због великог поштовања према високом дадиљином чину, био је пуштан у дечију собу, где је дуго пио чај са пецивом, а ја из љубави према њему и његовој тици нисам се одмицала од њега, ништа нисам говорила и за њега сам гутала.

— Вања, а код нас је био син Споменик-Пушкина. — Шта, госпоћице? — Код нас је био син Споменик-Пушкина и тата је рекао да ти то кажем. — Значи нешто му је требало од татице, чим је дошао... — неодређено је одговорио Вања. — Ништа му није требало, просто је дошао у посету нашем посподину — умеша се дадиља. — Сигурно изгледа као дебели генерал. Ти знаш Пушкина на Тверском булевару? — Знам. — Па, његов син. Већ у годинама, брада сва седа, на двоје рашчешљана. Екселенција.

Тако ми је од мајчине недоречености и дадиљине брзоплетости и од родитељске наредбе да гледам и памтим — што је код мене везано само са предметима а не и са људима — бели медвед у пасажу, црнац над водоскоком, Мињин и Пожарски и т. д. јер Цар и Јован Кронштатски, које су ми показали уздижући ме изнад гомиле, нису се тицали људи, већ светих предмета — тако ми је и остало: код нас у госте долазио је син Споменик-Пушкина. Али ускоро се и неодређена припадност сина избрисала, син Споменик-Пушкина претворио се у Пушкинов споменик. Код нас је био у гостима сам Пушкинов споменик.

И у колико сам постајала старија, у толико се то у мени свесно учвршћивало: Пушкинов син, самим тим што је био син Пушкина, био је већ и споменик. Двоструки споменик његове славе и његове крви. Живи споменик. Тако да данас, после читавог живота, мирно могу да кажем да је у нашу кућу у Трехпрудној улици, крајем прошлог века, једног хладног и белог јутра дошао Пушкинов споменик.

Тако сам ја пре Пушкина, пре Дон-Жуана имала свога Командора.

Тако сам и ја имала свога Командора.

*

А пролазио је, тачније возио се према нашој кући Пушкинов син поред куће Гончарових, где се родила и расла будућа сликарка Наталија Сергејевна Гончарова, унука из другог колена Наталије Николајевне.

Рођени Пушкинов син поред унукe Наталије Гончарове, која је можда на њега — не знајући, не познајући га, и не слутећи — тог тренутка кроз прозор гледала.

Наша кућа са кућом Гончарових — то сам дознала тек у Паризу 1928 године биле су у суседству, наша је кућа била број осам, а она се свог броја не сећа.

*

Али шта је било са тајном црвене собе? Ах, цела је кућа била тајанствена, читава је кућа била — тајна.

Забрањени орман. Забрањени плод. Тај плод била је свеска, огромна плаво-љубичаста књига са златним у косо стављеним натписом: Сабрана дела А. С. Пушкина.

У орману код старије сестре Валерије живи Пушкин, онај исти црнац са увојцима, и сјајним беоњачама. Али пре беоњача беше и друго нешто сјајно, блесак мојих сопствених зелених очију у огледалу, зато што је орман био — варљив, са огледалима, на два крила, у сваком сам ја, а ако се згодно намести — носем према пресеку огледала, онда испадне час два носа, а час један — не може се познати.

Дебелог Пушкина читам у самом орману, носом у књигу и полицу, скоро у мраку и скоро загушена његовом тежином, он ми допире скоро до грла и ја сам скоро заслепљена близином ситних слова. Пушкина читам право на грудима и право у мозак.

Мој први Пушкин — били су Цигани. Таква имена нисам никад чула: Алеко, Земфира, још и Старац. Ја сам познавала само једног старца — суворуког Осипа у Таруској капели, коме се рука осушила — зато што је убио брата с краставцем. Зато што мој деда А. Д. Мајн *није био старац*, зато што су старци туђи и живе на улици.

Живе Цигане никад нисам видела, зато сам од рођења слушала о Циганки, мојој дојкињи, која је тако волела злато да је, кад су јој поклонили минђуше и она разумела да нису златне већ само позлаћене, она их је истргла из ушију заједно с месом и на месту згазила на паркету.

Али, гле, сасвим нова реч — љубав. Кад ти је топло у грудима у самој грудној дупљи (сваки то познаје!) и никоме не говориш — то је љубав. Мени је увек било топло у грудима, али ја нисам знала да је то љубав. Мислила сам — код свију је тако, увек је тако. Алеко је заљубљен у Земфиру.

А ја сам заљубљена у — Цигане: у Алека и у Земфиру, и у ону Мариулу, и у оног Циганина, и у оног медведа, и у гроб, и у оне чудновате речи којима је то све испричано. А не могу да се изрекнем о томе ни речју: великима — зато што је украдено, деци — зато што их презирем, а главно — зато што је то тајна — моја тајна — са црвеном собом, моја — са плавом књигом, моја — с јамицом на грудима.

Али на крају крајева, волети и не говорити — можеш пући, и ја сам нашла себи слушатељку, па чак и две — у лицу Асјине дадиље, Александре Мухине и њене пријатељице — шваље, која је долазила њој, кад је мајка сигурно одлазила на концерт, а невина Асја спавала.

— А наша Мусењка је паметна, чита и пише, говорила је дадиља, која ме није волела, али која се у свакој згоди мноме хвалила, кад су били претресени сви разговори о господи и попијене све предвиђене шоље чаја. — Хајде, Мусењка, испричај о вуку и овци. Или о оном добошару.

(Господе, како је свакоме одређена судбина! Ја сам већ од пете године била нечији духовни извор. Не говорим то с поносом, већ са горчином).

И једном, скупивши сву храброст, са стегнутим срцем, дубоко повукавши ваздух:

— А ја умам да причам и о Циганима.

— Ци-циганима? дадиља, неповерљиво — о каквим Циганима? Па ко ће о њима књиге да пише, о тим просјацима и крадљивцима?

— То нису такви. То су — други. То је табор.

— Па да, тако и јесте — табор. Увек поред имања у табору стоје, а после долази млада вештица да врача: — „Дај, госпођо, да ти врачам за твоју судбину...“ док стара вештица — рубље са конопца, или просто брилијантски брош са госпођине хаљине!...

— Нису то такви Цигани. То су — други Цигани.

— Па нека је, нек прича! — додаје пријатељица, осећајући у мом гласу сузе — можда су и заиста некакви други... Нека, нек прича, а ми ћемо да слушамо.

— Дакле, био један млад човек. Не, био један старац и имао ћерку. Не, боље ћу у стиховима да испричам. Цигани у бучној гомили — По Бесарабији лутају — Они данас над реком — У дроњавим чергама ноћивају — Као слобода весело им је ноћиште — и тако даље — без предаха и без запете у средини — до: брујања покретног наковња, који сам ја можда сматрала за неки музички инструмент, а можда још простије — сматрам.

— А складно говори, као штампано! узвикује шваља, која ме је волела у потаји, али није смела да покаже, јер је дадиља — Асјина.

— Мед-ве-ед... осућујући изговара дадиља, понављајући једину реч која је допрла до њене свести.

— Заиста — медвед. Још сам мала била, стари су нам причали како Цигани увек воде медведа са собом. „Дед поиграј, медведе!“ И играо је.

— А даље, шта је даље било? (шваља).

— И томе старцу долази ћерка и каже, да тога младића зову Алеко.

— Ка-ако?

— Алеко!

— И то ми је име! Па таквог имена и нема. Како кажеш да га зову?

— Алеко.

— Но баш је Алека-калека (богаљ)!

— А ти си будала. Не Алека, већ Алеко!

— Па ја кажем: Алека.

— Ти кажеш: Алека, а ја кажем: Алеко: Е-е-е! О-о-о!

— Па добро: кад је Алека, нек је Алека.

— Значи по нашки — Аљоша (додаје пријатељица помирљиво). Па дај јој, будало, да исприча, — она прича, а не ти. Не љути се, Мусењка, на њу, она је будала неучена, а ти си писмена, па зато знаш.

— Дакле, ту су ћерку звали Земфира (грозно и јако). Земфира — та ћерка каже старцу, да ће Алеко да живи са њима, зато што га је она нашла у пустињи:

Его у пустиње ја нашла
И у табор на ноћ завала.

У пустињи сам њега нашла
И у табор за ноћ позвала.

А старац се обрадовао и рекао, да ћемо сви да кренемо истим колима: — У истим колима кренућемо — та-та-та-та, та-та-та-та — Са медом села обићићемо“....

— Са ме-дом, медведом, дадиља као ехо.

— И тако они пођоше, а после су сви лепо живели, и магарци су носили децу у корпама...

— Како то у корпама?

— Тако: „Магарци у пребаченим корпама — Децу разиграну носе — Мужеви, браћа, жене, девојке - И старо, и младо за њима следе — Хука и бука циганске песме — Медведа рика и тешког ланца“.

Дадиља: — Па доста већ о медведу! Шта је било са старцем?

— Са старцем — ништа, он је имао младу жену Мариулу, која је отишла од њега с Циганином, а и ова, Земфира исто тако је отишла. Прво је све певала: — Стари муж, грозни муж! Не бојим те се ја! — то је она за њега, свога оца певала, а после је отишла и села с Циганином на гроб, а Алеко је спавао и страшно крклао, а после је устао и исто тако отишао на гроб и после је заклао Циганина ножем, а Земфира је пала и такође умрла.

Обе, у један глас: — Ију-ју-ју! Крвопија! Баш је заклао? А шта је старац учинио?

— Старац — ништа, старац је казао: — Остави нас, горди човече! и отишао је, и сви су отишли, и цео је табор отишао, а Алеко је остао сам.

Обе у један глас: — Тако му и треба. Није ни истукао, већ убио. А и код нас је у селу један исто тако жену заклао, — а ти, Мусенка, не слушај — (гласним шапатом) затекао је са драганом. Па и њу и њега. После је отишао на робију. Звао се Василије. Да-а. Шта све не бива на свету. А све због те љубави.

*

Пушкин ме је заразио љубављу. Речју — љубав. Јер различито је: ствар коју никако не зову — и ствар коју тако зову. Кад је собарица доцније скинула са туђега прозора жутога мачка, који је седео и зевао, а он је после три дана живео код нас у сали под палмама, а после је отишао и никако се није вратио — то је љубав. Кад Августа Ивановна говори да ће отићи од нас у Ригу и никад се неће вратити — то је љубав. Кад је добошар одлазио у рат и после се никад није вратио — то је љубав. Кад ружичасте лепршаве париске лутке у пролеће после трешења поново остављају у сандуке, а ја стојим и гледам и знам да их више никада нећу видети — то је љубав. То јест оно — од жутог мачка,

Августе Ивановне, добошара и лутака исто тако и на истом месту пали, као и од Замфире, од Алека, од Мариуле и гроба.

Међутим, вук и јагње — није љубав, премда ме мати уверава да је то врло тужно. — Помисли само, такво бело, невино јагње, које никада није воду мутило... — А и вук је *добар!*

Сва је ствар била у томе што сам ја по природи волела вука, а не јагње, а у датом случају није се смео волети вук, зато што је *појео* јагње, а ја нисам могла да волим јагње — и ако поједено и бело, тако није ни испала љубав, како никад ништа није ни испадало код мене с јагањцима.

„Рекао је и у мрачну шуму одвукао јагње.¹“)

*

Кад кажем вук ја сам мислила на Вођу. Поменувши Вођу — поменула сам Пугачева: вука, који је овога пута поштедео јагње, вука, који је одвукао јагње у мрачну шуму — волимо.

Али о себи и о Вођи, о Пушкину и Пугачеву говорићу засебно, зато што ће нас Вођа одвести далеко, можда још даље него потпоручника Грињова, у средиште гудура добра и зла, у оно место гудура, где су они нераздвојно сплетени и сплићући се стварају живи живот.

Засад ћу само рећи да сам Вођу волела више од свих рођака и непознатих, више од свих омиљених паса, више од свих лопти откоптрљаних у подрум и изгубљених перореза, више од мог тајног црвеног ормана, где је он био главна тајна. Више од Цигана, зато што је он био црњи од Цигана, мрачнији од Цигана.

И ако сам ја гласно могла да кажем да је у црвеном тајном орману живео Пушкин, сад могу само шепатом да кажем: у тајном орману живео је... Вођа.

*

Под утицајем непрекидног читања кришом, природно да ми се и речник развио.

— Каква ти се лутка више свиђа: теткина нирнбершка или кумина париска.

— Париска.

— Зашто?

— Зато што су јој очи страсне.

Мати, претећи: — Шта-а-а?

Ја се поправих: — Хтела сам рећи страшне.

Мати, још више претећи: — Пази *cel*!

Мати није разумела, мајка је чула смисао и можда се с правом побунила. Али није схватила тачно. Не страсне очи, већ сам ја осећање страсти, које је изазвано у мени тим очима (и ружичастим тилом, и нафталином, и речју Париз, и сандуком, и неприступачношћу лутке за мене) приписала — очима. Али не само

1) Позната басна Крилови - Вукџи јагње М. Ц.

ја. Већ сви песници. (А после се убијају што лутка није страсна!) Сви песници — а Пушкин први.

*

Нешто доцније — било ми је тада шест година, и то је била моја прва музичка година — у музичкој школи Зограф-Плаксине, у Мерзљаковској улици, давало се, како се то онда називало, јавно вече — Божићње. Давали су сцену из Русалке, затим Рогњеду — и

Сад ћемо прелетети у врт
Где се Татјана срела с њим.

Клупа. На клупи — Татјана. Затим долази Оњегин, али он не седа, а она устаје. Обоје стоје. И говори само он, све време, дуго, док она не говори ни речи. И ту сам схватила да жути мачак, Августа Ивановна, лутке — све то није љубав, већ је ово љубав; стоји клупа, на клупи она, затим долази он и цело време говори, док она не говори ни речи!

— Шта ти се, Мусја, највише свидело? запита ме мати по свршетку.

— Татјана и Оњегин.

— Шта? Зар није Русалка, где је воденица, и кнез, и водени дух? Зар ни Рогњеда.

— Татјана и Оњегин.

— Па како то може бити? Ти тамо ништа ниси разумела! Па шта си ти могла тамо дахватиш?

Ћутим.

Мати, ликујући: — Аха, ни речи ниси разумела, тако сам и мислила. Од шест година! Па шта се теби тамо могло свидети?

— Татјана и Оњегин.

— Ти си потпуна будала и тврдоглавија од десет магараца (Окрећући се директору школе, Александру Леонтјевичу Зографу) — Знам ја њу, сад ће целог пута у колима на сва моја питања да понавља: — Татјана и Оњегин. Просто ми је криво што сам је повела. Ниједном детету на свету од свега што се приказивало не би се свидела „Татјана и Оњегин“, сви би претпоставили Русалку, зато што је то — бајка, разумљива ствар. Просто не знам шта да радим с њоме!

— Али зашто, Мусењка, баш „Татјана и Оњегин“? са великом добротој обраћа ми се директор.

(Ја ћутке, пуним речима: — Зато што је то љубав.)

— Она је сигурно у деветом сну! рече прилазећи Надежда Јаковљевна Брјусова,¹⁾ наша најбоља и најстарија ученица, — и ту први пут дознајем да има девети сан, као мера дубине сна и ноћи.

— А шта је ово, Мусја? каже директор, извлачећи из мога муфа мандарину, коју је пре тога сам ставио, и поново непри-

¹⁾ Сестра чувеног песника Валерија Брјусова.

метно (приметно!) стављајући и поново извлачећи, и поново, и поново...

Али ја сам већ сасвим занемела, окаменила се, и никакви мандарински осмејци, ни његови, ни Брјусове, нити страшни погледи мајчини не могу да изазову на мојим уснама осмејак захвалности. На повратку — путу, тихом, доцном, мразном — мати ме грди. — Осрамотила си ме! Ниси се захвалила на мандарини! Као нека будала, у шестој години се заљубила у Оњегина!

Мати се преварила. Ја се нисам заљубила у Оњегина, већ у Оњегина и Татјану (а можда у Татјану и мало више), у њих обоје заједно, у љубав. И ни једну своју ствар нисам писала а да се истовремено нисам заљубљивала у двоје (у њу мало више), не у њих двоје, већ у њихову љубав. У љубав.

Клупа, на којој они нису седели, била је предодређујући моменат. Ја ни тада а ни доцније, нисам волела кад су се љубили, Већ увек — кад су се растајали. Никад — кад би седели, увек кад су се разилазили. Моја прва љубавна сцена била је нељубавничка: он није волео (то сам разумела), зато није ни сео, волела је она, зато је и устала, они ни тренутка нису били заједно, ништа заједно нису радили, радили су сасвим супротно: он је говорио, она је ћутала, он није волео, она је волела, он је отишао, она је остала; тако да кад би се подигла завеса — она би сама стојала, а можда би опет седела зато што је она стојала само зато што је он стојао, а после се срушила и седеће тако вечито. Татјана на тој клупи седи вечито.

Та прва моја љубавна сцена предодредила је све моје следеће, сву страст у мени несрећне, неузајамне, немогуће љубави. Ја од тог тренутка нисам хтела да будем срећна и тиме сам себе на нељубав осудила.

У томе је сва ствар и била што он није волео њу и зато га је она — тако, и само због тога њега, а не другог изабрала за љубав, зато што је у потаји знала да је он неће моћи волети. (То ја данас говорим, али знала сам већ тада, тада сам још знала — а сад сам научила да искажем). Људи са тим кобним даром несрећне — једностране — у себе повучене љубави — просто су *генији* за неповољне предмете.

*

Али Евгеније Оњегин је још једно, не једно, већ много, предодредио у мени. И што сам ја целог свог живота до данашњег дана увек прва писала, прва пружала руку — и руке, не плашећи се осуђивања — то само зато што је Татјана у праскозорју мојих дана, у књизи при свећи, са разбарушеном и пребаченом плетеницом преко груди, учинила то пред мојим очима. И што је после, кад су одлазили (увек су одлазили), не само што нисам пружала руке, већ ни главе не бих окретала, само зато што је и Татјана онда у врту остала као кип.

Лекција смелости. Лекција поноса. Лекција верности. Лекција судбине. Лекција усамљености.

*

Који народ има такву љубавну јунакињу: смелу и достојну, заљубљену — и усправљену, што презире и — воли.

Јер у одговору Татјанином нема ни трунке освете. Зато се и добија потпуност освете, зато Оњегин и стоји „као громом поражен“.

Сви адути били су у њеним рукама да се освети и да га залуди, сви адути — да га понизи, да га сабије у земљу оне клупе, да га сравни са паркетом оне сале, она је све то уништила само једном реченицом: — Ја вас волим, — зашто се претварати?

Зашто се претварати? Па зато да би се ликовало! А зашто ликовати? И ето на то за Татјану заиста нема схватљивог одговора, и она опет стоји у зачараном кругу сале, као онда у зачараном кругу врта, — у зачараном кругу своје љубавне усамљености, тада непотребна, сада — жељена, и тада и сада — у немогућности да воли и да буде вољена.

Сви адути су били у њеним рукама, али она није играла.

Да, да, девојке, изјављујте љубав прве и после слушајте одговоре, а затим се удајте за достојанствене рањенике, и слушајте изјаве и не спуштајте се до њих — и ви ћете бити хиљаду пута срећније од наше друге јунакиње, оне којој после свих испуњених жеља није остало ништа друго, него да легне на шине.¹⁾

Између потпуности жеље и њеног испуњавања, између потпуности патње и празнине среће, ја сам учинила још од рођења, и пре рођења, свој избор.

Јер је Татјана пре мене утицала још и на моју мајку. Кад је мој деда, А. Д. Мајн, поставио њу између себе и вољеног човека, она је изабрала — оца, а не вољеног човека, и удала се после лепше него Татјана, јер за „несрећну Тању“ сви удеси су били једнаки, док је моја мати изабрала најтежу судбину — удовца двапут старијег са двоје деце, заљубљеног у покојницу, — удала се на децу и на туђ јад, волећи и продужујући да воли *онога* са којим никад после није тражила да се сретне и коме је, кад се први пут случајно срела са њим на мужевљем предавању, на питање о животу и срећи, и т. д. одговорила: — Мојој је кћери година дана, она је врло крупна и паметна, ја сам потпуно срећна... (Боже, како ме је морала у томе тренутку мрзети мене паметну и снажну, зато што нисам његова кћи!)

На тај начин Татјана није утицала само на цео мој живот, већ и на саму чињеницу мога живота: да није било Пушкинове Татјане — не би било ни мене.

Јер жене *тако* читају песнике, а не друкчије.

Карактеристично је да ме мати није назвала Татјаном, значи ипак се сажалила на девојчицу.

*

Од детињства па до данас, цео Евгеније Оњегин своди се за мене на три сцене: сцену свеће, клупе и оног паркета. Понеки од мојих савременика видели су у Евгенију Оњегину сјајну шалу, скоро сатиру. Можда су они у праву, а можда да га ја нисам прочитала пре седме године.... али ја сам га прочитала у оној добријој кад нема ни шала ни сатира: постоје само мрачни вртови (као код нас у Тарусу), постоји распремљена постеља (као код нас у дечијој соби), постоје сјајни паркети (као код нас у сали) и постоји љубав (као код мене у грудној дупљи).

Живот и обичаји? („Живот и обичаји руског племства у првој половини XIX века“). Потребно је да људи некако буду обучени.

После тајног плаво-љубичастог Пушкина добила сам другог Пушкина — не краденог, већ поклоњеног, не тајни — већ јавни, не дебело-плати, већ танко-плати, — нешкодљив, припитомљени Пушкин у издању за све основне школе са црначким дечком, који је подупро лице шачицом.

У томе Пушкину ја сам волела само црначког дечка. Узгред буди речено, тај дечији црначки портрет и до данас сматрам за најбољи портрет Пушкина, портрет далеке африканске душе и његове још успаване-песничке. Портрет у две димензије — натраг и напред, портрет његове крви и његовог наступајућег генија. Таквог дечка Петар би поново изабрао, таквог је дечка и тада изабрао.

Књигу нисам волела, то је био други Пушкин, у њему су и Цигани били други, без Алека, без Замфире, само са медведом. То је била тајна љубав, која је постала јавна. Али и поред садржине, одбијао је и сам назив: за *основне школе*, који је изазивао нешто злобно, мршава и досадно, и то баш лица ученика основних школа, — јадна лица: неухрањена, прљава, помодрела од зиме, као и сам Пушкин, лица — која би уливала жалост, да није пар претећих песница класне мржње, лица која су и поред тих песница код неког ипак изазивала жалост, али нису могла да изазову љубав. Мршава, модра и озлојеђена. Две песнице. Преко упалог трбуха — кајиш, са огромном жутом значком — основних школа.

Птичка Божија не знает
Ни заботы, ни труда,
Хлопотливо не свивает
Долговечного гнезда.

Божија птичица не познаје
Тешке брига, тешки рад,
Ужурбано не савија
Дуголетно гнездо своје.

Па шта онда ради? И ко онда вије гнездо? И да ли постоје уопште такве тичице, сем кукавица која није тичица, већ читава тичурина? Ти стихови су потпуно написани за лептира.

Али таква је снага песничког певања да ником није, изгледа, пало напамет, да за више од сто година испита ту тичу, а понајмање мени — шестогодишњој девојчици. Кад је тако речено, значи да је — *тако*. У стиховима је тако. Та тича је песничка слобода. Интересантно је шта мисле о тој тичици трезвени ђаци Совјетске Русије?

„Зима, сељак ликујући“ на другој страни Пушкина за основне школе, ја сам по мало волела (чим су стихови) али на домаћи начин, као Августу Иванову, кад не прети да ће отпутовати у Ригу. Све је сувише било слично „у зубуну и црвеном појасу“ — то је Андрјуша, а „сељак ликујући“ — то је пазикућа, а „дровни“ (саонице) то су дрва, а мати — то је наша мајка, кад ми, чекајући дадиљу за шетњу до Споменик-Пушкина, једемо снег или лижемо лед. Песма је још будила завист што се ми нисмо смели играти у дворишту — само смо пролазили кроз њега — зато што може бити да Андрејева деца имају шарлах (породица која је становала у једном крилу куће). И нисмо ни псето у санке метали, а санке смо имали плаве, сомотске, са тамно-златним клиновима (очима). И поред изреченог, „Зима, сељак ликујући“ под видом стихова била је басна, које сам ја видом стихова-прозе увек у свакој читанци последње читала.

А данас кажем да је: „Зима, сељак ликујући“ ...била идила, т. ј. она најсрећнија љубав, чији смисао, циљ и потпуност ни до данас нисам схватила.

Да завршим о плавом, о Пушкину основних школа: он је за љубав био и сувише мршав, — ни да га с муком подигнеш, нити да га тешко удахнувши загрлиш, да притиснеш уз неизбежну и увек тесну кецељу, — у рукама ништа, и за очи ништа, као да си га већ прочитао.

Ја сам књиге, а доцније и своју децу, и уопште децу стално волела и волим их по тежини. Па још и данас, кад чујем да хвале нову ствар: — А је ли дугачка? — Не, мала приповетка. — Е, онда нећу ни да је читам.

Андрјушина читанка је била несумњиво дебела, њу је распињао Пурпурни-унук и Пурпуни-деда, и грозничава мајка, која је дисала право у прса детету, и безумна љубав тога детета и пуна ведре рибе, које је ловио сулуди млади отац, и „Ти опет не спаваш?“ и Николењка, и сви они хртови и тичари и сви лирски песници Русије.

Ја сам одмах присвојила Андрјушину читанку: он није волео да чита, чак није подносио читање, а ту је требало не само да чита, већ и учи, и препишује, и излаже својим речима, међутим ја сам била нешколска, слободна и за мене је читанка била — само љубав. Мати ми није одузимала: кад је читанка — ништа није преурањено. Целокупна литература је за дете преурањена, јер ова говори о стварима које оно не зна и не може да зна. На пример:

Кто при звездах и при луне
Так поздно едет на коне.

Ко то под звездама и месецом
Тако доцно језди на коњу?

(Андрјуша, на материно питање: — А откуд ја знам?)

Зачем он шапком дорожит.
Затем, что в ней донос зашит.

Зашто толико кацу чува?
Зато, што је у њој достава ушивена.

Довос на гетмана-злодеја
Царю Петру от Кочубея.

Достава против хетмана — зли-
ковца
Цару Петру од Кочубеја.

Не знам како друга деца: али пошто сам ја из читавог честворостиха разумела само зликовца, а пошто је зликовац овде опкољен са три имена, то је код мене испадало три зликовца: Хетман, Цар Петар и Кочубеј, и ја дуго после тога нисам могла да схватим (а и данас не разумем сасвим), да је зликовац један, а — ко заправо? Хетман је за мене и данас — Кочубеј и цар Петар, а Кочубеј — Хетман и т. д. и од три је постало једно, а то једно је — зликовац. Доставу ја, наравно, такође нисам разумела, а и да су ми објаснили — не бих схватила, унутрашњицом не бих разумела, као што и данас не разумем могућност да се напише достава. Тако је и остало: лети козак под непостојећим — јарким (у сну виђеним!) небом, где су истовремено (тако никад не бива!) и звезде, и месец, лети козак осут звездама и обасјан месечином — као зато да га боље виде! — а на глави му капа, а у капи непозната ствар *доставу*, — достава против хетмана-злочинца Цару Петру од Кочубеја.

То је био мој први сусрет са историјом, а та прва историска историја била је — злочинство. Шта више: кад сам за време рата чула Хетман (са додатком Скоропадски), ја сам одмах видела тога козака, који пада.

Али са царем-зликовцем ја сам имала још један сусрет из читанке: „Ко је он?“ И опет мати Андрјуши: — но, Андрјуша, па ко је био он? А Андрјуша опет поштено, с досадом па чак и љутито: — А откуд ја знам? (Какав чудноват свет — стихови, где одрасли питају, а деца одговарају!) — Но, а ти, Мусја? Ко је био — он? — Великан. — Зашто великан? — Зато што је одмах све оправио. — А шта значи „И на срећу Петрову?“ — Не знам. — Но, а шта значи, Петрова? (У глави ништа сем обриси речи: Петрова.) — Ти не знаш, шта је то Петрова? — Не. — А Андрјушина — знаш? — Да. Андрјушин црвени коњ, Андрјушин велосипед, Андрјушине санке. — Доста, доста. Но и Петрова је то исто. Петрова — разумеш? Срећа — разумеш? (Ћутим) *Срећу* не разумеш? Разумем. Срећа, то је кад смо ми дошли из шетње и одједном дошао дедица, и још кад сам нашла на своме кревету.... Довољно. На срећу Петрову значи на Петрову срећу. А ко је тај Петар? — То. — Ко је он? — Шта? — То јест дивни гост. „Дуго гледа на ту страну. — Куд нестале дивни гост...“ — А како се зове тај дивни гост? — Ја плашљиво: — можда — Петар? — Но хвала Богу!... (Са изненадном сумњом). Али Петар није један. Ко је био тај Петар? (Ја очајна због одговора): То је био исти онај Петар, који је...

Довос на гетмана-злодеја
Царю Петру от Кочубея.

Достава против хетмана-злочинца.
Цару Петру од Кочубеја.

Јеси ли разумела?

Него како: Али авај! Петар, који је тек почео да се расветљава, био је опет свргнут у ону мрачно-блистајућу звездано-месечну козачко-летећу капо-достављачку ноћ и, што је још горе, тај Петар, који је оправио старцу чун, значи учинио је као неко добро дело, испао је исти онај злочинац Кочубеј и Хетман. И опет је изникао гигантски — као нови месец! упитни знак: Ко? Кад је Петар — онда је увек: ко? Петар, то је кад се никако не можеш досетити.

А и супротно: чим у стиховима зазвучи питање, одмах је падала сумња на Петра

Отчега палба и крици
В Петербурге-городке.

Зашто су палба и крици
У малом граду Петрограду?

Одговор: — Наравно, Петар! А шта је заправо урадио, јер штогод нам дошану — није то. Нарочито је смешно кад није то:

Родила-љ Екатерина,
Имениница-љ она,
Чудотворца исполнина
Чернобровая жена.

Да није родила Катарина,
Или свој дан слави она,
Чудотворца — исполнина
Жена црних обрва?

Родила — то нисам разумевала, знала сам само родила сам се, а ни о каквој Катарини, Петровој жени нисам никад чула, а чудотворац је био Никола-чудотворац, то јест старац и светитељ, који нема жене. А у песми има. Дакле, значи жењени чудотворац.

О Боже, какво олакшање, кад после толиких зашто и толиких отворено-лажних објашњења — напоследку блажено *зато!* „Зато су ларма и клицање у градињу Петрограду.

Тек сад, кад прелазим педаљ по педаљ Пушкина мога детињства, видим колико је Пушкин волео употребу питања: — „Зашто су палба и крици?“ — „Ко је он?“ — „Ко под звездама и месецом?“ — „Црногорци, ко су то?“ ит.д. Да сам тада сасвим поверовала да он стварно не зна, могло би се помислити да је песник од свих људи онај који ништа не зна, чак кад и мене дете пита. Али раздражено дете је осећало да је то нарочито удешено, да он не пита, већ зна, и предосећајући да ме он хвата, ја сам, не верујући ни једном објашњењу, свако и нехотице видела, — ред по ред, како сам умела, на свој начин, стихове сам видела. Историском Пушкину свога детињства ја дугујем незаборавна при-виђања.

Али не могу да од свог тадашњег и свог данашњег лица не кажем, да је питање у песми — раздражујуће, макар и због тога што свако *зашто* захтева и обећава *зато* и тиме ослабљује вредност самог процеса, целу песму претвара у међупростор, привлачећи нашу пажњу коначном спољњем циљу, који не треба да буде код песме. Упорно питање претвара песму у загонетку и задатак, и ако је свака песма сама по себи загонетка и задатак, то није *та* загонетка за коју је готова одгонетка, нити онај задатак за који имамо одговор у уџбенику.

Зато у „Утопљенику“ нема ниједног питања. Зато има изненађења. Прво та деца, т. ј. *ми* се играмо сами на реци, друго, *ми* одвратно зовемо оца: *Тата!* а треће, — *ми* се не бојимо мртваца. Зато што не вичу страшно већ весело, ево овако, чак певајући: „Тата! Тата! наше мреже извукле мртваца!“ — „Лажете, лажете, ђаволи, прогунђа им отац тад. О та деца! Биће вам мртац, само док вам дођем!“

Али зато друга песма, „Вампир“, није била нимало страшна, можда и зато што се Вања одмах показује као плашљивац и од првог стиха својим знојењем и страшљивим бледилом буди презир, који, као што је познато, лечи од свих страсти, чак и најјачу од свих (у мени) — страст страха. „То сигурно кости глође вампир црвених усана“. Ко уопште глође кости? Пас. Вампир је пас са црвеним устима. Црн (зато што је ноћ) пас са црвеним устима. А будала (јадник) уплашио се. Цео ефекат страха је пропао због тих оглоданих костију, које дете мора да припише псу. Страшило вампир одмах се претвара у-онога пса који се код Пушкина појављује тек у последњем реду, тј. ни за тренутак не остаје вампир. Тако да од читавог страха остаје само *реч* вампир т. ј. наслов песме. Наравно да реч вампир није пријатна, а и тај пас није сасвим псећи, иначе се не би звао вампир, а његова уста, која се виде чак и ноћу нешто су сумњива, док његово занимање — да доноси своју кост баш на гроб — унеколико је гадно, па ипак све то ни најмање није оправдавало у мојим очима Вањин страх. Да је Вања ишао преко гробља без икаквог пса — тада би било страшно. А овако пас, напротив, оживљава. (Исто као у Вију, где је страшна само усамљеност Хоме крај покојнице и где се страх појавом Вија, а доцније и Вијева само распришава. Кад нас је много — увек је весело).

Дакле, чудноват и сумњив пас, а Вања је несумњива будала, јадник и кукавица. Па још је и зао: „Замислите Вањин бес!“ И замишљамо: т. ј. Вања ритну пса ногом. Зато што је бесан. Јер за добро дете нема већег злочина, него избити пса: боље је убити гувернанту. Зао дечак и пас — радња је том заједницом већ предодређена.

И свршавало се као и увек — сузама: такав леп сиво-мрк, помало црн пас са помало црвеним устима украо је у кујни кост и отишао с њом на гроб, да му куварица не би отела, и одједном некакав страшљивац Вања — прошао је поред ње и ударио је чизмом. У његову слатку влажну њушку. У-у-у-...

Али најомиљенија песма од страшних била је: *Зли дуси. „Лете облаци, ковитлају се облаци — Невидљиви месец блед...“*

Све је то страшно од самог почетка: месец се не види, и он је — невидљиви месец, месец под невидљивом капом, све да види а њега да не виде. Чудновата песма (стање), где се одједном све може бити (не може се не бити): и месец, и путник, и усплахирени коњ, и — о дивна претрнулости — *они!* Јер нема читаоца који не би истовремено седео у саоницама и не би пролетео над њима,

тамо у безграничној висини разним гласовима цвилио, и тамо, у саоницама од тог цвиљења обамирао. Два полета: саоница и облака, и у свакоме *ти* — летиш. Али поред путујућих и летећих ја сам била још и треће: месец — онај што невидљив види: Пушкина, над њим Зле духове, а над Пушкином и Духовима и сам лети.

Страх и жалост (још и гњев, и туга, и заштита) биле су главне страсти мога детињства, и тамо где није било за њих хране, није било ни мене. Само како ме је другачија жалост неголи према Вампиру обузимала у Злим дусима и према дусима! Жалила сам пса — утробо ниском и врелом жалошћу сажаљења утробе — заштитом: убити Вању, убити куварицу и дати псу читав штетњак са свим тигањима и шерпама а можда и самог Вању да га пас поједе, док сам Зле духове жалила узвишеним сажаљењем, са жаљењем усхићења, као што сам доцније жалила Наполеона на Св. Јелени и Гетеа у Вајмару. Ја сам знала, да „да ли баука сахрањују? Или вештицу удају?“ — да је све то само онако, да макар никога не сахранили и никога удавали — ипак ће се жалити што они сахрањују dedu и девојку удају — само зато да би се боље жалили. Знала сам да се они не жале због нечега, — већ зато што су они — они и никада друкчији неће бити. (Шапатом: зато што их је Бог проклео!) Љубав према проклетоме.

И још нешто: ја сам знала да су они — облаци! Да су они сиви, меки, да њих некако нема, да се не могу додирнути, не могу загрлити, да се међу њима, са њима, њима — може само летети! Да је то ваздух, који урла! Да њих — нема.

„Кроз валовите магле прикрада се месец...“ — опет се прикрада, као мачка, као лопов, као огромна вучица ка стаду заспалих оваца (овце... облаци...) „И на тужна поља сипа свој тужни бледи сјај...“ О Боже, како је тужно, како је двоструко тужно, како је безизлазно, без наде тужно, како је за навек обележено тугом, као да је Пушкин тим понављањем месецом тугу као жигом у поље утиснуо. А кад сам долазила до: „И чује се нешто блиско у слободној песми возача“, онда сам одмах упала у —

Ви, очи, очи голубија,
Зачем сгубили молодца.
О, људи, људи зли,
Зачем разрознили срца.

Ви, очи, плаве очи,
Што упропастисте јунака?
О, људи, људи, о, али људи,
Што раздвојисте срца њина?

И те плаве очи биле су опет месец, само је месец овога пута на два ока прогледао, а истовремено сам знала да је он под црним обрвама душе-девојачке, можда баш оне за којом плачу духови, зато што је удају.

Читаоце! ја знам да „Ви, очи плаве очи“ — нису од Пушкина, већ народна песма, а можда и романа, али тада ја то нисам знала и данас у дубини својој, где је све — још све, ја то не знам, зато што је „раздирући срце моје“, „јад срца“, млада ђаволица

и душа-девојка, пут и пут, растанак и растанак, љубав и љубав — увек једно исто. Све што се зове Русија и моје детињство, а ако ме расечете, ви ћете поред духова што лете као облаци и облака што лете као духови наћи у мени још и та два плава ока. Све је то једна целина.

„Другарице мојих тешких дана — голубице оронула, стара!“ — како то није личило на Асјину дадиљу, ни стару ни младу, са одвратним презименом Мухина, а како је то личило на моју дадиљу, коју бих ја имала а коју никад нисам имала. И како је то личило на наш голубарник што кљује и гуче, на наш сиво-плави голубарник. (Моја дадиља била би — голубица, а Асјина — Мухина.)

Реч *голубица* ја сам знала, тако је отац увек звао моју маму (— Како ти мислиш, голубице? — Како кажеш, голубице!) — друкчије је није ни звао, али *другарица* — то је било нешто ново. Ја и Асја расле смо усамљено, те нисмо имале другарица. Реч *другарица* — најљубазнија од свих речи — први пут ми је зазвучала у односу према старици. — „Другарице мојих тешких дана — Голубице оронула, стара!“ Оронула голубица — значи врло тршава, паперјаста, скоро крзнена голубица, скоро голубица — муф, као мамин крзнени муф, који би био голубије боје, тако је Пушкин звао своју дадиљу зато што је волео. Кад кажем: *другарица*, кад кажем: *голубица* — затишти ми срце.

Кога сам жалила? Дадиљу нисам. Пушкина. Његова туга за дадиљом претварала се у тугу за њим, што тугује. И онда дадиља седи, плете, ми је видимо, а шта — он? А где је он? „У дубини борових шума, — већ давно, сама ти чекаш мене“. Она је сама, а њега уопште нема! Борове шуме — и то сам знала шта је. Код нас у Тарусу, ако се пође пачевском долином врба — коју је мама звала Шкотском — према Оки, одједном искрсне читаво црвено острво: борови! Са жамором, са треском, са бојама, са мирисом, после једноличности и валовитости врба — читав пожар!

Мама од коре уме да прави чуниће, па чак и са једром, а ја умем само да једем смолу и да грлим јелу. У тим боровима нико не живи. А у таквим истим боровима живи Пушкинова дадиља. „Ти под прозором своје светле собице“... — она има врло видан прозор, она га стално брише (као ми у сали кад очекујемо дедина кола) — да види, иде ли Пушкин. А њега никако нема. Неће никада ни доћи.

Али најомиљеније место било је у целој песми „Тугујеш као на стражи“ (на руском „на часах“, што значи, или „на стражи“ или „на часовнику“), при томе „на часах“ наравно да није изазивало претставу стражара у мојој свести, кога ја никад нисам ни видела, већ баш часовника, који сам увек гледала и свуда видела... Одличних визија часовника има много: седи дадиља и тугује, а над њом — часовник. Или тугује и плете и стално гледа на часовник. Или — тако тугује да се чак и ча-

совник зауставио. „На часах“ било је и под часовником, и на часовнику — деца се не разумеју много у падежима. Па ипак магловитост тога „на часах“ откривала је све могућности комбинавања, све до једне врло магловите визије: има часовник у сали, у кутији са клатном, има часовник над орманом и у мајчиној спаваћој соби — кукавица са кућицом, — кукавица која извирује из кућице. Кроз прозор извирује и као да неког очекује. Међутим дадиља је од првога реда — голубица.

Тако је „на часах“ било и под часовником, и на часовнику и, на крају крајева, помало и у часовнику, и сви ти часовници били су потврђени следећим редом, и то — играма. Тим челичним близанцима сказале. Тим иглама у смежураним рукама дадиљиним завршавало се моје „Дадиљи“ из читанке.

Писац читанке изгледа да је посумњао у приступачност млађој деци појма чежње, предосећања, бриге и тегобе. Наравно, да ја осим *своје* чежње из два последња реда не бих разумела ништа. Не бих разумела, али бих запамтила. Овако је код мене до данас између смежураних руку и заборављених врата — тренутни застој, као да је Пушкинов завршетак срстао за тај крај из читанке. Да, што знаш у детињству — знаш за цео живот, али и што не знаш у детињству — не знаш целог живота.

Међутим, од ствари познатих у детињству Пушкин је од свих жена на свету највише волео своју дадиљу, која *није* била жена. Из Пушкинове песме „Дадиљи“ ја сам за цео живот сазнала да се стара жена — зато што је рођена — може више волети од младе — и ако је млада и зато вољена. Таквих нежних речи није било код Пушкина ни према једној.

Речи такве нежности нашле су се само код недавно од нас одлетелог Генија Марсела Пруста. Пушкин — Пруст. Два споменика синовље оданости.

Гледајући уназад, ја сад видим да су Пушкинове песме, и уопште песме, са ретким изузетком чисте лирике, каквих је у мојој читанци било мало, за мене до моје седме године биле низ загонетних слика, загонетних само због мајчиних питања, јер у песмама, као и у осећањима, само питање ствара неразумљивост, извлачећи појаву из њеног датог стања. Кад ме мати није питала — ја сам одлично разумевала, т. ј. нисам се ни старала да разумем, већ сам просто видела. Али на срећу мати није увек питала и неке песме остале су разумљиве.

Делибаш. „Унакрсна ватра иза брда — Гледа логор њихов и наш. — А на брду пред Козацима — Вије се црвени делибаш“. Делибаш је зао дух. Зато је црвен. Зато се и вијори. Бију се — Козаци са злим духом. Какво је било моје чуђење и огорченост, кад сам у Прагу 1924 године, прво од једног руског студента, после од другог, па и од трећег чула да је делибаш — черкеска застава, а не Черкез (зао дух). — Али, молим вас, па код Пушкина је „Вије се црвени делибаш!“ Како се Черкез може вити? Застава се вије — Одлично се може вити и цео Черкез

еа оделом. — Е то је већ модернизам. Пушкин се одликује од модерниста тиме што пише просто, у томе је његова генијалност. Шта се може вити? Застава. — Ја сам увек схватала: „Делибаш је већ на копљу, а Козак је без главе“ — да су они истовремено један другог уништили. То ми се баш и допадало! — Најчистија песничка фантазија! Сиромаш Пушкин у гробу би се преврнуо! „Делибаш је већ на копљу“ значи — застава је већ на копљу, а Козаку је у томе тренутку барјактар отсекао главу. — Ако је тако, онда ми је криво: зашто је Козак обезглављен док је Черкез жив? И како застава може бити на копљу? Мени се мој начин више свиђао. — То је већ наша ствар, али Пушкин је овако написао. Нећете ваљда и ви да исправљате Пушкина, као болшевици!

Тако сам и остала у огорченом уверењу, да је делибаш — застава, и да сам ја сву ту муњевиту сцену узајамног уништавања измислила, и одједном — 1936 год. — сада — очима сам прочитала и — о радости!

Эй, казак, не рви ся к бою
Делибаш на всем скаку
Срежет саблею кривою
С плеч удалую башку.

Хеј, козаче не лети у бој!
Делибаш ће ти у трку
Кривом сабљом скинути
С рамена главу јуначку!

Зар ће застава да кривом сабљом одруби Козаку са рамена главу?

Тако је јадна мала седмогодишња варварка правилније схватила *најумнијег човека Русије*, неголи четири пута старији, прво један, па други, па трећи ђак Прашког универзитета.

Међутим, потпуна загонетка била је песма „Црногорци? Ко су они? — Бонапарта запита“ — са две непознате, по једна на сваки ред: Црногорци и Бонапарта, појачано несхватљива својом неизвесношћу према другој непознатој — Бонапарта.

— „А шта је то Бонапарта?“ — не, то нисам смела да запитам мајку, пошто сам добро запамтила једну, по мене несрећну шетњу „поред пањева“: мој први и једини покушај у читавом детињству да нешто запитам: — Мама, шта је то Наполеон? — Како? Ти не знаш, шта је Наполеон? — Не, нико ми није казао. — Па то већ ветар носи.

Никад нећу заборавити осећај своје дубоке и безнадне посрамљености: ја нисам знала оно — што и ветар носи! А зашто то што ветар носи, ја наравно нисам разумела, већ сам видела оно што се зове Наполеон и што ветар носи, што је ускоро било потврђено и Ваздушним бродом и Ноћном смотром у истој читанци.

Црногорце сам, наравно, замишљала сасвим црне: Црнце — замишљала сам их као Пушкина, а планине на којима живи то зло племе сасвим црне: црни људи на црним планинама: на сваком зупцу брда, као што деца цртају, по један мали зао Црногорчић (просто — ђаволчић). А Бонапарта је сигурно црвен и страشان. И сам на једном брду. (Да је Бонапарта исти тај

Наполеон, кога и ветар носи, ја наравно нисам ни слутила, зато што је мати, потресена могућношћу таквог питања, заборавила да ми одговори.

Ни мати, нити ико други. Мени је на питање — шта је Наполеон — одговорио сам Пушкин.

— Асја! Мусја! Сад ћу вам нешто рећи-и-и! — то је дугачки, брзи Андрјуша, са некако пучјим и збуњеним осмехом, тутњећи по степеницама, улетео у дечију собу. — Код маме је био доктор Јархо — и казао је да има сушицу — и сад ће она да умре — и појављиваће се сва у белом!

Асја се заплака, Андрјушка поче да скаче, а ја — ја ништа нисам стигла да урадим, зато што је за Андрјушом ушла и мати.

— Децо! Сад је код мене био доктор Јархо, и рекао ми да имам сушицу, зато ћемо сви да идемо на море. Радуете ли се што ћемо ићи на море?

— Не! — шмркала је Асја — зато што је Андрјуша казао да ћеш ти умрети и појављиваћеш се...

— Лаже! лаже! лаже!

...— сва у белом. Је ли, Мусја, казао је?

— Је ли, Мусја, да нисам казао? Она је то казала?

— Ма ко да је казао — а казао си, наравно ти, Андрјуша, зато што је Асја и сувише мала за такву глупост — казао је глупост. Тако одједном умрети и појављивати се? Уопште ја нећу умрети, већ напротив сви ћемо да идемо на море.

МОРУ¹⁾

Цело претходно лето 1902 године ја сам га преписивала из читанке у свеску, коју сам сама сашила. Зашто у свеску, кад све то има у читанци? Зато да га увек носим са собом у џепу, да са Морем шетам у Пачеву и поред Пачева да би било више моје, да ја сама напишем.

Сви су на слободи, а ја сама седим у нашем горњем балконском кавезу и знојећи се — због јулског поподнева, због таванске висине, а најглавније од претпрошлогодишњег претсмртног дединог карлсбадског, до неиздржљивости сачуваног одела — знојећи се и расплињујући од усхићења, а помало и од урезаног у тело пикета, преписујем црним усправно округлим крупним, па ипак збијеним рукописом у моју свеску — Мору. Свеска је за љубав мршава, а ја их и немам: мати ми не даје хартије за писање, већ само за цртање. Свеска је табак канцелариске хартије, испресавијана осам пута, расечена и преко средине прошивена само једанпут, због чега се свеска противи, распада, ра-

¹⁾ Песма Пушкинова, коју је написао приликом свог одласка са Црног Мора.

сипа, раскида — као и ја у мојим пикетима и шевиотима — ма- како да се трудим да је пресујем, цело време слободно од писања седећи на њој целокупном својом тежином и напијањем, а преко ноћи стављајући на њу мој омиљени камен са варницама, не на њу већ на њих, јер ко зна која је већ за ово лето?

Препишем и одједном видим да се ред при крају мало искривно, или да сам преписујући пропустила неку реч, или сам покрмачила, или рукавом крај стране замазала и, наравно, ту свеску ја већ не могу да волим, то није књижица већ најобичније дечије брљање. Цепам лист, али књижица с исцепаним листом — то је гадна књижица, узимам нов (Асјин или Андрјушин) табак — и стрпљиво, невесто, огромном иглом за вез (другу нисам имала) шивјем нову књижицу, у коју са новом усрдношћу: — Збогом, слободна стихија!

Стихија — то су, наравно, стихови, и ни у једној песми то није тако јасноказано. А зашто збогом? Зато што када волиш увек се растајеш. Тек тада и волиш кад се растајеш. А „моје душе међо жељена“ — међа, то је нешто тврдо, камено, врло чврсто, сигурно његов омиљени камен, на коме је увек седео.

Али најмилија реч и место у песми било је:

Тамо је без наде хрлила душа моја!

Без наде — туда. Куда? Туда куд и ја. На ону обалу Оке где ја никако нисам могла да дођем, зато што је између нас Ока, још и у La Chaux de Fonds у теткином детињству, где преко ноћи иде стража са клепетушом и пева: — *Gué, bon gué! Il a frappé dix heures!* — и сви гасе светлост, а ако не угасе, онда долази доктор или га стрпају у затвор, *тамо* то значи у туђу породицу, где ћу ја бити сама без Асје и најмилија кћи, са другом мамом и с другим именом — можда Каћа, а може бити и Рогњеда, а можда и син Александар.

Ты ждал, ты звал. Я был окован
Вотще рвалась душа моя!
Могучей страстью очарован,
У берегов остался я.

Чекао си, звао си. Ја сам био окован.
Тамо је без наде хрлила душа моја!
Али моћном страшћу зачаран
На обали ипак остадох ја.

Тамо то је туда, а „моћном страшћу“ — наравно према мору. Испадало је да је баш због такве жеље *туда* Пушкин остао на обали.

Зашто није отишао? Зато што је моћном страшћу зачаран, толико је желео — да је прирастао! (То ми је потврђивало цело моје искуство са мојим дечијим жељама, то јест потпуна физичка одузетост). Са целокупном тежином судбине и одрицања

На обали остадох ја.

(Боже мој! Колико човек губи добијањем пола, кад се тамо, туда, то, онамо почиње да зове именом, из плаветнила чежње реке постају лица, са носевима, са очима, а у моме детињству са наочарима и брковима.... И како се ми љуто варамо, називајући то — *оним*, а како се нисмо варали — тада!)

Али ево имена без презимена, имена уз које су на надгробној плочи последњи одани људи са непогрешивим инстинктом малих одбили да ставе презиме (тај човек је имао два имена, презимена није имао) — и плоча је остала празна.

Одна скала, гробница славы...
Там погружались в хладный сон
Воспоминанья величавы:
Там угасал Наполеон.

Једна стена, гробница славе...
Тамо су тонуле у хладном сну
Величанствене успомене:
Тамо се гасио Наполеон...

О, да сам раније прочитала те редове, ја не бих запитала: — „Мама, шта је то Наполеон?“ Наполеон је онај што је погинуо у мукама, кога су до смрти измучили. Зар је мало да се заволи за цео живот?

И велед за њим, как бури шум,
Другой от нас умчался гений,
Другой властитель наших дум.

...И трагом за њим, као буре хук,
Други је геније од нас одлетео,
Други господар наших мисли.

Видим звездицу и доле напомену: Бајрон.

Али већ не видим ни звездицу; видим: над нечим, што се зове море, са главом од зракова, са телом од облака, лети *геније*. Име му је Бајрон.

То је била апогеја надахнућа. Са „Збогом море..“ почињале би сузе. „Збогом море! Нећу те заборавити...“ то он мору обећава, као ја мојој брезии, моме ораху, мојој јели, кад одлазим из Таруса. А море му можда не верује и мисли, заборавиће ме, тад он опет обећава: — „И дуго, дуго слушаћу ја — Твоју хуку у предвечерје...“)

В леса, в пустыни молчалии
Перенесу, тобою поли,
Твои скалы, твои заливы,
И блеск, и тень, и говор волн.

У шуме, у пустиње ћутљиве
Пренећу, испуњен тобом,
Твоје стене, твоје заливе,
И сјај, и сенку, и говор валова.

И — визија. Пушкин носи, преноси изнад главе — цело море, које је још и у њему (испуњен тобом), тако да је у њему све плаво — као да је цео у огромном до неба кристалном дугуљастом јајету, које се налази још и у њему. (Море-свод). Као што онај Пушкин на Тверском булевару држи на себи цело небо, тако ће и овај пренети на себи цело море — у пустињу и тамо ће га присути — и постаће море.

У шуме у пустиње ћутљиве
Пренећу те, испуњен тобом,
Твоје стене, твоје заливе
И сјај, и сенку и говор валова.

Кад сам долазила до валова, сузе су већ текле, једнако су текле, па и због тога је понекад морао да се започне нов табак хартије.

*

За ту моју љубав, баш због њене јавности, нико није знао, и кад је новембра 1902 године мати ушавши у нашу собу рекла —

на море — није ни слутила да изговара мађиску реч *На море*, т. ј. даје обећање, које не може да одржи.

Од тог тренутка ја сам путовала *на море* цео тај месец пре пута, без школе и без рада, бесконачни месец ја сам усамљено и непрекидно путовала *на море*.

И до данас чујем своје упорно и свакоме већ досадно: „Хајде да сањаримо!“ Уз бунцање, кашаљ и гушење мајке, уз тресак и шкрипу куће потресане одласком — упорно — сомнабулско диктаторски просјачко: — „Хајде да сањаримо!“ Јер пре него што схватиш да је *сањарење* и *усамљен* једно исто, да је сањарење већ материјални доказ усамљености, њен извор и једина награда за то, као што је усамљеност његов драконски закон и једина лука — док се с тим помириш — живот треба да прође, а ја сам била још мала девојчица.

— Асја, хајде да сањаримо? Хајде, само мало да сањаримо! Сасвим мало да сањаримо!

— Ми смо данас већ сањарили, досадно ми је. Хоћу да цртам.

— Асја! Даћу ти јаје Сергеја Семјонича.

— Ти си га разбила.

— Ја сам га унутра разбила, а споља је цело.

— Онда хајде! Али врло брзо дај да сањаримо, јер ја хоћу да цртам.

Јаје сам јој давала, али га одмах и одузимала, зато што Асја, сем каменчића и шкољки у резерви морског сањарења ништа није имала. Ја сам је понекад због тих пужева и тукла.

Са Асјом се „На море“ мрвило у песак, док се са старијом сестром Валеријом, која је море знала са Крима, оно претварало у татарске папуче — летњиковце — глициније — стену Деву и у стену Калуђер, претварало се у штогод хоћеш, само не у себе само, и од *мога мора* после таквих „хајде да сањаримо“ није остајало ништа, сем мога чежњивог незнања.

Па шта сам ја од њих — Асје, Валерије, гувернанте Марије Хенриховне, собарице Арише, која је такође путовала с нама — шта сам хтела?

Можда — Пушкинов споменик на Тверском булевару а под њим говор таласа? Али не — чак ни то. Ничег видљивог и предметног није било у моме „На море“, били су само шумови — оне ружичасте аустралиске шкољке прислоњене на уво, и магловите визије оног Бајрона и Наполеона, којима ни лица нисам знала, а што је главно — звуци речи, и најглавније — чежња: Пушкиновог призивања и растанка.

И кад је Асја, од некога научена, говорила „каменчићи, шкољчица“, а Валерија, научена кримским искуством, наводила глициније и Симеиз, ја и поред све своје жеље, нисам могла ништа да кажем и ништа да наведем.

*

Али у последњем тренутку дошла је помоћ: прва и једина морска стварност: плава дописница од Нађе Иловагске из тог

истог Нервиа, куда смо се спремали и ми. Цела — плава: таква скроз плава места и дописнице ја још нисам видела и нисам знала да они постоје.

Црно-плави борови — светло-плави месец — светло-плави облаци — светло-плави месечев трак — а са стране тога трака — тако црно плаветнило, да се ништа не види — море. А при крају на облацима, на којима је други геније одлетео од нас, помало закачивши и месечево око — љубичастим мастилом, кудравим, као и моје косе, словима: — Дођите што пре. Овде је дивно.

Ту дописницу сам ја присвојила. Ту сам карту од Валерије одмах украла. Украла и закопала на дну своје црне скамије помало као што девојке своје дете љубави бацају у бунар — са целом љубављу! Ту дописницу, држећи челом поклопац од скамије, стално сам муњевито гледала, просто палила и гутала очима. Са том дописницом сам живела — као она девојка са драгим — тајно, опасно, забрањено, блажено.

На дну црнога гроба и кратера скамије код мене је лежало благо. На дну црнога гроба код мене је лежало — море. Моје море потпуно црно од црнила скамије — и дела. Јер сам га украла да га други не виде, да га други, пошто су га видели — заборав. Да будем сама. Да буде само моје.

Тако сам ја са дубоком и топло-ружичастом аустралиском шкољком поред ува и с плаво-црном дописницом пред очима прекраћивала тај најдужи, најразнији и најпунији месец мога живота, мога великог предвечерја, иза кога никада није дошао дан.

*

— Асја! Мусја! Гледајте! Море!

— Где? Где?

— Па ето!

Ето — густа ћелава шума, ова од штапова и конопца — плосната сиво бела вода, водица, које исто тако мало има, као и на оној слици појављивање Христа народу.

То је море? И погледавши се са Асјом, отворено и презриво се осмејкујемо.

Али мати нам је објаснила и ми смо поверовали: то је Ђеновски Залив, а кад је Ђеновски Залив — онда је увек тако. Оно море — сутра.

Али ни сутра и много, много сутра, није дошло оно море, била је литица ђеновске гостионице у клисури узане улице, са таквом тескобом кућа, да море и ако би га било — морало би да устукне. Шетња са оцем на пристаниште није улазила у рачун. На то „море“ нисам ни гледала, јер сам знала да је залив.

Једном речју, ја сам још стално путовала „на море“, и што сам му се више примицала — све сам мање у њега веровала, а свог последњег ђеновљанског дана сасвим сам престала да верујем, па сам се чак врло мало обрадовала, кад је отац весео због

мало снижене живе у мајчином топломеру, рекао нам ујутру: — „Но, децо! Данас увече видећете море!“ Међутим, море је стално отступало, јер кад смо ми напоследку после свих тих гостионица, перона, вагона Модана и Виктор-Емануела „данас увече“ упали са свима нашим балама и сандуцима у нервиски пансион, „pension russe“, била је ноћ, а као страшно око горео и трептео је дотле невиђени гас и мати је опет горела као у ватри, и ја бих пре умрла, него што бих се усудила да тражим да ме воде „на море“.

Да је моја мати била здрава и исто онако једноставна са мном као друге мајке са другим девојчицама, ја ипак не бих затражила.

Море је било овде и ја сам била ту, а међу нама је — ноћ, све црnilо ноћи и туђе собе, а то ће црnilо неизоставно проћи — и наши ће бити оба *ту*.

Море је било ту и ја сам била ту, а међу нама је било — читаво блаженство одуговлачења.

О, како сам ја те ноћи путовала ка мору! (После тога коме тако и — кад?) Али не само ја према њему, већ је и оно према мени те ноћи — кроз све црnilо ноћи — путовало: према мени.

Море је било ту и ја ћу га сутра видети. *Ту и сутра*. Такву потпуност поседовања и такав мир поседовања ја нисам никад више осетила. То море било је према мојој мери. Море је ту, али ја не знам где и пошто га ја не видим, оно је свуда, нема места где њега нема, ја сам просто у њему, као дописница у црном гробу скамије.

То је било највеће предвечерје мога живота.

Море је ту, па ипак га нема.

*

Ујутру, на путу ка мору, Валерија рече: — Осећаш ли како мирише? Већ одавде мирише!

Како да не осећам! Одавде мирише и свуда мирише, али у томе и јесте ствар, да га не познајем: слободна стихија *није* тако мирисала, и плава дописница *није* тако мирисала.

Начуљујем уши.

*

Море. Гледам избуљених очију. (Тако сам, осамнаест година доцније, буљила очи први пут на Блока.)

Црна ониска стена са високо истуреном гвозденом мотком. — Та се стена зове Жаба, ужурбано нас упознаје риђи газда-ричин син Волођа. То је наша *Жаба*.

Од мене до жабе — сасвим мало има: мало врло чисте, врло светле водике: на дну каменчићи и стакленца (Асјини).

— А ово је пећина, објашњава Волођа, гледајући себи под ноге — такође наша пећина. Овде је све наше — хоћеш ли да се увучемо! Али ти ћеш пропасти.

Силазим и пропадам, у својим тешким руским ципелама, у тешкој сурој, као ћебе, хаљини одмах падам у воду (у воду а не

у море), а риђокоси Волођа ме извлачи и цеди воду из мојих ципела, а после се ја поред ципела сушим у хаљини — да мати не, дозна.

Асја и Волођа, суви и већ презриви, неђу се на висок гладак зид стене и оданде испод борова бацају отпатке и шишарке.

Ја се сушим и гледам: сад видим да иза стене Жаба — има још воде, много, што даље то блеђе и да се завршава белом сјајном цртом — истог сребра, као што су и тачке на малим таласићима. Ја сам сва слана — и ципеле су ми слане.

И одједном, окренувши му леђа пишем комадићем стене на стени:

Збогом, слободна стихијо!

Стихови су дугачки а почела сам високо, колико рука дохвата, али песма је, из искуства знам, тако дугачка, да никаква стена неће бити довољна, а друге исто тако глатке нема у близини? све ситније и ситније ређам слова, збијам и збијам редове, последњи су већ као бисер, и ја знам да ће сад доћи талас и неће ми дати да допишем и тад се жеља неће испунити — каква жеља? — ах, на *море!* — значи више никакве жеље немам? али свеједно — чак и без *жеље!* ја морам да испишем пре таласа, све да допиш до таласа, а талас већ иде и ја таман стижем да потпишем

Александар Сергејевич Пушкин

и већ је све спрано, слизано као језиком, а ја сам опет сва мокра, и стена је опет глатка, сад већ црна као онај гранит...

*

Море још од тог првог сусрета никад нисам заволела, ја сам поступно, као и сви, научила да се користим њиме и да се играм са њим — да скупљам каменчиће и да се у њему брчкам — као што се младић сањајући о великој љубави постепено привикава да се користи случајем.

Данас, после тридесет и више година, видим да је моје „К мору“ било — Пушкинове груди, да сам путовала у Пушкинове груди са Наполеоном, са Бајроном, са шумом и запљускивањем и причом таласа његове душе, и природно, да ја у Средиземном мору са стеном Жабом, а после и у Црном, а после и у Атланском, нисам познала те груди.

Ја сам ишла у Пушкинове груди — и ту плаву дописницу, у које се све плаветнило света и мора усисало.

(А још тачније — у ону шкољку, која је брујала мојим личним слухом).

„На море“ било је: море и љубав Пушкинова према њему, море и песник, не! — песник море, две стихије, о којима је незаборавни Борис Пастернак писао:

Два бога прощались до завтра;
Стихия свободной стихии
С свободной стихией стиха.

Два бога растајали су се до сутра:
Стихија слободне стихије
Са слободном стихијом стиха.

— испуштајући или подразумевајући трећу и једину — лирску.

Али „На море“ била је још љубав мора према Пушкину: море — пријатељ, море — које зове и чека, море — које се боји да ће Пушкин заборавити, и коме, као живоме, Пушкин обећава и поново обећава. Море — узајамно, тај једини случај узајамности — испуњен до краја и преко морских крајева, а не празан, као срећна љубав.

Такво море је — моје море; море мога и Пушкиновог „Мору“ могло је бити само на листићу хартије и — унутра.

И још једно: Пушкиново море било је — море растанка. Тако се с морима и људима не сретају. Тако се — растају. Како сам могла ја, први пут поздрављајући се са морем, осетити оно што је песник осетио кад се за навек са њиме опраштао. Јер је Пушкин над њиме стојао тад последњи пут.

Моје море — Пушкинове слободне стихије — било је море последњег пута, последњег погледа.

Да ли зато што сам као мало дете толико пута својом руком писала: „Збогом, слободна стихијо!“ — или без икаквог зато — ја сам све ствари свога живота заволела, осетила растанком, а не сусретом, раскидом, а не спајањем, не на живот — већ на смрт.

И већ у сасвим другом смислу, мој сусрет с морем испао је баш растанак с њиме, двоструки растанак — с морем слободне стихије, које преда мном није било и коју сам ја тек кад сам се правом мору леђима окренула дочарала — белим по сивоме, каменом по камену — и растанак са оним правим морем, које је преда мном било и које ја због оног првог нисам могла да заволим.

Шта више: неписменост мога дечијег идентификовања стихије са стиховима испала је — проницљивост: „слободна стихија“ јесу стихови а не море, стихови, т. ј. једина стихија са којом се не растају — никада.

Konst. Fedjin

(Preveo Dr. P. Dragović)

O PUŠKINU

Pre sto godina poginuo je Puškin. Sto godina proživela je ruska književnost bez Puškina, koji je udario temelj njenoj svetskoj slavi. I pored svega toga što među sjajnim književnim talentima XIX veka blistaju geniji Tolstoja i Dostojevskoga, prošli vek ipak nije dao nijednog tako moćnog genija kao što je bio Puškin.

Njegova pogibija jeste najstrašniji događaj u istoriji velike ruske književnosti. A istorija te književnosti zabeležila je mnogo strašnih stvari, možda i suviše mnogo! Ona je zabeležila smrtnu presudu i progonstvo Radiščeva, zabeležila je vešanje Riljejeva, zabeležila je progonstvo i dvoboj Ljermontova, zabeležila je smrtnu presudu i robiju Dostojevskoga, zabeležila je građansku kaznu Čerņiševskoga i njegovo preseljenje u Sibir. Zatočenja po tvrđavama, tamnice, ludnice pratile su u stopu, kao crne senke, najistaknutije pisce stare Rusije.

Ali kada pažljivo posmatramo sudbinu Puškina, kad u svojoj mašti pretstavimo njegov život iz dana u dan, iz koraka u korak — kad pogledamo njegov kraj — nas obuzima strava.

Puškin je pogođen smrtonosnim Dantesovim kuršumom 27 januara oko pet sati uveče. Posle te rane on živi još četrdeset šest sati. Skoro čitavo to vreme on je pri punoj svesti. Njegovi najbliži ga gledaju kako umire, on se s njima prašta hrabro i prosto, kao što je i živeo.

Telo njegovo nalazi se u stanu na Mojki nekih 36 sati. Glas o pesnikovoj smrti širi se brzo po čitavom gradu. Žukovski piše da je «razume se, preko 10.000 lica dolazilo da vidi» mrtvoga Puškina. Drugi jedan svedok tvrdi da je «za jedan dan došlo 32.000 lica da se poklone njegovome odru». Treći piše da je «od Puškinove smrti pa do prenosa njegovih ostataka u crkvu kroz njegovu kuću prošlo 50.000 lica sviju staleža». Četvrti kaže da je «narod u gomilama navaljivao tamo»; peti — da je «masa publike stajala kao kakav bedem pred prozorima» Puškinovog stana.

Videći šta se zbiva, vlasti su se umešale u događaje. Puškinova udova razašilje pozivnice na opelo pokojnikovog tela u katedrali kod Admiraliteta 1 februara. Policija odjednom naređuje da se telo iznese u ponoć između 30 i 31 januara i to u drugu — Konjušenu — crkvu.

Puškinovo telo leži u podrumu na Konjušenom trgu dva i po dana. Za to vreme je pristup k njemu zabranjen. U tamnu ponoć

između 3 i 4 februara kovčeg sa pesnikovim ostacima pakuju u jedan sanduk i toware na poštanska kola, pa ga tako u pratnji jednog policajca otpravljaju iz Petrograda, da bude sahranjen u dalekom Svetogorskom manastiru.

Kovčeg voze hitnim etapama s propratnim pismom. To znači da se na poštanskim stanicama hitno prežu odmorni kurirski konji i da se kovčeg bez zadržavanja vozi dalje. I sa samim pogrebom su toliko žurili, da su počeli da kopaju raku još uveče, a kako je zemlja bila duboko promrzla — kopali su neprestano čitavu noć — i u zoru 6 februara spustili Puškinovo telo u zemlju.

Čak i u toj samoći, na dalekom manastirskom groblju, u rani jutarnji čas, iako se sve radilo potajno, iako pogreb nije mogao da vidi niko sem seljaka iz Mihajlovskog, koji su kopali raku, i kaluđera, koji su u crkvi izvršili opelo nad mrtvim telom, — ipak je svemu prisustvovao i pažljivo posmatrao sve što se zbiva onaj policajac koji je dopratio kovčeg iz Petrograda.

Šta li je to izazivalo sve te vanredne mere predostrožnosti, zašto li se pesnikov pogreb svršavao s najstrožom tajnom, zašto je trebalo varati narod, zašto kriti kovčeg i potajno ga hitno odvoziti na stotine kilometara od prestonice? Zašto su svi momenti oprastanja sa Puškinom, koji su trebali da budu naročito svečani, podešavani tako da padnu u mrak, u samoću noći?

Zato što je prvi put u istoriji ruske kulture smrt jednoga «autora», kako se onda govorilo, smrt jednoga pisca poema i pripovedaka, smrt jednoga književnika izazvala pokret u narodnim masama. Jedan književno-istoriski događaj — smrt pisca — postao je događaj ruske istorije. Odjednom se neobično jasno i očigledno obelodanilo da je poginuli pesnik bio stekao tako široku popularnost o kojoj nisu slutili ni pridvorni krugovi, ni takozvano «velikosvetsko» društvo, pa čak ni pesnikova bliska okolina.

Ma kako oprezno procenjivali svedočanstva o brojnosti gomila, koje su onih tragičnih dana navalile u kuću na Mojki i na Konjušeni trg, nesumnjivo je da je više desetina hiljada ljudi pohitalo da se oprosti s Puškinom. A ko su bili ti ljudi?

U časovima dok se Puškin borio sa smrću i dok je patio od bolova, velikosvetsko društvo je jurilo u holandsko poslanstvo i izražavalo Dantesu svoje zadovoljstvo što je na dvoboju prošao tako srećno i zadobio samo laku kontuziju. Pred samo opelo Puškinovog tela Turgenjev je pisao:

«Jedino naša takozvana gospoština, ili viša aristokracija, nije ukazala poslednju počast ruskome geniju; skoro niko od dvorskih velikodostojnika, od general-ađutanata i dr. nije prišao Puškinovom odru...»

Međutim, čim se čulo da je car «oprostio» Pušknu, «velikosvetsko» društvo, vanredno zainteresovano senzacionalnim dvobojem, odmah se, razume se, odlučilo da pokaže svoje učešće i svoje interesovanje za događaj. Isti Turgenjev priča o tome kako su, pored diplomatskog kora, koji se po pozivu skoro korporativno javio na

opelo, u crkvi prisustvovali dvorski velikodostojnici, neki ministri, a sleglo se još i «mnoštvo dama, lepotica i pomodarki».

Ali čitavo to društvo moglo je lako da stane u maloj Kohnuševoj crkvi. Međutim, ogroman trg pred crkvom, koji je po rečima savremenika u tom času «pretstavljao jedan orijaški čilim od ljudskih glava», a tako i sve obližnje ulice — bila je prekrilila sasvim druga vrsta publike.

Stariji baron Hekeren, koji je posle Puškinove smrti imao zadatak da na sve moguće načine izdvoji sebe iz čitave te stvari i da opravda Dantesu, pokušava da u korist ubice okrene baš tu okolnost što je Puškinova smrt izazvala pokret naročito u širokim slojevima društva. U jednom službenom pismu Hekeren objašnjava kako javno mišljenje, «koje se prilikom Puškinove smrti izrazilo mnogo jače nego što se očekivalo.... ne pretstavlja višu klasu, koja je shvatala da za tako kobne događaje moj sin (to jest Dantes) ne zaslužuje ni najmanjeg prekora.... već je izraz trećeg staleža, ako se tako može nazvati u Rusiji klasa koja se nalazi između prave aristokratije i velikodostojnika, s jedne strane, i narodne mase, za koju je ovaj događaj potpuno stran i koji ona nije u stanju da procenjuje, s druge strane. Taj stalež se sastoji od književnika, umetnika, činovnika nižih kategorija, narodnih trgovaca naprednije vrste itd.»

Javno mišljenje «trećega staleža», kako se može videti iz ovoga prepredenoga pisma, išlo je na ruku i starom i mladom Hekerenu. Ali ono nije išlo na ruku ruskoj vladi.

«Stalež» književnika, umetnika i sl. davao je smisao i oblik pokretu, koji je počeo da uzbuđuje narod, u čijim masama se nalazi i činovnički i trgovački i zanatlijski svet, koji je imao mogućnost da raspolaže svojim vremenom u radne dane. Taj svet je, u glavnom, i postao stihiski kupac Puškinovih dela, koja je knjižar Smirdin za dva dana posle Puškinove smrti rasprodao za četrdeset hiljada rubalja. Pokazalo se, ne samo da nije narodnoj masi «ovaj događaj potpuno stran», već je ta masa, koja po rečima barona Gekerena «nije u stanju ni da ga procenjuje», manifestovala krajnje uzbuđeno i najaktivnije učešće u događaju i time ga uzdigla na istorisku visinu.

*

Uzrok moćnog uticaja Puškinovog na istoriju ruske kulture leži u nenadmašnom skladu dvaju pravaca njegovoga stvaralačkog rada. On je evropeizirao sadržinu ruske književnosti protkavši je mišlju, društvenim nadanjima, ukusima zapadno-evropske kulture iz doba granice XVIII i XIX veka. To je bio jedan pravac Puškinovog rada. Taj pravac se genijalno vezao s drugim: Puškin je našao savršen nacionalan oblik za svoje stvaranje — u jeziku svoje proze i svojih stihova, a delimično i u oblicima svojih pesama.

Kod Puškina je vanredno jako bilo osećanje sveta, osećanje veze sa svetom, a isto tako jak bio je i njegov dar da u ma kojoj krupnoj temi izrazi tu vezu između pesnika i sveta. Puškin je bio svetski pesnik u tom smislu što je bio obuzet misaonim raspoloženjima

svoga veka, što su sva njegova krupna književna dela misaono vezana sa zapadom, puna odjeka političkog, filozofskog i moralnog pokreta njegove epohe. On je uzdizao ruskog čitaoca na nivo opštih gledanja, pomoću svojih neprekidnih napomena o Evropi i o svetu uopšte. Te napomene, upustva, nagoveštaji razasuti su po Puškinovim pesmama gde god je bilo moguće, u recenzijama, člancima, pesmama, u «Evgeniju Onjeginu», u dramama i spegovima, a da i ne naglašavamo da su već i same zamisli Puškinovih dela, njihova tumačenja, njihove logične motivacije — bile vanredno bliske idejama i slikama koje su u ono vreme vladale u evropskim književnostima.

Krug umetničkih zbivanja i misli koje su interesovale i uzbudivale Puškina, zatvarao je na Zapadu Šiler, a u istom krugu se kretao i Šeli; taj krug je skoro potpuno obuhvatao Bajrona. Jedna od stvaralačkih odlika mnogih Puškinovih dela — bajronizam — svedoči o njegovoj snažnoj i živoj, krvnoj srodnosti sa Evropom. U ruskoj stvarnosti pesnik pronalazi karaktere, koji ostaju verni osobinama svoje sredine, ali u isto vreme pokazuju crte zajedničke sa svetskim tipom. «Preranu starost duše» — tužnu odliku Kavkaskog roba, zatim Aleka, pa Onjegina — Puškin je sâm nazvao «karakterističnim potezima mladeži XIX veka».

Ti umorni junaci odigrali su ulogu kojoj u životu nisu bili došli: oni su ujedinili našu književnost sa svetskom temom, koja je kroz decenije zanimala Zapad. Ni kod jednog ruskog pisca nije bilo toliko intenzivne, večite težnje ka sukobljavanju i ukrštanju sa evropskim motivima. Sem «Rusalke» i «Borisa Godunova», koji je jednim delom svoga predmeta takođe vezan sa Zapadom, sva Puškinova dramska dela su ili mestom radnje ili fabulom vezana sa Evropom, istoriskom ili makar izmišljenom. U «Borisu Godunovu» on unosi u rusku književnost Šekspirov objektivizam. U dramskim scenama «Viteza-tvrdice», «Kamenog gosta» i drugim «malim tragedijama» on pruža ruku čas Molijeru, čas Merimeu.

U Puškinovoj prozi nam je to evropeiziranje delâ, naprimer u divnom «Dubrovskom», dočaralo tradiciju «razbojničke» romantike, koja je na Zapadu bila široko rasprostranjena. Pored mnogih imenâ koja su davali hranu Puškinovoj težnji ka svetskim temama, moramo spomenuti i Valtera Skota, o čijim istoriskim romanima je on govorio kao o «velikim delima». On se tom priznanju odužio u svom najuzbudljivijem proznom delu — u «Kapetanovoj kćeri» — u tom istoriskom romanu, kome ni do danas nema ravnoga u istoriji ruske književnosti.

U jednom pismu Puškin sam sebe naziva «ministrom inostranih dela ruskoga Parnasa». Ta dosetka je vanredno tačna: ma da su mnogi Puškinovi književni savremenici, a naročito njegovi prijatelji, dobili evropsko obrazovanje, nijedan od njih nije tako nervno i tako duboko udisao vetar koji je duvao sa Zapada, niko se nije tako lako, kao u svojoj kući, orijentisao u «inostranim poslovima».

Puškin je došao u licej s potpuno francuskim vaspitanjem. To

vaspitanje je u liceju usavršeno, prošireno i obogaćeno. Licejci su dali Puškinu nadimak «Francuz». Sarkastični Volter nalazio se na čelu mnogobrojne plejade imena francuske književnosti, s kojima je Puškin živio kod kuće, kao i u liceju u Carskom Selu. Puškin se još od samog detinjstva, sa školske klupe, bacio u književne okršaje, iz kojih kasnije nije nikada ni izlazio, čitavog svog života, već ih je vodio nalazeći se u prvim redovima pristalica zapadne kulture, zajedno sa Karamzinom, Bačuškovom i Žukovskim. Kasnije, pošto je već prevalio epohu svoje mladenačke lirike, koja je fiksirala toliko imena i likova svetske klasične književnosti, pošto je postigao životnu i umetničku zrelost, Puškin se opet susreće sa Zapadom na putevima istoriskog gledanja na svet. U njegovim napisima opet promiču Francuzi: Šatobrijan, taj «učitelj čitavog pokolenja koje piše», i istoričar Gizo, koji je objasnio «evropsku prosvetčenost».

Osećaj i poznavanje savremene zapadne književnosti i preko nje evropskog života izaziva u Puškinu čežnju za realnom Evropom, za inostranstvom. U mladim godinama ta čežnja dobija oštar, morbidan oblik, tako da Puškin na jugu priprema bekstvo iz Nikolajevske Rusije, samo mu pri tom slučaj nije išao na ruku. Ali čežnja za inostranstvom se nije u njemu nikada ugasila, on je spreman da putuje ma kuda, on moli da mu se dozvoli putovanje u Italiju ili u Francusku, ili najzad i u Kinu, a posle njegove smrti jedan stranac se, seća:

«Koliko bi se tuge pojavilo u njegovom pogledu kada bi govorio o Londonu, a naročito o Parizu! Kako je vatreno maštao o zadovoljstvu poseta znamenitim ljudima, velikim govornicima i velikim piscima. To je bio njegov san. I on je ukrašavao to novo društvo koje je toliko želeo da vidi, svim onim što mu je mogla pružiti njegova pesnička mašta».

«Ti koji nisi na lancu, kako ti možeš da ostaneš u Rusiji? Ako mi car da slobodu, neću se zadržati ni mesec dana. Mi živimo u žalosnom veku, ali kad se u mislima prenesem u London, kad zamislim željeznice, parobrode, engleske časopise ili pariska pozorišta...»

Onda na završetku toga pisma:

«U četvrtom pevanju Onjegina je sam naslikao svoj sopstveni život; jednoga dana ćeš to čitati, pa ćeš se s nežnim osmehom upitati: gde li je moj pesnik? očigledno se vidi da ima dara — i čučeš, draga, odgovor: pobegao je u Pariz i neće se nikada više vratiti u tu prokletu Rusiju — e, baš je pametno uradio!»

Maštanja pesnikova o Zapadu, njegovi večni susreti sa zapadnom mišlju, nerazdvojno su vezani za onaj Puškinov revolucionarni lik, koji mi sada vidimo i koji nam dopušta da ga tesno spojimo sa dekabristima.

Zapad je izvor slobodne misli. Zapad je revolucija. Francusko vaspitanje u liceju dovodi do smelog načina mišljenja, kome su dali ime «licejski duh». «Licejski duh» se uliva u plemićku opoziciju, u opoziciju plemića-intelektualaca. Licejci se druže s mladim oficirima iz pukova koji su se nalazili u Carskom Selu. Oficiri su za

Доносимо рејродукцију два узбудљива докуменџа везана нејо-
средно за Пушкинову смрт, а то су ПОСМРТНИЦА, коју је издала ње-
гова удовица, и једна једина белешка о његовој смрти, коју је донео
„Литерарни додашак Руском Инвалиду“ (службеном војном листу),

НАТАЛИЈА НИКОЛАЕВНА ПУШКИНА, съ ду-
шевнымъ прискорбiемъ извѣщая о кончинѣ
супруга ея, Двора Е. И. В. Камеръ - Юнкера
АЛЕКСАНДРА СЕРГѢЕВИЧА ПУШКИНА, по-
слѣдовавшей въ 29-й день сего Января, по-
корѣйше просить пожаловать къ отпѣванiю
тѣла его въ Исакиевскiй Соборъ, состоящiй
въ Адмиралтействѣ, 1-го числа Февраля въ
11 часовъ до полудня.

У српско-хрватском преводу ова два докуменџа гласе:

1). НАТАЛИЈА НИКОЛАЕВНА ПУШКИНА, са душевном шћгом из-
вештавајући о смрти свога сћруга, Двора Њ. Ц. В. Камер-Јункера
АЛЕКСАНДРА СЕРГЕЈЕВИЧА ПУШКИНА, која је хследила у 29 дан овог
јанхара, најхсрдније моли доби на ојело шела његова у Исакијевској
Соборној цркви, која се налази уз Адмиралтејство, 1-ог дана фебрхара
у 11 часова пре подне.

2). Сунце наше њое-
зије зашло је! Пушкин је
преминуо, преминуо у
јуном цвашању живоша,
на средини свога вели-
ког јуша!.. Више о њему
говориши немамо снаге,
ја и не шреба: свако
руско срце њознаје цену
овог ненакнадивог гх-
бишџа, и свако руско
срце биће растренуто.
Пушкин! Наш ѡесник! на-
ша радосћ! наша народ-
на слава!... Зар заиста
ми више немамо Пушки-
на?... На ову мисао не
можемо да се навикнемо!

Солнце нашей поэзии закатилось!
Пушкинъ скочался скочался во цвѣ-
тѣ лѣтъ въ среднiѣ своего великаго
попрѣша!.. Болѣе говорить о немъ не-
имѣемъ силы, да и не вужно: всякое
русское сердце зваетъ всю цѣну этой
невозвратимой потери, и всякое русское
сердце будетъ растерзано Пушкинъ!
вашъ поэтъ! ваша радость, ваша на-
родная слава!.. Не ужь-ли въ самомъ
лѣтѣ вѣтъ у насъ Пушкина?... Къ
этой мысли вельзя привыкнуть!

29 Янв., 2 ч. 45 м. пополудни

vreme ekspedicija po inostranstvu srknuli nešto od ostataka slobodnjaštva, koje je licejcima bilo dobro poznato iz francuskih knjiga XVIII veka. Praktična znanja spajaju se sa knjiškim. Denuncijant Bulgarin govori o tom druženju, kako su se licejci «došaptavali s oficirima» i kako je «najzad došlo dotle da ako je trebalo pronaći nešto zabranjeno, dovoljno je bilo otići pravo u licej».

Za vreme svoga progonstva na jugu, Puškin otvoreno govori o uklanjanju ropstva, koje se ukorenilo u Rusiji, o o n o m e što bi nas moglo izjednačiti sa prosvećenim narodima Evrope». U jednom dnevniku iz onog doba nailazimo na sledeće značajno svedočanstvo:

«Odbacivši sve obzire, mladi pesnik je svoje poglede izrazio tako otvoreno, da je mogao odmah odleteti u Petropavlovsku tvrđavu.... Puškin je osobito napadao na ruske plemiće. Njih bi trebalo sve povešati, a kad bi došlo do toga, onda bi on sa zadovoljstvom vezivao omče na vešalima».

Posle ustanka dekabrista Puškin očekuje da će biti zatvoren. Na njegove ekstremističke poglede i pesme pune hyale slobodi behu već svi toliko navikli da za onih nemirnih dana, još kao izgnanik, iz sela, Puškin priznaje Vjazemskome: «svi inkriminirani rukopisi išli su pod mojim imenom».

Ali i posle izvesne «nagodbe s carem», pod okolnostima policijskog nadzora, špijunaže i sumnjičenja, Puškin ipak nije raskinuo sa dekabristima, on im piše i šalje im svoje pesme u tamnicu. Zar su mogle u Puškinu izbledeti uspomene o gušenju revolucionarnog ustanka dekabrista, zar je mogao da zaboravi svoje prijatelje?

Stvarnost se zamrzla u mračnoj studeni svirepih obračunavanja, ugasio se obožavani zapad, koji je do malopre plamteo buktinjom revolucije. Svuda je zavladao mir i mrak. Pala je senka i na večno revoltiranog Puškina.

Ali, ako se dublje zagledamo u njegove svakodnevne postupke, u eksplozije besa, u njegovo potucanje, tugu, ako pažljivije čitamo izvesne njegove stihove, koji kao da su namerno okruženi spoljašnjom umerenošću i staloženošću, — kakva bura ključa u tom srcu! Puškin se laća zabranjene teme o Radiščevu, čije je samo ime već moralo svakoga ruskoga čitaoca navesti na misli o slobodi.

Teško da bi se u pesnikovoj zaostavštini moglo naći jedno delo koje bi bilo punije kontradikcija od njegovog «Putovanja iz Moskve u Petrograd», u kome je kritika Radiščevljevih pogleda izmešana sa očiglednim simpatijama za njega, gde nam izgleda da se svesno i namerno traži zgoda da se ubace teški i čuveni citati iz zabranjene knjige. Puškin nije završio taj svoj članak, pošto je očigledno dobro znao da ga cenzura nikada ne bi propustila, a uskoro zatim piše nov članak: «Aleksandar Radiščev». Puškin osuđuje «Putovanje» Radiščeva, on skoro koketuje svojim lojalnim stavom, revoltiraju ga «neoprostivi prestupi» Radiščeva, ali sve to tendenciozno isticanje usklikla lojalnosti čini bolan utisak uporedo sa primedbom, da u Radiščevu «moramo priznati prestupnika s neobičnim duhom,

političkog fanatika, koji — razume se — greši, ali dela sa divnim samoodricanjem i nekom viteškom savješnošću».

Ta dosta jednostavna politička zagonetka, koju je Puškin pokušao da objavi u doba svoje prividne potpune lojalnosti, dugo je mučila cenzuru, sve dok njene sumnje nije uklonio ministar Uvarov, koji je zabranio taj članak sa motivacijom da «nije poželjno obnavljati uspomenu o jednom piscu i knjizi koji su potpuno zaboravljeni i koji su dostojni da se zaborave». Da nije Puškin baš to i želeo — da obnovi uspomenu, kada je pokušao da objavi u štampi tako neočekivane, tako dvolike ocene jednoga pisca koji je sa Zapada doneo svoje snove o Slobodi pa zbog njih bio okovan i proteran u Sibir?

Policija, koja je špijunisala Puškina posle njegove «nagodbe» s carem, vodila je prvenstveno računa o njegovoj delatnosti u poslednjem, zreлом periodu njegovoga života, a ne toliko o mladenačkim godinama. Poznato je mišljenje policije o tome: Puškin «do kraja svoga života nije menjao svoje principe, on je samo poslednjih godina postao oprezniji u ispoljavanju istih».

On se, naravno, menjao zajedno sa vremenom, ali svirepi okovi prilika u koje su ga stavili car, vlada i policija, nisu ugušili slobodu njegovih uverenja.

Puškinov boravak u sferi zapadnoevropske kulture nije dao površne rezultate, nije se izrazio u pozajmljivanju nekih umetničkih trikova, u jednostavnom prenošenju zapadne estetske tradicije, — već je izgradio u Puškinovom delu, u celokupnom njegovom pesničkom liku savremen svetski sadržaj, koji ga je uzdigao nad svima ruskim piscima početka XIX veka i izjednačio ga s velikim evropskim piscima.

*

Međutim, taj evropski pisac nema nijednog umetničkog dela koje bi ruski čitalac mogao da shvati i primi kao strano. Baš, naprotiv, sa stranica Puškinovih zaista čarobnih knjiga, koje se ni u mladosti ni u starosti ne mogu čitati bez likujuće ustreptalosti srca, bez sreće ili patnje, oseća se večiti dah žive, snažne i široke umetnosti ruskoga genija. «Mocart i Salijeri» moglo je biti delo ma koga genija, napisano na jeziku ma koga kulturnog naroda, — toliko je univerzalan sadržaj tragedije. Međutim «Mocart i Salijeri» je duboko originalna, jedinstvena tvorevina jednoga pesnika, koji je univerzalizmu teme dao najviši ruski izraz, neosporno nacionalan oblik.

Puškinovi književni savremenici imali su pred sobom pitanje o narodnom duhu u književnosti. Na to pitanje gledalo se veoma različito pa ga ni sami pesnikovi jednomišljenici i pristalice nisu uvek jednako rešavali. «Jedan naš kritičar, — piše Puškin, — izgleda, misli da se narodni duh sastoji u tome da pesnik bira svoje teme iz istorije svoga naroda, drugi opet vide taj duh u rečima, t. j. raduju

se kad se u ruskom govoru i pisanju upotrebljavaju ruski izrazi » Puškin se odlučno protivi i jednom i drugom shvatanju:

«...Šta ima *narodnoga* u Rosijadi i Vladimiru, ili, kako je tačno primetio Deržavin — šta ima narodnoga u Ozerovljevoj *Kseniji*, koja usred Dimitrijevog logora u šestostopnim jambima raspravlja sa svojom drugaricom o roditeljskoj vlasti?»

I Puškin daje svoju pozitivnu definiciju narodnog duha:

«Postoji jedan način mišljenja i osećanja, postoji mnoštvo običaja, verovanja i navika, koje pripadaju isključivo i jedino jednom određenom narodu».

Drugim rečima, kod Puškina je shvatanje narodnog duha istorisko. Čitavo iskustvo prošlosti, celokupna nagonilana narodna kultura treba da služi umetniku kao materijal kod rešavanja problema savremene književnosti. U potpunom skladu s Puškinovim opštim «istoriskim pravcem», ovo i ovakvo shvatanje narodnog duha uslovljavalo je karakter Puškinovog rada na književnom jeziku. Književnost je bila po Puškinovom shvatanju deo opštenarodnoga kulturnog bogatstva, i on se starao da joj izvojuje dostojno mesto u opštem istorijskom razvoju zemlje. Iako je bio pristaša evropske prosvetčenosti, on je ipak bio uveren da ruska istorija može ići drugim putevima, koji se razlikuju od evropskih, i u pogledu narodnog jezika ispoveda princip samoopredeljenja.

«Kao materijal za književnost, ruskoslovenski jezik ima neosporno preimućstvo pred svima evropskim jezicima».

U ovim rečima nema nikakvog nacionalističkog smisla, već Puškin njima izražava svoje verovanje da je na istoriskoj, nacionalnoj bazi potpuno moguće stvaranje ruskoga književnog jezika, koji će biti na jednakom nivou sa zapadno-evropskim jezicima.

Rad na književnom jeziku bio je za Puškina životni zadatak, životno delo, na kome je radio sa neverovatnom oprežnošću. On je budno pazio da ne propusti nijednu jedinu mogućnost da obogati jezik, da uveća njegovu elastičnost i muzikalnost. Zato je pošao putem sinteze: prvo, on je, sledujući Lomonosovu, usvojio nasleđe crkveno-slovenskog jezika; drugo, on je obratio pažnju živome ruskom jeziku — «prostonarodnom govoru»; treće, on je uveo reda u primenu pozajmica sa zapada, koje je rusko plemstvo unelo bilo u svoju književnost XVIII veka. To su rezultati savremenih studija o Puškinovom jeziku. Puškin nije nijedan od tih elemenata književnog jezika usvajao bezuslovno i bez rezerve, kao što bi činio kakav pedant, već je iz svijui njih odabirao samo ono što je bilo živo, originalno, što je bilo sposobno da služi svom cilju.

«Nekoliko bajki i pesama, koje je neprekidno obnavljalo usmeno predanje, očuvalo je napola izluzane crte narodnosti, i jedino se «Slovo o polku Igorevom» diže kao neki usamljeni spomenik u pustinji naše stare književnosti». Eto kako strogo odabira Puškin, govoreći o jednom od izvora nacionalnoga jezika.

Vjazemski je zabeležio jednu drugu crticu o pesnikovom odnosu prema književnom jeziku: «Pomalo paradoksaljući, Puškin bi koji

put rekao da ruski jezik treba učiti od prostaka; međutim, izgleda, on ni sâm nije mnogo slušao i retko je u svom govoru upotrebljavao vulgarni prstonarodni žargon».

Najzad, unoseći u ruski književni jezik evropeizme, koje je uobičajilo plemstvo u svojoj književnosti, Puškin se borio protiv kitnjastog salonskog jezika i modnih finesa, ističući upotrebu jezika «dobroga društva». «Dobra društva, — govorio je on književnicima, — mogu postojati ne samo u višim krugovima, već i svuda gde ima čestitih, pametnih i obrazovanih ljudi».

U dugom i neprekidnom ratu za stvaranje književnoga jezika Puškin je pokazao genialnost jednoga stratega. Taj neobični rat se ne odlikuje samo oprežnošću jednoga stratega i promišljenošću svakog koraka — on isto tako plamti pravom Puškinovom strašću. Pratiti sve faze toga rata, posmatrati tragove poraza rasteranih Puškinovih protivnika i besmrtni spomenike Puškinovih pobjeda — to je uživanje koje je dobro poznato Puškinovim čitaocima.

Prvi spomenici književnog jezika koji je stvorio Puškin jesu njegova umetnička dela, prvenstveno njegova poezija. U njoj se prosto fizički oseća pobjednička snaga jezika. Sve delove, koje naučnik cepka na elemente, daje pesnik kao jedinstven organizam u kom treperi i ključa život. Kakvu ogromnu snagu treba imati da se od mešavine crkveno-slovenskih i ruskih narodnih reči sa rusificiranim evropeizmima skuje jedan homogeni, elastični jezik, koji sa jednakim savršenstvom izražava misao u njenoj dubini, u srdžbi, kontemplaciji, u blesku oštroumnosti i smeha!

Pesnički oblik stihova Puškin svojim talentom potčinjava dotle nikada neviđenim uslovima, on ga primorava da podnese svaku jezičnu oznaku ruskoga života, svaku «prozaičnu stvar». Tako, eto, početkom XIX veka, u ruskom stihu, na osnovu tek stvorenog i još uvek stvaranog književnog jezika, javljaju se prva realistična dela: «Boris Godunov» i «Evgenije Onjegin». Ta dela ostaju kao velika škola ruske realistične književnosti u toku čitavog veka, i mi do današnjega dana stojimo pred njima kao ponosni, srećni učenici.

Ali, sem svojih umetničkih dela, pesnik nam je ostavio još jedan spomenik, u kome je ovekovečen njegov rad na stvaranju jezika. To su — pisma. Sav živi Puškin, sa čitavom njegovom sudbinom i talentom, ogleda se u tih nekoliko stotina malih dela. Njih bismo mogli nazvati enciklopedijom Puškinovog genija. Ona nam ne otvaraju samo program borbe za novi jezik, već nam pokazuju i zanosnu praksu njegovog stvaranja. S neprekidnom doslednošću pesnik ubacuje u tekst svojih pisama živu reč, dialog. Razume se, on ni tu ne upada u preteranu zloupotrebu vulgarnog prstonarodnog žargona, iako — kao mnogi savremeni pesnici — obilato koristi narodni jezik i frazeologiju. U Puškinovo doba je u književnoj sredini bilo prilično rasprostranjeno izučavanje poslovice i uzrečica i prikupljanje narodnih pesama. Vjazemski je imao nameru da sastavi

«kanonsku knjigu» u kojoj bi trebao da se «ogleda ruski poredak, ruski život do srži, do najmanjih sitnica».

Puškin je hteo da zajedno sa Kirejevskim i Soboljevskim izda zbornik narodnih istorijskih i ritualnih pesama i sastavio je nacrt za predgovor tome zborniku. Poznati su njegovi sopstveni zapisi pesama i priča, koje je pravio po kazivanju u Mihajlovskom. Njegovo interesovanje za narodni jezik ogleda se u čitavom njegovom stvaralačkom radu, pa se i u pismima vidi isto tako jasno kao što se jasno zapaža istovremeno i stalno pesnikovo boravljenje u evropskoj stihiji. Ima tu i takvih pisama, koja predstavljaju vanredno egzotične bitke rusizama sa evropeizmima. Iz takvih bitaka se i sastoji pobedonosni Puškinov rat za narodni književni jezik.

Puškin je pobedio zahvaljujući svom jasnom pogledu na istorijski razvoj Rusije. Sto godina posle Petra Velikoga Rusija je neizbežno morala učiniti nov nacionalni napor, da stigne Evropu, čiju je snagu naglo učvršćivala buržoazija, koja beše svuda došla na vlast. Puškin je potpuno jasno video kako raste uticaj buržoazije u Rusiji. Kao važan znak bila je za Puškina pojava neplemićskih pisaca. U kulturnom pogledu on je video napredak u izjednačavanju svoje zemlje sa ostalim evropskim narodima, ali na bazi nacionalnog razvitka, koji bi se odlikovao od evropskog. Tako je pred njim iskrnuo zadatak stvaranja ruskoga književnoga jezika, koji bi bio sposoban da se uporedi s ma kojim kulturnim jezikom Evrope. Tako je on rešio problem nacionalnog oblika, problem narodnog duha u književnosti.

Tako je kroz savršen nacionalan oblik svetski sadržaj Puškinove poezije postao opšte dobro.

*

Puškin je bio najglavniji i najbogatiji izvor ruske realistične književnosti XIX veka, koji joj je dao pravac i punu snagu. On prisustvuje i u ruskoj književnosti naših dana, u novoj književnosti, koja je nikla na zemljištu krupnih događaja najnovije ruske istorije. Naša književnost i u životnom i u umetničkom pogledu proverava se Puškinom, ona Puškinom koriguje svoj rad. Tvorac jezika — Puškin — smatrao je misao za «svoj pravi život». I mi to pamtimo i ispovedamo. «Tačnost i kratkoća — to su najvažnije osobine proze, ona zahteva misli i misli; blistavi izrazi ne služe ničemu», — pisao je Puškin. I mi se staramo da nikada ne zaboravimo taj njegov zavet.

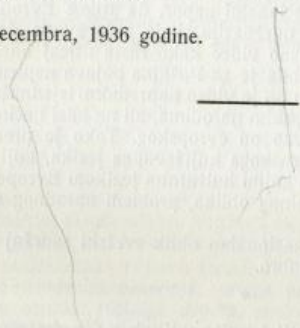
Iz godine u godinu sve više novih, mladih i starih ruku pruža se sa sviju krajeva naše prostrane domovine za knjigom, na kojoj je ispisano to divno, po rečima Aleksandra Bloka — *veselo* ime. Kao u voljenom biću narod traži u Puškinu svoje najbolje, najprisnije crte — slobodu misli, mržnju prema ropstvu, radost života, poetičnost, to jest ljubav prema pesmi i bajci. I još nikada se niko nije prevario u Puškinu. On je uvek pun muškosti, prozračan, neiscrpan u sjaju svoga uma i u bogatstvu srca.

Mi se ponosimo što Puškin pripada narodu. Te reči su danas više nego ikada istinite. Narod je kroz pismenost prodro u sve riznice svoje istorije. Gledajući na svoju prošlost slobodno i bez ikakve koprene na očima, mi smo srećni što se iz te prošlosti izdiže Puškin kao neka orijaška litica, ali mi vidimo i sve krivce njegove tragične smrti.

Rusija bi morala podići Puškinu grobnicu u panteonu svojih najkrupnijih velikana i time ublažiti teške uvrede koje su mu nanošene za života, pa i posle mučeničke njegove smrti. Te uvrede, nanese velikome svetskom pesniku i narodu, koji ga je neizmerno osećao i voleo — ne mogu i neće biti nikada zaboravljene.

Istorija je pokrila sramotom i preziranjem sve Puškinove ubice. I mi kao najnovije pokolenje Puškinovih učenika kličemo mu: neka živi besmrtni Puškin!

Decembra, 1936 godine.

PUŠKIN U MLADOSTI

(Jedna strana iz pesnikovog života)

Devetog juna 1817 godine završeni su ispiti u Carskoselskom liceju. Aleksandar Puškin dobio je svedočanstvo u kome je stajalo da je «iz ruskog i francuskog jezika i književnosti kao i iz mačevanja pokazao odličan uspeh», i bio je postavljen za koleškog sekretara sa platom od 700 rubalja godišnje.

Direktor liceja Engelgart nije imao najbolje mišljenje o svome učeniku: «najviši i konačni Puškinov cilj, — pisao je on u zvaničnom izveštaju, — jeste da se ističe, i to poezijom, ali sumnjam da će ona kod njega naći čvrstu osnovu, zato što se on boji svakog ozbiljnog učenja, a njegov um bez pronicljivosti i dubine, potpuno je površan, francuski um. Njegovo srce je hladno i prazno, u njemu nema ni ljubavi ni religije, možda je ono tako prazno kakva nikad nisu bila mladićska srca. Nežna i mladićska osećanja ponižena su kod njega uobraziljom koju su umrljala svemoguća erotična dela francuske književnosti, koja je on prilikom ulaska u licej znao skoro napamet, kao trofej svoga prvobitnog vaspitanja.» Puškin je u liceju imao nadimak «Francuz», i mnogi drugovi smatrali su «da on nije imao ničeg privlačnog u ophođenju... plahovit do besnila sa neobuzdanim afrikanским strastima, većito rasejan, većito zadubljen u svoje pesnička sanjarenja, od detinjstva razmažen pohvalama i laskavcima». «U liceju je sve prevazilazio u čulnosti».

Puškin je od svoje šesnaeste godine počeo da prinosi žrtvu «Bahu i Veneri». Učenici Carskoselskog liceja imali su relativno veliku slobodu: oni ne samo što su se pojavljivali na šetalištima, paradama i balovima, već su bili posetioci terevenki husarskih oficira i umeli su nimalo gore od njih da se udvaraju sobaricama, kreposnim glumicama i dadiljama. U krugu veselih oficira Puškin je prošao svoju prvu školu služenja «zemaljskoj Afroditi.» To mu nije smetalo da doživljava uzvišena osećanja obožavanja «Nebeske Afrodite»: sačuvane su legende o prvim platonskim zanosima pesnika, u koje je on unosio istu strast, kao i u svoje erotične doživljaje.

Neuravnotežena, bujna Puškinova priroda mrzela je svu stegu licejskog života i svršetak škole bio je za njega pre svega oslobođenje, izlaz u slobodan svet. On je voleo sjaj, žagor gomile, sanjao je o slavi, ženama, nasladama — i strmoglavce se bacio u burni život petrogradske omladine.

Služba u Ministarstvu inostranih dela, a još više rođačke i društvene veze njegovog oca i drugova iz liceja, otvorili su mla-

dome Puškinu pristup u petrogradske salone. Na balovima kod grofice Laval, kod kneginje Trubecke ili kod Butirlinovih Puškin se na sve načine trudio da sakrije svoje književno zanimanje; on je hteo da se istakne kao dobar igrač, kao svetski kavaljer, a ne kao pesnik. A u raspusnom društvu bogate oficirske omladine, on je bio prvi kolovođa svih rizičnih pothvata i ljubavnih nestašnosti. Sredina u kojoj se on kretao bila je vrlo šarena i po sastavu i po obrazovanju. Tu su bili i mladi oficiri koji su se u potaji bavili političkom ekonomijom i društvenim naukama: od njih su docnije postali dekabristi. Bilo je i nadutih junaka vojničke discipline i kasarnskog secanja, koji su se dičili time što su njihovi vojnici, posle škole šamaranja i šibanja postali mehaničke lutke. Ali je najviše bilo «epikurejaca», kako su ih snishodljivo nazvali savremenici: oni su cilj života videli u junačkim terevenkama, u podvizima ljubavi i pijanstva. Razonode i zadovoljstva počinjala su pijančenjem i kartanjem, a završavala su se ili u gostoprимljivim kućama na Petrogradskoj strani, gde su se nalazile mesne «Leile i Harite», ili u burdeljima izvan grada. Pijanke su se često prekidale svađama i dvobojima, ni Puškin nije u tome izostajao od drugova: on bi brzo planuo, gotov je bio da se bije zbog neprijatnog pogleda ili potsmeha na njegov račun, ali je bio i popustljiv i rado je pretvarao gnjev u šalu.

Tri godine koje je Puškin proveo u Petrogradu posle izlaska iz liceja, kao što piše jedan od njegovih savremenika «bile su poklonjene rasonodama velikog sveta i njegovim privlačnim zabavama... Takav život naterao je Puškina da mnogo vremena potroši u neradu... Ali najškodljivija je bila misao koja se ukorenila u njemu, da čovek ne može nikakvim uspesima talenta i uma u društvu da zatvori krug svoje sreće bez uspeha u velikom svetu».

Takvo rasuđivanje nije potpuno tačno. Istina, mnogo je snage i vremena potrošio Puškin u igri čulnosti i bekrijanja: to dokazuju sve njegove erotične i prigodne pesme od 1817—1820 godine. On sa zanosom opisuje «lakokrilo veselje i lakokrilo lju bav», koja ga je često dovodila do teških bolesti. Ali i pored gozbi i opevanja čari prolaznih drugarica, Puškin je pisao i «Ruslana i Lju dmlu» i žudno je usisavao u sebe politička i književna strujanja s voga vremena.

Tri godine u Petrogradu bile su bezbrižno kušanje snage, čulni zanos, to penušavo doba fizičkog i sentimentalnog rasi panja, koga će se Puškin sećati nekad sa žaljenjem, a nekad s odvr atrošću. Ali ne treba misliti da Puškin bekrija, svađalica i ženskar oš, posetilac javnih kuća, učesnik razuzdanih terevenki, nije baš u to vreme nago-milavao gorka iskustva srca i hladna zapažanja uma, č ime se koristio docnije u drugoj eri svoga života.

Pre svega, već u tim godinama u njegovoj prirodi pokazala se ona crta koja mu je docnije donela toliko muka i radosti u telu njegovog celog kratkog života: ono, što se zove razvrat nije napravilo Puškina razvratnikom, nije ubilo u njemu sposobnost da voli žene čistom i pobožnom ljubavlju. Neki biografi tačno zapažaju izvesnu podvojenost kod Puškina u oblasti ljubavi: «bestidna po-

mama pohote» kako je on sam okarakterisao svoju čulnost, bila je kod njega vezana sa prefinjenom «platonskom» osetljivošću sa nežnim sanjalaštvom. Još u liceju, pored kreposnih glumica, koje su budile u njemu određene želje, on je preživljavao osećanje skoro verski pobožne, svete ljubavi prema onoj koju je u svom donžuan-skom spisku zaveo pod imenom Katarine Prve (to je bila dvorska dama Katarina Pavlovna Bakunjinina). U Petrogradu on se «smrtno zaljubio» u kneginju Golycinu, poznatu u petrogradskom društvu pod imenom „princesse nocturne,“ jer su se kod nje gosti skupljali posle ponoći. Kao i sve žene prema kojima je Puškin osećao duboku strast, ona je imala neku hladnu nepristupačnu lepotu, sličnu grčkim kipovima. Puškin je nazivao ne samo «severnom kneginjom», već i «nebeskom», «očaravajućom» i tvrdio je da se «daleko od njenog kamina čovek može smrznuti čak i pod nebom Italije.» Golicina je bila 20 godina starija od pesnika i nije obraćala na njega veliku pažnju, «sa njenog trozupca, po rečima Karamzina, ne bije plamen, već studen», ali je Puškin dugo bio očaran njome i sačuvao je o njoj živu uspomenu.

Pored prvih ljubavnih muka Puškin je, bez obzira na buran način života, vrlo pažljivo posmatrao tadašnju književnu sredinu i bio je vrlo osetljiv prema političkom strujanju svoga vremena.

Književnost dvadesetih godina prošloga stoleća bila je dosta jadna. S jedne strane, pritiskivala je cenzura, koja je u svojim odbranbenim tendencijama išla do smešnoga. Cenzor nije propuštao u pesmi «nebeske oči» u opisivanju dragane, smatrajući to za bogohuljenje, ili je prećtavao kritiku na tragediju Sumarokova, stavljajući primedbu: «promeniti, prilagođavajući se mišljenju publike». Uopšte, sva književnost je bila pod sumnjom, poziv književnika bio je skoro isti kao i ime zaverenika, izuzetak su činili samo nekoliko zvaničnih književnika, kao što su Karamzin, Žukovski, Sumarokov, ali oni su bili pre velikaši sa lentama, koji su se bavili književnošću, negoli ljudi koji su se posvetili književnosti. Pod spoljašnjim pritiskom književnost se isušila i lišila svake životne snage. Časopisi i dela dvadesetih godina su dosadni i plitki, na svemu stoji žig potištenosti i strepnje. Ranije polemike između novatora i pristalica staroga stila isto tako su se smirile, a grupa «Arzamas», koja je bila vođa u toj borbi, skoro se raspala.

Puškin je pocrpao svoje estetske ideje upravo u «Arzamasu». On je bio učenik te grupe pametnih i obrazovanih ljudi, kojoj su pripadali i knez Vjazemski i Bludov i mnogi drugi njegovi prijatelji, stariji od njega. Arzamasovci su branili ideju novatorstva u književnosti, borili su se protiv kitnjastog i visokoparnog stila, prezirali su zvučne fraze, maotkuda poticale, s desna ili s leva, iz liberalnog ili konzervativnog tabora, a što je najglavnije, oni su se usprotivili pokušajima zavođenja utvrđenih pravila za duhovnu i društvenu akciju svoga doba. Braneći pravo ličnosti na slobodno ispoljavanje svojih talenata izvan naturenih dogmi i teorija (kao što je teorija Šiškova, koji je bio izraziti pretstavnik tradicionalnog,

konzervativnog pravca u književnosti, arzamasovci su pripremali, raščišćavali put za novo pokolenje. Još nije bila izgovorena reč «romantizam», ali je bilo jasno da je nastupio kraj i lažnoklasičnim tradicajama u stilu Sumarokova, i sentimentalnim pripovetkama u duhu «Jadne Lize» Karamzinove, i sentimentalnim stihovima, kao što su elegije Žukovskog, i ako se baš u njima osećao nekakav prelaz na nove umetničke struje.

Puškinova «Ruslan i Ljudmila» napravila je u toj književnoj sredini veliki utisak. Poema mladoga autora bila je nova, vesela i zabavna. U njoj nije bilo ni lažne klasike, ni sentimentalnih izmišljotina, ni praznog umovanja. Ona je odjednom otkrila čitavu oblast pesničke lake lepote, humora i živoga stiha, punog pokreta, narodnih izreka i govornih fraza. Ponekoga su zavela stara imena i Puškinovu poemu počeli su da posmatraju kao neko podražavanje «pravim ruskim narodnim pesmama». Ali uskoro se videlo da stvar nije u prepevanju narodne legende, već u novom pesničkom rodu, koji je obećavao skoro oslobođenje ruske poezije od stega 18 veka. Time se i objašnjava njen uspeh i one polemike koje je ona izazvala u obema prestonicama.

Na taj način, počev od svog prvog značajnijeg dela, Puškin je zauzeo određeno mesto u književnosti. Istu je takvu poziciju zauzeo i u političkoj oblasti.

Ne treba zaboraviti da je baš tih godina politička i verska reakcija u Rusiji postajala sve jača. Posle ubistva Kocebua 1819 godine, «Sveti savez» reakcionarnih evropskih vlada u Nemačkoj počinje s udvostručenom energijom da goni sve ono što je ma i najmanje napominjalo na «opasne plodove francuske revolucije». Univerziteti su bili oglašeni kao „rasadnici bezverja i drskihi liberalnih ideja», naučno obrazovanje stavljeno je pod kontrolu mističkih fanatika, feudalno spahisko pravo stoji kao granitna stena, kupovina i prodaja ljudi vrši se bez prepreka, u vojnim naseobinama grofa Arakčejeva seljaci idu na poljske radove uz zvuke doboša, a nezadovoljnike prebijaju na smrt, vojnička služba traje dvadeset i pet godina, u čitavoj državi vlada neverovatna samovolja, zele-naštvo i svirepost.

U takvim prilikama, na kojima nemamo mogućnosti da se podrobno zaustavljamo i koje su dobro poznate po istoriskim delima, ponikao je onaj pokret koji se docnije ispoljio u zaveri i pobuni 14 decembra 1825 godine. Taj pokret započet od liberalnih sanjarenja i udruženja za samoobrazovanje, šireći se sve više u krugovima vojničke plemićske omladine, postepeno je dobijao karakter političke opozicije, koja je oštro kritikovala i spahisko pravo i apsolutnu monarhiju, i carevog čoveka Arakčejeva, i koja je sanjala o preuređenju Rusije na osnovu liberalne konstitucije pa čak i republike.

Puškin, koji je vaspitan još u liceju u teorijama prirodnog prava, koje je predavao profesor Kunicin, i na delima francuskih enciklopedista, koji su pripremili veliku francusku revoluciju, svim žarom svoje bujne prirode prihvatio je gledišta napredne omladine.

Na vojničkim sedeljama i velikosvetskim balovima nije se više vodila reč o podvizima «Venere i Baha», niti o lepim nogama igralice Istomine, već o zloupotrebama činovnika, o patnjama seljaka robova, o težini nameta razrezanog na gradsko stanovništvo, o glupostima cenzure, o radu Magnjickog, koji je rasturao Kazanski univerzitet «zbog slobodoumnosti». Posledice tih govora i takvog raspoloženja koje je obuhvatilo skoro sve Puškinove prijatelje, bili su njegovi epigrami protiv velikaša, kao i njegove političke pesme, koje su u Moskvi i Petrogradu išle iz ruke u ruku. Naročito je postala čuvena njegova oda «Sloboda», u kojoj se nalaze ovi stihovi:

Самовластительный злодей,
Тебя, твой трон я ненавижу,
Твою погибель, смерть детей
С жестокой радостью вижу.
Читают на твоем челе
Печать проклятия народы,
Ты ужас мира, стыд природы,
Упрек ты Богу на земле.

Samovlasni zlikovče,
Tebe, tvoj presto mrzim,
Tvoju propast, smrt dece tvoje
Sa divljom radošću vidim.
Na tvome čelu narodi
Pečat prokletstva čitaju,
Ti si strah sveta, sram prirode,
Prekor si Bogu na zemlji.

U pesmi «Selo», posvećenoj spahiskom pravu, pesnik je uzvikivao:

Не видя слез, не внемля стона,
На пагубу людей избранное судьбой,
Здесь барство дикое, без чувства,
без закона,
Присвоило себе насильственной ловой
И труд, и собственность, и время
земледельца.
Склонясь на чуждый плуг, покор-
ствуя бичам,
Здесь рабство тощее влачится по
браздам
Неумолимого владельца.
Здесь тягостный ярем до гроба все
влекнут,
Надежд и склонностей в душе питать
не смея,
Здесь девы юнные цветут
Для прихоти развратного злодея.

Ne mareći za suze, ne slušajući jecaj,
Na propast ljudi izabrani sudbinom,
Gospodari divlji, bez osećanja, bez
zakona,
Prisvojili su nasilničkim bičem
I rad, i svojinu i vreme ratara.
Pognuti nad tudjim plugom, pokorni
biću,
Mršavi robovi tegle po brazdama
Neumoljivoga vlasnika.
Tu teški jaram do groba svi vuku,
Nade ni ljubavi oni gajiti ne smeju.
Tu mlade devojke cvetaju
Za razvratne prohteve zlikovca.

Ta dela, kao i čitav niz drugih («Ura, u Rusiju juri» i dr.) čitala su se na gozbama, davala iz ruku u ruke. Naravno, uskoro je vlast doznala za njih. Pesnik je bio pozvan u tajnu kancelariju, ali plašeći se pretresa, on je predostrožno spalio sve sumnjive hartije u svome stanu. Povodom tog pozivanja u Petrograd kružilo je mnogo glupih glasova, a jedan od njih kao da je Puškin bio u policiji tučen — izazvao je u pesniku eksploziju neopisanog gnjeva. U konceptu pisma (neposlatog) Aleksandru I od maja 1825 godine, Puškin je izjavio da je hteo ili da se ubije ili da ubije cara. «Žudeo sam da idem u Sibir ili u zatvor, samo da operem čast».

Kod vojnog guvernera Miloradoviča Puškin je otvoreno priznao da je spalio svoje pesme, ali je gotov da ih napiše po sećanju. I odmah

je tu za stolom zapisao sva svoja protivrežimska dela. Taj «viteški postupak» napravio je utisak i na Miloradovića i na cara, kome je odmah bilo javljeno šta se dogodilo. A kako su se za Puškina odmah zauzeli njegovi prijatelji — Karamzin, Žukovski, Čaadajev i njegov neposredni šef, grof Kapodistrija, koji je tada bio ministar inostranih dela, sa pesnikom su postupili dosta milostivo: umesto očekivanog izgnanstva na Solovke, on je bio udaljen iz prestonice i dodeljen na službu u kancelariju gen. Inzova, koji je bio nadzornik kolonista južnih krajeva i nalazio se u Jekaterinoslavu.

Petog maja 1820 godine Puškin je napustio prestonicu. To je bilo njegovo prvo progonstvo, i on je teška srca napustio Petrograd, svoje prijatelje i prijateljice, književnu sredinu, u kojoj je osetio prve uspehe i one gostoprимljive kuće gde mu je prvi put sinula ljubav. Pred njim su bile duge godine izgnanstva na jugu Rusije, na granicama imperije.

II

U Jekaterinoslavu nalazio se «Komitet za kolonizaciju južne Rusije», čiji je predsednik bio Inzov. Puškin se javio svome pretstavljenom, zavirio je jedno dva puta u kancelariju, a zatim je počeo da šeta po okolini grada i da se vozi čamcem po Dnjepru. Vreme je bilo toplo, Puškin je preterivao sa kupanjem i dobio je groznicu, koja ga je vezala za postelju u bednoj sobici u kojoj je živeo. Tamo ga je našao sin generala Rajevskog, koji je poznao pesnika još iz Petrograda i koji je na prolazu svratio u Jekaterinoslav. Mladi Rajevski nagovorio je oca da povede Puškina na Kavkaz, a i Inzov je rado pristao da svome novom činovniku da bolovanje. Tako je Puškin proveo u Jekaterinoslavu nešto više od dve nedelje. Za vreme njegovog bavljenja u tom gradu iz tamnice su pobegla dva razbojnika, i taj događaj poslužio je kao predmet njegove poeme «Braća razbojnici».

Osim sina Nikolaja i doktora, sa Rajevskim su putovale na Kavkaz i dve njegove kćeri. Jedna od njih, Marija, imala je tada četrnaest godina. Ona se docnije udala za dekabristu kneza Volkonskog i pošla za njim u Sibir. Jedan deo Puškinovih biografa ubeđen je da je pesnik baš prema toj Mariji planuo onom tajanstvenom i jedinom ljubavlju, koja se tako često sreće u njegovom stvaralaštvu. Zaista, koja je bila ta zagonetna i tajanstvena Puškinova ljubav, koju je on gajio do smrti? O Mariji Rajevskoj postoje nesumnjive napomene i u «Evgeniju Onjeginu», a i ona sama je priznala da se scena u kojoj pesnik opisuje kako je morski talas zapljusnuo nožice divne devojke, odnosi baš na nju. O njoj je reč i u «Bahčisarajskoj fontani». Zar nije njoj posvećena pesma «Sve je ređe oblaka jato». Da li se na nju odnose najbolji redovi Puškinove ljubavne lirike? To i danas sačinjava jednu od mnogobrojnih zagonetaka ispitivanja Puškina, koju su uzalud pokušali da odgonenu desetine debelih tomova.

U svakom slučaju, nezavisno od toga da li je tačna pretpostavka o strasnoj Puškinovoj ljubavi prema mladoj Rajevskoj, putovanje na Kavkaz odigralo je u njegovom životu veliku ulogu. U Pjati-gorsku, gde su Rajevski doputovali početkom juna 1820 godine, sačekao ih je stariji generalov sin — Aleksandar — koji je imao na Puškina veliki uticaj svojim skepticizmom i ironičnim načinom mišljenja. U njemu se Puškin prvi put susreo sa pravim pretstavnikom «bajronizma» na ruskoj podlozi.

Veličanstvene slike kavkaske prirode potpuno su očarale Puškina, koji je bio naviknut na ravnice srednje Rusije. Ovde se stvorile prve konture njegovog speva «Kavkaskog zarobljenika», koji ga je toliko proslavio. Obilje novih utisaka, dodir sa slobodnim životom brđana, priče o opasnostima rata za osvajanje Kavkaza, susret sa ljudima koji nisu ličili na «epikurejce» i njegove drugove iz veselog Petrograda — sve je to moralo izvršiti potpuni preokret u Puškinovoj duši. On je ovde prvi put došao u dodir sa pravim prirodnim životom.

Na Krimu, u Gurzufi, Rajevske su očekivale dve generalove kćeri: starija Katarina Nikolajevna, koja se docnije udala za generala Orlova i mlađa Jelena. Od Gurzufe upravo počinje u Puškinovoj poeziji da se pominje onaj ženski lik koji je u toku mnogih godina vladao njegovom maštom. Jedno je jasno: on je naišao na ljubav upravo na Krimu i na nju nije dobio odgovor. Teškoća odgonetke komplikuje se još i činjenicom što je Puškin ljubomorno čuvao svoju tajnu, čak nije hteo da štampa ni one pesme u kojima su, po njegovom mišljenju, ta osećanja bila iskazana suviše jasno.

Druga činjenica, isto tako važna, obeležava njegov krimski život: on je učio engleski uz pomoć sina Rajevskog i svakodnevno čitao Bajrona. Trag Barjonovog uticaja može se pronaći u prevodu jedne od pesama «Čajld Harolda», tačnije oprostaja sa Engleskom: «Ugasio se dnevni plamen, na plavo more večernja pala je magla». Od tog trenutka Puškin preživljava zanos za Bajrona, kojega se oslobodio tek u Kišinjevu.

Kavkaz i južna obala Krima ostavili su kod pesnika nezaboravne uspomene i probudili u njemu naročitu žicu: oni su vaspitali u njemu ljubav prema prirodi i osećaj sunca, jasnosti i bogatstva boja, za koje nije znao u sumračnoj severnoj prestonici. Oni su mu dali i građe za čitav niz njegovih docnijih dela: ovde je, osim što je završio «Ruslana i Ljudmilu», zamislio i «Kavkaskog zarobljenika» i «Bahčisarajsku fontanu».

Dok je Puškin putovao, u njegovom spoljašnjem stanju odigrale su se promene. Nije više trebao da se vraća u Jekaterinoslav. Tadašnji namesnik Besarabije, Bahmetijev, izradio je sebi duže odsustvo, a Inzov je bio određen za njegovog zamenika. Umesto u Novorosiji Puškin je imao da živi u Moldaviji.

III

Septembra 1820 godine u vezi sa premeštajem Inzova u Kišinjev, koji je postao poglavar oblasti i namesnik, Puškin je otišao

u Besarabiju. Sa kratkim prekidima on je proveo tu skoro tri godine (do jula 1823 godine), što je odigralo značajnu ulogu u istoriji njegovog života. Posle Krima i Kavkaza, gde ga je spoljašnji svet obogatio mnogim spoljašnjim utiscima i odakle je poneo tajanstvenu ljubav, koja je uvila njegovu dušu melanholiom, on je u Kišinjevu našao raznolikost ljudskih odnosa i mogao je da popuni svoje poznavanje ljudskoga karaktera i društvenih relativnosti. «Sad sam sam u pustoju za mene Moldaviji», pisao je Puškin. On neprestano ponavlja i u posveti «Kavkaskog zarobljenika» i u poslanicama prijateljima, i u pesmi «Ovidije, ja živim blizu tihih obala», da je on «rano tugu poznao, bio pogođen progonstvom, ja sam žrtva klevete, izdaje i glupaka». Naravno da je teško palo «mladome obešenjaku», posle kitnjastog Petrograda i njegovog svetskog života, da se nađe na granicama imperije, u prašnjavom i prljavom Kišinjevu, koji jedva ako je bio ravan guberniskom gradu. Ali Puškin je preuveličavao «pustoš» Moldavije, a sem toga naročiti položaj Kišinjeva, šarenilo njegovih stanovnika i sredina koju je u njemu našao, ublažili su gorčinu izgnanstva i dali obilnu hranu njegovoj mašti i umu.

Besarabija je bila prisajedinjena Rusiji 1812 godine, i ruski uticaj mešao se u njoj s uticajem naroda koji su pre toga vladali u njoj: grčkim i turskim. Neki istoričari tvrde da se u krugovima kišinjevskog društva ta mešavina izražavala poglavito u tome što se «aziska razuzdanost» spojila sa «evropskom pokvarenošću». Kišinjev (moldavski Kišla - nou — novi torovi) nalazio se na obalama plitke i blatnjave rečice Bika, i delio se na dva dela: dole je ležao stari grad sa krivim uličicama i kućama od blata u senci vrtova, u kojima se uzdizali jablanovi i beli bagremovi. Ovde su živeli Moldavci, odeveni u dugačke odeće, slične mantijama, okretni Jevreji, Grci i Jermeni, a sem toga ostaci Nogajaca, iseljenih iz Besarabije još za vreme Katarine Veličke.

Na uzvišici nalazio se novi grad sa zidanim kućama, crkvama i nadležstvima. Tu je živela mesna aristokratija, koju su sačinjavali moldavski bojari i doseljeni činovnici. Tu je bila, nešto malo udaljena, osamljena i kuća oblasnog namesnika, Inzova, koji je ustupio u njoj dve sobe Puškinu.

Društvo koje je pesnik našao u Kišinjevu bilo je vrlo mešovito. Ono se u glavnom delilo na tri kategorije. U prvu je dolazio doseljeni činovnički element, na čelu koga je stojao oblasni namesnik Inzov i njegovi činovnici. Sam Inzov, iz redova masona iluminata bio je neobično dobar i obrazovan starac, sa izvesnim mističkim nastranostima, koji je neobično povlađivao Puškinu i odmah je prema pesniku zauzeo poziciju staraoca i pokrovitelja, a ne pretpostavljenog. On je na svemoguće načine mazio Puškina, gledao mu olako njegove drske ispade, umesto dosadnog kancelariskog posla dao mu je da prevodi na ruski jezik moldavski tekst zakona, koji je bio napisan na francuskom; taj prevod je bio čista sinekura, i nikad nije ni bio završen. Kako Puškinu nije bila odmah vraćena plata od 700 rubalja godišnje, to mu je Inzov prvo vreme uzajmljivao novaca,

stalno ga je pozivao na ručak i svakojako mu olakšavao materijalnu stranu života. Ponekad je Inzov morao da Puškina stavlja u zatvor, t.j. da ga zatvori u njegovim dvema sobama na donjem spratu svoje sopstvene kuće, ali ni tada nije zaboravljao na miadoga apsenika i slao mu je poslastice i poslednje sveske petrogradskih časopisa.

Potčinjeni Inzova bili su osrednji ljudi, koji se ničim nisu odlikovali. O njima svima se moglo reći ono što je Puškin rekao za Mihajla Ivanoviča Leksa, jednog od predstavnika namesnikove kancelarije:

Mihajlo Ivanovič Leks
Divan je čovek-s.¹⁾

Besarabske spahije i moldavski bojari sačinjavali su drugi krug. Među njima je bilo imućnih ljudi, koji su odlično vladali francuskim jezikom i bili u evropskim prestonicama. Oni su priređivali primanja, na kojima je često bio i Puškin. Kod Krupjanskog su poglavito igrali karte, dok su kod člana vrhovnog saveta u glavnom bile igranke. Posle neuspele grčke pobune 1821 godine, u Besarabiju su nagnuli mnogi Grci i heteriste, i Puškin je bivao među njima: tu je bio i bivši moldavski gospodar Suco, i udovica velikaša Bogdana sa ćerkom Mariolom, koja se udala za Balšu, i knez Roznovan i bogata porodica Mavrogeni. U njihovim se kućama govorilo francuski, grčki i moldavski, turska čalma i vengerka nalazile su se pored haljina poručenih iz Beča, a gardiski oficiri razgovarali su s zaverenicima Arnautima.

Pošto se u Moldaviji nalazila ruska 16-a divizija, čiji se štab bio u Kišinjevu, to je Puškin našao dosta poznanika među oficirima. Tu je bio i P. Puščin (ne treba ga mešati s pesnikovim drugom iz liceja), i M. F. Orlov oženjen Katarinom Rajevskom, za kojom je nekad Puškin uzdisao, i pukovnik Liprandi, koji je ostavio sanjalačke uspomene o Puškinovom bavljenju u Besarabiji, i major Rajevski, osuđen na progonstvo u Sibir za «širenje liberalnih ideja među nižim činovima svoga puka». Puškin se često nalazio sa štabnim oficirima, koji su stanovali u Kišinjevu, stalno je učestvovao u njihovim momačkim terevenkama, i bio je s njima u dobrim odnosima, premda se ni s kim nije naročito zbližio. Poznato je da je u Kišinjev dolazio iz Tulčina Pavle Ivanovič Pestelj, docniji vođa Južnoga društva i autor «Ruske Pravde», kome je bilo suđeno da završi život na vešalima posle pobune 14 decembra 1825 godine. Puškin je sačuvao zabeleške o svojim razgovorima s njime. On je nazvao Pestelja «najpametnijim čovekom koga je ikada susreo», i naveo je njegovu čuvenu frazu: «Mon coeur est materialiste, mais ma raison s'y refuse». Njemu je docnije posvetio svoju poslanicu: «U tvoje zdravlje, Pestelj, pijem, i kidam se i besan sam na tiranina».

Iz ovog pregleda vidi se da Puškin nije bio potpuno u pravu kad je za svoju muzu rekao: «u zaglušju Moldavije tužne, ona je

¹⁾ Način govora posluge, posilnih i nižeg činovništva, -- dodavati na kraju reči s: da-s, njet-s. Oznaka poniznosti.

smirene čerge skitničkog plemena obilazila i među njima podivljala i govor bogova zaboravila». ...Pesnik je imao s kime da razgovara na jeziku bogova, a kišinjevsko društvo odmah ga je okružilo svojom pažnjom.

Istina, to ga društvo nije mnogo zavolelo, ono se pre interesovalo Puškinovim ispadima nego što je osećalo prema njemu ljubav i simpatiju (sem retkih izuzetaka), objašnjenje toga treba tražiti na prvom mestu u samom Puškinovom ponašanju.

Pošto je stigao u Kišenjev, posle kratkog stanovanja u zemljanoj kućici donjeg grada, Puškin se nastanio kod Inzova. Dve njegove male oskudno nameštene sobe gledale su u ogromni vrt, a kroz njegove rešetkaste prozore otkrivao se divan pogled na Bik, na dolinu i visoravan kod Kišinjeva, na vinograde i na novi grad. Gledajući predeo koji se pružao pred njim, Puškin je verovatno napisao svoju pesmu «Grožđe».

Dani su mu prolazili dosta monotono. Ujutru — knjige, akta, ponekad pesme (za vreme boravka u Besarabiji Puškin je napisao i dovršio 31 pesmu i četiri poeme). Kad su Puškina prekidali za vreme njegovog rada, on bi bio van sebe i gotov je bio da baci na nametljivog posetioca prvo što mu dođe pod ruku, čime je strašno uplašio i slugu Moldavca i ekonomku i starca Inzova. Ručavao je poglavito kod Inzova, kod prijatelja ili u gostionicama. Zatim je odlazio u kancelariju ili išao da igra bilijara: voleo je tu igru premda je rđavo igrao. Ponekad karte, ponekad posete i razni ljubavni sastanci. Uveče krčma, koja se zvala «Zelena», gde je, prema uspomeni i predanju, posluživala lepa moldavka Mariula: od nje je pesnik čuo onu pesmu koju je prepevao u svojoj poznatoj pesmi «Crni veo»: «gledam k'o bezumnik ja na crni veo, dok mi hladnu dušu tuga razdire»¹⁾.

Uveče — posete, balovi, večerinke, noćne sedeljke. Puškinu se svidalo šarenilo tih primanja kod moldavskih bojera, gde ne samo da je mogao da se udvara lepim ženama, već i da vidi egzotična lica i da posmatra tuđe običaje. Kod Vartolomeja, člana Vrhovnog saveta, ponekad su svirali Cigani: Puškin je voleo njihove «kobze», slične tamburi, i svirale, koje je on nazivao «cevnicama», i pažljivo je pratio njihove pesme, naročito moldavske arije «tu jubesk ptimasura» i «ardema, fridema», čije podražavanje nalazimo u njegovoj poznatoj pesmi «Ciganin» — «stari mužu, grozni mužu, seci me, peci me».

Njena je interesovala i «mititika» — kolo sa pevanjem, a naročito tako zvana «serbešti», srpsko kolo sa pevanjem. Treba navesti da se Puškin u Kišinjevu prvi put upoznao sa Bugarima, a naročito sa Srbima, neobično se interesovao za njihov folklor, što mu je docnije vrlo mnogo pomoglo kad je pisao «Pesme zapadnih

¹⁾ Ta pesma poznata je kod nas po Zmajevom prevodu: «U mladosti ludoj, lakovernoj slepoj, ginulo mi srce za Grkinjom lepom» i t. d.

Slovena». Ne zna se da li je lično poznao Karađorđevu kćer, koja je zajedno sa majkom živela blizu Kišinjeva, ali jedna od njegovih pesama bila je posvećena «Karađorđevoj kćeri».

Zabave kod Vartolomeja bile su velika razonoda i jedan put zimi, kad je sneg zatrpao baštu oko njegove kuće, Puškin je napisao svome prijatelju oficiru Gorčakovu (to nije ušlo u sabrana dela):

Зима мне рыхлою стеною
И воротам заградила путь.
Пона тропинки пред собою
Не протопчу я как нибудь,
Сижу я дома, как бездельник:
Но ты, душа души моей,
Узнай, что будет в понедельник,
Что скажет наш Варфоломей.

Zima mi je rastresitim zidom
Do kapije pregradila put.
Dok stazu pred sobom,
Ne prokrižim nekako,
Kod kuće sedim kao neradnik,
Zato ti, dušo duše moje
Doznaj šta će biti u ponedeljnik,
Šta će reći Vartolomej naš.

Uskoro je Puškin u kišinjevskom društvu zauzeo naročito mesto. On je bio zapažen već i po svome naročitom odelu: voleo je da ide pod fesom, u moldavskom crvenom ogrtaču, u nabranim čakširama iste boje i u žutim cipelama, a kad bi ogrtao šinjel, njegove pole vukle su se po zemlji, on je to nazivao «ići po generalski». Često se preoblaćio kao Grk, Moldavac ili Jevrejin i učestvovao u uličnim veseljima, naročito kad su Moldavci vodili kolo i igrali «džok». Kod kuće se izležavao na divanu u najneverovatnijim odelima i ponekad se od dosade zanimao time što je gađao u tavanicu čorcima, da se ne bi odvikao od rukovanja pištoljem. Uostalom te vežbe nisu bile izlišne, zato što je čudljiva Puškinova narav izazvala nekoliko dvoboja.

Prvo je imao sukob sa oficijom Zubovom, koga je uvredio za vreme kartanja. Zubov je izazvao Puškina i to je bio drugi dvoboj u njegovom životu (prvi, kao što je poznato imao je sa svojim ličejskim drugom Kihelbekerom, koji se uvredio zbog pesme «tako mi je bilo, prijatelji moji, i kihelbekerno i mučno»). Protivnici su otišli u «malinu», tako se zvao vinograd pored Kišinjeva. Puškin je doneo kapu punu trešanja i jeo ih je stojeći ispred Zubovljevog pištolja, izbacujući koštice tako, da su one doletale čak do sekundanta. Zubov je pucao. «Jeste li zadovoljni?» — zapitao ga je Puškin, ali sam nije iskoristio svoje pravo. Zubov mu se bacio u naručje. «To je izlišno» — primetio mu je Puškin i udaljio se ne ispalivši. Liprandi kaže: Znao sam Aleksandra Sergejeviča ponekad plahovitog do izbezumljenosti, ali u trenutku opasnosti, kad bi stao lice u lice sa smrću, kad se čovek potpuno ispoljava, Puškin je bio potpuno hladnokrvan i potpuno svestan svoje plahovitosti i krivice, samo što to nije pokazivao. Kad je stvar dolazila do megdana, on je dolazio na njega hladan kao led».

Drugi dvoboj imao je sa pukovnikom Starovom, koji je stao u odbranu svoga potčinjenog mladog oficira, koga je Puškin uvredio na jednoj zabavi, naredivši muzikantima da sviraju mazurku umesto kadrila naručenog od strane oficira. Dvoboj je održan dva kilometra od Kišinjeva za vreme velike mećave. Četiri hitca promašila su,

a posle toga uspele su da pomire protivnike. Starov je rekao Puškinu: «Zaista, vi isto tako dobro stojte ispred kuršuma, kao što pišete». A Puškin je posle neuspelog dvoboja izgovorio čuveni kalambur:

Živ sam,
Starov
Zdrav,
Dvoboj nesvršen.

Zbog tog dvoboja odigrao se još jedan događaj: žena plemića Balše ljuta na Puškina, da li zato što je on obraćao više pažnju na njenu trinaestogodišnju kćer, negoli na nju, ili zato što je on uvredio nečim u toku samog udvaranja, oštro je izjavila pesniku da se njegov dvoboj nije svršio baš najsajnije. Puškin je zahtevao zadovoljenje od njenog muža, koji mu je izjavio da je on uvredio njegovu ženu. Puškin je potegao na njega teškim bakrenim svećnjakom i jedva su ih razdvojili. Sutradan Balša je došao kod Puškina tobože da se izvini, ali je to izveo tako da mu je Puškin opalio šamar i izvadio pištolj. Ali dvoboj ipak nije bio održan, jer je Inzov stavio pesnika dve nedelje u zatvor. Puškin, plašeći se Balšine osvete (Moldavci, po Liprandijevom tvrđenju, najmljivali su ljude da prebijaju njihove protivnike), dugo vreme nije izlazio na ulicu bez pištolja.

Pored dvoboja bilo je i drugih sukoba, poglavito sa Moldavcima, koje je Puškin u zgodnoj prilici ponekad i izudarao. Moldavci su ga se bojali i kako nisu mogli da izgovore njegovo prezime, zvali su ga «kukonaš Puška». O njegovom neurednom životu, neobuzdanoj naravi i drskim i duhovitim rečima kružile su čitave legende. On nikome nije opraštao. Na jednom ručku u Kišinjevu, nekakav dostojanstveni gospodin, koji je stalno tvrdio da votka pomaže kod svih bolesti i neumorno odavao čast svim alkoholnim pićima, nazvao je Puškina «molokosos» (balavac, upravo onaj koji još sisa mleko), «a vi ste onda vino-sos», odgovorio je pesnik. Nedavno pronađeni dnevnik činovnika P. I. Dolgorukova baca svetlost na Puškinovo ponašanje u kišinjevskom društvu, gde je on bez zazora govorio sve što je mislio. «Umesto da se uzme u pamet i da oseti koliko su pravila koja je on prihvatio malo podnošljiva u društvu, on je uvek bio gotov da kod namesnika, na ulici ili na trgu, svakome na svetu dokazuje da je onaj podlac ko ne želi promenu vlade u Rusiji». Evo, naprimer, njegovog razgovora za ručkom kod Inzova: «Puškin se raspalio, žestio, gubio strpljenje, naposletku počeo da grdi sve staleže. Činovnici su — kukavice i lopovi, đenerali — većinom životinje, samo je stalež zemljoradnika dostojan poštovanja. Puškin je naročito napadao rusko plemstvo. Njih bi trebalo sve povešati, a kad bi to bilo, on bi sa zadovoljstvom zatezao omče».

Dolgoruki s neprikrivenim užasom priča o pesnikovom nezavisnom držanju prema ljudima višeg ranga, o čvrstoj odbrani uverenja, neprijatnih za moćne ovoga sveta, o njegovoj mržnji prema samovlašću i kreposnom pravu. Kad je bio zatvoren rekao je Dolgo-

rukom da bi više želeo da bude zatvoren celog života, nego li da se bavi stvarima o kojima mora da polaže računa.

Većina tih ljudi, kao što tačno kaže P. Bartenjev, koji se bavio ispitivanjem pesnikovog života na jugu Rusije, sa kojima se sretao u Besarabiji, bila je lišena mogućnosti da oceni pesnikove vrline. Njima je bilo krivo da ta „maza prirode“, koji se tek izvukao iz mladosti, koji nema nikakvo određeno zanimanje, niti je došao do visokog čina, uživa poštovanje istaknutih ljudi, druži se s prvim ličnostima u gradu, a pored toga neće da čuje za utvrđene forme i pristojnost, ni pred čim se ne zaustavlja, sve mu se gleda kroz prste. Dostojanstveno kišinjevsko činovništvo nije moglo da mu oprostí ni njegovo čudnovato odevanje, ni drske reči i epigrame, niti ljubavna nestaštva ni potsmevanje ozbiljnim članovima društva. Puškin je često osećao podmuklo neprijateljstvo i bio svestan toga, jer se baš na besarabski period njegovog života (a donekle i odeski) odnose reči iz Onjeginovog albuma:

Меня не любят и клеветуют,
Девочки предо мной трепещут,
В кругу мужчин несносен я,
Косятся дамы на меня.
За что? за то, что разговоры
Принять мы рады за дела.
Что важным людям важны вздоры,
Что глупость ветрена и зла,
Что пылких душ неосторожность
Самолюбивую ничтожность
Иль оскорбляет иль смешит,
Что ум, любя простор, теснит.

Mene ne vole i klevetaju,
Devojčice preda mnom strepe,
Medju muškarcima sam nesnosan ja
Gospodje me popreko gledaju.
Zašto? Zato što smo reči
Gotovi da shvatimo za dela,
Što su važnim ljudima ludosti važne,
I što je glupost vetrenjasta i zla,
Što neobazrivosť bujnih duša
Naduvenu ništavnost
Vredja ili zasmeyava,
Što um, voleći prostor, stešnjava.

Ljubomorni muževi, uvređeni suparnici, ucveljene žene dosta su potpomogli širenju rđavog glasa o Puškinu. On je sam pričao da je «više ili manje bio zaljubljen u sve lepuškaste žene koje je poznavao». U Besarabiji ih je bilo dosta, i Puškinov don-žuanski spisak dosta se popunio za vreme njegovog bavljenja u Kišinevu.

On se udvarao nekolikim devojkaма i ženama odjednom: Mariji Jegorovnoj Ejhfeld, njenoj prijateljici Viktoriji Ivanovnoj Vakar, maloj živahnoj potpukovnici. Anika Sandulaki privlačila ga je crnpurastim licem, Pulherica Vartolomej lepotom i onom ljubaznom hladnoćom mermernog kipa, koja je uvek tako dejstvovala na Puškina. Dosta je skandala napravila njegova veza sa lepoticom Cigankom Ljudmilom, ženom kišinjevskog bogataša Inglezi, koji je morao da odvede ženu u inostranstvo, gde je ova umrla. Ona kao da je proizvela najdublji utisak na pesnika, i on je dugo tugovao za njome. Poznati su bili isto tako i njegovi doživljaji sa ciganskim taborom, koji su poslužili kao potstrek da napiše «Cigane»: Kod sela Dolni njegovog prijatelja Ralija, koji je imao divnu kćer Mariulu, Puškin je naišao na tabor: u taboru je bila «buljubašina» ćerka lepotica Zemfira, koja je nosila šarene

šalvare, jagnjeću šubaru, izvezenu moldavsku košulju, ogrlicu od parica što su joj poklonili obožavaoci i koja je pušila na lulu. Ona je bila visoka, sa velikim crnim očima i kudravom kosom. Puškin se tako zaneo za Cigankom da je dve nedelje proveo pod čergom. Ali ljubomora prema mladom Ciganinu, na koga je sumnjao da voli Zemfiru, upropastila je celu stvar. Jednog lepog jutra Puškin se probudio potpuno sam u buljubašinoj čergi: Zemfire je nestalo i svi pokušaji da se pronađe bili su uzaludni. Posle nekoliko godina nju je ubio taj zaljubljeni Ciganin.

1822 godine Puškin se zbližio sa Kalipsom Polihroni. Ona je bežala iz Carigrada zajedno sa svojim zemljacima i nastanila se u Kišinjevu. Ona je bila mala sa jedva приметnim grudima, sa dugačkim jako narumenjenim licem, na kome su se isticale vatrene oči i dosta veliki nos, koji je jako kvario. U svojim dvema sobama, gde je i živela zajedno sa svojom majkom, ona je primala Puškina, kome su se sviđale njene pesme (pevala ih je istočnjački, kroz nos). Po Vigelovim rečima, «Puškin je prema njoj plamteo ljubavnim žarom, njegova mašta bila je raspaljena misliju da je Kalipso u petnaestoj godini upoznala strast u zagrljaju Bajrona, koji je tada putovao po Grčkoj». Puškin je njoj posvetio pesmu «Grkinji»:

Ti si rodjena da uzbudjuješ
Uobrazilju pesnika,
Da ga uznemiruješ i očaravaš
Živom ljubaznošću pozdrava.

Jedno je nesumnjivo da i pored mnogih ženskih imena vezanih za besarapski period Puškina, nijedno od njih ne skriva u sebi pravu odanost i duboku ljubav. Kišinjevski zanos Puškina bili su letimični doživljaji, u kojima treba pre svega gledati danak mladosti, fizičkoj želji i težnji za isticanjem. Puškinovi ljubavni zapleti toga doba bili su vrlo često izazvani dosadom i čulnošću. A. I. Turgenjev pisao je o njemu 1822 godine: «novaca nema ni prebijene pare... kažu da propada od čamotinje, dosade i bede»...

Međutim, ta karakteristika ticala se samo spoljnih događaja pesnikovog života. U to vreme sam on je pisao: «Kako se može suditi o odlikama i načinu mišljenja čoveka po njegovim delima? On može proizvodno da navlači na sebe masku vrline ili poroka. Često, zbog nekog svog naročitog ubeđenja, on može da ne ističe pred gomilom najbolju stranu svoje moralne ličnosti, dok često može da baca prašinu u oči gomili samo svojim nastranostima.»

Te reči potpuno tačno određuju Puškinov položaj u Kišinjevu, i ako se one tiču Bajrona. I ovih burnih Puškinovih ispada, iza svih njegovih nastranosti it neobuzdanosti skrivali su se oni unutarnji procesi koje nisu naslućivali čak ni pesnikovi prijatelji, akamoli gomila.

Tih godina desio se u Puškinu veliki prelom. On je otišao iz Petrograda još u bunilu prestoničkih zabava i pun uspomena na nedavna junaštva nerazmišljenosti. Prvi životni udar bio je svirep:

on ga je podneo hrabro i u kišinjevskoj zabačenosti «okusio je novu tišinu» i izvesno razočarenje u onome što ga je pre očaravalo.

«U usamljenosti moj originalni genije upoznao je i tihi rad i žudnju razmišljanja», piše on Čaadajevu: tražim da naknadim izgubljene godine u zagrljaju burne mladosti i da u prosveti pođem uporedo sa vekom». Tu ne samo da je dat ceo program, već i sama suština promena koje su se desile s Puškinom. I ako njegove pesme pokazuju duboku tugu («Umuknuću skoro ja», «Preživio sam želje svoje» i «Sve je rede obiaka jato»), ali on je sve čvršći duhom, uporedo sa pesničkom snagom sazreva i jača i njegovo duševno i intelektualno iskustvo. Puškin vrlo mnogo čita, trudi se da popuni sve praznine svoga obrazovanja, naročito izaziva svoje poznanike na diskusiju, iz kojih bi on mogao da dobije razna obaveštenja, ponekad se zatvara u sobu i piše članke i beleške. U Kamenki, kuda je dva puta odlazio, on svršava celu jednu školu političkog obrazovanja u opštenju sa budućim zaverenicima, koji, međutim, neće da ga prime u svoju sredinu, ili što nisu hteli da upropašćuju njegov dar, ili što su se plašili njegove neskromnosti i bujne naravi, nepodesne za čuvanje tajne i konspiracije. U Kišinjevu Puškin stupa u masonsku ložu «Ovidije».

Još ozbiljniji prelom odigrava se u njegovoj poeziji. S jedne strane, Puškin i dalje piše lake vesele pesmice pa čak i bogohulne pesme, kao što je «Gavrilijada», koja mu je docnije učinila mnoge neprijatnosti. On ne napušta ni političke pesme, i godinu dana posle svoga proterivanja, održavši obećanje dato Karamzinu («da u roku od godine dana ne piše buntovne pesme») pušta u promet svoj čuveni «Kinžal», u kome njegovi neprijatelji vide slavljenje careubistva. Epigrami i poslanice iz godine 1820—1823 pokazuju da Puškin sad napada režim još oštrije negoli ranije, i da druženje sa dekabristima, a naročito sa Pesteljem, nije ostalo bez uticaja.

Ali najdublji prelom izvršen je za vreme kišinjevskog perioda u opštem karakteru njegove poezije.

Puškin nije dugo ostao u vlasti bajronizma. On mu je platio danak prikazivanjem razočaranog junaka «Kavkaskog zarobljenika», koji je upoznao sve sablazni sveta i postao bezosećajan prema ljubavi posle udara preživljenih u mladosti. Aleko, junak «Cigana», koji beži «iz zatvora zagušljivih gradova» i traži prost i slobodan život, nosi na sebi isto tako trag bajronizma. Ali već u tom spevu postoji ispravka bajronskog demonizma: starac Ciganin osuđuje ubicu Aleka i daje mu na znanje da prosti ljudi teže miru i pokoj i ne vole romantičarske odeće. Pa čak i završni redovi speva — svuda vidim kobne strasti a od sudbe odbrane nema», znače *romantizam*, ali ne Puškinov bajronizam. Bajronovska raspoloženja mnogo su potpunije izražena u pesmama kao što su «Demon», «Umuknuću skoro ja» i nekim drugima, gde se govori o razočaranosti, predosećanju rane smrti i usamljenosti. Ali i zato Puškin nije morao da se zaogrće čajldharoldskim pla-

štom presićenosti i skeptičnog negiranja sveta: njegova lična sudbina izgnanika, koji čami u moldavskim stepama, mogla je da došane tužne i sumorne akorde njegovoj muzi.

Naprotiv, možemo reći da je Puškin u Kišinjevu umeo da savlada bajronizam, da se romantičarska raspoloženja njegovih pesama i poema odlikuju melodijom i akcentom koji su tuđi bajronizmu, da se baš u to vreme izgrađuje ona jasna, zasićena i svetla poezija, koja će ostati njegova stalna odlika. Ne treba zaboraviti da u Kišinjevu i Odesi Puškin već skicira prvu glavu «Evgenija Onjegina», koga će uskoro napisati i koji će umesto egzotičnih i «kobnih strasti» dati realističnu sliku ruskoga društva i karakteristiku pesnikovih savremenika.

Eto zašto smo u pravu da nazovemo Besarapski period Puškinovog života u znatnoj meri presudnim za dalji pravac njegovog stvaralaštva.

Naravno da je u palanačkom Kišinjevu Puškin osećao i stešnjenost, i poniženja, i čamu, i dosadu. Ali on je u njemu ipak uživao relativnu slobodu. Posle nekoliko godina, prošavši kroz hladnu netrpeljivost činovničke sredine u Odesi, kroz usamljenost drugog izgnanstva, kroz užase ugušivanja pobune od 14 decembra, kroz mučnu zavisnost od cara i dvora, Puškin će dobrom rečju da pomene Besarabiju i godine koje je proveo u njenim pustinjama.

Ali tada, 1823 godine on sanja da se iščupa iz Kišinjeva. Kad mu se za vreme slučajnog odlaska u Odesu stvorila prilika da pređe tamo, pod upravu grofa Voroncova, njegova odluka je pozitivna. On sam piše bratu da su ga «restoracije i talijanska opera potsetile na prošlost i, Boga mi, obnovile mi dušu». I čuveni redovi posle obaveštenja o prelazu u prestonicu Novorosije: «Izgleda da je i dobro — ali nova tuga pritisla mi je grudi: došlo mi je žao za mojim izgubljenim lancima».

Krajem jula ili početkom avgusta 1823 godine Puškin je otišao na nekoliko dana u Kišinjev. Pokupio je svoje stvari, oprostio se sa Inzovom i prijateljima, posetio je svoje bivše prijatelje. Te dane proveo je u velikoj žalosti, «neizrecivo elegično, — kako sam kaže, i — uzdahnuo je za Kišinjevom».

Jednog vrelog jutra kola sa tri konja nosila su pesnika za navek iz Besarabije. Kočijaš Moldavac u crvenom ogrtaču sedeo je na sedištu. Na Puškinu je bila ruska košulja, žute cipele, fes. Njegov bedan prtljag bio je u neredu pobacan u kola. Konji su proleteli kroz gornji novi grad, kočijaš ih je zadržao u sokačićima staroga. Ženska ruka je razgrnula zavesu, nečiji pogled ispraćao je putnika. Kola izbiše na prašnjivi drum, oblak prašine zastre i Inzovsko brdo i Kišinjev. Puškin se okrete, osmotri dugim pogledom grad u kome je proveo skoro tri godine i naredi kočijašu da potera konje. Prvi period njegove mladosti bio je završen.

PUŠKINOVI DVOBOJI

Poznata je stvar da dvoboj u kom je Puškin poginuo nije bio prvi u njegovom životu. Ipak, šira javnost nije obavještena o tome koliko su važnu ulogu u Puškinovom životu igrali dvoboji ili bolje reći afere sa dvobojima. Kao u Puškinovoj biografiji uopšte, tako i u tim aferama ima mnogo nejasnih mesta, koja bi mogla poslužiti kao predmet naročitih istraživanja i studija. Pa i ovaj letimični pregled podataka koji nam sada stoje na raspoloženju pretstavlja nesumnjiv i ne mali interes.

Ma da su u Puškinovo vreme dvoboji bili zabranjeni, oni su ipak bili u modi, osobito u doba između 1815 i 1825 godine, tojest u doba posle Napoleonovih ratova pa sve do događaja od 14 decembra. Ta moda je ponikla u istoj onoj vojničkoj sredini u kojoj se začeo i pokret dekabrista, pa je čak imala s njime i izvesnu psihološku vezu: taj zanos za dvobojima, kao i sam dekabrizam, bile su manifestacije pojačanog osećanja ljudskog dostojanstva i lične časti; već i sama ljubav prema riziku koji je skopčan sa dvobojem, bila je odblesak probudene ljubavi prema građanskoj hrabrosti. Najzad, dvoboji su bili i zadocnjena, deformisana manifestacija ratničke hrabrosti, koja se do krajnosti bila razbuktala za vreme rata, pa kad je nastala mirnija epoha, nije mogla da nađe više stvarne i prirodne primene. Taj zanos je obuhvatio ne samo vojsku, već i građansku omladinu, koja je bila odrasla u atmosferi «Otačastvene vojne» u 1812-oj. Dvoboji su bili okićeni oreolom romantike. Na svetu se sve s vremenom pretvara u banalnost, pa se i taj zanos za dvobojima izrodio u ubojništvo, ali je i ubojništvo imalo uspeha. «Pažljivi pogledi» ženâ bili su nagrada profesionalnim ubojicama, kao za Jakuboviča, o kome je godine 1825 Puškin pisao Bestuževu: «Kad lažem pred ženama, ja ih uveravam kako sam zajedno s njim po Kavkazu hajdukovao, kako sam pucao na Gribojedova, sahranjivao Šeremeteva itd. — u njemu ima, zbilja, mnogo romantike».

Nikakvo čudo što je i mladi Puškin, koji je žudeo za husarskim životom i sanjao o husarskom mundiru, podlegao tom opštem zanosu. U besnoj jurnjavi da što više proživi i prooseća, on se žurio i da postane duelant. Po izlasku iz liceja, leti, godine 1817, on je otišao svojim roditeljima u Pskovsku guberniju. Tamo se sprijateljio sa Pavlom Isakovičem Ganibalom, svojim daljim stricem, i susedom svojim. Prilikom neke porodične svečanosti, dok se izvodila jedna kotiljonska figura, Pavle Isaković preotme Puškinu njegovu damu, neku prestaru devojkicu — Lošakovu. To je bio dovoljan

povod da Puškin izazove dragog strica na dvoboj. Razumije se, desetinu minuta kasnije, cela stvar se svršila izmirenjem i grljenjem, ali — početak je bio već tu. Slična izmirenja pre dvoboja i pijanke sa ljubljjenjem postali su jedan od lajtmotiva Puškinovih duelnih afera, i svedoče nam najbolje koliko se pesnik brzo uzbudio i kako se lako opet hladio i umirivao. Nažalost, drugi lajtmotiv, koji je odjeknuo već i u sukobu sa Ganibalom, bila je nemotivisanost izazova, — i ta crta se dosta jasno provlači kroz čitavu Puškinovu biografiju.

Da rečemo odmah na početku: ukupan broj duelnih afera, koje su nam do sada poznate i koje su se po Puškina srećno završile, iznosi preko dvadeset. Kobni dvoboj s Dantesom bio mu je najmanje dvadesetprvi po redu. Mi kažemo «najmanje», jer se, kako izgleda, nisu do našeg doba sačuvali konkretni podaci o svim njegovim sukobima. F. A. Karamzina, žena poznatog istoričara, piše svome bratu 23 marta 1820 godine: «Puškin se svakoga dana duelira; hvala Bogu ti dueli nisu smrtonosni, duelanti ostaju uvek nepovredeni». Ista ironija, koja zvuči u ovim rečima, čuje se i u nekim drugim prikazivanjima Puškinovih ranih dvoboja. Tako N. I. Greč, pišući o dvoboju sa Kihelbekerom (o kome će još biti govora) kaže: «Kihelbeker je izazvao Puškina na dvoboj. Puškin je primio izazov. Obojica su pucali, alj su pištolji bili napunjeni ribizlama, i stvar se završila bez rezultata». S druge strane, dekabrista Basargin, govoreći o susretima sa Puškinom u Tulčinu i u Odesi kaže: «Kao čovek, on mi se nije svideo. Nekakvo ubojištvo, vera u sebe, i želja da se potsmehe, da ujede. Još onda su govorili mnogi koji su ga poznavali da mu je suđeno a pre a posle da pogine u nekom dvoboju».

Radi boljeg pregleda navešćemo ovde spisak Puškinovih afera sa dvobojima, označavajući svaku od njih imenom lica sa kojim je pesnik imao sukob koji se završio ili imao završiti dvobojem: 1) P. I. Ganibal (1817), 2) V. K. Kihelbeker (1881), 3) Baron M. A. Korf (1818—1819?), 4) Major Denisevič (zima 1819—20), 5) F. F. Orlov (1820), 6) A. P. Aleksejev (1820), 7) Druganov (1820), 8) bivši francuski oficir Degilji (1821), 9. Inglezi (1821? 1822?), 10) Jedan nepoznati Grk (1821? 1822?), 11) Zubov, generalštabni oficir (1821? 1822?), 12) S. N. Starov (kraj 1821 — početak 1822), 13) T. Balš (1822), 14) Jedan nepoznati (1824), 15) Grof F. I. Tolstoj (Amerikanac) (1826), 16) V. D. Solomirski (1827), 17) T. Lagrene (1828), 18) Grof V. A. Sologub (1836), 19) S. S. Hljustin (1836), 20) Dantes (novembar 1836).

Već sama hronološka strana ovoga spiska jasno odaje direktnu vezu te, da se tako izrazimo, duelske plime — sa duševnim stanjem Puškina. Od navedenih 20 duelskih afera njih 14 pada baš u one «lude godine» koje su u Puškinovoj duši ostavile težak mamurluk: u godine burnoga petrogradskog života po izlasku iz liceja i u godine političkog progonstva. Ovamo spada i 15-a afera, jer izazov koji je Puškin uputio Tolstoju smesta po povratku iz progonstva, nije ništa drugo do epilog događaja koji su se odigrali mnogo ranije.

Od tih 15 afera devet (od pete do trinaeste) pada u one tri burne godine koje je pesnik proveo u Kišinjevu. Po povratku iz progonstva plima dvoboja naglo pada: vidimo svega dve afere (16 i 17) u godinama 1827 i 1828. Puškin kao verenik, koji je stavio sebi u zadatak da se sredi i «uozbilji», da počne da živi «kao svi», i kao oženjen čovek — nema uopšte više nikakvih duelnih afera — sve do 1836 godine, kada se razdraženost, koja sve više i više raste, ispražnjava u tri sukoba, koji su sledili uzastopce jedan za drugim. Napomenućemo da u 1836 godinu spada i njegov sukob sa knezom N. G. Rjepnjinom, koji nije unesen u naš spisak, jer je knez Rjepnjin jednim poučnim pismom upućenim Puškinu predupredio izazov, koji je već bio odlučan.

Ako posmatramo sve ove sukobe sa gledišta inicijative u dvobojima, videćemo da je u ogromnoj većini slučajeva — u petnaest slučajeva od njih dvadeset — Puškin izazivao svoje protivnike na dvoboj. Od onih pet slučajeva, kada je inicijativa poticala od njegovih protivnika, četiri su takva gde je Puškin svojim postupcima dao povod za izazov, jer je on bio onaj koji je vređao i zapodevao svađu. Tako je, naprimer, Kihelbeker izveden iz kože dugogodišnjim ismevanjem od strane Puškina, izazvao pesnika na dvoboj zbog jednog uvredljivog epigrama; kišenjevskom trgovcu Ingleziju Puškin je preteo ljubavnicu — Ciganku; oficira Zubova je bez ikakva razloga javno optužio da pakuje karte; pukovnik Starov ga je izazvao zbog drskog ponašanja prema jednom mladom oficiru, koji je bio potčinjen Starovu. U jednom jedinom slučaju izgleda da je povod za izazov bio nedovoljno motivisan — a to je prilikom sukoba sa Solomirskim, koji je izazvao Puškina, zakačivši se za jednu njegovu šalu na račun grofice A. V. Bobrinske, dok je pravi uzrok izazovu bila ljubomora Solomirskog prema jednoj drugoj dami.

Ako sada razmotrimo onih petnaest sukoba u kojima je poziv na dvoboj polazio od Puškina, videćemo da se oni, sa gledišta opravdanosti tih izazova, dele u glavnome na tri grupe. U prvu grupu spadaju dva sukoba — sa Francuzom Degilji-em i sa jednim nepoznatim čovekom (8 i 14 u gorenavedenom spisku). Uzroci i povodi tih sukoba nama su nepoznati. Druga grupa, u koju spadaju pet sukoba, karakterisana je time što je u svim tim slučajevima Puškin ipak imao nekakav razlog da se smatra uvređen i da zahteva satisfakciju, dok su same uvrede koje su mu nanošene, bile posledice njegovog ponašanja. Tako je major Denisevič bio izazvan od Puškna, pošto ga je očinski ukorio za njegovo nepristojno ponašanje u pozorištu: Puškin je sedeo u pozorištu pored Deniseviča i smetao mu da prati pretstavu — glasno zevajući, šišteći, razgovarajući itd. Kasnije, u jednom pismu knezu Vjazemskom. Puškin se seća te afere i govori o njoj kao o jednoj od svojih mladalačkih nestašnosti, koje se više ne smeju ponavljati.

Godine 1820 Puškin je sedeo u jednoj biljarskoj sali, pa kako je povukao malo više nego što bi trebalo, on je toliko smetao u igri Orlovu i Aleksejevu, da ga je prvi nazvao deranom, a drugi

dodao da derane kažnjavaju. Puškin se osetio uvređen i smesta izazvao obojicu na dvoboj, ali vraćajući se iz biljarske sale kući on se već sam kajao i govorio svome sekundantu: «ne valja, gadno je, ali kako da to zagladim?»

Sukob sa Moldavcem Balšom nastao je tako što je Puškin rekao masu drskih reči njegovoj ženi, kojoj se ranije udvarao, a kad mu je ova odvrtila istom merom, Puškin je zatražio zadovoljenje od njenoga muža.

Tolstoja je Puškin izazvao zbog jednog epigrama i uvredljivih glasova koje je Tolstoj o njemu širio još 1820 godine. Ipak, sa Tolstojeve strane i jedno i drugo bilo je samo odgovor na istovetne postupke samog Puškina, koji je bio stvarni izazivač svađe. Svoje prvobitno mišljenje o Tolstoju Puškin je kasnije u jednom pismu svome bratu označio kao «oštro i nepromišljeno». Tri godine posle toga Puškin je Tolstoja izabrao za svoga posrednika, kad je prvi put zaprosio N. N. Gončarovu.

U sledeću grupu, koja se sastojala od sedam slučajeva, spadaju izazovi koji su potekli opet od Puškina, ali bez dovoljne motivacije, katkada usled preterane osetljivosti za uverede, katkada pod uticajem razdraženosti ili srdžbe, a jednom čak, kako ćemo dalje videti, i bez ikakva razloga.

Ta serija počinje se sukobom sa P. I. Ganibalom, koji smo već opisali. Posle njega dolazi svađa sa baronom M. A. Korfom, bivšim drugom iz liceja. Puškin i Korf stanovali su u istoj kući. Pijani Puškinov sobar upao je u Korfovo pretsoblje i počeo da galami. Korf je čuo larmu, izišao u pretsoblje i izlupao sobara. Na to je Puškin smesta uputio Korfu pismeni izazov.

Jednoga Grka iz Kišinjeva, čije se prezime nije sačuvalo, Puškin je odlučio da izazove zato jer se Grk začudio što Puškin nije znao neku knjigu, o kojoj je slučajno bio poveden razgovor.

Sekretara francuskog poslanstva, Lagrene-a, izazvao je Puškin 1828 godine zato što mu se učinilo da je Lagrene rekao jednoj dami s kojom je razgovarao — u času kada joj je Puškin prišao — „Oterajte ga“.

Čitavo klupče afera sa dvobojima vezano je za početak 1836 godine. U januaru, na nekom balu, mladi grof Sologub upitao je pesnikovu ženu: «Jeste li odavno udati?». Gospodi se to pitanje učinilo nepristojno i Puškin uputi Sologubu pismo u kom je od njega zahtevao objašnjenje. Pismo nije stiglo do Sologuba, koji je baš tada otputovao nekuda na službeno putovanje. Stvar je privremeno legla.

4 februara Puškin je izazvao na dvoboj nekog Hljustina zato što je ovaj u razgovoru s Puškinom citirao jednu za njega uvredljivu frazu iz jednoga članka Senkovskog. Taj sukob, izgleda, još nije bio likvidiran, a već sutradan, 5 februara Puškin pismeno traži objašnjenje od kneza N. G. Rjepnjina, koji se, čulo se, bio nepovoljno izrazio o Puškinu u razgovoru s nekim trećim licem. To pismo još nije sadržavalo direktan izazov na dvoboj, ali je u njemu

bila aluzija na mogućnost duela, ako mu knez ne pruži zadovoljavajuće objašnjenje. Kako smo ranije spomenuli, Puškin se zadovoljio kneževim odgovorom i nije mu uputio formalan izazov. U mesecu martu on je primio, najzad, pismo od Sologuba. Objašnjenja Sologubova nisu ga zadovoljila, i Puškin mu po spomenutom Hljustinu pošalje formalan izazov na duel.

U istu kategoriju duelskih afera spada i slučaj koji se odigrao još u novembru, 1820 godine u Kišinjevu. Tu je Puškin svoga protivnika izazvao na dvoboj bez ikakva razloga. Evo šta o tome priopoveda V. P. Gorčakov u svom dnevniku: «Sreo sam se s Puškinom u kući pukovnika F. F. Orlova. Toga dana mnogo se razgovaralo o «Crnom velu», koji je Puškin bio napisao pre nekoliko dana. Kako mi ta pesma još nije bila poznata, ja nisam mogao da primim učešće u tom razgovoru. Puškin je to zapazio i obećao mi da će mi pesmu pročitati; ali, pošto mi je izrecitovao nekoliko strofa — sa prekidima — on je odjednom dohvatio jedan mač i počeo se njime igrati; poskakivao je i nameštao se u poze, kao da izaziva nekog zamišljenog protivnika. U to baš uđe Druganov. Puškin ga je jedva pustio da se pozdravi s nama ostalima, i počne da pozivati da se biju. Druganov je odbijao, ali je Puškin neumorno navaljivao i kao kakvo nestašno dete počeo da ga zadirkuje mačem. Druganov je rukom odbio mač u stranu, ali Puškin se nije hteo da okani. Da bih sprečio njihovu svađu, ja sam nanovo zamolio Puškina da mi pročita svoju moldavsku pesmu. Puškin je rado pristao, bacio je mač i počeo da čita s velikim zanosom». Izlaganju Gorčakova može se pokloniti još više vere, jer ono potpuno odgovara ne samo pesnikovoj «detinjskoj nestašnosti» već i onoj ogorčenoj potištenosti, koja je Puškina često obuzimala za vreme njegovog boravka u Kišinjevu. Pod utiskom te potištenosti on je otvoreno tražio kavge i dvoboje. Razumljivo nam je onda i kako se njegov sukob sa Balšom započeo baš rečima koje je Puškin rekao Balšovoj ženi: «Ubi me dosada! Bar da me ko hoće najmiti da se tučem za njega na dvoboju!»

Najzad, ostaje još jedan jedini slučaj — van svih kategorija koje smo ovde naveli — kada je Puškin svoj izazov na dvoboj uputio istina bez dovoljno formalnih ali ipak sa dovoljno unutrašnjih razloga: to je njegov prvi izazov poslan Dantesu 4 novembra, 1836 godine. Iako u anonimnim paskvilama koje je Puškin dobio nije spominjano Dantesovo ime, iako se u tim paskvilama aludiralo na cara Nikolu I da je on uvredio Puškinovu porodičnu čast, ipak su već sama smela udvaranja Dantesovoj ženi pružala pesniku dovoljan razlog da zahteva satisfakciju.

* * *

U navedenih dvadeset slučajeva do dvoboja je došlo samo u četiri slučaja: sa Kihelbekerom, sa Zubovom, sa Starovom i sa nepoznatim. Sukob sa Englezi-jem bi se, verovatno, takođe završio, duelom, da Puškinov starešina Inzov nije svoga nemirnog potči-

njenog strpao u zatvor a Inglezi-ja poslao u inostranstvo. Karakteristično je da je u svim ovim sukobima, sem jednog jedinog — sa nepoznatim, — izazov poticao od Puškinovih protivnika, a ne od samoga Puškina. To nam pokazuje da Puškin u slučajevima kada su njega drugi izazivali nije tražio izmirenja: od svih onih koji su ga izazivali on se pre dvoboja izmorio jedino sa Solomirskim. I obratno, na svoje izazove gledao je mnogo manje ozbiljno i čim bi se u njemu ohladio prvi žar svađe, rado se mirio. Jedino u slučaju sa nepoznatim (od petnaest slučajeva!) on je svoj izazov doveo do susreta kod barijere. To isto bi, možda, uradio i u aferi sa Degilji-em. To bismo mogli zaključiti po nečuveno uvredljivom pismu koje je napisao, Degilji-u kad se Francuz uplašio i odustao od dvoboja. Doduše, moguće je i to da Puškin tu nije bio toliko razjaren time što nije došlo do dvoboja, koliko načinom na koji se Degilji dovio da spase svoju kožu.

U slučaju kada nije dolazilo do dvoboja, protivnike su mirili zajednički prijatelji, posle čega se cela stvar često završavala veselom gozбом. Izgleda, jedino izmirenje sa Sologubom izvršeno je bez posrednika i bez svedoka. Sem gorespomenutoga Degilji-a, koji se izvukao od dvoboja, slično je postupio još samo baron Korf, koji je direktno odbio da se bije sa Puškinom, napisavši mu dosta zajedljivo pismo: «Ne primam Vaš izazov zbog takve bagatele, ne stoga što ste Vi Puškin, već s toga što ja nisam Kihelbeker».

Što se tiče Puškinovog držanja za vreme samih dvoboja, o tome nam je ostavio veoma karakterističan prikaz Liprandi, koji piše: «Ja sam poznavao Aleksandra Sergejeviča kao čoveka prgava, čija je razdražljivost katkada mogla da pređe sve granice; ali u trenucima opasnosti, to jest, kada bi se našao oči u oči sa smrću, u časovima kada se čovek potpuno otkriva, Puškin je pokazivao krajnju hladnokrvnost, bio je svestan svoje prgavosti, svoje krivice, ali to nije kazivao. Kada je stvar dolazila do barijere, on je tamo izlazio — hladan kao led». Napomena o «krivici» nije ovde učinjena tek onako. Liprandi, koji je odlično poznavao Puškinov karakter, naslutio je važnu psihološku crtu u njegovim dvoboјima. Daleko od toga da su njegovi postupci bili uvek pravični, ali mu je savest bila vanredno osetljiva. Izlazeći na liniju, izazvan od svojih protivnika, on je uvek bio svestan svoje *krivice* u nastalom sukobu. Time se objašnjava činjenica da je on prilikom dvoboja sa protivnicima koji su njega izazvali, kakvih je bilo svega tri — dva puta hrabro stojao kao meta protivničkim metcima, ali sam nije pucao. U dvoboju sa Kihelbekerom on je, kako kažu jedni, bacio pištolj na zemlju, dok drugi tvrde — da je pucao u vazduh; u dvoboju sa Zubovom on je prosto odbio da puca na njega. (U ostalom, treba napomenuti da je isto tako postupio i nepoznati protivnik, kog je Puškin izazvao; pošto je Puškin promašio, on je odbio da puca.)

Mogućno je da Puškin nije hteo da puca na Kihelbekera i na Zubova ne samo s toga što je bio svestan svoje krivice, već još i stoga što je sebe smatrao za dobrog strelca, dok je o veštini svojih

protivnika imao slabo mišljenje. A. F. Veltman, koji je prisustvovao jednom Puškinovom dvoboju, o kome mi možda ništa i ne znamo, pripoveda: «Puškin se nije nimalo bojao kuršuma, baš kao ni kritičarske žaoke. Dok bi protivnik na njega nišanio, on se tako satirički smeškao i gledao u cev pištolja, da je izgledalo kao da smišlja zajedljiv epigram o strelcu koji će promašiti». P. I. Bartenjev, na osnovu pripovedanja V. P. Gorčakova i mnogih drugih lica, koja su u ono vreme živela u Kišinjevu, piše da je «Puškin došao na dvoboj sa Zubovom, donevši sobom trešanja, koje je, jeo dok je njegov protivnik na njega pucao». (Taj motiv je on kasnije iskoristio u pripovetci «Pucanj»).

Puškin se propisno duelirao samo sa Starovom, koji je bio poznat kao odličan strelac i hrabar. «Vreme je bilo strašno: mečava toliko jaka da se predmeti nisu mogli razaznavati na nekoliko koraka... Prva barijera bila je na šesnaest koraka; Puškin je pucao prvi i promašio, a tako isto i Starov, pa je onda zamolio da se pištolji nanovo napune i da se smanji razmak barijera; na to je rekao Puškin: «Tako će biti mnogo bolje, jer je hladno». Predlog sekundanta da se dvoboj prekine, odbacila su oba protivnika... Barijere su bile nameštene na dvanaest koraka, zatim su obojica još po jedanput promašili. Protivnici su hteli da nastave dvoboj i da još smanje razmak barijera, ali su se sekundanti odlučno usprotivili. Kako duelanti nikako nisu hteli da se izmire, dvoboj je bio odložen dok mečava prođe». Za vreme pauze između prvog i drugog susreta sekundantima je ipak uspeo da izmire protivnike, kojom prilikom je Starov rekao Puškinu: «Vi isto tako dobro stojite pod kuršumima, kao što pišete».

Puškin se stalno pripremao za eventualne dvoboje. Moldavac Badi-Todore, koji je služio kod Puškina u Kišinjevu, pripovedao je kako je Puškin, ležeći jutrom u krevetu, pucao u tavanicu iz pištolja, napunjenog kuglicom od hleba, starajući se da na tavanici izvodi svakovrsne šare. Veltman potvrđuje to pripovedanje, sa neznatnom varijantom: «Pošto bi se probudio, seo bi onako go na krevet i pucao iz pištolja u zid». Puškin se vežbao u pucanju i u Odesi i u Mihajlovskom, gde bi katkada ispalio jednoga jutra do sto metaka. Još dok je bio u Kišinjevu, Puškin je nabavio jedan težak gvozdeni štap, od koga se nije rastajao ni u Odesi, ni u Mihajlovskome, pa ni kasnije. P. I. Miler ga je sreo sa tim štapom godine 1831 u parku u Carskom Selu. Liprandi je od oka ocenio da je štap mogao biti težak oko 18 funti (preko sedam kilograma), što ne izgleda verovatno. Kočijaš iz Mihajlovskog, Petar, govorio je «batina od devet funti» (nešto preko tri i po kilograma). Prilikom svojih šetnji Puškin je imao običaj da svoj gvozdeni štap baca uvis i dočekuje rukom u letu. Katkada je radio i drukče: bacio bi štap daleko napred, pa kad bi došao do njega dizao ga i nanovo bacao. Po pričanju N. M. Longinova, Puškina je jednom upitao njegov stric zašto vuče tu batinu. Puškin je odgovorio: «Zato da mi ruka postane što čvršća, da ne zadrhti ako jednom dođe do nekog dvoboja».

Kako izgleda, on je stvarno bio odličan strelac. Valja znati da je on na svom poslednjem dvoboju, već teško ranjen, ležeći na snegu, imajući još samo toliko snage da se malko pridigne — pucao i ranio Dantesu u ruku.

* * *

Kao i svi duelanti i kartaši, Puškin je bio sujeveran. On bi iz kakvog sanovnika, kalendara, ili kakve slične knjige ispisivao spisak nesrećnih dana, u koje se ništa važno ne sme preduzimati. U tom spisku nalazio se i datum 26 maj — njegov rođendan. Tu je bio i 18 februar — dan njegovog venčanja, i bilo mu je kasnije žao što je zaboravio da pre svadbe pogleda u taj spisak. Nesrećom, u spisku se nije nalazio 27 januar — dan njegovog poslednjeg, kobnog dvoboja sa Dantesom.

ПУШКИН И ДЕКАБРИСТИ

14 децембра 1825 год. Петроград, престоница Русије, доживљавао је бурне и трагичне догађаје. Светина је испунила Сенатски и Адмиралтејски трг, и суседне улице и обе обале Неве... Тога дана изјутра војска која се налазила у Петрограду, требала је да се закуне на верност новом цару Николи, који се за цара прогласио после смрти свога брата Александра I; али су се по Петрограду већ више дана ширили узнемиравајући гласови да се у војсци приликом заклетве новом цару припремају неки нереди: шапутало се да нека војничка одељења намеравају да одбију да се закуну Николи и спремају се да прогласе за руског цара старијег Николиног брата, Константина, који је у то време живео у Варшави. Узнемиреност је владала и у царском Зимском двору у Петрограду. У кабинету покојног цара Александра I нашао је нови цар доставе о постојању завере. По царској наредби већ су се упутили у јужну армију ђенерали да отпочну тамо са хапшењима. Цар је имао исто тако тачне информације и о узнемирености у артилериским одредима у Петрограду. 12 пак децембра дошао је цару Николи члан тајног друштва Јаков Ростовцев и открио му је планове заверенике... И заиста 11 децембра на скупштини код Риљејева одлучили су били завереници да се не закуну Николи и, пошто побуне гардиске пукове, да их воде на Сенатски трг. Завереници су већ припремали манифест који је морао да објави Сенат... Према овоме манифесту морала је бити сазвана Земаљска Дума (народна скупштина) од посланика целе руске земље. Ова Земаљска Дума имала је да одреди какав је начин управљања најзгоднији за Русију. Док би се Дума састала, Сенат је морао да постави као привремену управу чланове Државног Савета — чувеног државника Сперанског, адмирала Мордвинова и сенатора Муравјова-Апостола. Уз привремену владу морао је да буде један изабрани члан тајног друштва који би стално мотрио на све поступке владе. Неки чланови тајног друштва узели су на себе задатак да убију за време устанка цара Николу и да истребе све чланове царске породице. 14 децембра изјутра допро је до Зимског двора кобан глас: поручник kneз Шчепин-Ростовски, капетан Александар Бестужев и капетан Михајло Бестужев повукли су за собом гардиски московски пук и довели су га на Сенатски трг, а нешто су доцније пристали уз московски пук и гренадирски и морнарски одред гарде.

Сва су се војничка одељења постројила испред Сената, и то гренадири лево, а морнари десно од московског пука. Никола I је изишао из Зимског Двора и наредио за сваку евентуалност да за његову породицу буду припремљена путничка кола. Према побуњеној војсци похитао је из Двора петроградски генерал-губернатор, гроф Милорадович (пореклом Србин) и почео је да наговара војнике да се закуну новом цару, али је члан тајног друштва, Каховски, метком из пиштоља смртно погодио прво Милорадовича, а онда и команданта пука Стјурлера који је такође опомињао војнике да се врате послушности. Пред војску су дојахали ђенерали Воинов, Сухозанет и велики кнез Михајло Павлович. По царској наредби је дошао да опомене побуњенике још и митрополит Серафим у свечаном црквеном руху, али су сви покушаји да врате војску послушности остали без успеха. Најзад се појавио на Сенатском тргу и главом сам цар Никола. „Зрна — писао је касније сам цар — звиждала су ми преко главе, али нико од нас срећом није био рањен. Радници са саборне цркве св. Исакија почели су да нас гађају цепаницама. Требало се одлучити на то да се свему томе учини крај, јер би у противном случају буна могла да се прошири и на светињу и онда би се војска, опкољена њоме, нашла у најтежем стању“.

Коњичка гарда, која је била послата против побуњеника, била је одбијена пушчаном ватром. Око четири сата поподне на побуњенике су били уперени топови. Топовска ватра је трајала скоро сат. Побуњена војска била је растурена шрапнелом. Пошто је напустила Сенатски трг, она је покушала да се построји на леду усред Неве и да јуриша на Петропавловску тврђаву, али на њу су почели да пуцају гранатама, а уз то је несрећа хтела да лед не издржи велики притисак и тежину и да се проломи. Су-традан Сенатски трг и улице које избијају уњ, биле су очишћене од лешева и рањеника, трагови крви уклоњени, све посуто чистим снегом. Побуна је била угушена. Почела су хапшења у масама.

Буна 14 децембра 1825 г. позната је у руској историји под именом „буна декабриста“, док се лица која су узимала активног учешћа у тој буни и после кажњена смрћу, дугогодишњом робњом и прогонством, зову декабристи (децембар руски: декабр). Као завршетак догађаја 14 децембра избила је и на југу Русије, близу Кијева, побуна војника черниговског пешадиског пука под заповедништвом потпуковника Сергија Муравјова-Апостола 3-г јануара 1826 г. побуњеници су били растурени, изгубивш битку са владином војском... По наредби цара био је постављен Највиши кривични суд од 80 људи са задатком да суди декабристима за њихове кривице. Кривичном суду био је предат 121 човек; од њих су оптужени као чланови „Северног друштва“ 61, 37 из „Јужног друштва“, 23 из „Друштва уједињених Словена“. Кривице осталих декабриста пресуђене су у Сенату и војним судовима. Пресуда Највишег кривичног суда била је

објављена оптуженима 13 јула 1826 г. Петорица оптужених — Пестел, Риљејев, Муравјов—Апостол, Каховски и Бестужев-Рјумин — били су осуђени на смрт, а остали оптужени били су осуђени на робију, прогонство, да служе у војсци као прости војници пошто се лише чинова.

Када су се описани догађаји одигравали, Пушкин је живео интерниран у забаченом селу Псковске губерније. Олуја над Пушкиновом главом избила је много раније од децембарске буне. Пуни затајеног гнева и убилачког сарказма Пушкинови епиграми против царевог фаворита и доглавника, грофа Аракчејева, па на кнеза Голицина, архимандрита Фотија, историчара Карамзина и на друга утицајна лица на царском двору, давно су већ скренули на се неповољну пажњу руске владе. Пушкинов рад је изгледа властима још и по томе опасан што су Пушкинова дела наилазила на живо саосећање и усхићење код либерално настројене омладине. „Свуда су се — прича песников друг Пушкин — шириле, биле преписиване и рецитоване његове песме „Село“, „Ода за слободу“, „Ура! у Русију јури...“ и друге ситне сличне песме“. Све његове нештампане песме: „Село“, „Строфа Аракчејеву“, „Посланица П. Чаадајеву“ и многе друге не само што су биле свима познате, као што прича о Пушкину декабриста Јакушкин у својим мемоарима, него није било ниједног иоле писменог најнижег официра који их не би знао напамет. О опасним наклоностима младог песника било је јављено цару Александру. „Пушкина треба прогнати у Сибир, рекао је цар, — он је поплавио Русију дрским песмама“. Почело се мислити и на затварање Пушкина у Соловке. Вероватно не би успео генијални руски песник да избегне тешку казну да нису интервенисали у његову корист његови пријатељи који су имали утицаја на двору. У олакшању Пушкинове судбине узели су учешћа Карамзин, гроф Милорадович, директор Царскоселског лицеја Енгелгарт, Глинка и Чаадајев. „По службеној потреби“ Пушкин је био упућен из Петрограда у Јекатеринослав и стављен на расположење „попечитељу“ страних колонија на југу Русије. 5 маја 1820 г. отпутовао је Пушкин из Петрограда у место свога службеног прогонства, потражио је своје старе познанике из Петрограда, створио је нове везе и познанства са преставницима руског либерализма и сретао је свуда и познавање свога талента, и саосећања за своје друштвене тежње. Почетком 1821 г. упознао се Пушкин с главним вођом такозваног „Савеза Благоденствија“ — Пестељем, који је тада путовао за Молдавију а који је доцније, после буне декабриста, био обешен према пресуди Највишег кривичног суда, и Пушкин је прибележио у своме дневнику: „Јутро сам провео са Пестељем. То је паметан човек у пуном значењу те речи.. Имали смо разговор о метафизици, политици моралу, и т. д. То је један од најоригиналнијих умова које познајем“. За време прогонства Пушкин је почео да води преписку са тадашњим издавачем „Поларне Звезде“, А. Бестужевом, и

са песником Риљејевом, будућим организатором буне декабриста. По читавом низу ознака слутно је Пушкин да је већина његових нових познаника из официрске средине везана неком тајном, и да они улазе у неко тајно друштво које управља све своје напоре на то да би увело у живот либералне идеје. Он се трудио да постане члан тога друштва, али његови су се напори увек свршавали неуспехом. Чланови тајног „Савеза Благоденствија“ радо су примали изгнанника песника, радо су му саопштавали своје погледе на различите појаве руског живота, али бојећи се сувише живог Пушкиновог карактера, који се лако заноси, избегавали су да га уведу у чланове тајног друштва.*)

Године 1824 московска полиција је ухватила Пушкиново писмо које је песник писао једном од својих пријатеља да он узима часове атеизма... система који није толико утешан, као што се обично мисли, али је, на несрећу, ближи истини“... Одмах је дошла наредба да се Пушкин прогна на имање његових родитеља у Псковској губернији под надзор месних власти. Тешка срца напустио је Пушкин јужну Русију и 9 августа 1824 г. стигао у село Михајловско. Предан двоструком надзору световне и црквене власти и скоро потпуно лишен сваког друштва, Пушкин се осећао у Михајловском као у великом затвору. Његови стари пријатељи и рођаци плашили су се чак и мисли да посете прогоненог песника, и само његов пређашњи лицејски друг, који је доцније узимао активног учешћа у припремању покрета декабриста, Пушкин, посетио је свога друга у забаченом селу крајем јануара 1825 год., иако су га пријатељи одвраћали.

Пушкин ни сам није тачно знао узрок свога прогонства у село, писао је доцније у својим мемоарима Пушкин, он је објашњавао своје удаљење из Одесе интригама гр. Воронцова због љубоморе, шта више, мислио је чак да су ту могли имати утицаја неки његови доста дрски службени акти, епиграми против режима и несмотрени приватни разговори о религији... Усред разговора он ме запита: „Шта о њему причају у Петрограду и Москви? Уз ово питање он ми је испричао као да се цар Александар страховито уплашио када је нашао његово (Пушкиново) име у пријави команданта о онима који су долазили у престоницу, и да се тек онда умирио када се уверио да се пријава није тичала њега него брата његовог, Љовушке. На то сам му одговорио да он греша кад верује у неки свој политички значај, да је мало вероватно да га неко посматра са овог гледишта, да му је уопште наш читалачки свет захвалан на сваком књижевном поклону, да су његове песме познате широм целе Русије и да га се, најзад, блиски му људи и пријатељи сећају и воле га и искрено желе да се

*) Декабриста Горбачевски писао је у своме писму из Сибира 1861 год. да је било забрањено члановима Тајног друштва од „Више Думе“ чак и да се упознају са песником Пушкином, када је он живео на југу, а зашто? Као разлог био је наведен његов карактер“.

његово прогонство што пре сврши. Неприметно додирнули смо поново сумњичења у вези са друштвом. Испочетка Пушкин је био јако узбуђен овим. Кад сам му рекао да нисам само ја ступио на овај нови пут службе отаџбини, он је скочио са столице и узвикнуо „сигурно да је све то у вези с мајором Рајевским, кога пету годину држе у Тирасполском затвору а не могу ништа да дознају“. Па онда, пошто се умирио, наставио је: „уосталом, ја те не приморавам да говориш“. Пушчин је и пре јако патио због мисли да не сме да буде потпуно отворен са својим генијалним другом, због неких особина његовог карактера. Живост његовог ватреног темперамента, пријатељство с људима сумњивим — плашили су ме — писао је Пушчин. Ја сам патио због њега, и по неки пут мени се опет чинило да ће му можда Тајно друштво помоћи да пажљивије и оштрије погледа самог себе и да учини неке промене у своме ненормалном начину живота. Знао сам да је он понекад жалио због својих погрешака, оштро говорио о њима у нашим искреним разговорима, али, изгледа, није још дошло време да се његова врела природа умири. „Исти Пушкин, либералан по својим погледима имао је ружну навику да изневери свој племенити карактер, и врло је често нервирао мене и све нас уопште тиме што је волео, на пример, да се врти поред оркестра око Чернишева, Кисељева и других: они су са снисходљивим осмехом слушали његове шале, досетке...“ „Посматрајући њега, мислио сам да сам можда заиста дужан да му понудим да се удружи са нама? Зависило је од њега да ли да прими или да одбије моју понуду. Међутим, одмах се и нехотице постављало питање: зашто сем мене нико од блиско познатих њему старијих наших чланова није мислио на њега? Очигледно да је њих задржавало скоро исто што је и мене плашило. Његов начин мишљења био је свима добро познат, али пуно поверење он није уживао“. Такви су били узроци који су раније спречавали Пушчина да буде и сувише отворен у својим разговорима са својим другом. Ови узроци нису били уклоњени ни у доба последњег састанка у Михајловском. Пушчин је напустио Михајловско и прекинуо и последњи додир Пушкина са Тајним друштвом. Мање него годину дана после овог састанка избила је буна декабриста, и старим пријатељима није било суђено да се још једном виде. Године 1837 до Пушчина, који је издржавао казну у Сибиру допрла је вест о трагичном свршетку Пушкина. Пушкинова смрт била је за његовог друга „гром из ведрог неба“. „Поразило ме је, али сав бол није се изразио одмах. Ова вест пренела се као електрична искра по затвору; у свима кружоцима само се о Пушкиновој смрти говорило“, — писао је Пушчин у својим мемоарима; — више пута постављао сам себи питање, шта би било са Пушкином да сам га привукао у наш савез и да је морао да води живот сасвим различит од онога који је њему била судбина доделила? Питање смело, али оно мора да ми се опрости. Ви сте видели моју унутрашњу борбу сваки пут кад сам,

осећајући његову увек бдну готовост, долазио на мисао да га примим у чланове нашег тајног друштва. Тек после његове смрти све ове, изгледало је, ништавне околности у мојим очима су добиле облик очигледне акције Провиђења, које је спасавајући га од судбине наше, сачувало песника за Русију. Сасвим је разумљиво да живот у Сибиру, на који смо били осуђени за време од тридесет година, иако не би можда сасвим исушио његов моћан таленат, али му ни издалека не би дао могућност да дође до оног ступња развића које је, несрећом, и у другој сфери живота било нагло прекинуто. Карактеристична црта Пушкиновог генија је његова разноликост. Скоро није постојала ниједна природна појава, догађаји у обичном или друштвеном животу који би прошли поред њега а да нису изазвали дивне и јединствене звуке његове лире. И зато простор и слобода који су за сваког човека од неоцењиве вредности, били су за њега сем тога и веома моћни проузроковачи песничког надахнућа. У нашем пак загушљивом и тесном затвору, где се природа да видети само кроз гвоздене решетке, док се о живим људима може само чути, — Пушкин и поред своје осетљивости никако не би могао да нађе оно градиво којим се он користио на арени друштвеног живота. Можда би већ и сам нагли слом, који сви не могу да издрже, проузроковао убилачки одјек у његовом оригиналном, а да не кажем каприциозном бићу. Једном речи, у тужне тренутке ја сам се тешио мишљу да песник не умире, и да мој Пушкин увек живи за оне који су га волели, као ја, и за оне који умеју да га траже живог у бесмртним његовим делима“.

Буна декабриста заједно са хапшењима и истрагом о декабристима дубоко је дирнула Пушкина. „Неизвесност у погледу људи са којима сам се налазио у блиским везама — пише он у Петроград — мучи ме.“ Зарођен у забачено село, прогоњени песник шаље својим петроградским пријатељима писма једно за другим, тражи вести о судбини разних својих познаника, моли да га обавесте о току суђења и, са своје стране, исказује уверење да ће влада благо поступити са ухапшенима. „Замисли — пише он своме другу, барону Делвигу, — да ја у овом забаченом месту ништа не знам, моја је кореспонденција са свију страна прекинута, међутим, ти ми пишеш као да смо јуче целог дана били заједно и сити се наразговарали. ...Нестрпљиво чекам судбину несрећних људи и манифест о завери. Ја се чврсто уздам у широкогрудост нашег младог цара. Не будимо ни празноверни, нити једностранни, као француски трагичари, него погледајмо трагедију Шекспировим погледом“. Пошто је добио одговор на своје писмо, Пушкин поново пита за своје пријатеље: „Много ти захваљујем за твоје вести — пише он Делвигу — Радујем се што Кјухља (Кихелбекер, лицејски Пушкинов друг) није био Словен (т. ј. није припадао „Словенском Друштву“), него је страдао ни крив ни дужан. Него како је Иван Пушчин? Говорили су ми да двадесетог, т. ј. данас, судбина њихова мора да се реши. Срце ми

нема мира. Али чврсто верујем у царску милост. Мере које је влада предузела доказале су његову одлучност и моћ. Већа потврда, изгледа, није потребна. Влада може да се не обазре на огорченост неких изобличених" ...24 јула 1826 г. допро је до Пушкина глас о извршеној 13 јула смртној казни Риљејева, Пестеља, Муравјева, Каховског и Бестужева, али нада на ублажење судбине декабриста још се светли у њему: „Ја се ипак надам на крунисање — пише он Вјаземском. Они који су обешени — обешени су, али робија 120 пријатеља другова, и браће — ужасна је“. Пушкинове наде, као што је познато, нису се оствариле. Судбина је дала да се Пушкин ипак састане лице у лице с једним од својих лицејских другова, Кјухелбекером, који је био осуђен за учешће у буну декабриста, док су остали пријатељи и другови — декабристи нестали за увек из Пушкинових очију. Шта се тиче његовог сусрета са Кјухелбекером и он му је донео много бола. Ухапшеног Кјухелбекера спроводили су жандари године 1827 из Шлиселбуршке тврђаве у Динабуршку. На поштанској станици Боровичи, куда су довели Кјухелбекера, случајно се нашао и Пушкин. „Ми, тако прича Пушкин о овоме сусрету, — пажљиво гледамо један другоме у очи — и ја познадох Кјухелбекера. Ми смо се бацили у наручје један другоме. Жандари су нас раздвојили. Подофицер ме је ухватио за руку уз претње и псовке. Нисам га слушао. Кјухелбекеру је позлило. Жандари су му дали воде, наместили су га у кола и одјурили“.

Годину дана пре своје трагичне погибије добио је Пушкин 1836 год. једно писмо из Сибира од Кјухелбекера, који тада тек што је добио дозволу да пише у Русију. Кјухелбекер се захваљивао Пушкину што му је слао књиге и писао је између осталог: „моја је дужност да се пре свих лицејских другова сетим тебе у тренутку када се сматрам слободан да вама пишем. Дужност, зато што си се ти највише сећао нашег затвореника... Мени је било особито драго да си ти, песник, више него сви наши прозаичари бринуо о мени: то је за мене било као порицање онога што господа, људи хладни и педантни, обично пребацују служитељима стиха и слика. Код њих „песник“ и „непрактични човек“ значи једно те исто. А ето га, Пушкин се показао као друг практичнији него сви они заједно“. „Знам и дубоко осећам, писао је други лицејски пријатељ и блиски Пушкинов друг, декабриста Пушчин, — да ми је Пушкин први послао у Сибир искрену реч. Баш на дан мог доласка у Читу зове ме до ограде А. Г. Муравјева*) и пружи ми један листић хартије на коме је било написано непознатом руком: „Мој први пријатељу, мој драги...“ и т. д. Слатко је одјекнуо у мени Пушкинов глас. Препун дубоке, животворне захвалности нисам могао да га загрлим

*) Жена декабристе Муравјева, која је из Петрограда отишла за мужем у Сибир.

као што је он мене загрлио, када сам га први посетио у прогонству! Јао! Ја чак нисам могао ни да стиснем руку оне жене која је тако радосно похитала да ми пружи утеху сећањем на друга.. Али је она разумела моје осећање без икакве спољашње изјаве која је можда потребна другим људима и под другим околностима. Укратко преко оградe објаснила ми је Александра Григорјевна да је добила овај листић од једног свога познаника баш пред свој одлазак из Петрограда, чувала га је до свог сусрета са мном и да је срећна да је најзад могла испунити песникову поруку“.

Стигла је до декабриста који су чамили у сибирским затворима и друга једна посланица Пушкинова која сведочи о његовом дубоком саучешћу према оним људима које је влада казнила таквом страшном казном. Године 1827 Пушкин је написао своју „Посланицу у Сибир“:

В глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье.
Не пропадет ваш скорбный труд
И дум высокое стремление...
Придет желанная пора:
Любовь и дружество до вас
Дойдут сквозь мрачные затворы,
Как в ваши каторжные норы
Доходит мой свободный глас.
Оковы тяжкие падут,
Темницы рухнут -- и свобода
Вас примет радостно у грота
И братья меч вам подадут.

У дубини сибирских рудника
Чувајте поносно стрпљење.
Неће пропасти ваш мучан труд
И узвишени полет мисли...
Доћи ће већ срећни час:
Љубав и пријатељство до вас
Допреће кроз мрачне бране,
Као што и у ваше робијашке норве
Долази мој слободан глас.
Окови тежки ће пасти,
Тамнице ће се срушити, и слобода
Радосно ће вас примити на улазу
И браћа ће вам пружити меч.

Дуго и упорно чувао је Пушкин успомену на другове који су гинули у „мрачним земљаним провалијама“. И чак и на самртничкој постељи он је рекао уздахнувши: „Како је жалосно да сад овде нема ни Пушкина, ни Малиновског“. „Овај последњи Пушкинов уздах намењен мени — писао је доцније Пушкин — овај глас друга пред смрт допро је до мене више него после 20 година“.

Сада можемо да донекле резимирамо. Пушкин и пре прогонства и за време прогонства на југ Русије долазио је у више или мањи близак додир с људима који су у то доба играли водећу улогу у либералном и у тајном друштву. Он је испочетка слутио, а после је и тачно знао о постојању тајног друштва и с времена на време показивао је жељу да се ближе упозна с његовим задацима и циљевима. По својим уверењима и симпатијама он је био врло близу оном друштвеном покрету чији су изразити претставници били декабристи. Али он није био изблиза упознат са вођама декабриста, није познавао њихове намере нити неопредне практичне планове. Живи, нестални песников карактер и његове сувише различите везе и познанства у вишем свету учинили су да су се чак и врло блиски Пушкинови пријатељи уздржавали да га уведу у тајно друштво. Због тога је Пушкин у своме схватању друштвеног покрета на чијем су челу стојали декабристи, био, пре узбуђени посматрач, него ли активни

сарадник, пре је био песник покрета, него ли равноправни практични борац. Тога је и сам Пушкин био свестан. У својој ванредно лепој песми, „Арион“ написаној године 1827 већ пошто је покрет декабриста био сузбијен, он је певао:

Нас било много на челне,
Иные парус натягали,
Другие дружно упирали
В глубь мощные весла. В тишине
На руль склоняясь, наш кормщик
умный
В молчаньи правил грузный челн:
А я -- безбедной веры полн,
Пловцам я вел... Вдруг доно волн,
Измаял с налету вихорь шумный.
Погиб и кормщик и пловец!
Лишь я, таинственный певец,
На берег выброшен грозою,
Я гимны прежние пою
И ризу влажную мою
Сушу на солнце под скалою.

Нас је било много на чуну,
Неки су лизали једра,
Неки су сложено упирали
У дубину моћна весла. У тишини
На крму се ослањајући, наш крмар
умни
Ђутећи је водио онтерећени чун.
А ја -- безбрижне вере пун
Путницима певах... Изненада крило
таласа
Вихор шумни налетев узбурка,
Погибше и крмар и путник.
Само ја, тајанствени певач,
На обалу избачен буром,
Химне пређашње опет певам
И хаљину влажну моју
Сушим на сунцу испод стене.

О чему је „певао путницима“ Пушкин и какве су то „пређашње химне“ које је он настављао да пева године 1827, већ после пропасти декабриста. Одговор на ово питање даће нам могућност да дубље погледамо у Пушкинов однос према декабристима, и да расветлимо неке карактеристичне црте његове духовне конструкције. У тражењу одговора на постављена питања морамо да се упознамо са оним врећем друштвеног живота и мисли које се јавило за време цара Александра I и изазвало у руском животу такав озбиљан друштвено политички покрет, као што је био декабризам, и рађање грађанских мотива у стваралаштву тако великог песника као што је Пушкин.

* * *

Рат 1912 г. праћен рушењем градова, окупацијом Москве од Француза, пожаром Москве, бекством Наполеона из Москве и догађајима који су затим следовали, оставио је дубок утисак на народни живот, пробудио је националну енергију руског народа и проузроковао је дубоке потресе у психологији руског образованог друштва, нарочито пак у круговима официрског staleжа. После истеривања Наполеона из Русије пао је руској војсци, као што је познато, важан и сјајан задатак — наиме, ослобођење европских земаља од Наполеонове власти. Боравак у иностранству, зближење са европским обичајима и погледима на свет и нехотице су будили мисао руског официрског реда, упознавали су га са почецима европског либерализма и природно су га доводили до поређења социјалног и политичког уређења Западне Европе са тамним и мрачним појавама руског живота. „У походима у Немачку и Француску — пише један савременик рата 1812 г., Фон Визин — упознали су наши младићи европску цивилизацију, која је на њих

учинила утисак у толико јачи што су они могли да упореде све што су видели у иностранству с оним што су налазили на сваком кораку у домовини: ропство огромне већине руског становништва, свирепост поступање с потчињенима, сваковрсне злоупотребе органа власти, самовоља која је свуда владала — све је то огорчавало образовано руско друштво и вређало је његово патриотско осећање.“ Ово огорчење постајало је нарочито интензивно због осећања контраста између великих снага које је руски народ показао кад је ослобађао своју домовину и европске земље од Наполеона, — и оног бедног политичког и економског положаја у коме се налазила Русија. И када се руска образована омладина враћала по свршетку Наполеонових ратова у домовину, често је одмах наилазила на читав низ ружних појава.“ Из Француске — читамо у мемоарима декабристе Јакушкина — враћали смо се 14 г. у Русију морем. I гардијска дивизија искрцала се у Оранијенбауму и присуствовала благодарењу. За време благодарења полиција је без милости тукла народ који се трудио да се приближи постројеној војсци. Ово је на нас учинило први неугодни утисак.“ На жалост, руски живот тога доба давао је и сувише материјала за утиске те врсте: незнање у коме се налазио народ, свирепост поступање са војницима, узимање мита у свима надлештвима, пљачка, бедан положај сељаштва, јавно непоштовање човекове личности у целој држави. Тешки утисци руске стварности изазивали су у културном друштву, а нарочито код омладине, разговоре, критику, незадовољства. Један од непријатеља декабриста, познати издавач часописа „Син отаџбине“ Греч, прича о расположењу руског друштва год. 1825: „У то доба жалбена владу гласно су се чуле. Сви су желели промене и предавали се разним претпоставкама и маштањима. Ако би се прогонили сви који су слушали блесаве замисли и планове тог доба, не би било довољно места у Сибиру. Првог мене би требало прогнати... Ови вечити разговори, певање не револуционарних, већ сатиричких песама и т. сл. били су сасвим обична ствар и нико није обраћао на њих пажњу. „Разговори о тамним странама рушког живота и различити планови о уклањању постојећег зла постављали су пред друштвом велике задатке, отварали су широке хоризонте и критички расположеној омладини нове животне циљеве, неостварљиве за појединце, а који се постижу само укупним напорима подједнако расположених људи. „Високи циљ — писао је декабриста Пушкин — већ самом својом тајанственошћу и сликом нових дужности оштро и дубоко продирао је у моју душу. Ја као да сам добио одједном нови значај у сопственим очима, почео сам да пажљивије посматрам живот; у свим манифестацијама бурне младости ја сам посматрао себе, као де-лић, мада безначајан, али који улази као саставни део оне целине која је пре или после морала имати благотворан утицај“.

Тамо где друштвене потребе могу да нађу свога израза у слободној штампи, у слободи збора, у слободном парламентарном животу, тамо нема потребе у тајним друштвима. Тамо где ових услова

нема, тамо се обично јавља код највише идеалистички расположеног дела друштва тежња да нађе решење питања која га узбуђују у организацији тајног друштва. Исто јето било и у Русији за време цара Александра I. У тајном друштву могло се је слободно исказивати своје мишљење, своји утисци, дискутовати о европским догађајима, критиковати своја влада. "Погрешно би било мислити — пише један од вођа декабриста покрета, Н. И. Тургенев, — да се на тајним скупштинама бавило само склапањем завере: о томе уопште и није било речи. Полазило би се обично од тога што су се жалили на немоћ друштва да предузме ма што озбиљно. Онда је разговор прелазио на политику уопште, на положај Русије, на неуређеност која је тишти, на злоупотребе које су је исцрпиле, па најзад, на њену будућност." Ови разговори, као што видимо, нису били ништа ново, пошто су се они водили у различитим књижевним, библијским, филантропским друштвима и савезима који су се јако раширили за време цара Александра I. Чак и у најзнаменитијем тајном друштву основаном 1816 г. од стране будућих декабриста, браће Муравјов, Јакушкина, кнеза Трубецког и Пестеља и названом „Савез Спасења“, чак и у овом друштву нису се испочетка указивала никаква конкретна средства за преображај социјално-политичког уређења Русије помоћу завере. После две године „Савез Спасења“ био је распуштен, а уместо њега било је формирано ново тајно друштво под називом „Савез Благоденствија“. Био је израђен и нови устав, али ни у новом тајном друштву није у првим данима његовог постојања створен план промене тадашњег уређења Русије помоћу завере. За основни свој задатак сматрао је „Савез Благоденствија“ да пружи моралну потпору својим члановима, њиховим личним напорима у служби заједничком добру — и то потпуно законитим, мирним средствима. Али је живот радио своје. На московској скупштини заступника различитих група „Савеза Благоденствија“, у другом делу устава који је био одређен за „посвећене“, стављао се прави циљ друштва — ограничење апсолутизма у Русији; као једно од најефикаснијих средстава за постизање овога циља сматрала се пропаганда у војсци у духу тајног друштва. Године 1823 сазрео је већ код чланова друштва план отмице цара на смотри у Бобрујску. Овај план није могао да се оствари због недостатка снага. У априлу 1824 г. намеравали су Пестељ, Бестужев-Рјумин, браћа Поцио и Швејковски да убију Александра I на смотри у Белој Цркви и, пошто би дигли буну у војсци, да крену према Кијеву и Москви, да униште царску породицу и да присиле Сенат и Синод да признају тајно друштво за привремену владу, чија би дужност била да уведе ново уређење. Услед општег појачања либералних струјања за време Александра I, почело је тајно друштво („Савез Благоденствија“) да се јако шири. У њега су ушли многи људи који су претстављали цвет образованог и аристократског друштва. На југу под вођством Пестеља формирало се „Јужно друштво“. На северу под претседништвом Никите Муравјева постојало је

тако звано „Северно друштво“. Између оба друштва развијали су се живи односи. Јужно и Северно друштво врло су јасно схватили сву величину политичких и привредних задатака, које су требала на сваки начин да реше, али ни код Северног ни код Јужног друштва није било слоге нити готовог плана решења постављених задатака. Било би веома занимљиво разјаснити основне црте размимолажења у идеологији чланова „Савеза Благоденствија“, али то би нас одвело далеко изван наше теме. Зато ћемо се ограничити на то да разјаснимо оне основне тачке које су уједињавале тадашње либералне кругове са декабристима с једне стране, а са друге су терале Пушкина да „пева путницима“.

Према озбиљности схватања мрачних страна руске стварности и према методама уклањања постојећег зла тадашњи либерални кругови јако су се разликовали међу собом. Било је либерала који су сматрали да све уставне теорије нису згодне за Русију и не могу да се примене на руски живот. Све своје наде они су полагали у добре намере цара Александра, надали су се да он „у цвету младости и снаге“ може још много да учини. „Русија — млада, снажна, богата — читамо у мемоарима једног либерала 1824 г. — далеко је од пада; њено детињско доба ће проћи, снаге и разум хоће да ојачају. Онда ће јој сами цареви давати основне законе, јер они не могу бити срећни и велики без среће и моћи својих народа“. Било је либерала који су посвећивали сву пажњу нарочито политичкој страни, али су сматрали да реформа политичких установа мора да буде спојена са рушењем постојећих односа између различитих друштвених staleжа. „Русији је пре свега потребна богата и моћна аристократија, — писао је гроф Мордвинов — и да би је створио, цар мора само да подели међу племићким породицама све државне земље и да дом лордова или перова, који би био састављен од чланова ових породица, буде моћан елемент за уређење земље и за утврђење устава“. Било је и либерала који су схватили да је за стварну реорганизацију Русије потребна нека синтеза између политике и привреде, али који су се бојали да изгубе свој привелигисани положај, ако би се променило старо уређење.

Мада је постојала велика разлика у схватању руске стварности и разноликост метода спасавања Русије од тамних појава, сви су се либерали подједнако слагали у оцењивању двеју појава руског живота: спахиског уређења и немања политичких слобода.

Племство у Русији било је привелигисан staleж, који је имао под својом влашћу и експлоатисао зависно од њега сељаштво. „Све спахије — читамо у мемоарима декабристе Јакушкина — сматрали су сељаштво, као својину која им потпуно припада, а зависност, ropство сељака, као свету традицију у коју се није смело дирати, а да се не потресе сам темељ државе... Стално су допирали гласови о насилним поступцима спахија,

мојих суседа. Најближи од њих, који је имао само 60 душа ишао је у кочијама и имао је велики чопор ловачких паса, док су његови сељаци скоро умирали од глади и често пута, пошто би кришом напустили рад, долазили би мени и мојим сељацима да потраже помоћи. У исто време скоро непрекидно допирали су гласови о казним експедицијама у другим губернијама..." У реферату, који је написао 1818 г. члан „Савеза Спасења“ а и члан „Савеза Благоденствија“ до године 1819, А. Н. Муравјов, могу да се нађу места која упадљиво карактеришу тобожњу „патријархалну“ спахијску власт, као и оно расположење које је изазивало у руском либералном друштву постојање сељачког ропства. „Баш је добар тај патријарх, — читамо у реферату — који продаје, купује, води трговину са сличнима себи, трампи људе за псе, за коње, залаже у банкама и плаћа њима своје дуге, употребљава их за своја задовољства против њихове воље, ради својих прохтева, разводи бракове и често, врло често задовољава са њима своје најгадније страсти. Спаси нас Боже од таквих патријарха! У Африци, у Америци свет почиње да осећа ову неправду и труди се да је уклони, док ми, становници Русије, хришћани, имамо у нашем друштву браниоце ове срамне, ове противне Богу власти... Ја желим — писао је Муравјев — да односи сопственика и поданика буду потпуно одређени правичним, на божијој, т. ј. на апсолутној правди заснованим законом, којим би се Русија подигла на ступањ величине и благостања, за које је она самим Творцем предодређена.“ Пошто је прочитао реферат, Александар I је рекао: „Будала, боље да гледа своја посла“.

Сурову осуду од стране либералног друштва нашла је и друга упадљива појава — немање слободе. У почетку своје владавине Александар I давао је велике наде са својим плановима темељних реформи у свим областима руског живота, али, у колико се догађаји даље развијали, свима је постајало све јасније да се путеви владе и тежње либералног друштва све више разилазе. У марту 1818 г. на отварању првог Сејма (парламента) Краљевине Пољске одржао је цар Александар у Варшави говор, у коме се изражавала лепа намера руског самодршца да уведе у Русију „законски — слободне установе“, али од двадесетих година све владине мере носе потпуно реакционарни облик. Цар је окупио око себе крајње реакционаре који су се радовали што се цар вратио на истинити, према њиховом мишљењу, пут, и трудили су се да из корена ишчупају све изданке либерализма. У министарству народне просвете угнездили су се најотворенији мрачњаци и занесењаци: против петроградских професора поднета је онтужба због слободоумних тежњи и они су стављени под суд; на казанском универзитету учињена је пуштош, библијско друштво било је затворено и почело се са прогонством секти које су пре тога биле повлашћене; цензурни притисак био је лишен сваког здравог смисла, сваки покушај

да се отворено изјави независно мишљење казнио се без милости, није било ни говора ни о каквим „законски-слободним установама“, школе су трпеле строг надзор и пустошења, штампа није имала могућности да говори о битним политичким и социјалним питањима. У таквим околностима природно је да се стварало у либералном друштву незадовољство владином политиком, јачала је критика владиних мера, док се код неких чланова друштва, веома осетљивих и енергичних, постепено јављала мисао о неопходности да се измени постојећи политички режим, да би се у Русију увела слобода.

Основне болести руског живота — сељачко ропство и притисак апсолутизма — налазили су се у центру пажње и за декабристе... Симпатија према бесправном сељаштву, протест против самовлашћа, маштања о слободи постали су најглавнији мотиви књижевника, и оних који су званично суделовали у декабристичким организацијама (Риљејев, Одојевски, Бестужев), и оних који су према декабризму осећали само симпатију (Пушкин, Грибоједов). У својој песми „Село“ Пушкин свуда на селу види „незнања убитачну срамоту“, самовлашће дивље, госпде која нема сажаљења према туђим патњама и тешки, покорни бичу, ропски рад робова.

Здесь девы юные цветут
Для прихоти развратнаго злодея.
Опора милая стареющих отцов,
Младые сыновья, товарищи трудов,
Из хижины родной идут собою
многочить
Дворовые толпы измученных рабов.

Ту девојке младе цветају
Ради развратних прохтева злочинца.
Потпора драга остарелих очев,
Синови млади, другари у раду,
Из рођене куће иду племићу
Да умноже гомили измучених робова.

У познатој првој посланици Чаадајеву Пушкин пише:

Под гнетом власти роковой
Нетерпеливою душой
Отчизны внемлем призыванья....
Пока свободою горим,
Пока сердца для чести живы,
Мой друг, отчизне посвятим
Души высокие порывы.
Товарищ, верь: взойдет она,
Заря пленительнаго счастья,
Россия воспрянет от сна
И на обломках самовластья
Напишет наши имена.

Под теретом владе кобне
Ми нестрпљивом душом
Отаџбине послушнујемо позиве...
Док слободом пламтимо.
Док срца за част живе,
Мој пријатељу, отаџбини посветимо
Узвишене тежње душе.
Друже, веруј: родиће се она,
Зора чаробне среће.
Русија ће се пренути иза сна,
И на рушевинама самовлашћа
Уписаће наша имена.

Наведени одломци из Пушкинових дела говоре довољно јасно да су главни мотиви декабристичког покрета налазили одјека у делу генијалног песника. Пушкин је зато био у праву када је писао у песми „Арион“ „док сам ја, пун безбрижне вере, певао путницима“. Само не треба губити из вида разлику између „путника“ и песника. „Путници“ су сложено „ронили у дубину јака весла“. Декабристи су сматрали укидање апсолутне владавине као једну од главних тачака свог програма. Чланови

Северног друштва, као што се то види из предлога Устава Никите Муравјова, мислили су да замене апсолутизам уставном монархијом, док су чланови Јужног Друштва, према предлогу устава Пестеља, одбијали уставну монархију, а уместо укинуте апсолутне владавине мислили су да уведу републику. Пушкин, као што смо видели из посланице Чаадајеву, маштао је да ће Русија „на рушевинама самовлашћа написати наша имена.“ Али Пушкин, према своме властитом признању учињеном у концепту писма цару Александру I, и ако се с времена на време жалио на постојеће стање ствари, и ако се понеки пут упуштао у младалачка расправљања, ипак је поштовао личност Његовог Величанства. У концепту песме написане 1825 г. 19 октобра за годишњицу лицеја налазе се ови редови који карактеришу Пушкинов став према цару Александру I: „Ура, царе наш! Да пијемо за цара! Он је човек, тренутак влада њиме; Он је роб света, сумње и страсти, али нека га, опростимо му неправично гоњење... Он је освојио Париз и створио наш лицеј.“

4 децембра 1825 г., т.ј. само десет дана пре декабристичке буне, Пушкин хита да идеалише новог цара. „У својству верног поданика, ја морам, пише он Катенину, да ожалим смрт цареви, али, као песник, ја се радујем доласку на престо Константина I*: у њему има много романтизма: његова бурна младост, походи са Суворовом, непријатељство са Немцем Барклајем потсећају на Хенриха V. Уз то он је и интелигентан, а са интелигентним људима човек се ипак боље осећа; једном речи, ја се надам да ће он учинити много доброг.“ У писму Делвигу 1826 г., већ по угушењу буне декабриста, Пушкин потпуно јасно исказује свој став према револуцији. „Прогоњен шест година узастопце, заостао са службом због отпуштања, протеран у забачено село због два реда у ухваћеном писму, природно да нисам могао да будем добро расположен према покојном цару, мада сам признавао његове добре особине, али никад нисам проповедао ни буну, ни револуцију — напротив. Песнички сталеж, као што је рекао Алфијери, више је расположен за размишљања, него за дела... Било како било, ја бих волео да се потпуно и искрено измирим с владом и без сумње то не зависи ни од кога сем ње саме.“ Ако је такав био Пушкинов став према апсолутној владавини, он није могао да препоручи друго него у својој „посланици у Сибир“ својим пријатељима декабристима „да чувају поносно стрпљење и наду“. У одговору на ову посланицу декабриста кнез Одојевски пише:

„...ланцима, судбином својом ми се поносимо и иза решетке затвора смејемо се у души царевима.“ Упоређење песме Одојевског са Пушкиновом даје врло јасан појам о ставу „путника“ и песника

* Констанин, старији брат Николаи, одрекао се престола у корист брата.

према једноме од главних питања. Исто тако упадљива несугласица постојала је између Пушкина и декабриста у решењу питања о укидању у Русији ропства сељака. Пушкин је веома оштро осећао сву гнусност односа који је постојао између племства и огромне масе сељака — робова, али он је полагао све наде у царску власт. У својој песми „Село“ он је певао:

Увику ль я, друзья, народ неу-	Да ли бу, браћо, видети народ
гнетенный	ослобођен,
И рабство падшее по маиню	И да на миг царев тог ропства не-
царя,	стане,
И над отечеством свободы просве-	Да л' ће крај мој бити икад препо-
щенной	рођен,
Взойдет ли, наконец, прекрасная	Па да најзад јутро слободе остане,
звезда?	

Декабристи који су дигли буну нису имали никаквих илузија да би ропство сељака могло у Русији икад да падне по царској жељи. Међу декабристима било је знатних размислажења у погледу питања да ли је требало ослободити сељаке са земљом или без ње, али никакве несугласице није постојало у питању укидања самог сељачког ропства. У предлогу устава Северног друштва изрично се каже: „Ропство сељака укида се. Роб који обрађује земљу постаје слободан“. „Ропство мора да буде безусловно укинута“ — читамо у Пестелевој „Руској правди“ — и племство мора за увек да изгуби подло преимущество да влада другим људима.“ У предлогу манифеста, који би морао у случају успеха побуне да објави сенат, једноставно се каже: „укидање права својине које обухвата и људе.“

Ми смо се сада бавили проучавањем односа између Пушкина и декабриста у доба које непосредно следује за буном декабриста године 1825. Сада пак морамо да се осврнемо на Пушкинов став према истим питањима декабристичког покрета у доцније време, наиме, у доба после угушења буне све до последњих година Пушкиновог живота.

После угушења буне већина либерално расположених људи осетила је да је изгубила тле, док је страх од владиних репресија натерао опрезније људе да се затворе у мрачном ћутању и да прекину ма и најмање учешће у друштвеном животу Русије. Реакција, која је ојачала са доласком на престо цара Николе I, укочила је на више деценија решење основних питања која су била постављена од декабриста, и учинила је свој убитачни утицај на сав карактер руског друштвеног живота у доба Николе I. У то доба Пушкин је био враћен из прогонства, али стари другови са којима је он пре саосећао, нису више били ту, а и сам живот постао је мутан, идеје и осећања који су давали такву оштрину духовном животу генерације двадесетих година, изгубили су сјај и наилазили су у друштву на плашљив одјек. Мада је Пушкин био по повратку из прогонства обасут царском милешћу и узет под царску непосредну заштиту, ипак је Пушкин и даље био сумњив човек: његова дела морала су да иду

под најстрожу цензуру, сам он био је стављен од године 1828 под тајни полицијски надзор и морао је да одржава необично за песника тешке сталне односе са шефом полиције, грофом Бенкендорфом. За песму „Анчар“, написану године 1828, Пушкин је добио царски укор, што је претило и даље компликацијама у његовом животу. Онда је Пушкин почео постепено да се удаљава од пређашњих социјалних мотива који су га зближавали са декабристима. У погледу на сељачко ропство он исказује у тридесетим годинама такве мисли, које би могле лако искористити најотвореније присталице овог ропства. „Судбина сељака — писао је Пушкин 1834 г. у чланку „Мисли на путу“ — побољшава се из дана у дан са ширењем просвете. Сачувај ме, Боже, да будем присталица и проповедник ропства. Ја само тврдим да је благостање сељака тесно везано са интересом спахија... Злоупотреба свуда има. Наравно да велике промене морају да наступе, али не треба пренаглити, време и само довољно жури. Најбоље и најсолидније су оне промене које се дешавају једино од побољшавања обичаја, без грубих политичких потреса, страшних за човечанство.“ Колико је далека ова идилична слика од оних слика које изобличавају, какве је пре сликао Пушкин у својој песми „Село“! Осећајући на самом себи сав притисак цензуре и гоњење које је трпело штампање књига, Пушкин почиње већ у тридесетим годинама да исказује погледе, који лако могу да буду схваћени као одобравање владиног притиска слободе речи. „Поштујте сталеж писаца — писао је он поводом напада Радишчева, претходника декабриста, на цензуру, али не дајте му да вас потпуно надвлада. Закони против злоупотреба штампе не постижу циљ, не предупређују зло, ретко кад га пресеку. Једино цензура може да изврши и једно и друго. Када је влада године 1834 затворила „Телеграф“, Пушкин бележи у своме дневнику: „Телеграф је заслужио судбину своју. Тешко је са већом дрскошћу пропагирати јакобинство пред носом владе. Пољевој (издавач „Телеграфа“) био је мезимче полиције. Он је умео да је увери да је његов либерализам само празна маска.“

Пређашњи идеали губили су постепено сјај, а и о људима се друкчије судило. Радишчев, знаменити аутор „Путешествија“, први и доследни револуционар, који је крајем 18 века устао на сељачко ропство и царизам, налази код Пушкина нови суд. „Радишчев, писао је Пушкин 1836 г. јесте прави претставник полупросвећености. Незналачко презрење према прошлости, непаметно дивљење пред својим напредним веком, слепа пристрасност за ново, површно познавање посебних ствари које он непромишљено прилагођава ка свему — ево шта видимо код Радишчева. Одузмите му поштење, у разлици ћете добити Пољевоја.“ ...

Као што видимо песникове тежње „да се искрено измири с владом“ приморавала га је да се прилагоди доминирајућем менталитету и да исказује мишљења која су била у ствари по-

пуштања отачаственим конзерваторима. Докле су могла повући Пушкина његова оклевања и попуштања — тешко је рећи: у пуном јеку својих стваралачких снага и великих могућности био је руски генијални песник убијен Дантесовом руком и понео је собом у мрак тесног гроба тајну своје даље еволуције.

POLITIČKI HUMANIZAM KOD PUŠKINA

Puškin je od klasicizma nasledio takvu shemu slikanja strasti, gde se junaci javljaju kao nosioci strasti, te za to snose odgovarajuće kazne i osude. Puškin je osećao izveštačenost takve psihološke shematizacije i počeo se nje oslobađavati već u spevovima u kojima rani Bajronov uticaj nije bio izražen samo u pozajmici Bajronovih osećanja. Junaci «Cigana» i «Kavkaskog roba» pod lakim plaštom veoma slabo motivisanog razočarenja, nose u sebi neku duhovnu sputanost. Ne oličavajući snažne strasti, oni se u isti mah boje da se otkriju, da otkriju svu svojstvenu im komplikovanost doživljavanja. Puškinu je pomogao da se oslobodi od te bojažljivosti Šekspir, veliki majstor u pronalaženju i prikazivanju najzamršenijih čvorova duševnih kontradikcija kod ljudi, koji se nije bojao da iznosi spoljašnje nakaznosti, koje su nastajale od prekomerno razvijenih strasti. Šekspirov primer osvetlio je pred Puškinom put ka «Borisu Godunovu». Puškin nije hteo da svojim čitaocima došaptava da li je Godunov bio dobar ili rđav čovek, nije hteo da im daje tako jeftin sud o tom komplikovanom čoveku tatarske krvi, koji je i za Karamzina bio više jedna lepa shema nego li živ čovek. Puškin je smatrao da je mnogo važnije da Godunova prikaže kao živa čoveka, čoveka sa širokim umom, sa nesumnjivom sklonošću k dobru, sa dušom osećajnom i svirepom, možda čak i zločinačkom. Puškin tu nije rešavao istoriski problem, već psihološki. Taj problem je za njega bio u toliko komplikovaniji, ukoliko je dublje trebalo sakriti njegov smisao. Teško je povezati u jednoj istoj ličnosti cara, ma kako se on zvao, čoveka čija je savest poprskana krvlju, i vladara koji revnosno vrši svoje dužnosti prema Rusiji. Puškinov problem se nije ograničavao samo na uzak predeo griže savesti samoga cara. Rešavajući ovaj problem, on je kao i kod rešavanja drugih svojih problema, gledao da pronade vezu sa motivima drugih, sličnih problema i da dobije opšti, filozofski oblik. Već u drami «Boris Godunov» Puškin caru Borisu ne suprotstavlja Lažnog Dimitrija, već narod, koji prihvata Samozvanca kao slučajno ukazano sredstvo da kazni ubicu pravoga cara. Mnoge pojedinosti, napomene i aluzije navode nas na misao da istorijske paralele psiholoških tema nisu kod Puškina bile jedine posledice njegove ljubavi prema istoriji. Ma da je Puškin visoko cenio autora «Istorije države ruske», Karamzina, ipak se iz njegovog epigrama ne može zaključiti da on oseća ljubav prema domovini i nacionalni ponos na isti način kao što ih oseća Karamzin. Puškinov patriotizam i njegov nacionalni

ponos nisu se slagali s poniznim klanjanjem pred autokracijom Romanova, koje se oseća u veličanstveno lepim i elastičnim Karamzinovim redovima. Pred Puškinom su stajala dva lika: lik cara koji je neizbežno i po potrebi momenta nerazdvojno vezan za Rusiju i lik cara-čoveka (ma kako se on zvao), koji se nalazio neposredno pred Puškinom.

Puškin se nije morao bojati da će mu ma ko prebaciti da je «monarhista». On je, s jedne strane, da ne bi suviše oštro išao protiv struje, predlagao umerenost u radu na narodnom prosvetivanju, a s druge strane se starao da kod društva razvije i učvrsti svest o potrebi pripremanja za reforme u pravcu «slobode po uzoru evropskih zemalja».

Puškin je znao da je Rusija, posle oslobođenja od francuske najezde, bila još daleko od privredne i vojne sredenosti i blagostanja. Premda filozofski i pesnički ubeđen zatočnik slobode duha, on je svojim monarhizmom i političkom oprežnošću otvoreno reagovao na grube prohteve čitvinske Evrope, koja je u Rusiji tražila tržišta i roblje, braneći iskreno pravo na duhovnu slobodu. Ali monarhista po nevolji i pristalica postepenosti u sređivanju praktičnih pitanja ruske stvarnosti, Puškin je u pitanjima časti i savesti cara-čoveka bio najviši i nepodmitljivi sudija. Za njega je car-ličnost bio obična oznaka, neka vrsta nadimka, koji nije krio u sebi nikakve mađiske snage, koji se nije izdvajao iz gomile slične onoj sa kojom je sudbina sukobila Godunova, kao što su Griške Otrepjevi, bojari Sujski i drugi još sitniji. Ovde se same nameću psihološke paralele, koje ističu uvek jedno te isto pitanje koje kategorički zahteva odgovor. To pitanje moglo bi se ovako formulisati: da li je svesno oduzimanje života, pa ma ko ga izvršio i ma pod kojim okolnostima se ono dogodilo, zločin u krvi, koja se nikakvim zaslugama ne može oprati sa duše? Iz tog pitanja je proizlazilo drugo: da li viši moralni zakon pravda zločin, ako je taj zločin izvršio čovek genijalan, izuzetan bilo po svojim prirodnim kvalitetima, bilo po obimu svoje aktivnosti i svoga spoljašnjeg uticaja? Ta pitanja su se javljala u širokom okviru Puškinovog istoriskog stvaralačkog rada. Njega je interesovao Stenjka Razin, o kome je narod u Puškinovo doba tako mnogo pevao. Razina je narod smatrao za zaštitnika svojih prava na slobodu, prava koja su mu oduzimali ugnjetači spahije, zakljanja-jući se za carevo ime. Puškin-realista nije našao dovoljno istoriske građe za jedan roman o Stenjki Razinu, pa je taj predmet pomerio za sto godina napred, uzevši za junaka svoga široko zamišljenoga romana — buntovnika Pugačeva. U tom romanu, u koji je kao jedna od epizoda trebala da uđe i pripovetka «Kapetanova kći», Pugačev je opet izabrani narodni vođa, koji je spreman da pokosi sve što mu se ispreči na putu, ne izuzimajući ni presto, da osveti prolivenu krv ne Petra III, — to je samo maska — nego za narodnu krv, koju su prolili velikaši zajedno sa carevima. Ta krv je uvek mogla da se istoriski opravda, ali se Puškin nije zadovoljavao samo opravdanjima istoričarskog suda. On je tražio presudu višeg suda, suda

svoje savesti, koja je bila uzdignuta na najviši stupanj pesničke mudrosti. Za njega ne mogu i ne smeju ni sud, ni car, pa čak ni narod, a već pogotovo ne pravnici i političari da budu izvori vrhovnog pravosuda. Taj izvor bio je za njega samo glas njegovoga pesničkog genija, koji je od njega načinio nepogrešivog sudiju u poeziji i proroka božanstvenosti jednog velikoga Duha života.

Carica Katarina se u svojoj bogosličnosti spušta do buntovnika i zlikovca Pugačeva, te vidimo da su njih oboje podjednako prestupni, podjednako udaljeni od duhovne «bogosličnosti.» Katarina je sredstvo u logici istoriske državnosti. Pugačev je sredstvo narodne prestupnosti u logici istoriske samoodbrane. Uzaludno bi bilo u njegovom ubijanju i paljenju tražiti manifestacije neke više pravičnosti. I on i Katarina su podjednako bogoprotivni. Genije ne pravi među njima razlike, on samo tumači njihov smisao pred sudom božanske savesti — pa neka im ona izrekne svoju presudu. Mnogo komplikovaniji i subjektivniji je Puškinov odnos prema ličnosti Petra Velikoga.

Puškin se borio sa samim sobom, stvarajući lik državničkog genija i tiranina, koji je Rusiju voleo i koji ju je udarao na muke u ime buduće sreće. On je u Petru voleo čoveka vanredno komplikovane duhovne organizacije, kod koga oštra, pronicljiva i katkada proročanska misao nije nikada pokušavala da uskladi kaos njegove strasne i neobuzdane prirode. Puškina je zanosila Petrova neumornost, njegova neustrašivost i nesalomljiva volja. Titanski zamah njegovog temperamenta u srdžbi i velikodušnosti, u raskalašnosti i u prostoti, koji je brisao razliku između cara i dunderina, privlačio je strasno, plahovitog Puškina i približavao ga duši toga cara, koji nije gubio izvesnu grubu veličanstvenost čak ni u časovima kada bi ga obuzimalo ludilo dželata. Ali Puškin, pesnik i mislilac, prilazio je problemu cara Petra mnogo bliže i posmatrao ga dublje i finije od običnih tumačenja. Prikazivanje «Bronzanog konjanika», koji se čak i među Puškinovim delima ističe po svojim umetničkim kvalitetima, imalo je u sebi, kao uvek, jedan namerno ili nehotično skriven politički i socijalni smisao. Ostavimo na stranu odnose i obračunavanja, koji su danas već postali sitničarski, ostavimo raznovrsne napade na Petra i na Rusiju od strane Evropljana, a naročito od strane Poljaka, kao i napade ruskih rodoljuba na Petrovu reformu. Istorijska je sve te stvari već protumačila, ako ne baš sasvim, ono bar dobrim delom. Nas ovde zanima ona krivudava staza koja je Puškinovu misao vodila do vrhova filofske vidovitosti. U tom preseku se moraju drugače ocenjivati uloge «bronzanog konjanika» i siromašnog stanovnika Kolomenskoga kvarta — Evgenija.

Obično tumačenje žrtvovalo je sitnoga siromaška grandioznom reformatoru i ideologu buduće slobodne i srećne Rusije. Šta je značio on, taj siromašak, sa njegovom verenicom i kućicom u Viborškom kvartu — prema stihiji revolucionarnog ključanja, koje je onako genijalno prikazano u opisu poplave. Političko previranje Evrope, koja se još sećala francuske revolucije, bilo je na putu da zahvati

i Rusiju. Toga se najviše plašio car Nikola I, koji je priređivao hajku na «slobodni duh» stanovnika po svoj svojoj prostranoj državi. Ni Puškin nije priželjkivao revolucionarne potrese u Rusiji, jer ga je dvostruko plašila avet pugačovštine, — plašila ga je i sama po sebi i kao siguran uzrok političkog i privrednog slabljenja Rusije, kojim bi se smesta i rado koristili njeni zapadni neprijatelji. Politička ideologija je sugerisala Puškinu stvaralačku sintezu — najužu vezu između odricanja revolucije i opravdavanja groznoga cara i njegovog podvikivanja na čitavu Rusiju.

Tumačenju te sinteze posvećene su najjače i umetnički naj-savršenije strofe «Bronzanog konjanika». Dosta je pogledati samo na Petrov spomenik kod tvorca statue, Falkoneta, i kod Puškina. Još samo jedan trenutak — i taj konj koji se propeo pod svojim neustrašivim jahačem — postaće igračka razjarene stihije, a onda — šta će biti od njegovih proročanskih snova o budućoj snažnoj i slavnoj Rusiji?

Погода пуще свирепела,
Нева вдувалась и ревела,
Котлом хлокоча и клубясь,
И вдруг, как зверь остервенясь,
На город кинулась. Пред нею
Все побежало. Все вокруг
Вдруг опустело - воды вдруг
Втекли в подземные подвалы,
К решеткам хлынули каналы,
И всплыл Петрополь, как Тритон,
По поясу в воду погружен...
Осада! приступ! злыя волны
Как воры, лезут в окна...

Oluja je sve jače besnela,
Neva je rasla i urlala,
Klokoćući i ključajući kao kotao,
Dok se odjednom, kao ostrvljena zver,
Bacila na grad. Pred njome
Naše sve da beži. Svud unaokolo
Zavlada pustoš -- talasi naglo
Provališe u podzemne podrumne,
Jurnuše kanali na rešetke,
I zapliva Petropol, kao Triton,
Gazeći vodu do pojasa...
Opsada! Juriš! Besni vali
Kroz prozore upadaju, kao lopovi...

Ali su talasi pokorno legli ispred samih kopita, kaldrma se oslobodila od nepotrebnog smeća, a siromah Evgenije je počeo po njoj da juri tamo-amo, sav prestravljen, pomahnitao i od revolucionih poplava i od budućih ratova i od blagodatnih planova za preuređenje Rusije.

Ne smemo smetnuti s uma da je Puškin svoj spev pisao pod zaštitom cara-cenzora, koji nije imao ništa protiv da ga veliki pesnik ni i samo nekom aluzijom uporedi sa velikim Petrom. Sticajem istoriskih okolnosti Nikola I je zaista ostvario u sebi moć i volju ruskog naroda svoga vremena, te su kod čitanja «Bronzanog konjanika» mogle spontano nastajati slične analogije. Ko je tražio takve analogije, — a tih je bilo dosta, — mogao je lako iza divotnog lika državnog velikana na konju prozreti i tajni smisao sakriven u liku Evgenija, udeljujući malom građaninu Kolomenskog kvarta iskreno, čovečansko sažaljenje. Lakše je bilo uopšte ne tragati za tim tajnim smislom, tim pre što je carska velelepnost bila u spevu genijalno inscenirana, dok je siromašak-građanin bio spoljašnje veoma skromno ocrtan, tako da se njegov spoljašnji lik skoro i ne zapaža. Još teže se bilo izvući iz lavirinta Puškinove zamisli, ako se ima u vidu da Puškin, voleći Petra, nije hteo ni Nikolu da pre-

pusti neprijateljima zemlje. Pa ipak, u svojim intimnim razmišljanjima o bespravnosti u unutrašnjoj Rusiji, on je morao osećati bol i poniženje u dubini svoje građanske ličnosti, čija je duša bila puna plamene ljubavi prema savršenoj, svečovečanskoj slobodi. Politička misao građanina nije se odvajala od cara, ali se srce pesnika, zatočnika slobode, moralo potpuno posvetiti saučešću prema sudbini svih poniženih i uvređenih. Prirodna posledica rasepa između misli i srca morala je biti izvesna psihološka neuravnoteženost, koja se manifestovala i u obradi samog speva. U strofama o Evgeniju i njegovoj sudbini Puškin je nešto prećutao, upravo nije mogao da nešto reče do kraja, zaustavio se na spoljašnjoj, više opisnoj strani događaja, ne protežući svoju simboliku na sve građane Rusije. Građani Puškinove epohe, probuđeni prividenjima francuske revolucije i topovskom grmljavinom oslobodilačkog rata (1812 g), počinjali su da razmišljaju o svojim građanskim dužnostima prema svome porobljenom narodu, i o svojim pravima da misle, bilo zajedno s carem ili čak i bez cara. To pravo se usudila da pokuša ostvariti plemićka aristokratija, koja je prva osetila na svojoj koži, posle decembarske bune, kaznu biča svoga groznoga gospodara. Puškin nije izrekao ni to da su ti građani, koji su počeli da se bune uz zvuke marseleže i koji su znali mnogo o pugačevštini, predstavljali u stvari čitavu Rusiju. Puškin je znao da je Rusija bila patrijarhalna samo još u uspomenama staraca, koji su pripovedali o igrama i običajima svoje mladosti. Narodna, težačka, radna Rusija bila je uvek brižna i uznemirena.

U toj brizi, u toj uznemirenosti, Puškin je stojao uz one koji su bili spremni da idu u progonstvo u ledeni Sibir i u smrt ili da sažiju svoje mozgove u bezizlaznim i patničkim naporima misli. Svojom stvaralačkom intuicijom Puškin je u liku izbezumljenoga od užasa Evgenija naslutio onu socijalnu ivicu, na kojoj se samouvereni i trezveni car sastajao sa slobodnim misliocima tipa Čadajeva, autora «Filosofskih pisama». Puškin je naslutio baš onaj momenat kada se car sastaje sa «slobodnim misliocem», čije bezumlje, koje još nije nastupilo po prirodnim zakonima — mora sada da nastupi po najvišoj naredbi. U tako raznovrsnim osećanjima misli i stvaralačkim tonovima stvorio je Puškin svoga «Bronzanog konjanika», spev kojim je hteo da dostojno odgovori i Mickijeviču i Evropi. Tim spevom on je doviknuo neprijateljima Rusije: žalosno unutrašnje stanje u Rusiji bilo je naša, ruska stvar. Mi ćemo je sami rešiti, i rešavajući je mi nećemo zaboraviti da Rusija mora stojati na straži, da se pljačkašima sa zapada odupre isto onako kako se oduprla u prošlim vekovima pljačkašima sa Istoka. To je bio u stvari isti onaj odgovor koji je Puškin dao u pesmi «Klevetnicima Rusije», ali se on u «Bronzanom konjaniku» opravdao umetničkom intuicijom, koja je poticala iz dubine veoma komplikovanih psiholoških postavki.

U «Bronzanom konjaniku» je lik Petra Velikoga, iznesen ranije u «Poltavi», bio dovršen i prenesen u sredinu Puškinove Rusije.

Tamo je car-vojskovođa, prilikom sastanka sa Mazepom, zaneo Puškina svojim čisto čovečanskim crtama — hrabrošću, umom i plemenitošću. U «Poltavi» je Puškin voleo Petra, donekle ga idealizovao i kao da je hteo da ukaže gospodarima svoga vremena: evo kakav bi trebao da bude pravi vladar, i nije pesnikova krivica što u toj idealizaciji nije bilo mesta za analogije s carem Nikolom. Problem cara koji služi narodu i naroda potlačenog od strane cara polubožanstva, silno je zanimao Puškina i stalno ga prvenstveno navodio na lik Petra Velikoga, od koga se pesnik nije mogao osloboditi sve do kraja svoga života. On je pokušavao da taj problem reši u skicama romana «Arapin Petra Velikoga» i u pojedinim zasebnim pesmama. Ali, što je vredno naročite pažnje, on je u zrelim godinama života neizbežno budio u svojim mislima i lik osvetnika pogazanih narodnih prava — u ličnosti Pugačeva. Kolikogod bi rado Nikola I primio iz Puškinovih ruku diplomu na zvanje Petra Velikoga, isto toliko mu je bila nepodnošljiva pomisao da se pesnik interesuje za «buntovnika i zlikovca» Jemeljku Pugačeva. Carevo računanje na diplomu donelo je Puškinu mundir kamer-junkera, to je bilo kao neko mito, koje je car dao bez ikakve ironije. Mržnja prema Pugačevu naterala je tog istoga cara, da stvarno onemogućiti Puškinu slobodno proučavanje arhivske građe. «Istorija Pugačevljeve bune», kojom je Puškin bio primoran da prikriva svoje interesovanje za Pugačeva, dala mu je tek veoma ograničenu mogućnost da manifestuje svoje principalske simpatije prema braniocu narodnih prava.

Zaključak tih i mnogobrojnih drugih paralela istorije sa savremenosti u Puškinovom delu jeste jasna činjenica, da je u centru njegovih političkih razmišljanja stajala Rusija, koju je on poznavao iz perspektive istoriskog osvrta, a ne nikada Rusija budućnosti, koju je neko obećavao, Rusija slavenofilski zaslađena i socijalno zagonetna. Predajući se pesničkoj intuiciji u razmatranju ličnih čovečanskih zbivanja, Puškin, naprotiv, nikada nije bio politički prorok. Utopizam mu je bio isto tako dalek i tuđ, kao što mu je bila tuđa mistika u umetničkim tvorevinama. Možda se tu Volterov skepticizam pomešao s pesnikovom afričkom krvlju, koja ga je terala da suviše voli sve zemaljsko, bez misli o sudbini zemlje u nagađanjima o budućnosti vasišone. I u tom pogledu on se bitno razlikovao od Ljermontova, koji je pisao:

Настанет год, Россия черный год,
Когда царей корона упадет,
Забудет чернь к ним прежнюю
любовь,
И пища многих будет смерть и
кровь...

Doći će godina, Rusije crna godina
Kada će pasti kruna carska,
Zaboraviće masa raniju ljubav prema
njima
I hrana mnogih biće smrt i krv....

Sujeveran u svom ličnom životu, on je na sklonost ka uticajima tajnih sila i kod sebe i kod drugih gledao kao na slabost, kojoj čovek može katkad potčiniti svoje raspoloženje, ali koja je uopšte dostojna da se ismeje. Narodna sujeverja su davala hranu igri nje-

gove fantazije, amajlije su u tu igru utkivale lepe slike elegične tajanstvenosti, izazvale su čarobnu muziku, kojoj se možemo diviti u njegovoj «Amajliji»:

Там, где море вечно плещет
На пустынные скалы,
Где луна светлее блещет
В сладкий час вечерней мглы,
Где, в гаремах наслаждаясь
Дни проводит мусульман --
Там волшебница, ласкаясь,
Мнѣ вручила талисман,
И, ласкаясь, говорила:
Сохрани мой талисман:
В нем таинственная сила,
Он тебе любовью дан...

Tamo gde more večno zapljuskuje
Puste stene,
Gde mesec blista sjajnije
U slatki čas večernjeg sumraka,
Gde u haremu, uživajući,
Musliman provodi dane --
Tamo mi je čarobnica, mazeći se,
U ruke dala amajliju,
I, mazeći se, rekla mi je:
Čuvaj moju amajliju:
U njoj je sila tajna,
I nju ti ljubav daje sada...

Koliko li je, međutim, ta pesnička mistika daleko od Ljermontovljevih ili Gogoljevih proročanskih vizija. Kod Gogolja je Rusija gledala na njega ozgo, sa nebeske visine, iz tajanstvenih dubina božanske nedostižnosti. Puškin je na Rusiju gledao, ne odvajajući ni nju ni sebe od zemlje, gledao je istu onakvu kakva je ona bila na zemlji.

Možda je baš s toga Puškin, pošto je prešao tridesetu godinu, osetio poštovanje prema prozi, o kojoj ranije nije imao nimalo visoko mišljenje. U prozi je Puškin mogao lakše da izrazi sav komplikovan i mnogolik sadržaj svojih razmišljanja o sadašnjici. Svoju književnu misiju on nije ograničavao samo na pesničko služenje lirici ljubavi i lepote. U njemu se razvijao prvi ruski književni kritičar, prethodnik Bjelinskoga i u mnogim stvarima njegov učitelj. Vaspitavajući svoj kritičarski instinkt na primerima svetske književnosti i prenoseći to vaspitanje u člancima i pismima na čitavo pokolenje mladih pisaca, Puškin je prvi ukazao na književnost kao na najvažnije sredstvo kulturnog i socijalnog razvoja. On je sa stalno napregnutom pažnjom pratio uspehe drugih pisaca, sugerišući pre svega potrebu ozbiljnog odnosa prema svom delu, koje je od njih zahtevalo mnogo pažljivog rada i neprekidnog proveravanja umetničke vrednosti onoga što su stvarali. Puškin je svoje kritičarske poglede zasnivao na dobroj volji, koja je bila upućena na stvaranje duhovnih vrednosti, koje ljudima daju radost umetničkog uživanja i koje u njima bude ljubav za potpunu slobodu. Početkom tridesetih godina bili su već prečišćeni svi računi sa zlom voljom, koja je vladala strastima. Pesme «bezumlja, lenjosti i strasti» i takva dela kao izvikana «Gavrilijada» Puškin je konačno napustio i osudio, te ih se već sećao samo sa gnušanjem. Nema pesnika koji ne bi imao svoju «korpu za otpatke», ali ne vidim nikakve potrebe da se pojedine stvari vade iz te korpe i štampaju uporedo sa poemama i lirskim pesmama, koje je sam pesnik posvetio budućim pokolenjima. Tu bi trebalo povesti malo više računa o pravom smislu poslednje strofe Puškinovog «Spomenika»:

žile ipak tek kao pojedini delovi, kao skice za tematička traženja romana. U pripremnom stadiumu su naročito karakteristične bile pripovetke Bjelkinove. U njima se Puškin učio da stilizuje jezik druge polovine XVIII veka. Stilizacija je trebala da bude sinteza elemenata koji su određivali sadržinu pripovetke: jezik vladajućih prestoničkih i gradskih klasa. Pretstavnici viših slojeva prošli su školu retorike i gramatike Lomonosova, dok je narod, koji je bio nepismen, ali ostavljen samom sebi u duhovnom razvitku, i dalje stvarao jezik i pesničke slike na osnovu tradicija koje mu je ostavila u amanet daleka prošlost. Veština Puškinove proze bila je prvenstveno u toj sintezi oba elementa, koja je sama po sebi bila u neku ruku izraz epohe, u koliko su se u njoj ogledali realni odnosi staleža i određeni istoriski momenti. Obilje arhaizama i originalnost sintakse mogu da zadive samo nas koji smo zaboravili i starinu Puškinovih vremena i «štilove» Lomonosova. U njegovo doba su se tek retki slavjanizmi mogli smatrati za arhaične. Puškinu su oni bili potrebni za davanje kolorita epohe. Prostota i prirodnost njegovog pripovedanja, odsustvo podvlačenja i naglašavanja u opisima, savršen osećaj mere u raspoređivanju detalja — sve su to bile isto tako bitne osobine njegovog stila, kao i vid i sluh za primanje stvarnosti. One su kod čitaoca izazivale osećaj psihološke istine, koja je sama po sebi stvarala puno poverenje prema svemu što je Puškin napisao. Njegova proza i njegovi stihovi postali su temelj za psihologizam, koji se tako široko razvio u kasnijoj književnosti ne pokazujući pritom ni trunke psihološke tendencije tako da zbilja niko ne bi došao na misao o teoriskoj psihologiji, čitajući naprimer «Kapetanovu kćer» ili «Evgenija Onjegina». Pred čitaocima je stajao otvoren sam život — u svoj raznolikosti njegovih duševnih pokreta, u svoj složenosti misli i osećaja. Misleći o životu, koji mu je dočaravao stvaralački zanos Puškina-prozaičara, čitalac je zaboravljao i zaboravlja i danas na stil kojim je napisana ova ili ona pripovetka. U tom pogledu Puškin je bio umetnik bez ikakve dekorativnosti, slikar bez boja, režiser dramskih dela — bez scene i bez kulisa. Misao se kod njega rađala kao reč, a reč je, kao po nekoj naredbi ozgo, rađala život — i sama se starala da nestane. U osnovi bio je duh, bez kog ne bi moglo biti božanske naredbe: «neka bude svetlost!» Da nema Logosa, bio bi haos, sličan haosu što vlada u mislima ljudi koji negiraju princip života. I pored svih svojih visokih kvaliteta, Puškinova proza je katkad odavala karakter skice i izazivala opravdane primedbe o izvesnim nedostacima. Poredeći savršenu «Kapetanovu kćer» sa «Pripovetkama Bjelkina» i nekim nabacanim skicama, jasno ćemo videti šta je sve mogao da postigne Puškin u slučajevima kada je imao vremena da radi na svojoj prozi onako isto kao što je radio na stihovima, ali zato rad na prozi nije bio lakši, čak je možda zahtevao od Puškina još više napora, jer je isključivao igru fantazije, harmonije i ritma. Ta igra bila je zamenjivana kritičkim osećajem i aktivnom saradnjom zdravog razuma. Puškin je kao kritičar bio uvek jednako objektivan

i strog, bilo da je radio na svojim skicama, bilo da je ocenjivao dela drugih pisaca, i nije nikada zauzimao kakav poseban stav prema onima koji su oko njega i pored njega davali književnosti nove pravce. Osnovni zahtev njegove kritičarske misli bilo je nepokolebljivo uverenje da je književnost jedna umetnost, koja treba da pošteno i iskreno traži i izrađuje metode za najsavršeniju reprodukciju stvarnosti u cilju da otkrije u njoj skriveni viši razum i duhovnu vrednost. Površno i nepravilno bi bilo reći da Puškin više predstavlja kraj starog književnog perioda nego li početak novog. Puškin nije samo pesnik već i mislilac, koji je svoju jasnost, dubinu i snagu svoje kritičke misli preneo u onu organizaciju književnog pokreta, koja je tom pokretu dala i u njemu učvrstila svest dotle nikada neviđene odgovornosti pred Rusijom, a preko Rusije i pred čitavim čovečanstvom. Tek od Puškina počeli su naši ljudi da u književnosti traže ne samo zabavu i rasonodu u dokolici već i smisao stvarnosti i rešenja duševnih i čuvenih problema, pod čijim teretom malaksava čovečanstvo.

Ne smemo zaboraviti da su i genijalni pisci drugih naroda — Dante, Servantes i Gete takođe stajali na raskrsnicama dveju epoha i da su, započinjući novu epohu, prenosili u nju — preko sebe — tradicije stare epohe.

ПУШКИН И ПУШКИНОВА ЕПОХА

Под речју епоха обично се разуме већ одређен социално-политички склоп живота, и зато је природно да се епоха рачуна по владарима — Петрова епоха, Катаринина епоха, Александрова епоха, Николина епоха (нема, нити је могло бити Анине или Павлове епохе — њихова владавина била је тако кратка, да се неки нарочито социално-политички живот није могао образовати за време тих кратких и прелазних периода). При таквом схватању епохе, израз „Пушкинова епоха“, који добија све веће и веће право грађанства, звучи парадоксално и за многе неубедљиво. Међутим, несумњиво је да је Пушкин, који се родио за време цара Павла I, преживео Александрову епоху и умро у цвету Николине епохе, живео и стварао своју, Пушкинову, епоху која се није поклапала са владавинама Александра I и Николе I.

Може се и мора се говорити о Пушкину за време Александрове и Николине епохе, јер не само да су те епохе имале утицаја на његово дело, већ су га у великој мери и предредиле. Пушкинов однос према тим државним епохама и њиховом социјално-политичком животу био је двојак и сложен, као што је двојак био и његов однос према самим царевима — Александру I и Николи I. Песник је, по његовим речима, до гроба „звиждукао“ Александру I и писао против њега свирепе и убиствене епиграме а нарочито га је жигосао у почетку X главе „Евгенија Оњегина“;

Властитель слабый и лукавый,
Пашиный щеголь, враг труда,
Нечаянно пригретый славой,
Над нами царствовал тогда.

Господар слаби и лукави,
Белави кицош, непријатељ рада,
Ненадно огрејан славом,
Над нама је владао тада.

„Ненадно огрејан славом“... Нек буде и ненадно, али Александар је био обасјан славом и то руском славом, и већ само зато Пушкин је био готов да му опрости све. И не само да је у својим младићским лицејским песмама, које су биле запаљене свеопштим патриотским заносом, који је изазвао рат за отаџбину 1812 године, опевао „хероја са златном маслином“, „божанство Русије“, „цара-спаситеља“, — већ и у својој последњој песми (опет лицејској, али на други начин — кроз прожетој и испреплетаној лицејским успоменама), Пушкин посвећује том „слабом и лукавом господару“, том „нижем чиновнику“ иностраних дела, који је дрхтао дванаесте године, и друкче, не само помирљиве речи:

Вы помните как наш Агамемнон
Из пленнаго Парижа к нам прим-
чался.
Как ой восторг тогда пред ним
раздался
Как был велик, как был прекра-
сен он,
Народов друг, спаситель их сво-
боды!
Вы помните — как оживались
вдруг
Сии сады, сии живыя воды,
Где проводил он славный свой досуг.
И неть его — и Русь оставил он,
Внесенну им над міром каум-
ленным....

Сећате се како је наш Агамемнон,
Из поробљеног Париза нам долетео
Какав се триумф над њим разлегао!
Како је велики и диван био он,
Пријатељ народа, спасилац слободе
Сећате се како живнуше тада,
Ови вртови, ове живе воде,
Где је проводио он славни одмор свој.
И сад га нема — остави Русију он,
Коју је узнео пред зачуђеним светом.

Одговарајући на брошуру Чаадајева, Пушкин је писао тада, можда баш истога дана (19 октобра 1836): „Le reveil de la Russie, le développement de sa puissance, sa marche vers l'unité (unité Russe bien entendu), les deux Ivan, le drame sublime commencé à Ouglitch et terminé au monastère d'Ipatief... quoi? tout cela ne servit pas de l'histoire, mais un rêve pâle et à demi — oublié? Et Pierre le Grand qui à lui seul est une histoire universelle! Et Catherine II qui a placé la Russie sur le seuil de l'Europe? et Alexandre qui vous a mené à Paris?”

Продужимо цитат: он се тиче већ другог императора — Николе I, према коме се Пушкин исто тако односио двојачко (само на други начин): „et (la main sur le coeur) ne trouvez vous pas quelque chose d'imposant dans la situation actuelle de la Russie, quelque chose qui frappera le futur historien? Croyez qu'il nous mettra hors l'Europe? Quoique personnellement attaché de coeur à l'E., je suis loin d'admirer tout ce que je vois autour de moi; comme homme de lettre, je suis aigri; comme homme à préjugés, je suis froissé — mais je vous jure sur mon honneur, que pour rien au monde je n'aurois voulu changer de patrie, ni avoir d'autre histoire que celle de nos ancêtres, telle que Dieu nous l'a donné“.

Пушкин лично Александра I није волео (и ако га није лично познавао), док је Николу I (кога је лично познавао) — „просто заволео“ (или „personnellement attaché de coeur), али га је двојачко оцењивао, гледајући у њему црте његовог великог претка — Петра I и армиског потпоручника, и што даље све се више и више горчине додавао у ту оцену. Ценећи изнад свега државност и величину Русије, чији је симбол био за њега „моћни господар судбине“, „господар половине света“ — велики Петар, и желећи да ма по коју цену буде оптимиста (као и у наведеном писму П. Ј. Чаадајеву), песник је „у нади на славу и добро напред гледао“ — у почетку владавине Николе I и у првим манифестима младого цара видео враћање Петрове владавине — владања помоћу ширења просвете, али већ то како је био примљен његов реферат о народном васпитању — прво разочарење, први удар, — показало му је да су његове наде биле у вели-

кој мери преувеличане.¹⁾ За ударом је следовао удар, за разочарењем — разочарење, последњи удар био је нанет 1836 године забраном штампања чланка „Александар Радишчев“.²⁾ Пушкин је много шта осуђивао код цара („хоћеш, шипак, тако ти и треба“, „говори шта хоћеш, али тешко је бити апсолутни владар“...), али је још више осуђивао друштво и цареву околину: „На оног сам престао да се љутим, зато што, toute réflexion faite, није он крив због свињарија своје околине, јер живећи у н....., и нехотице се навикнеш на г....., да ни његов смрад неће ти бити одвратан и ако си gentleman“. У већ цитираном писму Чаадајеву, препирући се с њиме и оспоравајући успехе руског апсолутизма и државну величину Русије и њених вођа, Пушкин се потпуно слаже с њим у оцењивању рускога друштва и изражава се оштро и одређено: „Il faut bien avouer que notre existence sociale est une triste chose.... Ce qu'il fallait dire et ce que vous avez dit — c'est que notre société actuelle est aussi méprisable que stupide, que cette absence d'opinion publique, cette indifférence pour tout ce qui est devoir, justice, droit, vérité; pour tout ce qui n'est pas nécessité, ce mépris cynique pour la pensée et la dignité de l'homme.... Il fallait ajouter (non comme concession mais comme vérité) que le gouvernement est le seul Européen

¹⁾ Мисао о томе да једини пут побољшања социјално-политичког живота иде путем културе и ширења просвете, јесте једна од сталних и најомиленијих Пушкинових мисли. Пушкин је веровао једино у просвету, а бојао се сваким других (читај: револуционарних) промена и који је писао у т. з. «Мислима на путу».... «Судбина сељака побољшава се из дана у дан, у колико се просвета шири... Наравно да се морају извести још велике промене; али не треба гурати доба и без тога доста активно. Најбоље и најсигурније промене су оне које проистичу од побољшања нарави, без насилних потреса политичких, страшних за човечанство»...

²⁾ Чланак «Александар Радишчев» завршавао се следећим чувеним редовима: «Сви су прочитали његову књигу и заборавили су је, без обаира на то што је у њој било неколико паметних мисли и добронамерних претпоставки, које нису имале никакву потребу да буду заогрнуте у погрдне и надувене изразе и незаконито гурнуте у машине тајне типографије, са примесом баналне и преступне празноречивости. Оне би донеле праву корист да су биле дате са великом искреношћу и побожношћу; јер нема уверљивости у грљњи, нити истине где нема љубави». Пушкин је за три четвртине делио мишљење и уверења Радишчева (није узалуд у концепту „Споменика“ стојало: «Да сам ја после Радишчева прославио слободу»), али се из основа разилазио са њиме у методи спровођења тога у живот — позив на устанак, револуционарност Радишчева били су страни Пушкиновој антиреволуционарној природи и његовим антиреволуционарним погледима. Баскрснути Радишчева, потсетити руско друштво на њега, начинити га нешкодљивим, дати његове погледе без «баналне и преступне празноречивости са великом искреношћу и побожношћу» такав је био циљ и тако званих «Мисли на путу» и чланка «Александар Радишчев», — у толико је горче морало бити Пушкиново разочарење и бол, кад цензура није пустила његов чланак «Свирили тек»; цензура није признавала за допуштено не само и са Пушкиновог гледишта преступну револуционарност Радишчева, већ и најблагоразумније мисли и најдобронамерније претпоставке.

de la Russie et que tout brutal qu'il est — il ne triendrait qu'à lui de l'être cent fois plus. Personne n'y ferait l'amoindre attention". Пушкин се клео „да ни за шта на свету не би хтео да промени своју отаџбину“, па ипак му се отео узвик: — „Баво ме надарио да се родим у Русији са душом и талентом!“ наравно, не у Пушкиновој Русији, нити у Русији уопште, већ у Русији његовога доба, у том „вртлогу“, од кога је хтео да побегне у „далеку обитељ рада и чистог блаженства“ и обраћао се дозивањем преклињући надахнуће:

Не дай остыть душе поэта,	Не дај души песника да заостане
Ожесточиться, очверстеть.	Да постане свиреп и огруби
И наконец окаменеть	И напоследку да се окамени
В мертвящем упоенье света,	У умртвљујућем заносу света,
В сем омуте где с вами я	У овом вртлогу где се с вама ја
Купаюсь, милые друзья.	Купам, мили другови.

Међа између два доба, Александровог и Николиног, била је романтична и младалачка побуна декабриста, која је уплашила и самог цара, а и руско друштво и одредила у многومه ново доба — владавину Николе I.¹⁾ Пушкин је осуђујући гледао на обе епохе, а у својој последњој осуди назвао је овај век „сви-репим“:

И долго буду тем любезен я народу	Дуго ћу народу тиме ја бити драг,
Что чувства добрыя я лирой пробуж-	Што сам осећања добра лиром будио,
	дал,
Что в мой жестокий век восславил	боду славио
	я свободу
И милость к падшим призывал.	И милост према палима будио.

¹⁾ У литератури о Пушкину врло је распрострањена заблуда, која је опасна за разумевање Пушкина, као да је крах декабриста натерао песника да промени своја уверења и да пређе из револуционарног табора у конзервативни. То питање захтева велику и брижљиву студију и гроучавање. Савесно изучавање, наравно да ће показати нетачност помисли да је Пушкин припадао револуционарном табору (у Пушкиновом животу био је само један тренутак, кад је он био близак револуцији и био готов «крвавом чашом да се причести»), или да је имао нешто са конзервативцима и реакционарима. (О Пушкину се може поновити оно што је он рекао за А. Шенјеа: «О чему пева лира младога песника? Она опева слободу и не мења се до краја»). Пушкинова гледишта за време Александрове епохе често су потпуно супротна његовим гледиштима за време Николине епохе, међутим само се раном зрелошћу и јединством Пушкинове природе објашњава његова релативно мала променљивост уверења, — главна осовина и главна основа органских Пушкинових уверења, везаних са његовом природом, остају непроменљиви за цео његов живот. Та основа је природна песникова љубав према слободи, каква можта није постојала ни код једног човека, љубав према слободи без икаквог ограничавања, која се испољава скоро у свима областима (у Друштвено-политичкој, у уметности, у личном животу....) и традиционализам (који се испољио у свему од љубави према историји до признања да су непотребне и опасне револуционалне новотарије). Нарочито је нетачна мисао да је Пушкин променио своја политичка уверења у вези с крахом декабризма. Скоро годину дана пре декабристичке побуне Пушкин је писао у комаду «Андре Шенје»:

Али постоји и други појам епохе — епохе уметности, и у том, само у том смислу може се говорити о „Пушкиној епохи“ — најбогатијој и најдивнијој, можда једино лепој и непоновљеној страни у историји руске културе и руске уметности. Њене границе тешко је одредити — у сваком случају она се не подудара ни са Александровом, ни са Николином епохом: условно, њен се почетак може рачунати од 1820 године, године завршетка и објављивања „Руслана и Лјудмиле“, док се њен завршетак скоро подудара с Пушкиновом смрћу, а врхунац — са двадесетим и почетком тридесетих година. Те границе су релативне — најлепша руска епоха већ се назире пре двадесетих година у својој раној, донекле сурово-уздржљивој ренесанси, њен залазак и опадање осећају се већ последњих година Пушкиновог живота. У сваком случају Пушкин је није преживео, премда њени одломци, њени

Куда, куда зазвлек меня враждебный гений ?	О куда ме одвуче непријатељски геније ?
Рожденный для любви, для мирных искушений,	Рођен за љубав, за мирна искушења,
Зачем я покидал безвестной жизни тень,	Што сам напустио мирног живота хлад,
Свободу, и друзей, и сладостную лень ?	Слободу, пријатеље и слатку лењост ?
Судьба лелеяла мою золотую мла- дость :	Судба је њихала моју златну мла- дост :
Безбечною рукой меня венчала ра- дость,	Безбрижном руком овенчавала ме радост
И муза чистая делила мой досуг.	А муза чиста делила са мном одмор.
Зачем от жизни сей, ленивой и простой,	Зашто сам се од живота тог, мирног и простог,
Я кинулся туда, где ужас роковой,	Бацно тамо где је кобни ужас,
Где страсти дикий, где буйный невежды.	Где су дивље страсти и хучни про- стацы,
И злоба, и корысть! Куда мои на- дежды.	И злоба и корист! Куда сте наде
Вы зазвели меня! Что делать было мне,	Ви одвели мене! Шта сам могао тада,
Мне, верному любви, стихам и тишине,	Ја, веран љубави, песмама и ти- шини,
На низком поприще с презренными бойцами!	На ниској арени с презреним бор- цима!
Мне ль было управлять строптивыми конями	Зар је за мене било управљати бе- сним коњима
И круто напирать безсильными бразды.	И нагло затезати немоћне дизгине.

Крах декабриста само је учврстио Пушкина у његовој позицији (није он залуд сматрао своје песме за пророчанске), и не само компромисно, већ сасвим искрено Пушкин је хтео да се помири са владом и писао је: Ма какав да је мој политички и религиозни живот, ја га задржавам за себе, немам намеру да се безумно супротстављам постојећем поретку“. И заиста, Пушкин је сматрао безумним и преступним свако револуцио- нарно супротстављање постојећем поретку -- али не само због тога што се „шут с рогатим не бије“..

последњи зраци, понекад животворни, препорођавајући, светlucaју и у четрдесетим годинама, док њени последњи одједи допиру и у другу половину века. Пушкинови савременици, његови другови и сарадници, који су заједно с њиме створили то сјајно доба, преживели су ту „Пушкинову епоху“ и непријатно се осетили у новом веку руске уметности. Већ последњих година Пушкиновог живота (1834 год.) Баратински је говорио о наступајућој смрти уметности, о „последњем“ песнику:

Век шестује путем своим желез-
ным;
В сердцах корысть, и общая мечта
Час от часу насущным и полезным
Отчетливей, безстыдней занята.
Исчезнули при свете просвещения
Позвы ребяческие сны,
И не о ней хлопочут поколения,
Промышленным заботам преданы.

Век иде својим гвозденим путем;
У срцима користољубље, а општи сан
Свакидашњицом и коришћу
Све је отвореније и бестидније занет.
Нестадоше при светлости просвете
Поезије детињаста снови,
И не хају за њу поколења
Пословним бригама заузета.

Песник иде ка мору, ка домовини муза — пред стену Левкада —

Где погребла любовница Фаона
Отверженной любви несчастный жар
Там погребет питомец Аполлона
Свои мысли, свой бесполезный

Где је сахранила љубавница Фаона
Одбачене љубави несрећни жар,
Тамо ће сахранити питомца Апо-
лона

дар. Своје мисли, свој некорисни дар!

Песници, који су преживели ту најлепшу епоху изгубили су се и заћутали у новој епохи... И то није било само њихово субјективно осећање — заиста с Пушкиновом смрћу умрли су тајна и чар (нарочито чар) Пушкинове уметности у најширем смислу те речи.

У марту и априлу Пушкинове јубиларне године ми смо у Паризу ретроспективно преживели ту најсрећнију епоху руске уметности, дотакли је се, осетили њен дах и живо куцање срца: париска изложба „Пушкин и његова епоха“ пружила је посетиоцима много више него што су, изгледа, замишљали и сами њени приређивачи.¹⁾

Пушкинова епоха.... Да би се могао донети суд колико је тај назив тачан, да би се могло одредити какво место заузима Пушкин у Пушкиновом добу, да би се одговорило на питање:

¹⁾ Поред великих знања и огромног непосредно уметничког утиска — од посматрања праве лепоте, посетиоци изложбе одлазили су са великим моралним еланом, да је и Русија имала такав значајан и диван културни период, кога смо и ми, који смо задржали и свето чувамо његове одломке, изгледа достојни, и којим се можемо оправдати пред западним светом, који још и данас са висине гледа на нас. Изложбу је посетило преко 10.000 људи, општење са посетиоцима испуњавало је писца ових редова радосним сазнањем да је руски културни слој изван граница Русије много чвршћи, солиднији и здравији него што се могло мислити; утолико је жалосније констатовати равнодушност многих претставника емигрантске елите према том великом руском културном делу; још је страшније присуство многих лица на чају у част приређивача изложбе, који нису ни завили на изложбу.

да ли је Пушкин створио ту епоху, или је он дело те епохе (што је опет везано са питањем да ли је Пушкин створио руску књижевност XIX века), потребно је не само осетити његову епоху (осетили су је и многи посетиоци изложбе), већ и изучити је и не задовољити се првим утиском. Први (а можда и последњи) утисак је овакав: не Пушкин — већ Пушкини (мислим да је боље писати — „пушкини“) створили су то лепо доба, у коме Пушкин није био једини, већ најгенијалнији међу генијалнима, највећи међу великима, најбољи израз и претставник свог времена и такав савршени израз да је он као неки симбол уметности Пушкинове епохе (зато је и тај назив потпуно законит), а можда и симбол целе руске уметности и целе руске културе. Пушкиново доба још ни из далека није проучено, али и то што ми знамо о њему, а знамо сасвим од скора, од пре неких 20—30 година — дозвољава нам да тврдимо да се највећи руски песнички геније, највећа руска песничка снага могла појавити само у том добу. Престижући научно изучавање Пушкинове епохе, истаћи ћемо само неке црте — оне које при нашем још релативно малом познавању епохе највише падају у очи.

1) Ниједна епоха руске културе није познавала такав култ лепоте, као епоха Пушкина, и тај култ испољава се тако одлучно у свему, да продире чак и у сам живот, у обичаје, постаје недељиви састав живота и врши приметан утицај на схватање света па чак и на погледе људи Пушкинове епохе. Тај култ лепоте —

Али мрамор овај је бог

то дивинизирање лепоте (за Жуковског је лепота израз божанског, узвишеног, док је за Пушкина само божанство, божански слободни самоциљ, који ничему не служи, ни од чега не зависи и ничему није потчињен) испољава се и у великој уметности — у поезији, у музици, у сликарству, а и у малој уметности — у префињеним играчкама, у дивном порцулану (и производња порцулана, као и све друге уметничке области нагло опадају после заласка Пушкинове епохе), у потпуној префињености књиге и алманаха, какве није познавала претходна, нешто гломазна епоха и какву неће знати доцније доба, које је затворило естетику живота, у прикладној уметности — у животној удобности — у ћилимима и шаловима, у столовима и сточићима, консолама, гардинама, наслоњачама, столицама, орманчићима, лустерима... Све чега год се дотакла Пушкинова епоха постаје уметнички продукт, естетски феномен. Људи Пушкинове епохе, ти припадници лепоте „живо осећају утицај лепоте“ и „са усхићењем цене“ „и блиставост Аладијеве и лепоту Гончарове“ и Канову и Корсију. Пушкин је говорио о култу лепоте у XVIII веку и са оваквим се речима обраћао одломку тога века, Катаринином велможи:

.....Ступив за твој порог,
 Я вдруг переношусь в дни Екатерины.
 Книгохранилище и картины
 И стройные сады свидетельствуют мне
 Что благосклонствуешь ты музам
 в тишине,
 Что ими в праздности ты дышишь
 благородной.
 Я слушаю тебя: твой разговор
 свободной
 Исполнен юности. Влиянье красоты
 Ты живо чувствуешь....

.....Прекорачивши твој праг,
 Одједном се преносим у доба Ката-
 рине.
 Библиотека и слике
 И уређени артови сведоче,
 Да си наклоњен музама ти у тишини,
 Да си њима испуњен у доколици
 племенитој.
 Ја те слушај: твој разговор слободном
 Испуњен је младости. Утицај лепоте
 Ти осећаш живо....

И тим обожаваоцима лепоте XVIII века Пушкин супрот-
 ставља своје савременике:

Смотрю: вокруг тебя
 Все новое кипит, бывшее истребля.
 Свидетелями бываю вчерашнего па-
 дения,
 Едва опомнились младая поколения.
 Жестоких опытов собирая поздний
 плод,
 Они торопятся с расходом свести
 приход.
 Им некогда шуметь, обедать у
 Темира,
 Или спорить о стихах.
 Звук новой, чудной лиры,
 Звук лиры Байрона развлекать едва
 их мог.

Гледам: а око тебе
 Све ново кипи, уништивши про-
 шло,
 Пошто беху сведоци јучерашњег
 пада,
 Једва се повратише млада поколења.
 Свирепог искуства збирајући позни
 плод,
 Они се журе да с расходом израв-
 нају приход.
 Немају времена за ларму, или да
 ручају код Темира.
 Нити да се препиру о стиховима.
 Звук нове, дивне, Байронове лире,
 Једва да их је разглати могао.

Култ лепоте недељив је од XVIII века, извори тог култа у Пушкиновој епохи потику из XVIII века (зато и писац ових редова говори стално о Пушкину као о најсавршенијем изразу и завршетку XVIII века); нове струје — више утилитаристичке и антиестетске — „они се журе да с расходом изравнају приход“ (сетимо се Баратинског — „сви иду својим животним путевима, у срцима користољубље, а заједнички сан је стално заузет свакидашњицом и користољубљем;“ сетимо се Пушкиновог негодовања и његовог обраћања таквим својим савременицима: „Идите даље, шта се мирнога песника тичете ви.... у градовима вашим са шумних улица чисте ђубре — користан рад...“) — постају све приметније већ и за време расцвета Пушкинове епохе (ето зашто је култ лепоте Пушкинове епохе био тако кратковечан, и што се тако превремено прекинула та најлепша страна руске културе). Али... и ако је култ лепоте у XVIII веку био чврстији, док у Пушкиновој епохи ми наилазимо само на његов последњи дах и опадање, ипак највиши врхунац — и ако тренутан и претсмртан — није био постигнут за време тешког XVIII века, већ у божанствено-лакој и светло-прозрачној Пушкиновој епохи са њеном савршеном префињеношћу и са савршеним уметничким укусом (што се ни најмање не може рећи о руском XVIII веку), а песник Пушкинове епохе није песник XVIII века, већ сам Пу-

шкин, који изнад свега у животу ставља лепоту и уметност.

Из наслаждениј живи

Међу насладама животним

Одној любви музика уступае,

Музика уступа само љубави,

Но и любовь — мелодия.

Али и љубав је — мелодија.

Ни Сумароков, ни Неледински-Мелецки, ни песници XVIII века, већ Пушкин — песник Пушкинове епохе говорио је о томе да он „не цени много громогласна права, од којих се не заврти само глава“, не ропће зато што су му „богови ускратили слатки удес да негира намете или да омета царева да ратују један са другим“, а изнад свега поставио је служење култу лепоте —

По прихоти своей скитаться здесь По худи својој скитати амо и тамо,

и там,
Дивясь божественной природы кра-
сотам,

Дивећи се божанственим лепотама
природе,

И пред созданьями искусства и вдох-
новенья

И пред творевинама уметности и
надахнућа

Трепеща радостно в восторгах
умиленья

Треперећи радосно у усхићењу ми-
лине

— Вот счастье! вот права....

— То је срећа! То су права —

При крају Пушкинове епохе дунуо је други ветар, који је збрисао то царство лепоте, али ни у једној епохи тај култ није тако високо стојао и био тако стваралачки животворан, као у његово време; а потреба да се Пушкин цитира ради његове илустрације говори нам о томе да је Пушкин био његов најбољи израз и носилац.

2) Друго што пада у очи у доба Пушкиново јесте искључиви и непоновљени врхунац уметничке културе и — једно је везано са другим — исто тако непоновљена појава у руској култури — не велики, већ огроман број генија и талената са оштро и јасно израженом индивидуалношћу. У поезији Пушкин по својој генијалности (можда само по генијалности) заузима потпуно одвојено, нарочито место, које га уздиже изнад свих руских песника а не само изнад његове епохе; али поред Пушкина стоје и други велики песници, прави песници, као што су барон Делвиг, Баратински, Јазиков, Козлов, Веневитинов, Тјутчев и други. Кад је аутор овога чланка састављао антологију руске поезије Пушкинове епохе, он је набројао више од 100 песника чије би песме биле достојне да уђу у тај зборник. Једни песници пате од недовољног надахнућа, мањег талента, дотле други имају мање оригиналности, али сви, па чак и другоразредни песници имају високу песничку технику и културу — у толикој мери да се песме некога Трилуног могу узети као Пушкинове (било је и таквих случајева). Да ли због тога што је хипноза ауторитативног имена Белинског, који није поштедео песнике Пушкинове савременике (међу њима и Баратинског), да ли услед нашег непознавања поезије Пушкинове епохе (донекле и због тога што су наши очеви и дедови слепо веровали суду тог истог Белинског), да ли услед тога што нам зраци сувише заслепљујућег сунца Пушкина нису давали да видимо и оне

који су заједно с Пушкином стварали песничку епоху, или из неких других разлога, али ми смо увек склони да сматрамо Пушкинове песме као неко историски необјашњиво чудо. Пушкинови стихови заиста претстављају донекле чудо, али његова техника стиха није никакво чудо у Пушкиновој епохи. Ми смо склони да мислимо да је Пушкин још у лицејско доба проговорио таквим песничким језиком, који је био изванредан за његово доба, а не одговарамо сами себи да су се стихови његовог вршњака лицејисте барона Делвига истицали не само великим тражењима нових песничких облика, већ да су понекад били и савршенији. Ја сам говорио о 100 песника достојних да буду унесени у антологију поезије Пушкиновог доба, али треба подвући чињеницу која нам исто тако говори и сведочи о висини песничке културе у томе добу, о томе да су они лебдели у ваздуху (појава потпуно супротна данашњем послератном и послереволюционом добу са кидањем културних традиција): *сваки образовани човек Пушкинове епохе писао је не само писмене, већ и лаке стихове.*

То што смо рекли о поезији у Пушкиново доба, може се буквално поновити и о сликарству (можда још и више подвучено). Пушкиново доба имало је велике уметнике сликаре и то у исто тако, на први поглед, несхватљиво великом броју. Набројати их, ма и прворазредне, немогуће је: Кипренски, К. Брјулов, Петар Соколов, А. Брјулов, Тропињин, Венецијанов, Бруни, гроф Толстој (са његовом „чудотворном кичицом“), Орловски и други, као што смо завршили и набрајање песника. И опет, поред тих великих талената каква огромна количина другоразредних сликара и шта више и потпуно безимених, непознатих: У Пушкиновој епохи сви су знали сликати — и то како сликати! — као што су сви умели да пишу песме.¹⁾ Што треба нарочито истаћи у тој области, то су цртежи песника, тесно везани са њиним песничким делом. Изванредан и бисерно-утанчани цртач био је Жуковски, изванредан акварелиста био је Баратински; али највеће интересовање побуђују цртежи самога Пушкина, нераздвајни сапутници његовог песништва: сви концепти Пушкинових рукописа буквално су испуњени његовим цртежима, Пушкин види оно о чему пише, а понекад је тешко одговорити на питање: да ли лик који је песник нацртао, изазива песму, или су стихови илустровани цртежем. У Пушкиновим цртежима (који исто тако не личе на начин цртања Жуковског, као што ни Пушкинови стихови не личе на стихове Жуковског) задивљује нека скелетна тачност, ограничена и сигурна простота, која са неколико линија, неколико потеза (увек шкртих) обухвата саму суштину приказиваног предмета, његове покрете, експресију (задивљавајући су цртежи коња!); у Пушкиновим цртежима

¹⁾ То нам потврђују савремени албуми са цртежима на париској изложби. Посетиоци су се заустављали са чуђењем пред префињеним и тачним цртежима декабриста В. Ч. Давидова, Подјина и многих непознатих људи.

задивљује вештина, међутим Пушкин је био у лицеју међу најслабијим ако не и најслабији ђак! Ту црту — што су песници умели да цртају — ми нарочито подвлачимо и обраћамо на њу пажњу, зато што је с тиме везана конкретност, визуелност, опипљивост песничких ликова.

Само име једнога Глинке било би довољно да се створи музичка епоха у Пушкиновом добу, као што би и у поезији било довољно име Пушкина. Међутим, Глинка уопште није живео у музичкој пустињи, и ако ми не можемо да наведемо велики број имена великих музичара, као што смо навели песника и сликара, то се пре објашњава нашим рђавим познавањем музике у Пушкиновој епохи.¹⁾ Много је важнија друга појава, слична појави коју смо истакли у поезији и у сликарству: оне гомиле, безбројни редови аматера музичара дилетаната, који својом бројношћу и лакоћом са којом су писали романи и песме, говоре о музичкој култури Пушкиновог доба, о томе да је писање музике исто тако лако ишло, као и писање стихова и цртање. М. Л. Јаковичу (другоразредном песнику, Пушкиновом пријатељу) или барону Делвигу (првокласном песнику), уопште није требало учити ни у каквим конзерваториумима и узимати музику за своју професију, да би се лако и слободно могла писати музичка дела. Ова уметност Пушкинове епохе била је прожета, проткана музиком — и како не упоредити са најсавршенијом мелодијом божанствене Пушкинове стихове о музици:

Друг Моцарт, ети слези...
Не замечай их. Продолжай, спеши.
Еще наполнить звуками мне душу
Порой опять гармонией упьюсь...
Когда бы все так чувствовали силу
Гармонии! Но нет: тогда б не мог,
И мир существовать.....

Драги Моцарте, те сузе...
Не гледај их. Продужи, пожури,
Испуни звуцима душу моју...
А ја ћу се опет занети хармонијом.
Када би сви тако осећали снагу
Хармоније! Али не: тада не би могао
Ни свет да постоји....

Сетимо се опет „Каменог госта“:

Благодарим, волшебница! Ты сердце
Чаруешь нам. Из наслаждений жизни
Одной любви музыка уступает,
Но и любовь — мелодия...

Хвала ти, чаробнице! Ти срца
Очараваш наша. Међу насладама
жизнотним
Музика уступа само љубави,
Али и љубав је — мелодија.....

Може ли се говорити да је Пушкин створио ту чудесну, једину епоху у руској уметности, може ли се доводити у зависност од Пушкина стваралаштво Брјулова или стваралаштво Глинке? Па ипак је називање те епохе именом Пушкиновим потпуно оправдано зато што је Пушкин био њена главна инспирација, њен савршени, генијални претставник и израз.

3) Треба истаћи још једну црту Пушкинове епохе, заједничку свим облицима уметности тога доба — црту заиста изванредну,

¹⁾ Аутор овога чланка жали што је његов рад у тој области, започет у Русији у почетку револуције, не само прекинут већ и изгубљен. Такав рад у сваком случају мора се извести, и он је потпуно остварљив не само у Совјетској Русији, већ и у иностранству.

једину, непоновљену, лепу и дивну: неку божанску лакоћу и прозачност, нарочиту чар, нарочиту драж — отисак који подједнако лежи на финим акварелима Петра Соколова, гравирама Галактионова, игри Истомине (ако је веровати Пушкину — „блистава, полуваздушна... она, једном ногом додирујући под, другом се лагано окреће, и одједном скок, одједном лети, лети као паперје, од Еоловог даха), стубовима спахиских кућа и Пушкиновим стиховима —

На камњих Грузији лежить ноћна мгла;	На стенама Грузије лежи ноћна магла;
Шумит Арагва предо мною.	Арагва хучи преда мною.
Мне грустно и легко; печаль моя светла;	Мени је тужно и лако; туга је моја светла;
Печаль моя полна тобою,	Туга је моја испуњена тобом.
Тобом, одной тобою... Унынья моего	Тобом и само тобом... Сумерност моју
Ничто не мучит, не тревожит,	Ничта не мучи, не тишти,
И сердце вновь горит и любит от- того,	А срце опет гори и воли — зато
Что не любить оно не может.	Што не може да не воли.

Та црта — божанствена лакоћа и античност, драж — с једне стране је у вези са савршенством уметничке технике (уколико је техника савршенија, утолико је лакша и неприметнија, прозачнија, утолико се мање види како је ствар рађена), а с друге стране са необичним осећањем мере и нарочитим, Пушкиновим реализмом, лирским реализмом Пушкинове епохе.

Довољно је сравнити велике портретисте XVIII века Левицког и Боровиковског, који је доживео до Пушкинове епохе (умро је 1825 године), са портретистима Пушкинове епохе Кипренским и Петром Соколовом, да се осети особеност Пушкинове епохе, која се изражавала у нарочитој благости, утанчаности, интимности, у неизрецивој дражи и непренатрпаности, у светлом лаком ваздуху.... У своме стремљењу тачности, идеалном цртежу, Пушкинова епоха као да се труди да се ослободи од свега сувишног и непотребног, избегава тешке позадине, тежи ка збијености, краткоћи, било у цртежима Орловског или у тврдичкој и племенитој Пушкиновој прози у којој се не може прецртати ниједна реч. Али најкарактеристичнија и најпривлачнија црта Пушкинове епохе јесте реализам, не реализам уопште, већ нарочити Пушкинов реализам, који смо ми помало парадоксално назвали лирским реализмом.

Пушкин је волео да се сећа Делвигових речи (напомињемо — ако их он није украо) о мистичној поезији: „што ближе небу, све је хладније“. Ми, који смо преживели период симболичне поезије, која је неизбежно прелазила у метафизику и у религију, више него ико други знамо опасност „небеске“ поезије, у којој се ликови, живи, земаљски ликови смрзавају и умиру, претварајући се само у знакове; ми знамо да уколико ближе небу, утолико више умире поезија, умире уметност, замењујући своје вредности са другима, њој страним вредностима, знамо да као

што је древни Антеј, одлазећи од земље, све више губио своју снагу, тако исто и апстрактна уметност отргнута од живота, надживотна и надземаљска, престаје да буде уметност. Али ми смо преживели и другу епоху, епоху натурализма, епоху фотографисања живота, и знамо да реализам те врсте — ропско копирање и непотребно понављање живота — исто тако није уметност и да у ослобођењу од условног у уметности, у стремљењу ка фотографији уметност престаје да буде уметност и умире. Уметност је нежна (неопределива) и боји се сваких „изама“; уметност, права уметност увек је између двеју обала, између два пола — надземаљским, небеским и земаљским, сувише земаљским, само земаљским: на оба пола уметност престаје да буде уметност, умире, сливајући се с религијом или фотографијом.... Руска уметност XVIII и XIX века увек је тежила од надживотнога (да не кажем небескога) па чак и надземаљскога, тежила је реализму, тачном приказивању живота, сливању са животом, и на том путу изузетно срећно место заузима Пушкинова епоха, заиста дивна и златна средина између надживотнога од Ломоносова и филантропског натурализма и фотографије оних са прекретнице. Пушкинова уметност и целе његове епохе је ограничено реалистичка (код идеалног и тачног цртежа друкчије не може ни да буде), баш ограничено-реалистична (на том ограниченом стоји већ пад ка фотографији), животна, али увек лирска, увек изражава — и то у каквим дивним облицима! — уметничко схватање предмета од стране песника, сликара, музичара, а не сам предмет, макако да је бездушно фиксиран машином — фотографским апаратом. Изражавајући се језиком Ничеа, уметник Пушкинове епохе увек претвара живот у естетски феномен и потврђује парадоксалну али и дубоку истину Оскара Вајлда: „У уметности је главно стил, а не истина“. Тај стил Пушкинове епохе је право чудо уметности, који изазива очараност било у реалистичном Пушкиновом „Грофу Нулину“, или нежном акварелском портрету Петра Соколова, или у *intérieur*-у Гау, или у пејзажу Лангера, или у сличицама Толстоја, или у гравирама Багрова. У реалистичким пејзажима се најлакше испољава тај лирски стил епохе: они, наравно, реалистички тачно обележавају стварност, али како то не личи на фотографију стварности; какав се нов свет отвара у тим пејзажима, какво схватање које не личи на наше, пружају нам ти пејзажи — Пушкинови пејзажи.

Пушкин, који је имао необично осећање мере и савршени уметнички такт, никада није склизнуо низ стрмен натурализма (чак ни кад говори о маукању мачора на тавану — „нескромни знак састанка“), али се то склизнуће покаткада осети код његових савременика и тиме прориче краткотрајност те дивне али нежне епохе. Чак и тако велики уметник — и то уметник, Пушкиновог доба, као што је Баратински, у својој последњој поеми — приповетци „Наложница“ (у доцнијој редакцији — „Ци-

ганка“) излази из своје епохе и жури се у будући натурализам:

К свече приставя трубку залом,	Лулу свежи приближивши,
Ждет третий пасмурный чудак	Чека трећи суморни чудњак
Когда закуритесь табак...	Кад ће се запалити дуван...
Тут опрокинутые стулья,	Свуд преврнуте столице,
Везде табачная зола,	Свуд дувански пепео,
Стаканы середи стола...	И чаше наспред стола...

У тим стиховима има нечега што претсказује блиски, неизбежни крај Пушкинове епохе....

*

Тих неколико летимичних црта, које смо истакли као карактеристичне за „Пушкинову епоху“, допуштају нам да тврдимо да Пушкин, и ако је био најбољи израз уметничке тенденције свога доба и њен најгенијалнији претставник, ипак није био стваралац епохе, није само Пушкин, већ и Пушкин, и Делвиг, и Баратински, и Кипренски, и Брјулов, и Соколов, и Глинка и... многи други, не само да су стварали ту епоху, већ су и сами били продукти те епохе — као историска и логички неизбежна последица претходних епоха. Не само да Пушкин и његови савременици објашњавају ту епоху, већ се и они сами објашњавају њоме — оном високом уметничком културом, која им се сама пружала, скоро у готовом облику, не захтевајући од њих готово никакав лични напор. Чак и површно упознавање са Пушкиновом епохом допушта нам да тврдимо да ништа чудноватог није било у појављивању Пушкина: истина, геније је увек чудесан, увек необјашњив, увек Божје чудо, али ипак је најразумљивија појава генијалног Пушкина у његовој генијалној епохи.

Само је необична Пушкинова генијалност изванредна и необјашњива, али не и његово дело, његове песме, његови песнички облици, доминантна тенденција његовог дела, нераздвојно и тесно везана с његовим добом, и утолико је чудноватије још постојеће детињасто-наивно мишљење, као да је Пушкин својим генијем створио велику руску књижевност ни из чега. Пушкин је у књижевности као и по својим политичким гледиштима понајмање био револуционар и није сматрао за срамоту да иде за духом времена, савршено схватајући да свако доба ствара своје политичке облике, преко којих се само и може примати уметност. „Искрено признајем, писао је Пушкин, да сам се васпитао у страху од поштоване публике и да не сматрам за срамоту да јој угађам и да следујем духу времена. — То прво признање подвлачи и друго, много важније: Тако је, кајем се што сам у књижевности скептик (да не кажем нешто горе), и да су све њене секте за мене једнаке, да свака претставља само своју zgodну и незгодну страну. Зар морају начин и облици да сујеверно поробљавају књижевну савест? Зашто да се књижевник не покори примљеним обичајима, као што се покорава законима свога језика? Он мора да влада својим предметом, без обзира на тешкоћу правила, као што мора да влада језиком без обзира на граматичке окове“.

Није тешко уверити се да се књижевни Пушкинов пут (изузимајући „Бориса Годунова“, чији је постанак песник објаснио тиме што га је критика завела у заблуду)¹⁾ потпуно поклапа са доминирајућим тенденцијама његовог доба, као што није тешко уверити се да је Пушкин савршеније, потпуније, понекад и раније од других ишао тим путевима. Лицејска поезија Пушкина, убрајајући ту и „Руслана и Лудмилу“ (у чему су савременици хтели да виде нову књижевну реч, али које се одликовало само крилима младога генија), била је потпуно традиционална и по суштини мало се разликовала од поезије Бахушкова, Жуковског, В. Л. Пушкина, Дениса Давидова, кнеза Вяземског, а можда је и више од њих имала извора у XVIII веку. Јужни период стварања, у чијем центру стоје песници, пре свега се може назвати периодом личне, лирске, „индивидуалне поезије“ (позајмљујемо израз Баратинског, који је истовремено с Пушкином тражио излаза из „индивидуалне поезије“). Све што Пушкин пише у то време, све су — „песме његовог срца“. Елегија и бајронски лирски спев — то је садржина другог периода. И у једном и у другом Пушкин се заносио истим стварима као и његови савременици, ретко предњачећи; он је био готов чак да призна да су елегије Баратинског боље од његових. Поклапање књижевних путева Пушкина и Баратинског нарочито је важно: Баратински је ценио „несвакидашње изражавање“ своје музе, највише се бојао подражавања и подражавалаца и говорио је:

Не подражай: своеобразен гений	Не подражавај: себи својствен геније
И собственним величием велик;	Личном је величином велик;
Доратов ли, Шексиров ли двойник,	Да ли си Доратов или Шекспиров
	двойник.

Досаден ты: не любят повторений. Досадан си: јер не воле понављање. и да га не би прекоревали због подражавања Пушкину (он је морао видети Пушкинов геније), свесно се одбијао у своме стварању од Пушкина и ишао је својим путем, који се неизбежно..... поклапао са Пушкиновим путем. У томе погледу врло је занимљив предговор Баратинског за његову „Еду“; у томе предговору Баратински је казао: „Он није прихватио лирски тон у својој приповетци“ — не усуђујући се да ступи у утакмицу са певачем „Кавкаског роба“ и „Бахчисарајске фонтане“. Пушкинови спевови не изгледају му као багателе. Бавећи се неколико година поезијом, он је приметио да сличне багателе припадају великоме таленту, и следовати за Пушкином учинило му се теже и већа храброст, неголи да иде новим, својим личним путем. „Он није прихватио лирски тон“ у својој „финској приповетци (код Пушкина је „кавказка“ приповетка, „кримска“ — иста тежња ка *sonnet local*), а у самој приповетци.....

¹⁾ Читајући полемике по часописима о романтизму, Пушкин је писао: „Ја сам уобразио да су нам заиста досадили правилност и савршенство класичне старине, као и њени бледи и јединолики подражаваоци; да заморени укус захтева друге, јаче утиске и тражи их у мутним али узбуђеним изворима наше народне поезије“.

Как он самим собой владел!
 Какою медленностью томной,
 И между тем как будто скромной,
 Напечатлеть он ей умел
 Свой поцелуй! Какое чувство
 Ей в грудь младую влил он им!
 И лобзанием таким
 Владеет хладное искусство!
 Ах, Эда, Эда! Для чего
 Такое долгое мгновенье
 Во влажном пламени его
 Пила ты страшное забвенье?....

Како је самим собом владао!
 Са каквом спорошћу нежном,
 А међутим као тобоже скроман,
 Притиснути је умео
 Свој пољубац! Како је осећање
 У њене младе груди улио њим!
 И пољупцем таким
 Влада хладна уметност!
 Ах, Еда, Еда! Зашто си
 Тако дуг тренутак
 У влажном пламену његовом
 Испијала слатки заборав?...

„Елегију“ је увео Жуковски и у двадесетим годинама она је толико узела маха да је испунила читаву књижевност, све новине, часописе и алманахе, да је 1825 године изазвала овакву Пушкинову песму:

В лесах во мраке ночи праздной
 Весны певец разнообразный (тј. Жу-
 ковски)

Урчит и свищет, и гремит;
 Но безтолковая кукушка,
 Самолюбивая болтушка,
 Одно куку свое твердит,
 И эхо вслед за нею то же
 Накуковали нам тоску!
 Хоть убежать. Избавь нас, Боже,
 От элегических куку!

У шумама у ноћима доконим,
 Многогострани певач пролећа (тј.
 Жуковски)

Мумла, и звижди, и грми;
 Али глупава кукавица,
 Уображена брбљивица,
 Своје куку стално пева,
 Док ехо за њом исто тако
 Накукали су нам чамотињу!
 Просто да побегнеш. Избави нас,
 Боже,

Од тих элегичних куку!

Поводом тога Баратински је писао Пушкину: „Ала си удесио элегичаре у своме епиграму! Ту си и мене закачио, али заслужено: ја сам се пре тебе освестио — и у једној својој нештампаној песни кажем, да је то постало већ бљутаво —

Кукавно пренемагање песника нашега доба“.

На годину дана пре Пушкина Баратински је писао Богдановичу:

В печаль влюбились мы. Новейшие Залюбили смо се у тугу. Нови пе-
 поэты сници

Не улыбаются в творениях своих, Не осмежују се у делима својим,
 И на лице земли все как то не по них. И на лицу земље све им није по ђуди.
 Ну что же? Поклон, да вон! Увы Па шта? Збогом, даже! па Авај,
 не в этом деле: није у томе ствар:

Ни жить им, ни писать еще не на- Ни живети, ни писати њима се још
 доело, није досадило,

И правду без затей сказать тебе пора: И истину без увијања време је да
 Пристала к музам их немецких ти кажем:

Жуковский виноват: он первый Пала је на њихове музе немачких
 между нами муза туга.

Вошел в содружество с герман- Жуковски је крив: он је први међу
 скими певцами нама,

И стал передавать, забывши Божий Ступио у дружбу с немачким пе-
 страх, сницима

Жизнехуленья их в пленительных И почео да износи, заборављајући
 стихах. Божји страх.

Прости ему Господь! Ночто же? все
 Ударилсь потом в задумчивыя ^{мараки} ^{ним стиховим}
 У всех унынием оделося чело, ^{враки,} Опрости му Боже! — Али шта? сва ^{пискарала}
Душа унынула и сердце отцвело. Ударише после у замишлене лажн,
 Код свију суморност обави чело,
Душа уену а срце йрецвета.

Исте 1824 године В. К. Кихелбекер у своме чланку („О правцу наше поезије, нарочито лирске, за последњих десет година“), штампаном у „Мнемозину“, исмевао је елегију и слабост писаца према маглама. Из те „индивидуалне“ поезије Пушкин је тражио излаз, а истовремено са њим тражио га је и Баратински и други савремени песници. Пушкинова тежња ка једноставности није била само лично његова, — у истом предговору „Еди“ Баратински је писао: „..... писац може и да погрешн; али њему је изгледало да у поезији два супротна пута воде скоро истоме циљу: ствар врло необична а и савршено проста, која подједнако задивљује ум и забавља уобразиљу.“

Пушкин није био усамљен ни у својој тежњи ка руском фолклору, а руске бајке писали су и Жуковски и Јазиков и Јершов.... 1830 године Пушкин је дао изванредан образац сонета и елегичног дистиха, али много пре њега писао је у тим облицима барон Делвиг —

У нас его (сонета) еше не знали девы, Код нас њега (сонет) још девојке ^{нису знале}
 Как для него уж Дельвиг забывал А Дельвиг је због њега већ заборав- ^{љао}
 Гексаметра священные напевы. Хексаметра свете напеве.

И тако у свему — и историски спев, и историска драма, и историски роман били су у „духу времена“, а писци Пушкинове епохе култивисали су их на широко. Пушкинову прозу, његову „валтер-скотовску“ прозу његово доба није превазишло, али само његово обраћање ка „смиреној прози“, ка приповеткама Белкина и „Капетановој кћери“ диктовале су тенденције његовог времена. „У наше доба, писао је Пушкин, под речју роман подразумевамо историску епоху, развијену у измишљеном приповедању. Валтер Скот повукао је за собом читаву гомилу подражавалаца. Али колико су они сви далеко од шкотског чаробника!“„Утицај Валтера Скота осећа се у свим гранама њему савремене књижевности“.„Дама у име чије се води приповетка у Пушкиновом „Рослављево“ (који је потекао из Загоскиновог „Рославлева“, изазван њиме), говори следеће речи, које у великој мери објашњавају окретање Пушкина на прозу — његову тежњу да створи „метафизички језик“: „Ствар је у томе што би ми можда и желели да читамо на руском, али наша књижевност, изгледа, није старија од Ломоносова и веома је ограничена. Она нам, наравно, даје неколико одличних песника, али не може се од свих читалаца захтевати искључива жеља за стиховима. У прози ми имамо само Историју Карамзинову; прва два или три романа

појавила су се пре две три године; међутим, у Француској, Енглеској и Немачкој књиге све лепша од лепше сваког тренутка следују једна за другом... Вечите жалбе наших књижевника на запостављање руских књига, сличне су жалбама руских трговаца, који негодују што ми купујемо шешире код Сихлера, а не задовољавамо се производима костромских модискиња“ ...Дати у руке руским читаоцима руску књигу, која би далеко иза себе оставила „производе костромских модискиња“ — гомиле подражавалаца Валтера Скота, поиграти се својом снагом, а, можда, и превазићи самог „шкотског чаробника“ — такав је био задатак који је Пушкину поставила његова књижевна епоха, већ од средине 20-тих година.

*

Пушкин и његова улога у историји руске књижевности не могу се изучавати одвојено од његове епохе, већ у вези са њом и на њеној основи. Изучавање Пушкинове епохе показује да Пушкин није био њен стваралац (чак ниједне области — књижевне, којом се не ограничава појам Пушкинове епохе), већ један од њених учесника. Тим закључком ни у колико се не умањује значај и величина Пушкина — најбољег и најгенијалнијег претставника и израза свога доба, његовог најлепшег симбола. Историско изучавање Пушкина на основи његове епохе, објашњава ту највећу појаву руске културе и чини га више интимним, ближим, тиме што га ослобађа од оних наслага које су на њега нагомилале мумифицираних 100 година, које су протекле од дана његове смрти, остављајући неразјашњивим само једино — његов геније и његову богату личност, која се још јасније и оштрије издваја на позадини његове епохе.

Унив. проф. др. Иван Лапшин
(с рукописа превео др. Ал. Јелачић)

КОМИЧНО У ПУШКИНОВИМ ДЕЛИМА

І КОМИЧНО У ПУШКИНОВОМ ЖИВОТУ

§ 1. Пушкин, као и Кант, волео је у младости *смех* као физиолошку функцију корисну за здравље. Достојевски је запазио дубоку корелацију између карактера човека и његовог начина смејања. Зато би нас занимало да утврдимо какав је био *најобичнији* начин Пушкинов да се смеје? Разуме се, сваки човек може се смејати веома различито у различним животним ситуацијама: може бити смех весео, глуп, горак, пакостан, уздржљив, простосрдачан, злобан и т. д., али ипак код сваког човека има неки *главни* начин како се он смеје. У овом погледу веома је поучно упоредити Пушкина и Љермонтова. Разуме се да се Љермонтов могао смејати весело, доброћудно, заразно, на дечји начин, али такав начин смејања није био код њега карактеристичан, није код њега превлађивао. Напротив, *презрив осмех*, *једак*, *отрован потсмех*, *горак смех* били су му више својствени. *Демоничност* је била у његовој природи јаче изражена, мада је поред тога постојао „други Љермонтов“, аутор „Анђела“ и „Ја, Мајко Божја“ (познате две песме Љермонтовљеве са изразито платонском — прва — и хришћанско-верском, чак ортодоксном садржином — друга). Али је овај *други Љермонтов* био ипак споредан, у другом реду. Љермонтов је у седам година већ умео да „подвикне непослушном лакеју“. „С оholим изгледом, умео је да се *презриво осмехне* на ниско ласкање дебеле управитељице куће. У врту он је стално ломео жбуње и кидао најлепше цвеће, покривајући њиме стазе. Он је с правим задовољством газио муву и радовао се кад је погађао каменом и обарао јадну кокошку“. Касније он је на исти начин извргавао мукама срце Јушкове са *јетким осмехом* (види Шчооголева: „Књига о Љермонтову“).

Људи који су познавали Пушкина, једногласно сведоче да је његов смех био весео, гласан, звонак, дечји, детињаст, заразан, диван — он се смејао од свег срца, љуљао се, скоро цикао. „Колике сени устају у мени, пише грофица Блудова, и тискају се у мом сећању. Ево Пушкина с његовим веселим, гласним, детињским смехом, са сталном ватром блиставих духовитих речи и *доброћудних* досетака, а затим ево га рањена, убијена суровом лакомислености празних, тупих монденских

мудрица које нису разумеле ни нежности ни понос његове ватрене душе". (Руский Архив, 1889 г., стр. 82).

Манифестације хумора код Пушкина запажају се веома рано и у толиком изобиљу да би прича о њима могла саставити читаву књигу. Веома је занимљиво да је чак у исмевању Пушкин обично ценио не случајни лични моменат извргавања руглу или вређања некога, него духовитост и тачност његову по суштини ствари. Он је и туђу успелу духовитост или смешно опажање увек пратио са ускликом: „колико је то лепо“.

То нипошто не значи да Пушкин није био способан и за једак потсмех. „У његовом се разговору, пише В. Ертел, — јављала велика наклоност потсмеху, који је често постајао увредљив. Потсмех се огледао у свима цртама његовог лица, и ја мислим да је он био способан да се уздигне до оног ступња истинске песничке ироније која се уздиже изнад ограниченог живота смртних и којој смо се ми толико дивили код Шекспира“. (Цитат према *Вересајева*: „Пушкин в жизни“, пето изд. св. I стр. 78). Али и у јетком потсмеху Пушкиновом није било ничег што би личило на демонско, на Хајнеов паклено-грохотан смех, пун муке, мада је и Пушкин имао свога демона, и његов зао смех налази ретке али јаке изразе у његовом стварању, као што ћемо видети даље.

§ 2. Његова властита духовитост већ је код њега као детета изненађивала. Познати баснописац и министар правде Дмитријев једном је споменуо у присуству Пушкиновом да се у руском језику могу наћи чудновати изрази као на пример „московски енглески клуб“. Пушкин је, смејући се, приметио на то: „постоје још чудноватији изрази, на пример: „императорско човекољубиво друштво“. Седећи код знаменитог књижара Смирдина на једном свечаном ручку преко пута цензора Семјонова, до којег су седели с леве и десне стране познати по свом рђавом гласу књижевници Греч и Булгарин, Пушкин је дошауо Семјонову: „Ти, Семјонове, данас личиш на Христа на Голготи“.

У дневнику И. М. Сњегирјева (Русский Архив, 1903, III, стр. 182) налазимо ову белешку: У Петрограду у позоришту један сенатор, љубавник глумице Асјенкове, плескао јој је а она је рђаво глумила. Пушкин, који је до њега стајао, звиждао је. Сенатор га није познао па му добац: „Дериште једно, будало“. Пушкин одговори: „Погрешио си, старче. Да нисам дериште доказ је моја жена која ту седи у ложи, да нисам будала — ја сам Пушкин, а што те нисам ишамарао то је зато да не би Асјенкова мислила да јој плескам“.

Пушкин није марио цара Александра I. Једном у Царском Селу побегао је са ланца медвед. Пушкин је казао: „Један се само човек нашао.... али је и то медвед“. Духовитост и хумор никад нису напуштали Пушкина, чак и у најкритичније тренутке његова живота. Када је пошао са својим сведоком Данзасом на последњи двобој они су „срели успут у великим ка-

руцама грофа И. М. Борха са женом, рођеном Гаљском; опазивши их, Пушкин рече Данзасу: „Ево две узорне фамилије; и, приметивши да га Данзас не разуме, додаде: „Зар не знаш, жена живи са кочијашем, а муж са слугом“.

§ 3. Пушкин је волео да се нашали на рачун познаника и да их тиме доведе у комичну ситуацију. Године 1821, у Кишењеву, Пушкин је једном удесио код свог шефа Инзова следећу шалу или као што кажу Енглези practical joke: „Пушкин је научио папагаја, који је живео у кавезу на тераси, да виче неку молдавску псовку. На Ускрс, год. 1821 владика Димитрије Сулима био је у гостима код генерала; у сали је била спремљена трпеза; благословивши јело, владика је изашао на терасу, за њим су ишли Инзов и други гости. Пошто се науживао у лепом изгледу, владика се окренуо папагају и нешто му рече, нашта папагај опсује владика и закикоће. Када је Инзов испратио владика, рече Пушкину са обичним својим осмехом и тихим гласом: „Баш си враг. Владика се одмах досетио да је то твоја наука“.

Код једног од својих интимних пријатеља, П. В. Нашчкина, Пушкин је на имендан Петра и Павла легао грудима на прозорску даску и, окренувши главу десно одмах је запазио неког букача, и, окренувши се нама окупљеним око прозора, рече: „Том риђем сигурно је, данас имендан.“ Па довикне: Еј Петре! — Шта желите господине? — Сретан ти имендан! — Хвала, господине! — А Павле — у толикој гомили мора да има и неки Павле — отишао! — Куда? — У крчму. Али, молим те, господине, реци ми откуд ме знаш? — Па ја познајем и твоју старицу мајку! — Али зар? — А отац ти умро? (веома вероватно код таквог једног ђелавог). — Давно већ, нека му Бог да рајско насеље. — Хајде, браћо, да попијемо коју на спомен покојног родитеља! У том тренутку, улази у двориште човек с великом стаклетом вотке. Пушкин, опазивши га пре свију, довикне: „Павле, сретан ти имендан, али пожури само! — Павле нетремице гледа непознатог човека, који га је освојио по имену, а други, објашњавајући му, пију. Него риђи не оставља на миру разговорног господина. — Онда знаш и наше село?

— Како не бих! Зар оно није на реци (а које село није на реци?).

— Поред саме реке.

— А ваша кућа је ваљда последња?

— Трећа од краја. А чудан си ти, господине. Молим те, буди тако добар, објасни откуд ти знаш све о нама?

— То је веома просто, ја и ваш господин ловили смо патке, одједаред блато, киша, те ми у колибу код твоје старе.

— А, сад разумем!

— Него се твоја мати тужила на тебе: — Шаљеш мало новца!

— Грешан, сам грешан. Али све за ракију ето утрошим (Види Н. И. Куликов: „Пушкин и Нашчокин“ — Руска Старица, 1881, бр. 8, стр. 604—605).

У овом случају ми запажамо код Пушкина примену на околину т. зв. *уметничког експеримента*, методе коју често употребљавају уметници као што видимо код Хенрика Ибсена, руског приповедача Сергија Аксакова, знамените руске глумице Вере Комисаржевске, Леонарда Да-Винчи, великог руског сликара Иванова. Уметник намерно, али тајно, изазива у разговору с људима исказивање осећања која му дају згодан материјал за његово уметничко стварање“ (види *мој* чланак „О перевоплощаемости в художественном творчестве“, први чланак у књизи „Художественное творчество“, Петроград 1923).

§ 4. Код Пушкина наилазимо на неочекиване, оштре прелазе од веселости у тугу, од смеха у сузе, од тананог осећања хумора на живо осећање трагике човечјег живота. У овом погледу карактеристичан је онај усклик који се отео Пушкину кад му је Гогољ прочитао неколико поглавља „*Мртвих душа*“.

„Кад сам почео да читам Пушкину прва поглавља „*Мртвих душа*“ у оном облику у којем су била први пут написана, Пушкин, који се увек смејао приликом мога читања, — а он се увек радо смејао, постајао је све мрачнији и најзад је постао сасвим мрачан. Кад сам завршио читање, он је изговорио са страшном тугом: „Боже, како је тужна наша Русија!“. Мене је ово изненадило. Пушкин, који је тако лепо познавао Русију, није приметио да је све ово само карикатура и моја властита измишљотина (Гогољева „Изабрана места из преписке са пријатељима“, поглавље 18).

Треба само да се чудимо таквом једном суду од Гогоља, који је више но ико осећао дијалектичку везу између естетских категорија узвишеног и ниског, трагичног и комичног. Пушкин је баш умео да схвати другу страну која се крије иза смешних а понекад и чудовишних слика — онај елегички патос који је дао Гогољу право да назове Мртве душе *поемом*. Није то случајно да је и Балзак, стварајући „*Comédie humaine*“, и Гогољ, пишући „Мртве душе“, мислио о Дантеу. Пушкин захваљујући својој емоционалној покретности која је олакшавала брзе прелазе од комичног на трагично, добро је осетио кроз „видљив за свет смех“ баш оне „невидљиве сузе“ о којима је говорио сам Гогољ поводом свог стварања.

II ТЕХНИКА КОМИЧНОГ КОД ПУШКИНА

§ 5. Ми ћемо систематски прегледати различне облике комичног с којима се сусрећемо у Пушкиновим делима. Пре свега ћемо се задржати на *комичном у самом начину мишљења*.

Код нас изазива смех *ирационално* у мишљењу и речи, мада би за оног ко говори овде била само *contradictio apparens* а не *contradictio realis*, т. ј. привидна, а не *стварна* противречност. Ово се да запазити: 1) у оном случају када се *различно* третира као *идентично*. Ово ми запажамо у смешном разговору гробара Адријана („Укопник“) с обућаром Шулцем. На питање Адријана како му иде трговина Шулц одговара: „...не могу да се потужим. Мада — то се већ зна — моја роба није оно што је ваша — жив човек може да буде без ципеле, док *мртавац не може без мртвачког сандука*“. „Сушта истина, примети Адријан, али, ако жив човек нема пара да купи ципеле, нема друго — иде бос, док сиромаш мртавац и *дабе себи узима сандук*“. Када је млади Грињов дошао у Оренбург („Капетанова кћи“) он се јавио генералу — Немцу, школском другу његовог оца. Генерал чита писмо Грињова-оца у којем тај моли свога друга да буде строг према младићу. Ова старчева жеља исказана је руским изразом „држати (неког) у *јежевим рукавицама*“. Генерал се обраћа младом Грињову са питањем шта управо значи тај руски израз? „Ово значи, одговара Грињов, правећи се невешт, да поступате са мном пријатељски, без сувишне строгости, да дајете што више слободе, једном речју да ме држите у *јежевим рукавицама*“. „Хм, разумем... и да му не дајете сувише слободе — (чита даље генерал) — не, види се да су *јежеве рукавице* нешто друго...“ 2) други случај се састоји у томе да се *идентично* узима као *нешто различито*. На овом је основан комизам приповетке „Госпођица-сељанка“. У „Витезу-тврдици“ Јеврејин-лихвар предлаже Алберту да набави код неког познатог старца течност за успављивање, од које човек умире без болова пошто заспи. „Твој старчић тргује *отровом*“ — Да, и отровом“.

3) *Комична класификација*. Старчић у „Капетановој кћери“ дели тактику на три врсте: дефанзивну, офанзивну и ону основану на подмићивању (непреводљива игра речима, отприлике: одбранбена, нападна и потплатна).

4) Смешним примером за „*non sequitur*“ може да служи песма: „Глуви глувог звао на суд глувог судије, па глуви казао: „украо ми је краву!“ „Забога, одговорио му је глуви, ова пустара је била својина још мога покојног деде“. Судија одлучи: „Зашто се препирете ви, браћо? Ни један ни други није крив, већ је кривица до жене“. Супруга команданта тврђаве, сазнавши да су се Прохоров и Устиња потукли у купатилу због кофе вруће воде, каже мужу: „Види у чему је ствар, ко је крив, ко је у праву — Прохоров или Устиња, па казни обоје“ („Капетанова кћи“).

5) Одречни судови који *de facto* играју улогу потврђених. — Маша, јунакиња приповетке „Дубровски“, наређује своме брату, дечку Сашу, да стави неприметно у шупљину једног дрвета прстен за Дубровског. Овај прстен хоће да узме други

дечак који је послат од стране Дубровског. Између Саше и Мишке долази до туче, њих раздваја баштован и води обојицу Тројекурову, Сашином оцу. Отац затражи од сина да се изјасни о прстену у шупљини дрвета. Саша се збуни: „Па то је Марија Кириловна, онај прстен...“ Отац захтева и даље да се изјасни, прети батинама: „Богами, татице, ...Марија Кириловна није ми ништа наредила, татице“.

6) *Quaternio terminorum*. У почетку фрагмегната „Призори из витешког доба“ Фриц каже своме оцу: „Забога, татице, зашто се љутиш на мене, ја, чини ми се, ништа не радим (т. ј. ништа зло). Отац: „Ништа не радиш“. Па то и јесте зло што ништа не радиш, ленштино, само хлеб џабе једеш“.

Пушкин је предухитрио Толстоја у оштроумном карактерисању онога што је Толстој називао *женском логиком*. Сулуда и јогунаста старица („Дама пик“) пребацује Лизи што ова није стигла да се преобуче и она јој није зато дала ни тренутка времена; грди је зато што се преобукла и кад је сазнала да је време лепо, а она упркос истини тврди да је рђаво и дува ветар, одгађа шетњу и поново грди Лизу што се преобукла. Упоредо с приказивањем комичних страна старачког слабоумља, које почиње да се јавља код грофице, Пушкин мајсторски описује почетак лудила код Германа. У облику *idée fixe* која истискује све из његове свести, тако да промена претстава у његовом мишљењу изазива занимљиве и чудне асоцијације. Питају га, на пример, колико је сати, он одговара: „пет до седмице“.

Најзад, бркање *слика сна са реалношћу*. На таквој, збрци основан је висококомични свршетак приче „Укопник“.

§ 6 Сад ћемо прећи на комично у језику. Овамо спада, пре свега, све што чини говор мртвим, аутоматским. Такве су мртве речи којима често затрпава свој говор не само неписмени свет, него и образовани и интелигентни људи; то су речи налик на следеће: господине мој, мајке ми, драги мој, и т. сл. Један младић у усхићењу понавља сваких пет минута: „Quand j'étais à Florence“. О једноме другоме кажу: „сва његова памет потиче из „Liaisons Dangereuses.“ Даље, комичан ефекат ствара неписменост и рђав изговор странаца. 1) Извор смешног ефекта може да буде народна етимологија, када, на пример, реч *touchez* схвата се као „тушити“ (т. ј. гасити). „Пуркуа ву туше?“ — каже Антон Пафнутич лажном Французу Дубровском, који је угасио свећу. 2) Сиромаштво садржине и аутоматизам говора: јунак „Историје села Горјухина“ каже за своју дадиљу да су се „њени разговори сводили на 15 анегдота веома за мене занимљивих, али које су се *причале увек подједнако*, тако је она постала за мене нека врста друге најновије збирке образаца писама, у којој сам знао на којој ћу страни који ред да нађем“. 3) У „Капетановој кћери“ Пушкин даје врло занимљив због своје загонетне алегоричности узор

разбојничког језика; ево на који начин разговара газда крчме са сапутником Грињова, који је, као што се сазнаје доцније, био главом сам Пугачов: Газда: Одакле је Бог донео? — По башти сам летео, конопљу сам кључао, бацила баба грош, али није погодила. Како су наши? Газда: Тек су почели да звоне за повечерје, али падају не да, поп је у гостима а ђаволи су на гробљу, Пугачов: Ћути, чико, буде л' кише, биће и печурака, буде л' печурака, биће и корпе. А сада секиру иза леђа — шумар иде". Пушкин оставља проицљивости и оштрумљу читаоца да дешифрује овај разбојнички *арго*. Варлаамов говор („Борис Годунов") и говор луде Јевстигнејевне („Арапин Петра Великог") пун су шаливих *доскокица*. Виноградов у књизи „Пушкинов језик" показује како је Пушкин обогатио књижевни језик народним елементима — несумњиво да је ово послужило стварању многих комичних ефеката. Госпођица преобучена као сељанка („Госпођица као сељанка") *симулира* сељачки говор и понекад узима погрешан тон.

§ 7 Комично у *покрету*. Пушкин је мајстор да приказује *покрете*, уме да искористи њихову мимичност и у поезији и у карикатури, — као што је познато он је био изврстан цртач. Песма „Хусар" је савршена у смислу искоришћавања ефеката брзог кретања; овде је употребљен онај комични ефекат који Бергсон зове *лавином*: у пећ улећу прво вештица, па различне кухињске ствари, па мачак, и најзад сам хусар. Исти *кумулятивни* ефекат „лавине" смешних догађаја налазимо у „Капетановој кћери": „Палашки и Акулки мучно је што их је завео проклети Француз... Татица је одмах потражио ниткова Француза; јавили су да мусје даје час. Татица је ушао у собу, Бопре је спавао сном невиности. Татица је био ушао баш кад сам ја удешавао реп рту Добре Наде; татица ми извуче уши два три пута, пробуди Бопреа врло несмотрено. Бопре је хтео да се дигне, али није могао — он је био мртав пијан. Тата га је подигао за оковратник с кревета и истог дана отерао га."

Кант у „Критици способности суђења", расправљајући питање о условима максималног естетског ефекта приликом посматрања величанствених зграда, на пример пирамида, примећује да се такав ефекат добија када се пирамида налази ни сувише близу ни сувише далеко. Ако се налазимо близу пирамиде, ми не можемо да је обухватимо погледом као целину (апрехенсија), ако се пак налазимо сувише далеко, ми ћемо нејасно разликовати саставне делове и детаље пирамиде (компрехенсија). Постоји такво одређивање растојања на коме ми имамо могућност да спојимо заједно *максималну апрехенсију и максималну компрехенсију*. Исти принцип може да се примени и на схватање покрета. „Кинематографски" призори с мноштвом смешних детаља код Пушкина зато се тако живо импрегнирају у естетском схватању што Пушкин даје такву

количину облика који се ређају један за другим, која није сувише велика и зато може да буде лако схваћена у јединству апрехенсије, а у исто време је довољно велика и разнолика да њихова кумулација даде максимум компрехенсије и да се последњи комични ефекат добије с најмањом потрошњом снаге.

У последњим кинематографским сценама код Пушкина јавља се „*снага ума која распоређује делове према целини*“, која је, према Пушкину важан елемент у поступку уметничког стварања.

§ 8. *Комизам ситуација*. Он се да приметити код Пушкина у двоструком облику: а) *Комичност предмета* када цело дело у процесу развијања предмета води према завршетку у облику финалне комичне ситуације. Тако су компоновани „Гроф Нулин“, „Кућица у Коломни“, „Хусар“, „Госпођица као сељанка“ и „Укопник“. б) *Комизам делимичних ситуација*, на пример у „Борису Годунову“ — сцена у крчми, у „Капетановој кћери“ — сцена са учитељем Французом и друге, сцена Лепорелова са статуом у „Каменом госту“, сцена свата са девојкама у „Вили“. У основу комичног ефекта Пушкин често меће споменуто горе погрешно идентификовање различитог или пак погрешно разликовање идентичног: Варлаам се идентификује са Гришом, официр са Мавром, кума са вештицом, напротив, госпођица се разликује од сељанке. Сличним методама Пушкин се често служи не само у комичном циљу. Тако, на пример, Дон-Жуан се јавља Дони-Ани под именом Дијего, Гришка у облику Самозванца.

Може се поставити питање: зашто се код Пушкина у конструисању ситуације примећује наклоност према таквом раздвајању? Мислим да у овом случају има доминирајући значај не отивање за захвалне спољашње ефекте, за оним што су стари називали у трагедији откриће, а које изазива у драми „ужас и сажалење, а у комедији пак — смех, већ и полиперсонализам духовне природе Пушкина; то је, с једне стране, његова наклоност и генијална способност уобличавања у различите личности, да буде одјек различитих духовних индивидуалности, што се као што ћемо још видети, живо показује у његовој наклоности према свакојаким *пародијама* и књижевним мистификацијама; с друге пак стране — а баш то треба имати на уму у овом случају — то је његова наклоност да открива у *истој личности двојника*, који је често уз то обдарен *супротним осећањем*. Госпођица мора да се понаша друкчије него ли сељанка, да је не би познали, она мора да се претвара да је неписмена, да је помало глупа и т. д. Тако и Самозванца у сцени са Марином и у сцени са скитницама Варлаамом и Мисаилом показује пред нама дубоко различите, шта више, чак и супротне духовне црте.

С друге стране констатована погрешна идентификација разних лица као и погрешно разликовање истоветног лица у облику двеју личности, као извор комичних ситуација има иза себе *традицију*, стару, као и сама књижевност... Већ је било ре-

чено, на пример, да је главни моменат сцене у крчми — читање ознака Гришке Отрепјева — инспирисан сличном сценом у „Свраци крадљивици“ од Росинија, коју је Пушкин чуо у 1822 г. (в. о томе моју „Пушкинову естетику“). Исто тако увлачење у кућу официра и његово приближавање Параши потсећа на увлачење у харем Бајроновог Дон-Жуана у облику „Заробљенице“. Штерн у књизи „Пушкин и романтизам“ тврди да има аналогije у ситуацијама „Каменог госта“ и „Укопника“. Дон-Жуан зове Командора да се јави Дони-Ани, и Командор се заиста појављује. Адријан зове покојнике у своју кућу — и они се појављују. Али, по себи се разуме да је могућа сличност — до које и долази врло често и тамо где се не примећује никакав утицај. Тако, на пример, код Пушкина има епизодична појава гувернера из Женева (Женевљанина), кога сам — каже јунак приче — ја убедио да је „Ана Петровна у њега заљубљена. Требало је видети безазлен израз његовог лица са неком дозом малициозне кокетности, када је Ана Петровна за ручком бацала на њега поглед са стране и говорила: ала је ово ждероља!“ Ова сцена нехотице потсећа на ону ситуацију када се Малволио у Шекспировој „Дванаестој ноћи“ понаша у грофичином присуству тако да гледаоци примећују код њега аналогичну игру осећања на глумом и задовољном лицу, и он се извргава руглу.

Код Пушкина се запажа комизам ситуације још у песми (1827) у којој се ређају комични облици и слике; ове слике састављају низ сећања која су тобоже изазвана *лобањом*. Лобања је полазна тачка и завршна у ланцу асоцијација. На ову песму је утицала позната сцена са лобањом гробара Јорика у Шекспировом „Хамлету“.

Лобања изазива код Пушкина лик барона Делвига, тобоже чукун-деде Пушкиновог пријатеља, песника Делвига. После кратке и живе карактеристике (кроз ову кост није продирао животворни Аполонов зрак) баронов лик уступа место лику његовог потомка - песника (главе крунисане миртом, у наочарима, са златном лиром). Онда долази историја баронових земних остатака сахрањених у Риги у породичној гробници: „Барон у тужној гробници био је у осталом задовољан својом судбином, пасторовим надгробним ласкањем, грбом феудалне гробнице и рђавим епитафом. Али у наше немирно доба покојници не знају мира“. У Ригу је допутовао један студент: „са превијеном лулом у зубима, у плашту, са батином и са брковима“ — допутовао је да студира анатомију. Њему је био потребан костур. Пошто је подмитио црквеног чувара, он га је наговорио да украде кости из породичне гробнице и када му је чувар испунио жељу, студент је сабрао костур од баронових костију... То се сазнало, чувара су најурили, док је студент морао да бежи из Риге, а пошто није имао могућности да понесе костур са собом, он га је поделио на делове и поклатио својим пријатељима. Међу њима нашао се Пушкинов пријатељ В., коме је пала у део лобања — у овој ло-

бањи он је чувао дуван. Пушкин поклања лобању Делвику: „Прими ову лобању, Делвиг: она теби припада по праву! Уоквири је, бароне, у пристojни оквир. Плод гроба претвори у чашу за весеље, освештај је пенушавим вином, па пиј уз рибуљу чорбу и кашу“.

Песма се завршава примедбом о лобањи: „за мудраца, као саговорница, она вреди колико и жива глава“. Лобања је постављена у овој песми у центар аперцепирујуће песникове масе, као и „Цвет“ и „Мастиница“ у одговарајућим песмама.

§ 9. *Комични карактери*. Са увек лаконским описивањем спољашности својих јунака, Пушкин остаје у овом погледу веран самом себи и када ствара комичне карактере. Обично он у таквом описивању уочава карактеристичну доминанту, оно што има карактеристичног баш ова личност. У овом погледу он је у своме лаконизму права супротност многоречивости Балзак, који посвећује описивању спољашности рођака Понса 210 реди. „Калфа је стојао с рукама иза леђа и са ногом истуреном напред“. „Човек у капи раширио је ноге као слово х, и подбочен као слово ф стоји пред сељаком“. „Кад ја улазим у грофичин салон, видим ове непокретне мумије, које ме потсећају на мисирска гробља.“ Исто тако: „Као египатски богови даме се зноје и ћуте“. Варламова спољашност: „Он је средњег раста, ћелав, брада седа, трбух дебео“. Ево карактеристике куварице коју је довела Параша: „За њом је плашљиво ишла, обучена у кратку сукњицу висока, лепушкаста девојка, и пошто се ниско поклонила, шћућурила се у углу играјући се кецељом.“

Код Пушкина има читаву серију комичних фигура, страних васпитача и васпитачица као што су већ споменуте Абе, Трико, Бодре, па стара Енглескиња мис Џексон, која је излазила на сусрет гостима „напудерисана, сва затегнута, оборених очију, и правећи мали реверанс“. У уметничкој галерији слугу у руској књижевности (Јевсејич код Сергија Аксакова, Петрушка код Гогоља, Смердјаков код Достојевског, Захар код Гончарова) лик Савелича у „Капетановој кћери“ ванредно је занимљив по томе што уз комичне црте има и високи хероизам, спремност да себе жртвује само да се „дете“ (Грињов) спасе. Сцена смртне казне, иначе пуна трагике, садржи у себи и комични елемент када Савелич спасава живот Грињову својом интервенцијом: када је Пугачов испружио руку, коју је требало да пољуби помиловани Грињов, Савелич каже свом васпитанику: „Немој да се снебиваш, шта те кошта, пљуни и пољуби злик... (их!) пољуби му руку“. Ове речи потсећају на то како Алберт апострофира Јевреје у „Витезу тврдици“: „Проклети Чивутине, поштовани Соломоне“.

Комичне фигуре војника код Пушкина приказане су веома живахно: Димитрије Ларин — „Господњи раб и бригадир“, као што пише на његовом надгробном споменику, и стари ђенерал Немац у „Капетановој кћери“, хусар, и многи други. Код Пу-

шкина налазимо још мноштво сасвим епизодичних фигура, које су обележене узгред неком карактеристичном цртицом (то се нарочито односи на спев „Оњегин“).

Али нарочиту пажњу заслужују детаљно разрађени карактери Варлаама, млинара, Пугачева, Лепорела. Пушкин је велики мајстор да запази у људском карактеру многострукост, сложеност, способност да се комбинују у истој личности својства на први поглед потпуно супротна — „супротна осећања (*противочувствие*)“. Ова нарочита проицљивост Пушкинова, која му даје могућност да слика карактере попут Шекспира, са „безбрижношћу живота“, давала му је могућност да ствара и дубоко трагичне и високо комичне ефекте. Тако да се трагично и комично комбинује не само у једном те истом делу, него у једној те истој личности. Ово се нарочито види у обради типова млинара и Пугачева.

Млинар у „Вили“ (Русалка) с једне стране је отац који воли толико своју ћерку да га је њена пропаст довела до лудила. С друге стране, он је грамзив за новац и у моменту приближавања његове кћери и кнеза он је несумњив сводник, иако зна да се кнез неће никад оженити с обичном сељанком. Он препоручује ћерци да ипак говори о свадби и да чува своју „девојачку част, неоцењиво благо“. Он укорева ћерку што је спремна да „забадава изврши све прохтеве свога драгана“.

Комизам овог монолога не може да послужи као образац хумора, него више једне језиве гротеске. Фигура Пугачева час је пуна хумора, а час добија изразит, гротескни карактер. „Император Сверуски Петар III“ упућује на измирење два своја најважнија доглавника, Бјелобородова (каплара дезертера) и Хлопушу (одбеглог робијаша с искиданим ноздрвама), који се свађују међу собом. „Император“ говори у овом стилу: „господо ђенерали, доста сте се свађали! Није никаква несрећа ако би и сви оренбуршки пси трзали ногама на једним истим вешалима; зло је ако се наши керови међу собом изуједају“. У Пушкиновом Пугачеву се на најчудноватији начин, али у исто време потпуно природно, комбинују црте највеће суровости и кривоклетства с појавама лукаве доброћудности, осећањем правде и људске захвалности. Комично и страшно овде су испреплетани с највећом вероватноћом.

Комична фигура калуђера Варлаама ванредно је рељефна. То је човек изгубљен — частан монах који скупља „милостињу хришћанску за манастир,“ стварно он је обична протува и страшна пијаница; он и његов друг Мисаило, чим су напустили манастир, ни о чему више и не мисле. Ову комичну противречност између идеалне мисије и реалног разврата донекле осећа и сам Варлаам као неку чудовишну „супротност осећања“. Ево зашто, као што духовито примећује Шаљалин,²⁾

1) Шаљалин: Мисли и души, 1932, стр. 15—17.

Варлааму, човеку који је себе изгубио, толико тешко дође примедба Григорјева — „Пиј, али у себи мисли, оче Варлааме“, на што Варлаам са пијаним чуђењем узвикује „А шта ја треба у себи да мислим?“

Стварајући лик Лепорела, Пушкин је имао пред собом реминисценције веома дуге књижевне традиције од Тирса Де Молина и Молијера, па до опата Да-Понте, аутора либрета Мопартовог Дон Жуана. Код Да Понте Лепорело показује према свом господару оданост, али га у исти мах мрзи. Овај мотив Пушкин обрађује поново, али у толико савршеном уметничком облику (прва слика) да Лепорелов лик добије сасвим нову и савршену форму. У разговору с калуђером Лепорело говори о Дон Жуану и искоришћује случај да од свег срца изгрди господина и то баш у његовом присуству. Калуђер каже за Дон Жуана: „Њега овде нема, он је далеко у изгнанству“. На што Лепорело примећује:

„И хвала Богу. Што даље тим боље. Све би те развратнике требало у један цак па у воду“.

Дон Жуан се љути и, изгубивши прави тон, подвикнује: „Шта, шта ти лупаш“, а Лепорело узвраћа тихо: „Ћутите! Ја то намерно“.

Пушкин је био велики мајстор *фантастичне гротеске* („Дављеник“, мртваци у „Укопнику“) Он је умео да постиже комичну али у исти мах језиву и психолошки истиниту импресију коју изазива фантастика великог мајстора на пољу уметности и тиме се разликује од самовоље и неуверљиве и извештачене фантастике оних песника који у њој дају маха самовољи своје хаотичне али и сасвим слабе маште. Пушкин и у фантастичне ликове уме да унесе такве црте правог уметничког реализма да гротеска чини заиста уметнички утисак (примери: „Дављеник“, или вештица Наина из „Руслана и Лјудмиле“, која се под старе дане заљубила у Фина.).

Ми ћемо даље запазити да код Пушкина фантастична гротеска понекад добије *демонске облике*.

§ 10. *Наивност и хумор*. Пушкин је и у зреле године сачувао способност да се „*детински игра с дететом*“ пише кнез Павле Вјаземски. „Мама ми је забрањивала чак да додирнем карте, плашећи се да се касније не развије у мени наследна страст коцкара. Пушкин ме је, за време моје болести, научио једној децјој карташкој игри, употребивши за ову сврху посетнице које су се слале 1827 године. (Вјаземском је било онда седам година). Кечеви, краљеви, даме и пубови били су одређени од стране Пушкина, али значај осталих карата није био одређен и ова неодређеност је и била главни елеменат весеља. Избијале су препирке чија карта туче другу. Моји напори да докажем јачину карата затечених у мојим рукама веселили су Пушкина као дете.

Црта *детинског* у веселости давала је Пушкину могућност да се сасвим искрено одушевљава децјом наивном фантастиком

и дечјим непосредним хумором у уметности. Кант примећује у „Критици способности расуђивања“ да наивност код песника прелази обично у манирисање, али права наивност у уметности јесте редак и велик дар.

У пет генијалних бајки Пушкинових чиста народна фантастика испреплетана је вешто с прекрасним варијацима хумора: — сцена с комарцем у „Цару Салтану“, свршетак бајке о „Златној рибици“, „Златном петлићу“, и „Попу Остолопу“. Талентован либретиста опера Римског Корсакова, В. И. Бјелски, у заједници са музичким генијем Римског, успео је да претвори две Пушкинове бајке у заиста чаробне сценске претставе. Либретиста је успео да погоди и да развије у духу Пушкинове народне поезије све оно што је у предметима Пушкиновим било сакривено. Али о огромном светском успеху ових веселих бајки — опера, разуме се да је, поред заслуга композитора и либретисте, играо велику улогу и Пушкинов геније. Околност да се ове бајке могле без икаквог насиља над предметом претворити у пуне живота музичке народне комедије, доказује колико је у њима било унутрашње покретне снаге, и како су оне у исти мах заокружене. Сам Пушкин поводом тужбе кнеза Одојевског како је тешко измишљати фантастичне бајке, приметио је: „А зашто их пише? Фантастичне бајке тек онда су лепе кад се пишу без муке“¹⁾.

§ 11. *Три теорије комичног.* Кант је тврдио да се тајна комичног састоји у *афективном потресу* који ми осећамо када се одједаред некакво *напрегнуто очекивање* нечег важног изврше у некакву ситуацију. Код Пушкина можемо наћи примере баш таквих комичних ефеката. На пример:

„На критичаре ја јурим као стародревни јунак, а кад дођем... шта ћу, ја ћу се поклонити и позвати их на ручак“. Ево и другог примера који може да илуструје комични ефекат основан на принципу „тресла се гора, родио се миш.“ Млади аутор „Историје села Горјухина“ прича о себи. Обузет књижевном манијом он је почео да пише неки спев, затим трагедију „Рјурик“. Трагедија му није пошла за руком. „Ја сам покушао да је претворим у баладу. Али некако ни балада није ми испадала најбоље. Најзад, надахнуће ме је озарило. Ја сам почео и успешно завршио *напис* за слику *Рјурикову*.“

Шопенхауер је у комичном нарочито наглашавао *интелектуални моменат*: сваки комични ефекат може да буде изражен у облику *силогизма* у којем је извршен појам употребљен у главној премиси у једном смислу, а споредној премиси исти појам добија сасвим неприметно други значај и одавде неочекивано произлази велика глупост која изазива смех. Овај облик *комизма*, као што смо видели, *нарочито се често јавља код Пушкина*.

Бергсон наглашава *волунтаристичку* теорију комичног. Све што одузима човеку слободну вољу, све што га приближује

1) Вересаев, Пушкин в жизни. 5-то изд. 1933, део II стр. 101.

машини, аутомату, мртвило, рутина у говору, рутина у гестовима, рутина душевног расположења, све што га чини робом навика, све то може да да материјал за комичне ефекте. Такве ефекте можемо наћи код Пушкина у великом броју. Леп пример је метаморфоза сентименталне у младости Ларине (матере Татјанине) у прозаичну и ограничену домаћицу.

У Грофу Нулину појављују се комбинације свих оних комичних елемената о којима су говорили и Кант, и Шопенхауер, и Бергсон: шамар који даје Тарквинију Лукреција, а који неочекивано завршава патетичну сцену и љубавне изјаве, глупи муж с којим неприметно и веома уметно поступа као са лутком, варајући га, његова супруга — јунакиња пева, и најзад вапијућа противречност између смеха упућеног у тајне младе спахинице и њеног суседа спахије Лидина и завршне високоморалне сентенције пева.

III. Епиграм, сатира, пародија

§ 12. Епиграм у старинском смислу ове речи није био ништа друго него кратка песма (на пример, од свега два стиха) али није морао садржавати у себи ни хумор ни потсмех. Он је добио свој сатирични карактер у француској књижевности 18 века. У епиграму, као и у сатири, лични обрачуни песников с извесном личношћу као таквом претставља елеменат ванестетски; естетски значајно и непролазно је у добром епиграму или сатири само оно што је уперено против типичних или типично-индивидуалних црта, уколико се у њима огледа оно што претставља општи интерес са књижевног гледишта. Ово треба имати на уму и приликом проучавања епиграма и сатиричних песама Пушкинових: њега, на пример, љути код Булгарина његов подлачки карактер, његова неспособност као књижевног радника и ништавност као јавног радника, али сам факт да постоји нека ништавна личност с уметничког гледишта неинтересантна је.

На личну увреду Пушкин би одговорио позивом на двобој, а не епиграмом. Зато када Пушкин пише „Где не стиже мач закона, тамо стиже бич сатире“, када он каже да сматра освету као једну од првих хришћанских врлина, он говори о освети чисто књижевној, а не о личном обрачунавању (Види у Оњегину гл. IV, строфу 287, и песму „Вјаземском, 25 маја 1825“).

Пушкин говори о блаженству оног ко, узвишен над партијском књижевном борбом, може да исмева све завађене странке због њихове једностраности. Али Пушкин је био свестан тога да књижевни потсмех није лична грдња, него, напротив, као што би се то данас казало, *сублимирање злобе* и њено претварање у књижевно негодовање.

У епиграмима Пушкиновим баш ово је сачувало уметничку вредност, у чему се не огледају прелазна и моментана лична осећања.... У „Скупу инсеката“ (сатирична песма Пушкинова) уочена је *доминанта* у карактеру сваког лица.

§ 13. Реч *сатира* кад се узме у најширем смислу те речи, јесте књижевно дело које у себи садржи елеменат негодовања и изобличавања. Код Пушкина у многим делима наилазимо на *сатирични елеменат*, а сатира у правом смислу речи код њега нема много. Видети у „Евгенију Оњегину“ сатиру било би погрешно. У „Оњегину“ нема оног што Пушкин зове *сатиричком палицом*. У писму Бестужеву он пише: „Ти говориш о сатири Енглеза и упоређујеш је с мојом и тражиш од мене исту такву. Не, душо моја, ти захтеваш од мене и сувише много. Где је код мене сатира? Ње нема никако у „Евгенију Оњегину“. Код мене би задрхтале улице, кад бих се латио сатире“.

Пушкин се одликовао највише хумором, али и у правој сатири он је показивао понекад велику снагу.

Најзад, поред сатира и епиграма (епиграма има код Пушкина преко педесет) Пушкин има још и песме епиграматичког и сатиричног духа.

§ 14. Овамо спадају и пародије, чији је задатак у томе да сузбијају утицаје наших писаца и наших књижевних критичара. У „Дами Пик“ Пушкин с великом елеганцијом пародира проповед коју је држао свештеник приликом опела грофице: „Знаменити проповедник одржао је надгробни говор. Једноставним и дирљивим речима он је описао *мирну смрт праведне жене*, чији је дуги живот био нечујна и дирљива припрема за њен хришћански свршетак“. „Анђео смрти, рекао је беседник, нашао је у бдењу пуну благих помисли и очекивања поноћног жениха“.

Једна од најзначајнијих Пушкинових пародија је „Хроника села Горјухина“. У њој Пушкин на шаловит начин исмева глупост, педантизам и високопарност историских приповедача, док сатирични елеменат пун опажања живота и обичаја те средине чини у исти мах ту пародију донекле претходником Њекарасовљевог спева „Ко у Русији лепо живи“.

Приказујући изворе који су послужили као грађа аутору „Хронике“ (он приповеда), он наводи народна предања, даје географски опис околине Горјухина и између осталог говори о непроходној баруштини, где успева само барска јагода, где одјекује монотono жабење кретање и за коју празноверна традиција каже да је место становања неког злого духа. „Ова баруштина зове се *Бесовска* (Баволска). Причају да је нека луда пастирка чувала чопор свиња близу овог усамљеног места. Она је затруднела и никако није могла да објасни на задовољавајући начин овај случај. Народни глас оптужио је барског духа, али ова гатка није достојна пажње историчара и после Нибура било би неопростиво веровати у то“. „Горјухински језик је једна грана словенског језика, али се исто тако разликује од њега као и руски“. „Одело Горјухинаца састоји се од кошуље која се облачи поврх гаћа, што је знак њиховог словенског порекла.“ „Између писмених Горјухинаца историчар спомиње кмета Терентија, који је живео око године 1757. „Овај необични човек који је умео да

пише не само десном, већ и левом руком, постао је славан у крају тиме што је састављао свакојака писма, молбе, *приватне пасоше* и т. д. Пошто је довољно настрадао због своје вештине, услужности и учешћа у различитим важним догађајима, он је умро у дубокој старости кад се навикавао да пише десном стопалом (ногом), јер је рукопис његових обеју рука био већ и сувише познат...“ Село Горјухино које је било некад богато, упропашћују мало по мало спахије — његови поседници. У трагичној форми описује се разоравање села за време једног од тих поседника и његова потпуна пропаст. Почео је да управља селом послати од стране спахије „прикашчик“, за кога је постојала ова аксиома: „У колико је сељак богатији, у толико је размаженији, у колико је сиромашнији, у толико је мирнији. „Историја села Горјухина“ је горка сатира против крепосног права.

§ 15. *Фиктивно ауторство*. Пушкин је волео да сакрије своје ауторство, да употреби мистификацију, кад свога „Витеза тврдицу“ приписује непостојећем Енглезу Ченстону, или кад приповеда не у своје име, него у име Бјелкина или Грињова; у овом случају се цело причање прелама кроз свест фиктивног приповедача. Ово маскирање је праћено неким комичним детаљима. У овом случају Пушкинов књижевни поступак потсећа на Гогоља.

Пушкин — Бјелкин

Бјелкинове приче (1831 г.)

„Сем прича, које сте извели споменути у Вашем писму, Иван Петрович (Бјелкин) оставио је много рукописа, који се једним делом налазе код мене, а једним делом искористени су од стране његове домаћице за различите домаће сврхе. Тако су прошле зиме сви прозори на крилу од куће били залепљени првим делом романа који он није довршио.“

Гогољ — Руди Пањк

„Вечери на мајуру код Дикање

„Моја стара, са којом ја живим већ око тридесет година, није цисмена, пећу да лажем. Једном приметим да она нече пиршке на некаквој хартији. А пиршке, драги читаоче, она необично лепо меси. Боље пиршке не можете нигде да једете. Погледах једном на подлогу за пиршке — кад — писано поглавље, као да сам предосећао. Долазим до столица — од свеске није ни пола остало.“

IV. *Комично код Пушкина у светлости његових општих погледа на свет.*

§ 16. *Смех који измирује и смех који изобличава*. Скоро код сваког песника могу да се пронађу у његовом стварању појаве доброћудног и веселог смеха а и појаве тужног хумора, и најзад злог сарказма; али без сумње код песника који нагињу према метафизичком оптимизму, преовлађиваће хумор, док ће код песника склоних метафизичком песимизму напротив надвладати зао сарказам баш због *песимизма негодовања* (Ent-rüstungs-Pessimismus), који може да узме *космички* облик. Метафизички оптимиста *прима овај свет*, он је спреман да се измири са свеопштим злом, са патњама човечанства, са животном сваки-

дашњицом, све мрачне стране живота он осветљава благом светлошћу *свепраштајућег* хумора. Такав је хумор Дикенса, Додеа, Гончарова, Островског. Напротив, љути сарказам метафизичког песимисте може да се прошита на целу васиону. Један писац XVIII века каже да људски свет личи и на клопку, и на затвор, и на лудницу, и на пијану. Али то није све, метафизички песимизам узима често *демонски* облик. Песник с таквим схватањем света радо верује да у свету зло побеђује добро, да ђаво побеђује Бога, шта више, да сам Бог заслужује да буде исмејан. Такав метафизички песимизам налазимо код Љермонтова у његовом демону, у његовом саркастичном апострофирању Бога: „удеси само тако да ти не бих отсада још дуго време морао да захваљујем“, такав је и Бајрон с његовим Кајином, који храбро оптужује због неправичности самог Бога; такав је и Хајне с његовим „пакленим смехом пуним патње“, Волтер с његовим „Кандидом“ са исмевањем Библије.

Најзад, има песника које је немогуће сврстати ни у једну, ни у другу групу. Ако се узме њихов однос према смислу и вредности живота, — они су *мелиористи* — они примају овај свет, они верују у прогрес човечанства, у победу добра над злом, али у исти мах они *оштро осећају огромност Светског зла*, тешкоћу борбе с њим и у тешким тренуцима живота они су понекад спремни да посумњају у силу добра које све обухвата; они су спремни, ако не да признаду коначну победу злога принципа, а оно бар су склони да горко исмеју несавршенство земаљског живота. Ја сам већ писао у своме делу „Пушкинова естетика“ да је Пушкин према својој природи — мелиориста. То је „сунчани“ песник, пун животне радости, његов је холерички темпераменат обојен светлим бојама, али у исти мах он има способност да необично брзо прелази од светлих расположења ка најмрачнијим. *Психолошки*, он је већином оптимиста, али понекад такође и дубоки песимиста. „Живот — узалудни дар“, „Три извора“ необично снажно изражавају гледиште метафизичког песимизма, т. ј. негативно оцењивање објективне вредности света. У пуној сагласности с таквом подударношћу супротних стања свести Пушкин се најчешће показује као *генијални хумориста*, који благосиља свет, али и *демонска*, мрачна манифестација „духа негације, духа сумње“ долази код њега — истина доста ретко — до израза и то у облику ироније и сарказма космичког размера.

§ 17. *Зао смех Пушкинових хероја*. Смех није нужно везан за комично. Има благог смеха који није ништа друго до израз радосног и веселог душевног расположења. Исто тако има злог смеха који није никако везан за осећање комичног. Зао смех није био лична особина самог Пушкина у његовом животу, у самој суштини његове природе лежала је *добра воља*, али он, као уметник, био је способан, кад се уметнички уобличавао у зле јунаке, и за пакосну иронију, и за убилачко

ругање и за језиву гротеску. У наведеним примерима злог смеха Пушкинових јунака постоји несумњиво осећање комизма са *гледисти* лица која се смеје, али ми не можемо да делимо ово осећање у оним случајевима када оно вређа границе комичног, границе које примамо са естетског гледишта, на пример, када нечовечност, глупост оних који се смеју и цинизам и грубост ругања претварају у нашим очима дати приказ ругања у *трагични*. Тако, на пример, сцена ругања над Исусом (Јеванђеље по Матеју, гл. 27, стр. 28—30), била је космички приказ за оне који су Њега исмејавали и вређали док је ми схватамо само као дубоко трагичну, а смех подивљале гомиле као крајње одвратан. У наведеним примерима има свуда несумњивих елемената ироније, ругања, сарказма или језиве гротеске. У каквој мери можемо да субјективно примамо ове елементе комизма, као обрасце *естетски комичног*, то је већ друго питање; мислим да у већини случајева не можемо да примимо, — али они заузимају извесно место у сфери Пушкиновог комичног стварања и не могу да се прећуте.

Код Пушкина има читав низ типова који се смеју пакосно-победничким смехом, смеше се са пуно отрова, смеју се цинички, богохулнички, дрско или хвале светско зло. Сетимо се како се смеју Алеко, Силвио, стара грофица („Дама Пик“), Дон-Жуан, Салјери, Валсингам. У „Циганима“ (1824) Алеко је спреман да погуби чак и успаваног непријатеља са *свирепим осмехом*.

„У Силвиовој спољашности било је нечега *ђаволског*. Мрачно бледило, севајуће очи, густ дим који је излазио из уста, давали су му облик правог ђавола“. Кад је гроф пуцао на Силвиу и није га погодио, него је пробушио слику, у собу је утрчала уплашена грофова жена. Гроф је покушао да је умири, рекавши да је то шаљива игра у двобој. Грофица се окренула према страшном Силвиу: Је ли истина да се ви обојица шалите?“ — „Он се увек шали, грофице, једном у шали он ме је ошамарио, у шали је пробушио метком овај качкет, у шали није ме погодио. А сада и мени се шали“. Рекавши то, он је почео да нишани на грофа, али грофица му је пала пред ноге, те је Силвио, понизивши грофа, отишао, прекинувши двобој и погодивши слику метком у метак. — Када је мрачни Герман с Наполеоновим профилем и Мефистофелевом душом, са јаком, страсном и ватреном маштом а у исти мах рачуница, умерен и радан, пошто је убио грофицу, био је присутан њеном опелу, пошто се до земље поклонио, попео се на узвишење где се налазио катафалк и нагао се, онда „у овом тренутку њему се учинило да га је мртва подругљиво *погледала, жмиркајући једним оком*“.

Док Моцарт „части“ Салјерија бедном музичком пародијом на „Фигарову женидбу“ — свирком слепог просјака и доброћудно се смеје над карикатурном интерпретацијом своје божанствене мелодије, Салјери, спремајући се да отрује Моцарта, каже: „Као неки херувим он нам је донео неколико рајских

песама да би изазвао у нама, чедима прашине, бескрилну жељу, и онда да одлети“.

И додаје са циничним осмехом:

„Лети одавде, и што брже, то боље“.

У „Сцени из Фауста“ сви разговори Мефистофела прожети су циничким сарказмом и под њиховим утицајем Фауст се прожима духом рушења свега*).

Дон Жуан, добивши од Доне-Ане позив на састанак, руга се над кипом командора и зове га да дође Дони-Ани и да стражари на вратима.**)

У природи Пушкиновој била је висока душевна хармонија која се огледала у његовом уметничком стварању, у високом уму, племенитости карактера, способности за жртву, верности у пријатељству, дубини понеких срдачних веза, али у исти мах у њој је врио хаос страсти, који се није могао увек смирити под притиском воље. Овај духовни хаос нашао је себи израза у ликовима Германа („Дама пик“) са његовом страшћу ка коцки, Дон-Жуана са његовом богохулном дрскошћу, Валсингама са његовим пркосом смрти...

§ 18. *Језива гротеска код Пушкина.* Да ли је дух човеков смртан или бесмртан? Овај метафизички проблем интересовао је Пушкина целог живота. Он није спадао у оне уметничке-мислиоце за које је, као што је то случај код Достојевског, живот губио сваки морални смисао ако нема личне бесмртности; али није делио ни мишљење оних који, као филозоф А. А. Шпир, држе да сама жеља за личном бесмртношћу има егоистичну подлогу. У зрелим годинама Пушкин је гледао скептички на личну бесмртност и покушавао је да се измири са смрћу драгих му лица тиме што ће доћи ново поколење. 22 јула 1831 год.

*) Види чланак проф. С. В. Завадског о Пушкину: Зодчие русской культуры. Занимљиво је да је Пушкин у оном комаду у који је требао да уђе фрагменат Призора из витешких времена хтео да *суйротстави овом Фаусту рушиоцу Фауста ствараоца* и добротова човечанства. Комад је требао да се заврши победом разума и добра над средњовековним мракотом — победом проналазача барута, Шварца, над непријатељима духовне слободе и победом Фауста над незнањем: Он је требао да долети на реку Јавола и донесе са собом *imprimerie une autre artillerie*, као што се каже у Пушкиновом француском програму.

**) Према речима Вулфа Пушкин се понекад у опхођењу са женама служио у разговорима методом Мефистофела. Његов Дон-Жуан не само да се служи овим методом — жртва његова не узнемиравља његову савест, и он, потукивши мало над се сетио Инесе, коју је убио љубоморни муж, одмах прелази на весело расположење и потпуно одобрава циничну напомену Лепорела: Па шта ћемо? После ње било је и других — заиста. — Ако будемо живи, биће и других. — И то је истина.

И када Дон-Жуан изражава намеру да одмах оде Лаури, Лепорело примећује: — Е, сад смо опет весели. Не могу нас дуго покојнице да муче.

Вероватно и приликом писања Гаврилијаде, у своје младе дане, Пушкин се служио истом методом Мефистофела.

Пушкин пише Плетњову: „Опет си тужан. Пази, тута је гора од колере; једна убија само тело, а друга убија и дух. Делвиг је умро, Молчанов је умро, причекај мало умреће и Жуковски, умрећемо и ми. Али је живот ипак богат, ми ћемо наићи на нове знанце, — теби ће порасти кћи, постаће вереница; ми ћемо бити већ стари пањевци, наше жене старе бабе, а деца биће весела момчад: дечади ће правити авантуре, а девојке ће постати сентименталне; ми ћемо то гледати са весељем...“ Али ово мирно расположење није увек држало Пушкина. Према сведочанству Фр. Тица (види *Вересаев*, Пушкин в жизни, пето изд., II, стр. 103) један познаник за време шетње у вече рече Пушкину: „Ево вечера, онда мали размак ноћи, па већ долази зора, — то је као смрт, мрак гроба и буђење за најлепши дан“. Пушкин се насмејао: „Остав'те то, мој драги, када сам имао 22 године и ја сам познавао такве узвишене тренутке, али у њима нема ничег стварног. Јутарња зора! Буђење! Па то су само снови“. Пушкин је био веома тужан за време ове шетње.

У низу својих песама Пушкин изражава страсну жељу да види драге покојнике („Заклињање“, „Ради обала далеке отаџбине“). Жељу бесмртности изазивају код њега мотиви алтруистични а не лични. Он не осећа негодовања према Богу, у својим песмама он не шаље сарказме Божанству поводом бесмислене свирепости судбине, али једном, у писму кнезу Вјаземском, он ништа мање него упоређује главу света с мајмуном: „Судбина се једнако шали с тобом. Немој да се љутиш на њу. Замисли да је она велики мајмун који располаже вољом. Ко ће је везати за ланац? Ни ја ни ти, и нико! Не може ништа да се ради, па не треба ни говорити о томе“. (А. С. Пушкин. Писма т. II, стр. 11). Кнез Вјаземски тек што је изгубио трогодишњег сина. Од петоро деце он је изгубио четворо — то је била смрт четвртог детета.

„Или цео наш живот није ништа друго него празан сан, потсмех судбине над земљом?“ Такве мисли јављају се Евгенију поводом предосећања бесмислене погибије његове Параше и њене мајке за време поплаве („Бронзани коњаник“).

У драми „Аицело“ тобожњи калуђер (Дук) доказује Клавдију да су „смрт и живот равни једно другом, и овде и тамо иста бесмртна душа, а земаљски живот не вреди ни гроша“.

Пушкин никад није делио овакво мишљење — он је писао: „Ја хоћу да живим, ја волим живот“. И само у ретке горке тренутке њему су долазиле сумње.

§ 19. *Еволуција облика комизма код Пушкина*. Најзад, треба напоменути да се у делу Пушкиновом запажа извесна еволуција самих облика комичног. Ова се еволуција састоји не у томе што се једни облици комичног замењују другима, него поглавито у томе што се осећање комичног продубљује и постаје тананије. У прво доба Пушкиновог стварања, од прилике до год. 1825, поред духовитих епиграма и сатира, запажа се комизам ситуација и покрета. Ово видимо на пример у „Монаху“ (1819) у „Вили“

(1819), у песни „Пријатељу песнику“ (1814), у опису бекства Фарлафа у „Руслану“ и т. д. Комизам ситуације је више мање комизам спољашње природе.

Он изазива код нас смех, али, у главном, не чини на нас толико дубок утисак као што га чини комизам *унутарњи*, тојест *комизам карактера*. Сам Пушкин је у младости веома ценио комичне ефекте, као такве, не удубљујући се у психолошко образложење. Он пише Бестужеву - Рјумину у јуну 1823 год.: „Теби се, чини ми се, више свиђа „Благовест“, али „Јелисије“ је смешнији, дакле, кориснији за здравље“. Као први пример разрађеног хумора карактера јавља се карактер Варлаама у „Борису Годунову“ (1825). После њега, у току последњих 12 година, Пушкин ствара читаву галерију комичних личности, не одбацујући, поред комизма карактера, ни комизам ситуација и покрета. Такви су: Лепорело, Савелич, Јевстигњејевна, командант тврђаве и његова жена („Капетанова кћи“), тамничар у „Сценама из витешких времена“, трагикомична фигура Млинара („Русалка“), гротескни лик Пугачева, час ужасан, час доброћудно-комичан и т. д. Зао смех јунака Пушкинових јавља се са стварањем Алека („Цигани“ 1824) и наставља се са Мефистофелем („Сцена из Фауста“). Исти такав је смех Салјерија, Силвија, старе грофице у „Дами пик“, Валсингама („Гозба за време куге“) и др. Пушкинова гротеска у писму Вјаземском пада, као што смо то видели, у год. 1827. Али демонски смех заузима, иако доста важно (као одјек Пушкиновог песимизма) али другостепено место, у поређењу са светлим хумором који нас мири са ружним странама живота. Овај хумор баш се у бајкама Пушкиновим (1830—34) подиже до ванредне по својој лепоти наивности и непосредности. У тим бајкама, са њиховом простотом, сажетошћу и интимношћу, показује се висока мудрост Пушкина, која, као Шекспир у „Димбелину“, „Зимској бајци“ и „Олуји“, налази у народној фантастици радостан заборав од ужаса земаљског живота.

ПУШКИН КАО ИСТОРИЧАР

У духовним интересима и књижевном стварању великог руског песника историја, и као прошлост не само руског него и других народа, а исто тако историја као наука заузима значајно место. Време песниково било је препуно историских догађаја великог значаја, бурних покрета и дубоких потреса. Природно је зато да су се у то време, па и у средини у којој се Пушкин кретао и код њега самог, будили интензивни историски интереси. Онда се, и у Русији и у тадашњој Западној Европи, с којом је напредно и просвећено руско друштво, а нарочито Пушкин, било у сталној вези, јављају многобројна историска дела од већег замаха. Доста је поменути да је у Русији онда изашла знаменита „Историја државе руске“ од Карамзина у 12 свезака, а неколико година касније „Историја руског народа“ од Николе Пољевоја. Било је предузето неколико археолошких и археографских испитивања већег замаха са одговарајућим публикацијама. Што се тиче западне Европе, ми ћемо потсетити на то да је Пушкин био савременик Нибура, Ранкеа, Баранта, браће Тјери, Гизоа... Романтизам, који је одушевљавао Пушкина као и његове савременике у Русији и ван ње, такође је везан с буђењем интереса према историји, а и знатно је потенцирао тај интерес. И најзад, код Пушкина запажамо једну тенденцију да се позива на историју и на „друштвени уговор“ (contrat social) да би утврдио потребу извесних уставних ограничења руске царске власти и даровања аристократији, старом угледном и правом руском племству, значајних политичких повластица и утицаја на ток државних послова. Пушкин, на пример, истиче да је неколико његових предака потписало саборски акт о избору Михајла Романова на руски престо, акт који је Пушкин сматрао за неку врсту „друштвеног уговора“. Пушкинов главни јунак, Евгеније Оњегин, претреса с пријатељем у доколици спахиског сеоског живота.

Племен минувших договора

т.ј., према духовитом тумачењу једног савременог истраживача, некадашње „друштвене уговоре“ између владара и народа.

Пушкин је волео не само историску лектуру него и веома пажљиве и детаљне историске студије. У његовој библиотеци налазили су се и капитална историска дела, и стручне монографије, и летописи и други историски извори. Пушкин се че-

сто брине, као што видимо из његове кореспонденције, да набави књиге из историје.

У прегледу историских интереса Пушкинових и његовог делања као историчара ми ћемо се прво укратко задржати на неким општим погледима и напоменама Пушкина, затим на његовим покушајима да уђе у стару и средњовековну историју, и, најзад, на неколико крупних књижевних дела у песми и прози у којима се Пушкин подробније и темељније забавио руским XVII и XVIII веком.

Када су изашле прве свеске „Историје руске државе“ од Карамзина, књижевни успех био је огроман, али су судови критике и јавности били подељени. С једне стране, сви су признавали ванредну лепоту стила и занимљивост књиге, с друге стране у либералним круговима су се чули доста оштри приговори политичкој тенденцији које се придржавао Карамзин: основна идеја „Историје руске државе“ састоји се у томе да је Русија само онда била срећна када је власт у њој била централизована, а велики кнез односно цар био неограничен. Баш онда године 1818, када су изашле свеске Карамзиновог дела, и следећих година у руским друштвеним круговима су вођене оштре полемике око питања државног уређења; и неки од царевих доглавника у тајности су радили на уставним променама, док су извесни великаши сањали о стварању у Русији нечег налик на енглески дом лордова, а племићски официрски интелектуални кругови озбиљно су се бавили уставном дубоком реформом, подељени на уставне монархисте разних праваца и републиканце, на централисте и федералисте. Пушкин је био у средини тих дискусија и одазвао се на њих низом лирских песама, слободомне и либералне, а донекле и револуционарне садржине као и краћим сатирама и епиграмима, у којима није штедео ни претставнике реакције, ни неке царске доглавнике, ни главом самог цара Александра.

Веома је вероватно да су и два епиграма на Карамзина, који су приписивани Пушкину, заиста и изашли из његовог пера. Песник исмева историчара што у својој „Историји“ на елегантан и фин начин „доказује без икакве пристрасности потребу самовлашћа и дивотекнуте.“ Међутим, касније, донекле под утицајем еволуције властитих погледа, који су се у многоме приближавали конзерватизму и симпатијама према просвећеном апсолутизму, а исто тако у вези са дубљим историским студијама, вероватно и с интимнијим личним познавањем Карамзина, Пушкин је променио свој суд о државном историографу. Он је у својој трагедији Борис Годунов веома, можда и сувише блиско следовао приказу епохе како ју је схватио Карамзин, а у критичном чланку о делу Пољевоја (објављен у Пушкиновом часопису „Литературная газета“, бројеви 4 и 12 од 16 јануара и 25 фебруара 1830 године) бранио је Карамзина од Пољевојевих напада и веома неповољно судио о делу самог

Пољевоја „Историја руског народа“. Слободни смо, вели Пушкин, приметити г. Пољевоју да је он у најмању руку погрешно што је напао *Историју руске државе* баш онда кад је почео да објављује *Историју руског народа*. Уколико би он потпуније и са више искрености одао признање Карамзину, уколико би понижије судио о себи самом, утолико би сви са већим одобравањем поздравили његов излазак на позорницу, прослављену бесмртним трудом његовог претходника... Карамзин је први наш историчар и последњи летописац. Својом критиком он припада историји, простодушношћу и апотегмама Кроници. Критика његова се састоји у ученој комбинацији традиција, у оштроумном тражењу истине, у јасном и тачном приказу историских догађаја. Нема ниједне епохе, ниједног важног догађаја који не би на задовољавајући начин истражио Карамзин. Тамо где његово причање не задовољава, тамо су му недостајали извори: он их није замењивао самовољним претпоставкама. Морална његова размишљања својом монашком једноставношћу дају његовом причању сву чар старог летописа. Он их је употребљавао као боје, али није сматрао да су они од нарочитог значаја. Треба напоменути, каже он сам у свом предговору, који је толико пута критикован, и толико мало схваћен, да су ове апотегме за озбиљне умове или полунистине или веома обичне истине које немају велике вредности у историји која тражи радњу и карактере. Не треба гледати у појединим рефлексијама насилно упућивање приповедања ка неком одређеном циљу. Историчар, пошто је савесно изложио догађај, ствара један закључак, ви други, г. Пољевој никакав... Г. Пољевој примећује да пето поглавље XII свеске није било још завршено од стране Карамзина, а међутим њен почетак, заједно с првим поглављима, био је већ преписан и готов за штампу, и поставља питање: када је мислио историчар? На ово одговарамо: када су први радови Карамзина били жедно примљени од публике, коју је он сам стварао, када је завидан успех пратио свако ново дело његовог хармоничног пера, тада је он мислио о историји Русије и у мислима обухватао своју будућу творевину. Вероватно да XII свеска још није била почета, а историчар је већ мислио о оној страни на којој је смрт затекла његову последњу мисао... Г. Пољевој, ако мало помисли, сигурно ће се и сам задивити поводом свога лакомисленог питања...“^{*)}.

У наставку свога приказа дела Пољевоја (чланак други, „Лит. газ.“ 1830, бр. 12) Пушкин допуњује ову своју основну критичку напомену са неколико специјалних приговора и доказивањем недостатака стила Пољевоја и његових стварних противречности. Најозбиљнија замерка, која је ту учињена Поље-

^{*)} История русского народа, статья I. „Лит. газ“, 1830, No 4. Цитирам по најновијем издању, компактном у једној свесци, Б. Томашевског, проф. Лењинградског универзитета и једног од најбољих зналаца Пушкина. Лењинград, 1935, стр. 714.

воју, састоји се у томе да Пушкин сумња у тумачење историје Кијевске Русије од стране Пољевоја, као доба феудалног, али на томе се Пушкин не задржава подробније. Модерна историографија (у делима Павлова—Сиљванског и његових следбеника, као и у делима историчара марксиста) утврђује у Русији прави феудализам не толико у Кијевској Русији колико у Русији северо-источној (Суздаљској и Московској). Пољевој је посветио своје дело Нибуру. Зато је вероватно да у својој пародији (која има с друге стране дубљи смисао и значај једноозбиљне критике, мада и у хумористичком облику), социјалног и културног стања руског села — „Историја села Горјухина“ (од речи „горе“ т. ј. невоља) — Пушкин је пародирао баш историју Пољевоја у много већој мери него историју Карамзина, мада се не може казати да је потпуно поштедео својом иронијом и државног историографа, према чијем је делу и личности осећао, као што смо мало пре видели, велики пијетет. Историја села Горјухина остала је недовршена. То је један фрагменат социјалне сатире у којем је искоришћен начин обраде историје какав је обичан код историчара, и то не само руских (Карамзин, Пољевој). Замишљени аутор — то није нико други до Иван Петровић Бјелкин, аутор „Приповедака Бјелкинових“, тог ремек дела Пушкинове прозе и реалистичке приповетке, — објашњава повод и циљ ради којег је почео да пише историју свога села, наводи своје изворе, писмене и усмене, излаже географију и етнографију „земље по имену своје престонице назване Горјухино, а која заузима на земљиној кугли више од 240 десјатина (нешто више од 200 хектара), а чије становништво достиже 63 душе“ и онда прелази на причање у свечаном и бомбастом стилу догађаја историје те „земље“ од времена митолошких. Пародија се на сваком кораку меша с веома озбиљном социјалном сатиром.

Не можемо да се задржавамо на детаљима једне и друге и прелазимо да покушаје Пушкина да се позабави старом и средњовековном историјом. Они су доста шури. Пушкин је читао класичне историчаре, али се мало њима користио. Мислио је на неки историски роман из доба римске империје. Од ових његових планова сачуван је фрагмент који почиње са речима „Цезар је путовао....“ Намеравао је да изради историски спев, а можда и неко друго историско дело у којем би главна личност била египатска царица Клеопатра, али је од тога сачувана само једна веома јака песма без наслова у којој је Пушкин искористио извештај римског писца Аурелија Виктора, према којем је Клеопатра кажњавала смрћу своје случајне љубавнике после ноћи љубави проведене са њима. Тај одломак је Пушкин испева негде око г. 1825; обично се он штампа, већ почев од првих посмртних издања Пушкинових дела, у саставу његове недовршене приповетке из савременог му петроградског живота „Египатске ноћи.*)

*) Проф. М. Л. Гофман, *Египетскија ноћи*, Париз, 1935. Упор. „Руски архив“, XXXIV—XXXV, стр. 199—201.

Из средњовековне историје има два Пушкинова одломака. Један из руске прошлости, писан негде око год. 1822. То је мали фрагменат трагедије „Вадим“. Вадим је готово легендарна, веома мало позната руска историска личност, новгородски политички првак друге половине IX века. Пошто се он, према каснијим летописима, борио против „самодржавне владавине“ кнеза Рјурика, то су га под своје узели руски либерални писци још XVIII века. Тако, на пример, Књажнин је написао трагедију „Вадим“, за коју је био гоњен последњих година владе Катарине II. И Пушкин се спремао да напише трагедију с истим насловом и темом, али од тога није било ништа. Сачувани фрагмент, политички дијалог између Вадима и Рагдаја, једва да садржи по које малено зрнце историске истине.

Напротив, одломак из историске драме, познат у посмртним издањима Пушкинових дела, све до данас, под насловом „Сцене из ритерских времена“ садржи много елемената социјално историске драме из прелазног доба XIV века. Радња се развија негде на југу Немачке, али има црта које потсећају и на познату француску жакерију, сељачку буну око године 1358. Пушкин је познавао историску драму из тог доба од Проспера Мермеа, а студирао је такође изворе и монографије. Несвршена драма садржи низ лепих момената који осветљују психолошки сукоб интелегентнијих и одважнијих грађана с племством, као и отворени социјални сукоб вилана са ритерима. Сцене су веома живе, па је велика штета што песник није хтео или није могао због преране погибии да их заврши. Има података да се Пушкин спремао да пише историју француске револуције, па се зато заинтересовао феудализмом, сељачким бунама и комуналним покретом.

Али све су то само одломци, припремне радње, напомене, алузије. Прво право историско дело, које је Пушкин створио била је његова историска трагедија „Борис Годунов“. Писана у селу Михајловском за време Пушкинове интернације године 1824—25, а објављена први пут као посебна књига у Петрограду године 1831, с извесним променама првобитног текста, вољним (Пушкин је изабацио две сцене и поједине ставове неких других сцена) и невољним на захтев цензуре, врховног шефа полиције, грофа Бенкендорфа, и самог цара Николе. Пушкин је највише искористио X и XI свеску „Историје“ Карамзина, у којој је изложено доба, т. зв. „велике буне“ (мутна времена, „смута“) у московској Русији. Он се поглавито служио причањем Карамзина и фрагментима извора, руских и страних, које обилато наводи Карамзин у својим многобројним напоменама. Али се из писама Пушкинових сазнаје да је он тражио неке друге књиге, тако да се вероватно служио појединим изворима и директно. Тема узурпације власти била је онда веома актуална, а исто тако и други политички проблеми, као што су на пример сељачко питање, односи власти и јавног мишљења, и т. сл. на које се

давало на згодан начин алудирати, приказујући трагичне догађаје московске историје краја XVI и почетка XVII века. У главном, Пушкин се држао Карамзинове концепције у разумевању главних личности, а то су цар Борис Годунов и Димитрије Лажни. За Пушкина Годунов је убица малог царевиха Димитрија кога је касније жестоко мучила савест. Од те гриже савести Борис је и умро. У приказу психолошке трагедије Борисове Пушкин је следио, према властитом признању, Шекспиру. Убиство царевиха Димитрија, према хронографима и Карамзину, Пушкин је приказао као дело руку атентатора који је у Углич, кнежевску престоницу малог царевиха, директно упутио Борис још као регент (1591). Димитрија Лажног Пушкин сматра као свесног варалицу и то сина ситног племића Богдана Отрепјева — Јурија, у монаштву Григорија) „Гришка Отрепјев“). Грађу из Карамзина и извора Пушкин је искористио ванредно вешто и на сваком кораку умео је да на згодан начин уведе у своје сцене, написане поглавито у стиховима, по коју карактеристичну црту, реченицу или израз својих извора. Али он се није у свему држао потпуно и није свуда ропски следовао Карамзину. Неке личности, истина споредне, али опет интересантне, као и сцене у вези с тиме измишљене, Пушкин је сам створио из своје маште. Такве су личности монах Пимен, летописац, племић Атанасије Пушкин и млади кнез Курбски, син оног знаменитог војводе цара Ивана Грозног, који је побегао у Пољску испред гњева свог господара, па је касније написао једну историју — памфлет о Грозном цару. Поред ових лица и сцена Пушкин се није придржавао својих извора још и у извесним чисто социолошким опажањима и карактеристикама, у којима излаже кратко, али језгровито, своје филозофске историске рефлексије и политичке погледе.

Нови историчари нису сложни у оцени улоге цара Бориса и специјално у томе да ли је Борис заиста умешан у атентат на царевиха Димитрија. Већ је Михајло Погодин изражавао сумњу у то да је Борис убица. Неки историчари опет верују актима истраге о убиству царевиха Димитрија. Према тим актима и пресуди бољарске думе, царевих Димитрије случајно се заклао у игри са својим вршњацима пошто је боловао од падавице. Међутим, већина историчара и даље се држи старе варијанте, признајући да је Димитрије убијен, само што се разликују у признању посредније или непосредније кривице регента Бориса. Пушкин се верно држао хронографа и Карамзина.

Што се тиче питања о томе ко је био Димитрије Лажни, сада је настало јако колебање: неки историчари верују како је уместо Димитрија убијено неко друго дете, тако да чак верују у истинитост Димитрија Лажног. Међутим, докази су доста слаби. Поставља се питање ко је био онај који је себи узео Димитријево име, подигао читаву револуцију противу цара Бориса и помоћу Пољака и руских присталица, а нарочито благодарећи издаји

главног команданта царске војске, Басманова, за време Борового сина Тодора освојио Москву и царски престо, венчао се на царство (1605) а следеће године погинуо од бољарске завере. Влада цара Бориса прогласила је да је Димитрије Лажни био монах Григорије Отрепјев. Историчари су сада склони да томе више не верују него раздвајају Димитрија Лажног и Отрепјева. Ствар остаје и даље нерасветљена. Међутим, изгледа више него вероватно да је сам Лажни Димитрије био уверен у своје царско порекло. Код Карамзина и Пушкина Димитрије врло лепо глуми своју улогу, али и код једног и код другог он је само ванредно дрска и вешта варалица; психолошка загонетка његове личности и сувише је упрошћена.

Споменули смо личност летописца Пимена, коју је створио Пушкин. Сцена у Чудовом манастиру, где Пимен пише последње поглавље свог летописа, посвећено убиству царевића Димитрија, и прича о томе свом искушенику Григорију, драмски је веома вешто изграђена и лепо улази у склоп целе трагедије. Она делује веома сугестивно али се новије тумачење духа и смисла летописа и метода, којим су се служили летописци, знатно разликују од Пушкинових: Пушкин држи да су летописци потпуно наивни, без икаквог „лукавог мудровања“; међутим, сад је утврђена њихова несумњива тенденциозност. С друге стране, у социолошкој анализи извесних момената ондашњих догађаја Пушкин је независно од Карамзина претекао многе идеје и открића савремене социјалне историје.

У истицању значаја јавног мњења у говору свога претка, доглавника Лажног Димитрија, Гаврила Пушкина, у чија је уста Пушкин ставио неколико својих омиљених идеја, песник је потпуно у оквиру либералних и уставних тежња свога поколења.*)

Друго доба које је нарочито привлачило пажњу Пушкина, било је доба Петра Великог, руског цара-револуционара. После децембарске побуне год. 1825 у Петрограду и њеног угушења, после чега је дошла дугогодишња реакција цара Николе I и јако разочарење друштвених кругова (и Пушкин није избегао ни утицај реакције нити разочарење). Пушкин је полагао извесне наде у просвећени апсолутизам и у реформе одозго. Он је зато и упућивао цара Николу на пример његовог чукундеде, цара Петра Великог, препоручујући му да подражава своме великом претходнику. Поред тога, Пушкин је био свестан да Русија постепено ступа на пут индустриског и трговачког, буржоаског развића и тиме се такође можда објашњава његово интересовање

*) Карамзин, История Государства Российского св. X—XI, *passim*; Соловьев, История России с древнейших времен, св. VII погл. V и св. VIII, *passim*; Костомаров, Смутное время Московского государства; Ключевский, Курс русской истории, св. III, предавања 41 и 42; Платонов, Лекции по русской истории (постоји франц. и немачки превод) *исти*, Борис Годунов. Šepkin, Wer war Pseudodemetrius I? („Archiv f. slav. Philologie“, Pierling, Rome et Démetrius).

према донекле сличној у том погледу епохи цара Петра. Симпатије према „европеизму“, признање да Русија мора да следи примере много напреднијих западно-европских земаља, што није искључивало извесан националистички жар и занос, чак империјалистичка схватања — све је то привлачило Пушкина да се лати студија и песничке обраде Петровог доба. И, најзад, било је ту и чисто породично, тако рећи, интимније интересовање: наиме, прадеда Пушкинов по мајци, Абрам Петрович Ганибал, био је чувени „Арапин Петра Великог“, који је кумовао приликом крштења томе маленом абисинском принцу кога су неки гусари заробили и продали Петру. Ганибал је по жељи цара Петра, који га је необично јако волео, добио инжењерско образовање у Француској, постао је војни инжењер, умешао се касније у неке политичке афере, био је протериван у Сибир, али је најзад завршио за време царице Катарине II своју каријеру у миру с рангом армиског генерала инжењерске струке. Пушкина је јако занимала судбина овог његовог заиста интересантног претка на кога је он физички личио. Ево то су укратко мотиви ради којих је Пушкин почео да врло озбиљно проучава доба Цара-Револуционара, тако да изгледа да никада није напуштао тај свој посао. Доскора било је познато само неколико забележака и преписа Пушкинових различне грађе из тога доба (не рачунајући овамо већ обрађено историска и песничка дела), али је недавно пронађен огроман материјал Пушкинових исписа који се чувао, потпуно непознат на једном имању. Знатан део тога материјала пропао је од времена, али је опет много и спасено и пренето у Пушкинов дом. Међутим, у том материјалу изгледа да нема много занимљивог: то су већином само исписи и то једним делом исписи просто из штампаних већ дела. Пушкин се очигледно спремао да створи или неку „Историју Петра Великог“ или још које чисто уметничко дело.

Од завршених у целини или бар у већим одломцима дела Петру Великом и његовом добу Пушкин је посветио ова: шест поглавља историског романа „Арапин Петра Великог“ (седмо поглавље тек је било почето, али није настављено, првих пак шест поглавља добили су дефинитивну обраду), спев „Полтава“, спев „Бронзани коњаник“ (Медњи всадник) и неколико песама.

У свима тим делима Пушкин неизмерно велича Петра Великог као владара и човека. То је геније рада, геније мисли, високоумни политичар чији су далекосежни планови и њихова остварења од пресудне важности за величину, сјај, и напредак Русије. Он је „пробио прозор у Европу“ (саградивши Петроград).

Јунак „Арапина Петра Великог“ је већ споменути прадеда Пушкинов Абрам Ганибал. Пушкин у причању о своме јунаку-прадеди није се много придржавао ни докумената ни породичних предања. Све што он ту пише, то је у знатној мери плод његове песничке маште. Али, опис Петрограда, неколико година пре смрти Петра Великог, слика чувених Петрових

„асамблеја“ пуне су живота и садрже богату културно-историску грађу коју је Пушкин веома вешто искористио. Роман је изванредно занимљив, и велика је штета што је песник ускоро напустио своју замисао, не довршивши дело.

Спев „Полтава“ приказује љубав знаменитог украјинског хетмана Ивана Мазепе према младој ћерци његовог пријатеља и доглавника, врховног судије Василија Кочубеја, Матрјони (у спеву — Марија). Мазепа је био стари удовац, крштени кум девојке која се у њега смртно заљубила. Пошто ју је запросио и био одбијен, Мазепа је провалио тајно у кућу Кочубејевих, и Марија је одбегла. Да би се осветио старом хетману, Кочубеј је доставио цару Петру издају Мазепе, који је у међувремену ступио у везу с царевим непријатељима, пољским протукраљем Станиславом Лешчинским и шведским краљем Карлом. Цар Петар није поклонио вере достави и предао је Кочубеја у руке Мазепине. Овај га је дао јавно погубити. У ноћ пред погибију Кочубејеву његова жена успела је да извести Марију о претстојећем погубљењу њеног оца, али су несрећне жене закасниле на извршење пресуде. Марија је одбегла из хетманових дворова. Међутим, Мазепа је заједно с краљем Карлом изгубио битку код Полтаве. Спев се завршава сусретом Мазепе с полуделом Маријом. Романтична интрига и детаљни ток историских догађаја, као што их је приказао Пушкин, делом на основу познатих му извора и монографија, делом на основу сопствене маште, не одговарају у свему правом току догађаја. Тако, на пример, хетман није задржао код себе Матрјону — Марију, која је к њему сама добегла; достава Кочубејева није се тицала везе Мазепе са шведским краљем, јер јој је претходила (Кочубеј је, поред других оптужби, поднео најтежу тужбу против хетмана да је спремао атентат на цара Петра, што није могао доказати); није Мазепа осудио Кочубеја на смрт него главом сам цар Петар итд.*) Али, напokon, то није тако важно. Поред ненадмашних песничких и стилских квалитета овога спева (на пример, слика украјинске ноћи, или сцена погубљења Кочубеја и његовог саучесника), веома је занимљиво и значајно како је Пушкин поставио централни историски проблем: поред ванредне карактеристике самог цара Петра и његове акције код Полтаве, од особитог је значења проблем украјинске самосталности и проблем односа Украјине, као државе — тампона, према Пољској и Великој Русији. Мазепа је дигао заставу самосталности Украјине, и то је лепо истакао Пушкин. Али хетман није наишао на подршку већег обима у властитој војсци и код властитог народа, па је изгубио борбу. Пушкин је дао једну генијалну карактеристику самог Мазепе, приказао га чак с доста симпатије, тако да је мало чудновато

*) Документи велике парнице против Кочубеја објављени су много касније: Уп. *Соловјов*, *op. cit.*, св. XV, погл. *Костомаров*, *Мазепа и Мазепинци*.

зашто му толико замерају за спев украјински националисти.

Спев „Бронзани коњаник“ није историски спев у строгом смислу. То је, с једне стране, „петроградски догађај“, приповетка у стиховима о јадној судбини младог и сиромашног чиновничџа, потомка једне знамените, али пропале аристократске породице, који је полудео услед погибије његове веренице за време велике поплаве Петрограда године 1824. Као непосредни повод лудила и његов израз била је претња коју је несрећни Евгеније упутио споменику Петра Великог на Сенатском тргу, знаменитом Фалконетовом „Бронзаном коњанику“. Овај сукоб малог човека са историским цином послужио је песнику као повод за једну дубљу филозофску рефлексију о проблему великог човека и о историској улози специјално Петра Великог. Песник даје за право великом човеку, и уздиже до небеса руског Цара-Революционара.

Напротив, о наследницима Петра Великог Пушкин је судио, и то не само у млађим годинама, него и касније, доста неповољно. Интересантно да је ту Пушкин полазио не само са гледишта политичког либерализма, и неких моралних захтева него и са гледишта извесне племићке традиције коју су газили Петрови наследници, доводећи на веома високе и утицајне положаје не само претставнике најситнијег племства, него и људе из нижих сталежа и међународне пустолове. Године 1822 Пушкин је скицирао један преглед руске историје после Петра Великог. Због ванредне оштрине неких судова тај фрагмент дуго времена није се смео објављивати а у каснијим издањима Пушкинових дела добио је наслов „Историске белешке“. „После смрти Петра I покрет који је узео од њега свој почетак, настављен у огромним покрајинама реформисане државе... Ништавни наследници северног цина, задивљени његовим сјајем са сујеверном тачношћу следовали су му у свему што није тражило новог надахнућа; на тај начин деловање владе било је изнад њене просвећености, тако да се добро чинило некако нехотице, док се азијатско незнање угнездило на двору.... Влада Катарине II имала је нов и јак утицај на политичко и морално стање Русије. Доведена на престо завером неколицине побуњеника, она их је обогатила на рачун народа и понизила је наше немирно племство.... Њен је сјај заслепљивао, љубазност привлачила, дарежљивост је учвршћивала њене везе (са друштвом)...“ итд.

Само доба Катарине II Пушкин је делимично обрадио у својој знаменитој историској приповетци „Капетанова кћи“ и у монографији „Историја Пугачева“ (тако у рукопису, али до последњег времена била је позната као „Историја Пугачевљеве буне“).

Главни проблем који је Пушкин поставио и у једном и у другом делу, јесте проблем сељачке револуције. Тај проблем, услед непрекидних сељачких немира, који су настављени и у доба сурове политичке реакције и строгог полициског режима цара Николе I без обзира на све мере гушења и кажњавања бунтовника

и агитатора, као и на више него скромне, тако рећи „срамежљиве“ и „бојажљиве“ реформе у корист сељачког staleжа, стално је привлачио Пушкинову пажњу, нарочито онда када је он провео више година на селу, а касније је и сам постао сопственик сељачких „душа“. Пушкин је неколико пута наглашавао потребу сељачког ослобођења од ropства (он је најчешће очекивао ово ослобођење од либералног цара), писао је социјалну сатиру („Историја села Горјухина“), осврнуо се на почетак сељачког ropства (у „Борису Годунову“); али проучавање Пугачевљеве буне (1773—1774) дало му је прилику да се нарочито пажљиво позабави тим основним проблемом руског живота. Пушкин је онда заузео положај, који није истина ни у моралном ни у материјалном погледу одговарао положају Карамзина, али ипак је донекле лично на тај завидан положај „државног историографа“. Он је добивао повећу плату из специјалних кредита Министарства спољних послова са правом и обавезом да ради у архивама. Тако је постала „Историја Пугачева“, коју је цар Никола назвао „Историја Пугачевљеве буне“. Пушкин је, радећи у архивама, тражио материјал за један историски роман из тог доба, а у исти мах је написао и то историско дело. Не задовољавајући се архивским истраживањима и читањем дела епохе, Пушкин је пажљиво саслушао све још живе главне сведоке у вишим круговима (међу њима песнике Димитријева и Крилова, чувеног баснописца), а и многе сведоке, козаке, козациње, сељаке и сељанке и најзад старце и старице из грађанске средине у местима где се одиграо тај знаменити покрет. Пушкин је пропутовао велики део источне и југоисточне Русије, позорнице догађаја „Пугачовштине“. Као што се види Пушкин је веома савесно и озбиљно радио свој посао историчара. Али занимљиво је да приликом тог рада он ипак није добио дозволу да се користи главним документима, а то је велики број свежања аката истраге и суда над Пугачевом и његовим главним саучесницима (многобројни споредни саучесници били су, према пресуди преких судова или без икаквих пресуда, кажњавани смрћу или жестокиим батинањем на лицу места). Тек кад је завршио и чак објавио (са поправкама самог цара Николе) своје дело, Пушкин је добио у руке главне документе. Он их је нашао у жалосном стању, средио их и тиме сачувао за историју. Сада су они проучени и делом објављени — публикације у целини још нема — у радовима акад. Н. Ф. Дубровина (пре педесет година) и у низу совјетских публикација. Међутим, и оно што је Пушкин могао да скупи и да објави, од знатне је вредности. Не улазећи у детаље и у критику појединости, у којима има свакако и грешака, морамо признати да је Пушкин дао лепу и прегледну монографију. Треба имати на уму стање извора, као и руске историске науке тога доба, и цензурне услове под којим је Пушкин објављивао своје дело. Оно је у главном замишљено као једна биографија вође устанка, Јемељана Пугачева, али даје и општи поглед на прилике епохе. Важна је

завршна напомена Пушкинова, коју он није смео да објави, али ју је саопштио цару Николи. Ево је у целини: „Читав црни пук (т. ј. нижи сталежи) био је уз Пугачева; свештенство му је било склоно, не само попови и монаси, него и архимандрити и архијереји. Једино племство је било отворено на страни владе. Пугачев и његове присталице су хтели да испрва и племиће склоне на своју страну, али су њихови интереси били и сувише супротни. Сталеж канцелариских службеника („приказные“) и чиновника био је још малобројан и припадао простом народу. Исто се може рећи и о војницима који су постали официри. Мноштво тих официра налазило се у бандама Пугачева. Шванвич једини био је племић из добре породице (т. ј. коленовић)...

Претресајући мере предузете од стране Пугачева и његових присталица, треба признати да су бунтовници изабрали средства најсигурнија и најефикаснија за постизање циља. Влада, са своје стране, поступала је слабо, тромо, погрешно...“*)

Проучавање докумената, разговори са сведоцима некадашње социјалне револуције, путовања по месту радње — све је то дало Пушкину обилату грађу за његову велику историску приповетку „Капетанова кћи“. Ова приповетка је у главном реалистичка. Уколико у њој наилазимо на елементе сентиментализма, то је само за то што је Пушкин дао својој приповетци облик мемоара главног јунака, Грињова. У основу приповетке, поред докумената и сведочанства епохе, Пушкин је, према властитом казивању, ставио један догађај о којем је традиција била сачувана у породици неких његових познаника (причу је он чуо много година раније него што је замислио и написао своју приповетку). Међутим, испочетка Пушкин није мислио да Грињова (у претходним радњама и скицама Башарина, односно Буланина) узме за главног јунака. Главни јунак требао је да буде Швабрин (у скицама он је назван својим правим именом „Шванвича“), племић из угледне официрске породице, који је прешао на страну Пугачева, па га је верно служио, играјући у покрету доста крупну улогу, али ипак не у групи главних вођа. Тема „племића — отпадника“ од свога сталежа, у којој је било нечег аутобиографског у доба сукоба Пушкина са петроградским друштвом, јако је занимала Пушкина. Ту се јављала мисао о „племићу-разбојнику“ (тема „Дубровског“). Касније је узет Швабрин племић социјални револуционар који се бори на страни сељака, побуњених против царске владе и племства. Тек постепено се тема романа, односно приповетке мењала, и, поред Швабрина, јавио се Грињов. Али су слике социјалне револуције остале, и то веома јаке и пластичне... Проблем сељачке револуције је постављен доста јасно и одлучно. Пушкин је на крају карактерисао сељачку буну са једном реченицом у заповедном начину која је постала веома славна: „Не дај Боже да видимо руску буну, буну без смисла и

*) Цит. изд. Пушкинових дела, стр. 697.

без поштеде“. То није била толико осуда саме буне, колико истицање њених страха, опомена онима који би требали да разумном политиком и благовременим, одозго, ослобођењем сељака обезбеде Русију од потреса социјалне револуције...*) Ту се Пушкин придруживао Радишчеву, том револуционарном писцу краја XVIII века, који је прорицао најгоре, ако се благовремено не изађе у сусрет сељацима. Последњи чланак Пушкина који ћемо споменути, односи се баш на Радишчева. Чланак Пушкинов о том писцу, намењен за часопис „Савременик“, чији је уредник био сам песник, није за његова живота угледао света. Цензура се нашла у недоумици шта да ради, јер је главно дело Радишчева било најстроже забрањено. Предмет је дошао на решавање пред министра просвете, грофа Уварова, који је написао одлуку којом је штампање чланка забранио. Одлука Уварова, доста занимљива и карактеристична, гласи овако: „Чланак у суштини ствари није лош и са неким променама могао би да се штампа. Али налазим да је неумесно и сасвим непотребно обнављати успомену на једног писца и књигу сасвим заборављене и који заслужују заборав“**).

Пушкин је рачунао с тиме да ће његов чланак ипак изаћи. Зато је он много оштрије критиковао француску филозофију XVIII века и њеног следбеника Радишчева него што би се то могло очекивати од Пушкина, чак и те године. Тако да је тешко утврдити шта у чланку потпуно одговара назорима песника, а шта не. Има, поред тога, у чланку и појединих фактичних грешака и нетачности које се објашњавају тиме што је Радишчев био заиста предан забору и грађа о њему тешко приступачна. Међутим, ипак има у карактеристици и биографској скици Радишчева лепих и занимљивих црта.

Освртом на овај последњи чланак Пушкина ми смо у главном исцрпили у једном сумарном прегледу рад његов као историчара. Његове песме, нарочито оне са социјално политичком садржином, неки од његових спева, нарочито „Евгеније Оњегин“, најзад његова публицистика и многобројна писма претстављају важан историски извор за познавање Пушкиновог доба, али је то већ сасвим друга тема.

Пушкин је имао пуно интереса и смисла за историју, врло оштро критично око, комбинаторске способности. И у чисто историским делима, али нарочито у уметничким творевинама са историском позадином и садржином, Пушкин је умео и успео да манифестује свој велики стваралачки геније и да заузме угледно и почасно место и међу историчарима.

*) Литература о Пугачевљевом устанку веома је велика. *Дубровин*, Пугачев и его саопшници, 1884; *Димитријев-Мамонтов*, Пугачевщина в Сибири, 1898; *Центрархов*, Пугачевщина, 1926 и сл. (уп. *А. Јелачић*, у „Новој Европи“, књ. XV, Загреб, 1927, стр. 157—160; *исти*, „Руска Револуција и њено порекло“, Загреб 1925 стр. 17—22).

**) Цит. изд. Пушкина стр. 1914. О Радишчеву уп. *Руски Архив* св. XXXVIII—XXXIX, наш чланак „Радишчев“ (поводом новог издања његовог „Путешествия из Петербурга в Москву“).

Klavdija Žuhina

(Prevela B. Kovačević)

KREPOSNO PRAVO

PO PUŠKINOVIM DELIMA

«Puškin nam je dao enciklopediju ruskog života». Ove reči Bjelinskog izrečene povodom «Evgenija Onjegina» još se više mogu primeniti na celo Puškinovo delo, koje predstavlja ogledalo celokupne Puškinu savremene Rusije. Prirodno je da je u toj slici moralo imati svoje mesto i kreposno pravo, koje je ležalo u osnovi poretka Rusije Puškinovog doba.

Prilikom rasmatranja pitanja o prikazivanju kreposnog prava kod Puškina, treba imati u vidu doba i prilike pod kojima je Puškin radio. Tadašnja cenzura zabranjivala je sve što je ma i najmanje ličilo na kritiku kreposnog prava. Zato ne treba da tražimo kod Puškina oštro i otvoreno žigosanje kreposnog prava i prikazivanje njegovih mračnih strana. Izuzimajući «Selo», napisano još u mladosti i koje je stalno bilo zabranjeno, slikanje kreposnog prava kod Puškina nema karakter otvorenog izobličavanja. Pa ipak njegovo delo pruža nam dobru i potpuno osvetljenu sliku seljačke zavisnosti.

U «Selu» Puškin je stvorio opštu sliku odnosa stvorenih kreposnim pravom, čija sva suština iskrsava pred nama u nekoliko karakterističnih redova: «Ovde su gospoda besna prisvojila sebi i rad, i svojinu i vreme zemljoradnika». Tim rečima Puškin je razgolito ono što je ležalo u osnovi njemu savremenog poretka: prinudni rad seoskog stanovništva, koji pripada plemićima.

Slika prisilnog rada razvija se u daljim rečima: «Zgrbljeno nad tuđim plugom, pokorno biču, tu mršavo roblje tegli po brazdama neumoljivog gospodara». Puškin, čiju poeziju karakteriše obilje epiteta brzoga kretanja, kao napr. leti, hrli, juri i t. d. ovde je namernom upotrebom reči «tegli», podvukao karakter robovanja. I ne samo misaoni sadržaj pesme, već i ceo njen ton, udruživanje reči: «Mršavo, zgrbljeno, pokorno, tegli, teški jaram», — daje nam da osetimo duh i ton odnosa izgrađenih na prinudnom radu.

Za iskorišćavanje prinudnog seljačkog rada postoje dva oblika — namet i kuluk. Oba ta oblika mi nalazimo kod Puškina. Namet se sastojao u plaćanju spahiji većeg ili manjeg dela u novcu ili u naturi. A na kuluku je seljak morao da radi nekoliko dana u nedelji za spahiju. Puškin ističe da je Onjeginov pokušaj da olakša sudbinu seljaka time što je «jaram kuluka starinskog lakim nametom zamenio» bio primljen od strane seljaka sa ushićenjem, dok su ostale spahije to nepovoljno primile. Liberalne novotarije Onjeginove bile su u njihovim očima ispoljavanje slobodoumlja, i Onjegin se proćuo

kao «opasan čudnjak». O sličnom olakšanju položaja seljaka putem smanjivanja nameta Puškin nam govori u predgovoru Bjelkinovih pripovedaka, gde nam ističe humanog spahiju iz redova mladih u licu Ivana Petroviča Bjelkina.

Slikama iz seljačko-spahiskih odnosa, koji se zasnivaju na bazi nameta, ispunjene su strane «Istorije sela Gorjuhina». Prikazivanje kreposnog prava jeste jedini zadatak toga dela, koje celokupnim svojim karakterom nagoveštava čuvenog ruskog satiričara Saltikova-Ščedrina. Za vreme zlatnog veka, govori se u «Istoriji», seljaci Gorjuhina skupljali su mali namet jedanput godišnje i slali ga spahiji udaljenom od njih. Ta srećna vremena otišla su u nepovrat i o njima su ostala samo predanja. I danas, kako kaže pripovetka, spahije su produžile da se ne bave privredom i ostali da žive po gradovima. Međutim, ako se nije promenio njihov odnos prema načinu vođenja gazdinstva, promenila se i povećala njihova potreba za novcem, a prema tome porasli su i njihovi zahtevi prema seljaku. Birane starešine zamenili su upravnici postavljeni od strane gospodara, čiji je zadatak bio da izvlače što više novaca od seljaka. U pripovetci se razvija slika svirepog i gramzivog gazdovanja tih spahiskih pretstavnika. Na kraju krajeva, po rečima letopisca «Istorije sela Gorjuhina» — «za tri godine Gorjuhino je potpuno osiromašilo. Selo je zamrlo, trg opusteo, pesme zamukle. Polovina seljaka bila je na oranju, dok je druga bila u službi; a deca podoše u prošnju».

Zakon nije određivao razmeru nameta ili kuluka, čija je visina zavisila jedino od spahijine samovolje. U «Mislima usput» Puškin navodi takve primere gazdovanja, koji nimalo nisu bili izuzetni, kad je kuluk obuhvatio svih šest dana, ne ostavljajući na taj način seljaku vremena da radi za sebe. «On je bio tiranin, ali tiranin po uverenju. Pošto je postao spahija sa dve hiljade duša, on je zatekao svoje seljake, kako se to kaže, razmažene od strane njegovog slabog prethodnika. Prva njegova briga bila je opšte i potpuno upropašćivanje. On je odmah pristupio izvršenju svoga poduhvata i za tri godine doveo je seljake u bezizlazan položaj. Seljaci nisu imali nikakvu svojinu; oni su orali sa spahiskim ralom, koje je vuklo spahisko kljuse; sva njihova stoka je bila prodana. Sedali su za spartansku trpezu u gospodarevom dvorištu; u njihovoj kući nije bilo ni čorbe, ni hleba. Odeću i obuću davao im je gospodar. Šta mislite? Mučitelj je imao filantropske namere. Navikavajući svoje seljake na oskudicu, strpljenje i rad, on je mislio postupno da ih obogaćuje, vraćajući im njihovu svojinu. Međutim, sudbina mu nije dozvolila da izvede svoje namere. Njegovi seljaci su ga ubili za vreme požara».

Jedan od vidljivih načina eksploatacije seljaka bilo je regrutovanje, trgovina sa davanjem u vojnike. Koristeći se svojim zakonskim pravom da određuju ljude koji podležu vojnoj službi, spahije i njihovi upravitelji određivali su u regrute uvek bogatije seljake, primoravajući ih da se otkupljuju velikim sumama novca.

O tome nam priča «Istorija sela Gorjuhina». «Regrutacija je bila svečanost za koristoljubivog gospodara, jer su se od njega redom otkupljivali svi bogatiji seljaci, dok izbor ne bi pao na nevaljalce ili siromašne».

Namet i kuluk nisu bili jedini način iscrpljivanja seljaka u njihovom odnosu prema spahijama. Ogroman broj seljaka odvođen je od zemljoradnje za ličnu upotrebu spahija. Puškin je i tu pojavu istakao. «Draga potpora prestarelih očeva, mladi sinovi, drugovi rada, iz koliba idu da umnožavaju gospodske gomile dresiranih robova», kaže on u «Selu». U «Evgeniju Onjeginu», upoznavajući se sa životom srednjih spahija nailazimo na čitavu gomilu služinčadi, koja dvori malu porodicu Larinih. Kuvari, kočijaši, jahači, služavke i razna druga čeljad, ispunjavala je spahiski dom.

Mladim seljačkim devojkama padalo je često u deo da pored svojih običnih usluga gospodi imaju još i obavezu da zaslađuju dokolicu svoga gospodara. «Tu devojke mlade cvetaju za pohotu razvratnog zločinca», gnjevno uzvikuje Puškin u «Selu», a u «Dubrovskom» na primeru Trojekurova, on priča o naravima velikih spahia toga doba: «Retka je devojka između njegove služinčadi mogla da izbegne nasrtljivost sladostrasnog pedesetogodišnjeg satira. Pored toga u jednom krilu kuće radilo je šesnaest sobarica ručni rad, svojstven njihovom polu, prozori u odaji bili su zatvoreni drvenom rešetkom, vrata su se zaključavala katancem čiji je ključ bio kod Kirila Petroviča. Mlade zatvorenice u određene časove silazile su u vrt da se prošetaju pod nadzorom dveju starica. S vremena na vreme Kiril Petrovič je poneku udavao a nova bi dolazila na njeno mesto».

Spahisko pravo da daju seljake u vojsku Puškin je podvukao u «Istoriji sela Gorjuhina», kao jedan od načina eksploatacije seljaka, a i po drugi put ga iznosi u «Evgeniju Onjeginu». Spahije su iskorisćavali vojnu službu kao jednu od najsvirepijih kazni, jer je u to doba ona trajala 25 godina i bila strašilo zbog svoje teškoće i surovosti. Dati čoveka u vojsku, «obrijati mu glavu» po tadašnjem načinu izražavanja, bilo je isto što i poslati ga na robiju bez određenog roka. Sentimentalna i dobrodušna spahinica Larina vršila je to kao najobičniju stvar, letimično, između drugih domaćinskih briga. «Ona je obilazila radove, usoljavala pečurke za zimu, vodila rashod, brijala glave, išla svake subote u kupatilo, tukla služavke u ljutini, sve bez učešća muževljeg».

Običan način kažnjavanja seljaka bile su batine. U «Istoriji sela Gorjuhina» kalendari autorovog pradede ispisani su sledećim karakterističnim beleškama: «4-og maja Triška je bijen zbog pijančenja. 6-og Senjka zbog pijanstva bijen. 9-og je Triška zbog pijanstva bijen» i t. d.

Puškin nije ostavio nedodirnuto ni pitanje o ograničavanju slobode seljaka i u njihovim najintimnijim stranama života —

pitanje o naturanju spahiske volje prilikom zaključivanja brakova. «Prisilni brak je kod nas davnašnje zlo», piše Puškin u «Mislima usput» i produžava: «Zapitaše jednom staricu seljanku — da li se iz strasti (iz ljubavi) udala. — «Iz strasti» — odgovori seljanka. «Ja se malo usprotivih, ali starosta (kmet) mi pripreti da će me isibati. — Takve strasti su obične».

Mi vidimo da bez obzira na zabranu cenzure Puškinova dela daju smisao i osnovnu sadržinu kreposnog prava. Ne ograničavajući se samo na to Puškin stvara jasnu i živu sliku karaktera i tipova ljudi, koji su ponikli na tlu kreposnog prava i sa njime su vezani. Čitava socialna lestvica, u čijoj osnovi leži sistem kreposnoga prava, iskršava pred nama pokazujući nam tipove ljudi, koji stoje na raznim stupnjevima. Pri tome Puškin razne tipove ne samo da pokazuje u svoj njihovoj socialnoj uslovnosti, već ocrtava takođe i dalji tok njihovog razvića.

Kreposno pravo delilo je stanovništvo celokupne Rusije na dva podjednaka dela, dajući jednom delu neograničeno pravo na rad i ličnost drugog dela. Gospoda i robovi — takva je bila osnovna podela. Međutim, gospodski stalež nije predstavljao jednorodnu masu. U skladu sa podelom na veliko, srednje i sitno plemstvo, mi nailazimo kod Puškina na pretstavnike sva tri sloja, različita po svome karakteru. Karakterističan predstavnik krupnog plemstva a ujedno i starijeg pokolenja jeste Kiril Petrovič Trojekurov, čiji je snažan i potpun lik Puškin dao u «Dubrovskom». To je pravi veliki feudalac, koji ne poznaje druge zakone sem svoje lične čudi i kome se pokoravaju ne samo pripadajući mu seljaci, već i svi okolni. «Njegovo bogatstvo, znatno poreklo i veze davali su mu veliki prestiž u guberniji, gde se nalazilo njegovo imanje. Susedi su se radovali kad su mogli ugoditi i najmanjoj njegovoj čudi, guberniski činovnici drhtali su pri pomenu njegovog imena». Pretstavnik policiške vlasti u okrugu, načelnik, bio je u ulozi služitelja Trojekurova. Kad je Kirilu Petroviču palo na pamet da kazni suseda-spahiju Dubrovskog, zbog suviše nezavisnog držanja, sud je, po želji Trojekurova, oteo Dubrovskom imanje. Za Trojekurova nije postojalo pravo. Kao pravom razbojniku-feudalcu njemu «nije bilo ništa da sa svojim ljudima napadne na susedno selo, poruši ga do temelja a i samog spahiju da opsedne u njegovoj kući». On je bio svirep i svojevoljan i to ne samo prema svojim robovima, čiji je život bio u njegovim rukama. Dva slobodoumna učitelja svoga sina on je isprebijao na mrtvo. Njegova omiljena zabava bila je da nahuškava divlje medvede na ljude, ubacujući ih silom kod zvera u zatvorenu sobu.

«Razmažen svim što ga je okružavalo, on je navikao da pušta na volju poletima svoje plahovite naravi i svim pomislima dosta ograničenog uma». «Njegova kuća bila je uvek puna gostiju, koji su bili gotovi da rasonodavaju njegovu gospodsku dokolicu, pridružujući se njegovom bučnom a ponekad i razuzdanom veselju».

«Gospodska besposlica», po Puškinovoj karakteristikici i samovoljna nastranost stvorena neograničenom vlašću koja im je bila data, pretstavlja karakteristične crte tih spahija. U licu izrazitog predstavnika toga tipa, Kirila Petroviča Trojekurova, Puškin nam je izneo člana starijeg pokolenja krupnoga plemstva. Docije potomke Trojekurova i njegove kulturnije susede kneza Verejskog, mi nalazimo kod Puškina prvo u licu grafa Nulina, tog lakomislenog i praznoglavog kicoša, koji u inozemstvu traći očevinu i sa snishodljivim prezrenjem odnosi se prema svome zavičaju.

Jasnu sliku tog krupnog plemstva dao je Puškin i u «Evgeniju Onjeginu» i u nedovršenim pripovetkama. Oštro i satiričnom snagom on je žigosao razvrtačeno, tupo, duhovno besplodno društvo, koje je bilo predstavnik neograničene spahiske vlasti.

Najbolji predstavnik krupnoga plemstva bio je Onjegin, ali i u njegovim crtama naziremo nasljednika Trojekurova. Isti kompleks stvoren uslovima kreposnog prava, koji se opaža kod Trojekurova, zapaža se i ovde. Prazna dokolica i egoističan individualizam, koji se javlja kao ublažena zamena za samovoljnu nastranost Trojekurova, sačinjava suštinu Onjeginovog karaktera. Evropski prosvetljen, zadahnut idejama humanizma, on ne može da se zadovolji besmislenim životom ljudi svoga kruga, tih «majmuna prosvetčenosti», po Puškinovim rečima. Međutim, «gospodska besposlica» karakteristična za Trojekurova i stvorena kreposnim pravom, čini sve Onjeginove pokušaje uzaludnim u traženju izlaza iz načina života koji ga ne zadovoljava. «Naporni rad bio mu je mučan». On je «živeo bez cilja i rada, u svakodnevnoj čamotinji».

Puškinovo stvaralaštvo ne ograničava se samo slikom vezanom za kreposno pravo krupnoga plemstva i karakteristikom njegovih predstavnika. Srednje plemstvo zastupljeno je kod njega čitavim nizom lica, koja pripadaju kako starijem tako i mlađem pokolenju. Ulicu Larinovih, Lenskog, Dubrovskog, Grinjova i Bjelkina mi se upoznajemo sa očevima, skromnim i patriarhalnim domaćinima, i sa liberalnim sinovima, prožetim gospodskom psihologijom. Srednje plemstvo je teško podnosilo prelaz zemlje na nov ekonomski poredak, koji je tada vršen i koji se odigravao u otežavajućim okolnostima kreposnog prava. Ono je propadalo materijalno i postojalo nosilac opozicionog raspoloženja.

Ivan Petrovič Bjelkin sa svojim humanim odnosom prema seljacima, interesovanjem za književni rad, sa njegovom mlitavom pasivnošću i bezbrižnošću o njegovoj budućnosti, kao i njegovo postupno propadanje — karakteristično je za prikazivanje procesa, koji se odigravao u srednjem plemstvu, i koji je vodio formiranju među-sloja inteligentske sredine. Postupno propadanje gazdinstva srednjih spahija ocrtava se i u «Istoriji sela Gorjuhina». O istom propadanju plemstva govori i «Rodoslov moga junaka», koji zajedno sa figurom Evgenija u «Bronzanom konjaniku» vodi nas liku najdocnijeg potomka plemića, sitnog činovnika, koji je ponikao iz plemićke sredine.

Kao nosilac buntovnih raspoloženja u srednjem plemstvu služi mladi Dubrovski, koji se prihvatio komandovanja nad pobunjenim seljacima. U svojoj ulozi časnoga razbojnika on nije samo osvjetnik za uvredu nanесenu njemu i njegovome ocu, već donekle dobija širi značaj zaštitnika socialne pravde. Ta melodramska, romantična i veštački stvorena figura Dubrovskog, koja nije postala živa, ima veze sa radnjom koja se zaista desila. Kao osnova za istoriju Dubrovskog poslužio je slučaj sa razbojnikom-plemićem, Opekušinom, koji je Naščokin ispričao Puškinu.

Većinu tih predstavnika srednjega plemstva, sve te Bielkine, Grinjove, Dubrovske, Larine — Puškin je izneo kao skromne, čestite, proste Ruse, kao nosioce mnogih narodnih crta, koji su bliski ruskomе narodu. Pored sve Puškinove simpatije za njih, njegov visoki realizam nije dozvolio nikakvo preuveličavanje njihovog značaja, niti ulepšavano prikazivanje tipova srednjega plemstva. Većina predstavnika srednjega sloja koje je Puškin predstavio ne pati od raskida sa stvarnošću, kao što je to bilo kod Onjegina. Oni su moralno zdravi, humani i pravični, ali sa svim tim je vezan utisak pasivnosti, mlitavosti, tromosti. Svi ti simpatični tipovi blede, kad dolaze u dodir sa ljudima koje je Puškin uzeo iz narodne srži.

Treći sloj plemstva iz epohe krepосnog prava — sitne spahije — Puškin prikazuje kao sloj koji se sastoji iz malokulturnih, grubih ljudi, koji služe, zajedno sa krupnim plemstvom, kao oslonac reakcije, i koji nemilosrdno eksploatišu svoje seljake.

Tip sitnoga plemića Puškin je prikazao u pripovetci «Dubrovski» u licu Trojekurovljег špijuna — Antona Pafnutijeviča. Sam Trojekurov ga je okarakterisao rečima: «Ti sam živiš kao svinja nad svinjama i svojim seljacima guliš kožu».

I tako su svi slojevi gospodarećег staleža krepосne Rusije, u svim svojim podvrstama i razgranjivanjima došli u Puškinovom delu do živog i izrazitog prikazivanja. Život i običaji tog staleža, njihovo vaspitanje, dalja sudbina raznih slojeva te klase razvija se u umetničkim likovima, koje je Puškin stvorio.

Slika krepосne Rusije bila bi, međutim, nepotpuna, kad bi se ograničila samo na slikanje sadržine osnovnih odnosa krepосnoga prava i jednog od dva njena glavna staleža, ne posvetivši pažnju drugom osnovnom staležu — seljacima. Kakva je bila ta seljačka Rusija, koja je stajala sa druge strane granice koja je delila celu zemlju na gospodu i robove? Kako je uticalo na njih krepосno pravo, koje je otrovalo i razvrtilo gospodu? Kako su reagovali oni, ti «izmućeni robovi» na svoje ropstvo?

Opštu karakteristiku ruskog seljaštva nalazimo kod Puškina u njegovim vatrenim rečima, punim gorde ljubavi prema tom narodu: «Pogledajte ruskoga seljaka: ima li i senke ropskog unižavanja u njegovom ponašanju i govoru? O njegovoj smelosti i domišljatosti ne treba ni govoriti. Njegovo shvatanje je poznato; okretnost i hitrina začuđavajuća. Putnik putuje sa kraja na kraj Rusije ne znajući nijedne ruske reči, i svuda ga shvataju, ispunjavaju njegove

zahteve, zaključuju sa njim ugovore. Nikad nećete sresti u našem narodu ono što Francuzi zovu: un badaud. Nikad nećete primetiti kod njega ni gruboga čuđenja, ni prostačkog preziranja tuđega».

Čitav niz lica kreposne seljačke sredine, koje nailazimo u Puškinovim delima, potpuno odgovara opštoj karakteristici koju je dao. Njihova opšta, zajednička crta jeste osećanje ličnog dostojanstva, osećanje duboke čovečnosti i nezavisnosti. Takav je glavni utisak od čitave galerije ruskih seljaka, koju je Puškin dao, počev od tih starih odanih slugu, tih punih materinske nežnosti i brižnosti dadilja, Filipjevne u «Onjeginu» i Jegorovne u «Dubrovskom», i onog brižnog-gundala, hlabrog čiče Saveljiča u «Kapetanovoj kćeri», počev od tih staraca pa do okretnog, neustrašivog seljačkog dečaka Miče, koji je bez kolebanja stupio u tuču sa gospodičićem i hlabro izdržao grozno ispitivanje Trojekurova, strašila za sve. U čitavom nizu tih živih i istinitih ruskih lica ne može se naći ni trun ropske potištenosti.

Nesumnjivo da je najizrazitija figura u toj galeriji sam Pugačev, taj tipični ruski kozak pomalo lukav, sa velikim humorom, otresit, domišljan, dobrodušan i neuzdržljivo hrabar. Njegovo junaštvo, njegova velikodušnost primoravaju čitaoca da se složi s rečima plemića-oficira, Grinjova, koji izražava misao samoga pisca: «Zašto ne reći istinu? Snažno saosećanje vuklo me je njemu».

Karakteristična je kratka, ali po smislu važna primedba kočijaša Antona, koji je pripadao Dubrovskom ali ga je Trojekurov prisvojio: «Kiril Petrovič (Trojekurov) je sam za sebe, a Andrej Gavrilovič (Dubrovski) opet za sebe — a svi smo mi Božiji i carevi». U tim rečima je Puškin podvukao pogled kreposnog seljaštva na svoju sudbinu. Kreposno pravo je bilo komplikovana pravna institucija, nedovoljno regulisana zakonom, puna protivrečnosti i nedorečenosti. Prelazeći u praksu od osnovnog spahiškog prava na seljački rad, na stvarno ropstvo u pravom smislu reči, kreposno pravo ipak nije lišavalo seljaka prava pravne ličnosti. Naročita odlika toga prava sastojala se u protivrečnom karakteru odnosa, iz kojih je ono bilo sačinjeno: s jedne strane, seljak je bio objekt privatnog prava svojine svoga spahije, a s druge strane, on je bio subjekt odnosa državnog prava i ti odnosi — poreza, opšta podložnost krivičnom zakonu, regrutska i ostale obaveze — stvarala je vezu između njega i ostalih slobodnih ljudi, stvarali su od njega člana jednoga društva sa njima. U Antonovim rečima — «Svi smo mi Božiji i carevi», izraženo je naročito, seljaku svojstveno saznanje svoje jednakosti sa gospodom.

Puškin nam dalje u svojim delima govori o mnogim raznolikim oblicima seljačkog protesta protiv ugnjetavanja. On nam govori o bežanju seljaka («Istorija sela Gorjuhina»), priča nam o ubijanju naročito svirepih spahija od strane njihovih seljaka («Misli usput»). On nam živo i zanosno ocrtava jedan od mnogobrojnih slučajeva seljačkih nemira («Dubrovski»), i naposljetku razvija nam široku i snažnu sliku grandiozne narodne pobune («Istorija Pugačevljeve bune» i «Kapetanova kći»).

Opisujući slične momente, koji nam svedoče to da ruski seljak nije pasivno primao svoj jaram, Puškin nam je dao novu potvrdu lika ruskoga naroda, koji je on stvorio. Taj hrabri, slobodni, aktivni lik ruskoga naroda, prožet saznanjem visokog dostojanstva čovečije ličnosti, koji nam iskrsava pri čitanju Puškinovih dela, potpuno odgovara stvarnom licu ruskog naroda, koje se ispoljava u njegovoj istoriji i umetnosti.

ПРВИ ПРЕВОДИ ПУШКИНА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У погледу „пласирања“ својих дела у Југославији, — ближег и непосредног упознавања читалачке публике с њима, Пушкин је доживео изузетну судбину, као ни у једној земљи. Његова се дела у почетку (а спорадично и много доцније, готово кроз цео 19 век) уопште нису преводила, већ штампала у оригиналу, као и у Русији. Осећање духовног словенског сродства, симпатије према Русији, која се јавља као заштитница поробљене браће на Балкану, ширење славено-србског језика тридесетих и четрдесетих година прошлога столећа, најзад интересовање за руску културу које је владало међу најбољим српским интелектуалцима, толико им приближује руски језик и књижевна дела на њему, да се не осећа јака потреба за преводима. Ово се не односи само на Пушкина; још раније „Летопис“ је штампао у оригиналу оде Ломоносова, Державина и др. руских писаца. У почетку 19 века све што је руско веома је занимало српску јавност, расположење у велико нагиње Русима. Уредништва подразумевају да је њиховим образованим „пренумерантима“ свакако познат језик братског руског народа. У тадашњим календарима, часописима и новинама увек се говори о Русији, преводи се, прештампава. Понекад се догоди да преводилац заборави да наведе извор свога рада. Тако, на пример, алманах „Забаве за разум и срце“ (излазио у Будимпешти под уредништвом д-ра Ј. Стејића) уврстио је год. 1836 из „Комета“ за 1831 год. добар за то доба прозни превод Пушкинове „Полтаве“, који можемо сматрати првим српским преводом Пушкина, — али писац није означен, преводилац је такође остао анониман. Ова књижевна нехатност још дуго се задржала у српској књижевности.

Ради обрасца доносимо одломке из тог првог прозног превода у његовој нетакнутој наивности: „Кочубей а богатъ и чувенъ. Очи не могу измерити просторъ нѣгови поля, на којима велика нѣгова стада пасу. Нѣгови польски дворови око Полтаве лепимъ су градинама и садовима окружени, и силно благо скупочене коже, свакојка свила, много сребрно посуђе, ту се или човечіємъ оку указуѣ, или у пунимъ ковчезима наоди. Али што гордості старчевой највише ласка, то нити су нѣгови дугогриви конѣи, ни данакъ одъ скитскога свога народа кримскогъ, ни онолика нѣгова наслѣдствена добра, но само една нѣгова

кћеръ, коју лепота краси. У Пултави се заиста никаква лепота не може съ Мариомъ споредити.

„Онъ э старъ, к земљи нагнуъ годинама, ратовима, бригама и пословима. Али чувство јошъ живи у нѣму, и Масеппа наново учи, любовь познавати.

Младо срце у часу букне и опетъ оладни; у нѣму се любовь гаси и опетъ враћа; сваки данъ друго чувство у нѣму постаэ: али старца срце, годинама отврднуто, тако се лако не запалюэ и не обузима тако лакимъ страстима. Оно э на ватри страстиј лагано и тврдо сковано; позный жаръ не може се выше угасити: онъ само са животомъ престаэ. — Шта се оно чуэ? Ахъ, оно ниэ срна, коя по стенама бежи, кадъ тешко летенѣ орла чуэ; но невеста, коя сама блуди и стрепећи у предсобію свою пресуду очекуэ.“*)

Пушкинови текстови у оригиналу јављају се у српској штампи први пут тридесетих година прошлога столећа. „Летопис“ прештампава неколико лирских песама тада већ славног руског песника. То су „Муза“ и „Дочери Карагеоргија“ (1837) и „Гречанскъ“ и „Подражаніе Байрону“ (1838 г.) Испред песама стоји посебан наслов: „Стихотворенія наша други Славенеки нарѣчія. а) Руска (од Александра Пушкина). У загради се дају објашњења непознатих руских речи. Последња песма има примедбу: „Ове стихове стављам да бы читатели не само Пушкина, него чрезъ нѣга духъ поезіе и Англијскогъ поете Байрона (као што се пише Бирона) колико толико познати могли.“ — Избор поменутих песама није учињен по неком плану, али су оне ипак карактеристичне за Пушкинову личност и стварање. Сем тога оне су блиске својим темама и романтичном садржином. Песма „Кћери Караџорђевој“ јавља се доцније у неколико превода. Календар-алманах „Грлица“ који је почео од 1835 г. излазити у Црној Гори, по традиционалној вези те покрајине с Русијом, поклања пажњу руском елементу и у њему налазимо „Стихотворенія Руска“, међу којима и две Пушкинове песме на руском језику 1839 г. („Бонапартъ и Черногорцы“ и „Пѣсня о Георгиі Черномъ“). Оцењујући прве покушаје тог преводилачког рада проф. Јагић**) га карактерише овако: „У жељи да заметну траг својих извора они (преводиоци) воле да каткад промене наслов текста или измисле нов или се ограниче неодређеном белешком: „по рускому“, „с рускога“ итд. Ништа не добија библиограф ни у том случају кад се дода „по Пушкину“, кад је све друго прерађено. Разуме се да се ова замерка односи углавном на пе-

*) Огледи умне науке, или Забава за разумъ и срце, IV књига, у Будиму, 1836, стр. 23 и 24. — У другом делу Руско-српске библиографије А. Погодина погрешно је назначено да је овај превод у Сремском календару за 1867 год.

**) Јагић: А. С. Пушкин в южно-слав. литерат. С. П. 1901. Стр. 76.

сме малогa обима, — лирске, елeгије, епиграме и т. сл. Али већи део српскохрватских превода креће се баш у том оквиру. Изгледа да су преводиоци избегавали да узму све изразито индивидуално код Пушкина, оно што оцртава лични однос песников према друговима и условима ондашњег живота, оно што крије алузије на друштвено стање, на цензурне тешкоће итд. На тај начин избор песничког материјала био је доста ограничен, зато није ни чудо да су се неке ствари Пушкинове, које се нимало не издвајају у његовој поезији, — преводиле по неколико пута, а друге, значајне, важне и карактеристичне за песника, остале су по страни.“ — Уопште, добру песму је теже превести, и уколико је она уметнички савршенија утолико се више дара и спретности тражи од преводиоца, који треба да је више мање дорастао аутору. Сем тога, за успешно превођење треба имати на расположењу не само изграђен језик, већ и еластичну, ниансирану метрику, развијено осећање тона и стила. Те особине једва да су могле припадати првим преводиоцима утанчаног естетe Пушкина.

Међу првим преводима који долазе четрдесетих година после прештампавања песама у оригиналу, морамо нагласити Петрановићев превод „Црног Ђорђа“ у „Любителю Просвѣщенія“ (1840), који је излазио у Далмацији, углавном у Задру, од 1836 год. Наводимо тај најстарији нама познати песнички превод у целини, како због његове „старости“, тако и због специфичног начина изражавања.

Ц Р Н И Ђ О Р Ђ Е

(с рускога слоб. преведено).

Два се вука у јами кољу
Отац и син у пећини псују.
Стари Петро сина укорава:
»Бунтовнице, злодѣю проклети!
Не боиш' ли се Господа Бога,
Гдѣ ѿ за те с' Султаномъ свађатсе,
Съ Београдскимъ возвати Нашомъ.
Ал' две на свѣтъ ти донесе главе?
Пропадай, кад' хочешъ, окаянии,
Да зашто ти сву Србију губишъ?»
Одговара Ђорђе намрштено:
»Видимъ старче да си сѣ ума сишо;
Кад' таке безумне лаовъ рѣчи.“
Стари Петро то већма срди се,
То већма кричи и жести се.
У Београдѣ онъ умисли поћи,
Туркомъ издат' непослушна сина,
Још имъ казат' убѣжиште Срба.
Онъ изъ тамне излази пећине;
Ђорђе старца дозиваѣ отца:
»Врати се, отацъ мили, врати се.
Прости сину за невольне рѣчи.«
Ал' стари не слуша Петрониѣ:
»Чекай, вели, мало разбойниче.«
Синъ му Георгиѣ на путъ стаѣ

Старцу отцу кланя се до ногу
Стари Петро на сина не гледи;
Опетъ нѣга догони Георгиј,
Па га хвата за просѣде власи.
»Врати с' Бабо, за Господа Бога:
Не гон' мене на крваво дѣло...«
Одтисну га срдито старацъ,
И Београдскомъ отиде цестомъ.
Горко, горко заплаче се Ђорђе,
Запла чакмак , и избаци пиштољ.
Завати Петро, посрнувши:
»Аван мене, я сам тешко рањенъ.«
И паде на землю бездыханенъ.
Бѣжех' синакъ къ пећини врати се:
Мати нѣму излази на сусрѣтъ.
»Ти си Ђорђе, а кудъ се део Петро?»
Одговара још Ђорђе сурово:
»За обѣломъ старацъ пян напи се,
Те заспаз на Београдскомъ друму.«
Ал' се јду досѣтила она:
»Проклетъ рече, Богомъ био Црни,
Зрѣ ти уби рођенога отца.«
Одъ тадај се Петровићу Ђорђе
У Србаля проназвао Црни.—

Карактеристично је да преводилац даје уз свој рад белешку у којој излаже свој поглед на Пушкиново стварање и позива да се његове песме читају у оригиналу. „Ову пјесму саставио је на рус. језику Александаръ Пушкинъ. За моћи савршено познати духъ поетически славногъ овогъ мужа, треба у оригиналу стихотворения његова читати. Настояћи преводъ речене пјесме, вѣтъ слаби и несавршени одпечатакъ оне виспренности и красоте, која се у рускомъ подлиннику блиста.“

Даље, од оног што је вредно пажње треба споменути превод песме „Кћери Карађорђевој“ од М. Поповића (1846) г. у његовој књизи „Мачъ и перо“ и исте песме од Меда Пуцића у његовој књизи „Taljanke“ (1849). И један и други, ма да су књижевни и за оно „почетничко“ доба сношљиви, имају недостатака у тачности израза, у мелодији и ритму, пуни су русизама (нарочито Поповићев) и уопште у погледу језика стоје као на међи славено-српског и Вуковог. Пуцићев превод има више песничких особина, очуван је слик, али није савладан Пушкинов јамб. Ипак се не сме потцењивати значај ових превода који су популарисали Пушкиново име и показали да се он, као први међу руским песницима, интересује за личност вође првог устанка и његове кћери.

Пошто је превод М. Поповића први који је штампан у Београду, неће бити излишно да се мало задржимо на његовој књизи и раду. Збирка „Мачъ и перо“ издана у Београду 1846 г. састоји се из оригиналних и препеваних песама („подражанія“) с немачког, чешког, пољског и руског језика. За мото целе књиге узети су Пушкинови стихови:

Стократь священь союзъ меча и лиры.

Единый лавръ ихъ дружно обвиваетъ.

Поред Пушкина има неколико превода из Мицкјевича, а с чешког од Махе. Из епиграфа, превода, цитата види се да је аутор књижевно образован човек, познаје европске и словенске књижевности. Од руских песника чешће наводи Јазикова и Пушкина, а једну песму посвећује „ученим Русу Јосифу Максим. Бађанскому“ који је путовао по Србији и другим јужнословенским земљама 1839 год. Уопште, цела књижица М. Поповића је прожета родољубивим расположењем, а аутор се јавља као ватрен заточник уједињења Југословена. Види се да је знао Пушкинову поезију, читао и схватао његову лирику и за себе узимао оно што му је било ближе и што је одговарало његовим идејама и уметничким смеровима. Ево његовог превода:

КЋЕРИ КАРАЂОРЂЕВОЈ

од Александра Пушкина

Страхъ мјесеца, слободе борацъ,

Светомъ крвљу обаявъ,

Преступникъ и юнакъ, чудесны њ твой отацъ,

И ужаса людска и славе њ достојанъ.

Онъ те младенца грѣяше
 На пламенной груди рукою изкрѣвѣвшимъ.
 Игрушка ти ножъ быше
 Изощренный брато-убійствомъ.
 Кадъ често, розпаливъ страшно освѣте жаръ,
 Онъ мучеѣ надъ твоимъ невинномъ колѣнкомъ
 Убийства новаго размышляше ударъ,
 И осмѣхъ твой гледию э и кипю весельемъ.
 Такавъ э быо: суморанъ, ужасанъ до конца.
 Но ты мила, ты буровный вѣкъ отца
 Смиренымъ животомъ одъ неба о! изкупи:
 Гроба из грозногъ къ небесамъ
 Тай, као сладкій тамянь,
 К'о чиста любви молитва узходи.

Затим у току скоро две деценије почиње лагано упознавање са прозним делима Пушкиновим, која се преводе у новинама и часописима. Ти покушаји у току времена обухватају и Пушкинову прозу. Један од најстаријих прозних превода је превод „Пикове даме“ објављен у „Новинама српским“ 1845 г., преводилац је М.- П.- (вероватно Милош Поповић). Ради занимљивог колорита и стила тог преводачког рада дајемо један краћи одломак:

„Две непомичне идее немогу на едан путъ бивати у ђудоредной нарави, тако, као што два тела немогу у фисичномъ свѣту заузимати едно и исто мѣсто. Тройка, седмица и кеѣъ — неизлазише изъ нѣгове главе, него му непрестано эзикъ кре-таху. Кадъ э годъ младу дѣвоику видіо, онъ говораше: Ала э лепа! то э права црвена тройка. Кадъ э тко пытао: колико э сатій? а онъ одговараше: манѣ петъ минута седмица. — Свакій трбушастый човекъ представляше му кеца. — Тройка, седмица, кеѣъ — пратили су га на сну свы могуѣны струка; тройка цвѣтала э предъ нѣиме на образу китнога грандифлора, седмица му се э представляла као готичка врата, кеѣъ као оріашкій панкъ. Све мысли нѣгове сливаху се у едно — користити се тайномъ, коя га тако драго стала. Онъ почне мыслити о оставлѣнју службе, и о путованю. Онъ хѣаше у явнимъ играчкимъ домовима парижкимъ добыти благо одъ чаролице среѣе. Али га згода избави бриге.“*)

1850 год. Јован Ђ. Евтиміѣвић у подлистку „Српских новина“ даје превод Пушкинове новеле „Выстрѣлъ“ са погрешним насловом „Удвой“:

„Едно вече яшио самъ са женомъ моимъ по полю; конъ жене моѣ почео се ђудити; она се поплаши и да узицу пакъ пѣшке поѣе куѣи. Кадъ добосмо куѣи, спазимо у авліи путничка кола; кажу ми служители, да ме у мојой соби очекуѣ странацъ, кои нѣз хтѣо име своѣ показати, но само э то рекао, да самномъ има врло важна посла. Уѣмъ у собу и у тамнини спазимъ човѣка, кои э у бради обрастао; онъ э стаяо кодъ тогъ оцака. Поѣмъ къ нѣму старајуѣи се разпознати черте нѣговогъ лица. „Ти ме

*) Србске Новине, бр. 65, 14 августа 1845 г. стр. 257.

не познаашъ грофе?“ рече онъ дркћућимъ гласомъ. „Сильвіо! викнемъ я са страхомъ, кои ме е обузео и одъ когъ ми е коса на више дизала се! „Погодио си, я самъ Сильвіо и дошао нишанити“ Онъ е у томъ тренућу био врло страханъ. На еданъ путъ отворе се врата, Маша утрчи у собу и съ якумъ обѣси се мени око врата. Нђно присуство поврати ми бодростъ. Мила Машо, речимъ я, заръ ти невидишъ да се ми шалимо?“*)

У истом је тону и истог квалитета одломак из „Капетанове кћери“, који под насловом „Изненадни састанакъ съ Екатериномъ II“ (Изъ Пушкина) доноси „Седмица“ 1855 год. у преводу Милана Димитријева. У жељи да људи говоре стилемъ и језикомъ своје епохе чувамо све особине превода и његову ортографију.

„Други дан у јутру Марія Ивановна уставши, брзима корацима упути се управо у башту. Јутро бияше прекрасно, сунце позлаћиваше лђпо дрвеће, пожутђло већъ подъ ваздухомъ дошавше есени. Широки рибњакъ блисташе се подъ ударцима лабудовихъ крила край красне шумице. Марія Ивановна шета се по шумици, гледајући на давно подигнути споменикъ на славу Петра Александровића Румянцова. Кад ето на еданпутъ стаде на ню мало енглезко псето лаяти, и у исти тренутакъ зачу се женски гласъ: „небойте се, он неће уести.“ И Марія Ивановна опази даму, сђдећу на другоме крају споменика. Она бияше у бђлини, у јутренђмъ одђлу. Лице јој румено изражаваше спокойство и неку важностъ а голубији гласъ одликоваше е. Дама прекину ћутанђ: „Ви ваљада нисте одавде?“ — „Нисам, госпоіо, јуче дођохъ амо.“ — „Сама? а ви сте јошъ млади.“ — „Я немамъ ни оца ни матере.“ — „Ви сте сигурно дошли по каквому послу.“ — „Есть тако е. Я дођохъ да предамъ молбу царици.“**)

Циклусу горенаведених превода припада и „Госпођица као паоркиња“ (изъ А. Пушкина) од непознатог преводиоца.

„Кад би хтео по мојој наклоности чинити, я би састанке младенаца, растенђ узаймне наклоности и поверителности, нђина дела и нђине разговоре са свимъ подробно описао; али знамъ, да већи део моихъ читаоца неће са мномъ ту мою наклоностъ делити, и за то ћу све то прећи и на кратко ћу споменути, да ни два месеца непрођоше а нашъ Алексіе био е залюбљѣнъ до ушию, а Лиза ниѣ била ладнија али молчальввја него онъ. Обоє су били у садашњости сретни и мало су мислили на будућностъ. Мисао на неразрешљиви савез често им е на умъ падала, али никадъ о томъ неговорише. Узрокъ е јасанъ. Алексіе, премда за Лизу као ланцемъ везанъ бияше, опетъ е увекъ мислио на разлику између нђга и сироте селянке, а Лиза е знала, како се нђини оцви мрзе и ниѣ се могла надати помиреню. А осимъ тога дражила јои е нђно самолюбіе тавна, романтична нада,

*) Србске Новине, 1850 год., бр. 107, стр. 408.

**) Седмица, 1855, стр. 289.

да ће напоследку тугиловачкогъ племиѣа видети кодъ нога прилушиске ковачеве кѣри. Али у мало што нѣз аданъ важанъ догађай нѣино узаймно одношенъ у аданпутъ променио.“*)

Нѣз образаца на којима се могу уочити све особине ранијих превода Пушкинове прозе можемо завршити одломком из новеле „Надзиратель на поштанской штаціи“: „Бедный надзиратель нѣз могао постигнути, како ѡ могао дозволити својой Дуни да иде съ хусаромъ, каква га ѡ слепоѣа напала, и шта се учинило съ нѣговимъ разумомъ у то магновентъ. Нѣз прошло ни пола часа, али неспокойство овлада нѣме до таквогъ степена, да се нѣз могао уздржати, него ѡ и самъ пошао на литургию. Кадъ се приближио цркви, видіо ѡ, да се народъ већ разлизи, алъ Дуне нѣ было ни у огради црквеной, ни у цркви. Онъ ѡ ушао и у цркву; свештеникъ ѡ излазио изъ олтара; ѣаче ѡ гасило свеће, и две бабе су се јошт молиле Богу у адномъ углу; но Дуне нѣ ту было. Бедный отаць адва се решио, да запита ѣаче, ѡ ли она была у цркви; ѣаче му одговори да нѣз. Надзиратель ѡ пошао куѣи ни живъ ни мртавъ. Эдна му ѡ остала надежда: Дуни по ветренности нѣны млады година, може быти допало се да се провоза до слѣдуѣе штаціѡ, гди ѡ живила нѣна кума. У мучной борби очекивао ѡ онъ повратакъ нѣнъ. Ни суруциѡ се нѣз враѣао. Напоследку у вече доѣе онъ пѣнъ са убѣйственимъ известѣмъ: Да ѡ Дуна съ те штаціѡ отишла далъ са хусаромъ. — Стараць нѣз могао снети свою несреѣу: онъ ѡ легао, у ту исту постелю, у којой ѡ лежао младый обманитель. Садъ саображаваѣи обстоятелства, онъ се сеѣао, да ѡ болестъ была притворна. Бедный надзиратель добыо ѡ яку вруѣицу, нѣга су одвезли у С. а на нѣгово место определили су привремено другога. Онай истый лекаръ кон ѡ лечіо Хусара, лечіо ѡ и нѣга.“**)

Пушкинови преводиоци 1850-их, 60-их и 70-их година задовољавају се тиме што преносе смисао дела општим речима, не улазеѣи у појединости и ниансе руских израза и обрта. Чине грешке које показују недовољно познавање језика и смисла Пушкинових дела. То није превођење у правом смислу, како га ми сада схватамо, већ више прераѣивање туѣег оригинала. У прилог ових скромних културних радника можемо реѣи, да уопште није лако преводити Пушкинову прозу јасну као кристал, ваздушасту и танану, ма да то на први поглед може изгледати сасвим једноставно. Та проза је песнички склопљѣпа, мајсторски израѣена до темѣла, тако да свака реч има своје место и свој значај. Њена збијѣеност и изразитост пуна свеѣине и непосредности заиста чини тешкоѣе преводиоцу, који мора водити рачуна не само о тачности лексичког састава и о конструкцији реченичних обрта, већ и о стилу, о духу, о томе да се и на српском језику дочара адекватна књижевна вредност.

*) Седмица, 1856, бр. 7, год. V, стр. 52.

**) Шумадинка, 1856 г. стр. 161—2.

Оцењујући резултате преводилачког рада у погледу његове успелости и нарочито избора појединих дела, наши ауторитативни претходници у истраживању тог предмета В. Јагић и П. Заболотски сматрају да све што се преводило из Пушкина четрдесетих, педесетих и шездесетих година, није могло да буде вредно пажње због своје безначајности, нити је чинило утисак због унутрашње неповезаности. Количина онога што је преведено и написано о Пушкину, не може се сматрати незнатном, нарочито ако имамо у виду епоху, стање самог српства, руско-српске културне односе итд.; квалитативна пак страна тих радова допушта да мислимо о слабој обавештености српства о правом значају и заслуги Пушкиновој, пошто је најбитније у његовом стваралаштву остало ван превода. Једностраност при упознавању српске публике с Пушкиновим радом поменути писац види у томе што с малим изузетцима, избор грађе за преводе из Пушкина и биографских података о њему има тенденциозан карактер. Из огромног богатства Пушкинове поезије узима се оно што га приказује као пријатеља српског народа („Црни Ђорђе“, „Кћери Карађорђевој“), као руског патриоту и Словена, као сликара позитивних страна Руса и руског живота. — Идеја водиља младе српске штампе је била у томе да се пробуди симпатија према свему што је репрезентовало величину и моћ заштитнице Словена Русије; на тој емоционалној бази, при недовољној развијености и заосталости српске поезије онога доба, — такав избор изгледа нам не само разумљив већ и пун смисла и чињен у духу извесне културне словенске оријентације. Чисто естетски моменат, разуме се, иде на друго место, чак уопште изостаје, јер историјски моменат је истицао у кнежевини Србији политичке и културне задаће далеко испред уметничких.

У новосадској „Словенки“ (1860, стр. 151) уредништво штампа писмо С. Димитровића који му нуди своје преводе „из славнога и бесмртнога песника рускога Александра Пушкина — „Руслана и Лјудмилу“, „Полтаву“ и „Евгенија Оњегина“ „Руслан и Лјудмила“ је распродата за 15 дана а „језик књиге“ се много допао у Хрватској и Далмацији. „Евгенија Оњегина“ наш изврстни г. Мажуранић, славни спиеватељ „Ченгић-Аге“ прегледава, ер е дјло одвише тежко, од велике важности и бића, и особито нашега се живота тиче. Чини се кано да е безсмртни пђваоц кроз стотине вијекова међу нама живио, и да е нарочито ово свое диело само за нас писао. Преметнете ли само француске риечи што у нђму долазе на нђмачки език, онда сте, господине, у сриед сриеде нашинства. Исти преводитељ нђмачки Боденштет каже да е Оњггин Пушкинов — нђгово најизврстниие спђване, кое се најизврстниим дђлама свию народа и вђкова смђло узпоредити може. Боденштет га не преведе читава, што и сам признае, али ипак е изоставио слокове штоно муком прелази, кано да ни Пушкин тога писао ние, — у мом преводу (али вђрnome) ние ништа изостављено што ние руска цензура избри-

сала. — Онѣгину придодаем и речник, ер доста речи долазе у нѣму што у народу живу али и бољи свиет са свиєм не разумие.“ Желећи да се његови преводи штампају ћирилицом тражи за „Руслана и Лјудмилу“ и „Полтаву“ по 100, а за „Евгенија Онѣгина“ 250 фор.

Кад су ти преводи штампани у Загребу, поводом њих уредништво „Данице“ у једном чланку (1862) расправља о књижевним приликама онога доба и нарочито — што нас највише занима — о преводима и превођењу са страних језика, посебно са руског, о превођењу Пушкина. Писац указује на промену културних и књижевних прилика у Србији. Раније се ишло за тим да се друштву пробуди воља за читањем, те се није гледало на квалитет књиге. „Али данас, — вели се у чланку, — хвала Богу, друкчије стојимо. Неће више ни народ да купује српску књигу само зато што је српска, већ и он хоће најпре да пропита шта ће да купи.“ Зато и критика може бити озбиљнија. „Нама треба да се осврнемо на рад свој, треба сами са собом да начинимо рачун, пак да се старамо дати књижевности својој какав одређени правац, извешан карактер“. — „Кад с те стране узмемо ствар, онда је сасвим практично позајмљивати од других народа умне плодове њихове. Ми, који вековима чувасмо крајину од дивљаштва, морамо сада удвојеним силама ићи за тим, да оно надокнадимо, што нам вечите борбе недадоше учинити, да присвојимо, то јест, себи плодове науке и вештине, који одавна код других народа рађају. У књижевном обзиру ту је најкористнији и најпречи начин превођења добрих дела из страних књижевности. Има генија, који су се могли винути изнад тесног обзора свога специјалног племена до широког неба, које обима цели свет; дела тих генија носе на себи печат обштности, обште су добра целога света, и само их ваља у народну реч обући, пак да својином ма којег народа постану. Добрим преводом таквих дела долази се до позитивног добитка. Дајте добар превод класична дела, и ми смо на своја поља навели зраке сунца, које је одавно другоме благодетно сијало. С те стране стоји ствар у нас сасвим шарено. Наша књижевност, млада и нејака будући, морала је од других позајмљивати, и против тога не би се имало ништа рећи. Само је друго питање: *шта се и како* се код нас преводило. Ако погледамо оне силне преводе у нас, на све стране видећемо, како преводилац није имао ни укуса, ни разбора; како се није разбирао ни у језику, са кога је преводио, ни у језику, на који је преводио; како није познавао ни литературу, из које је предмет узео, нити пак околности наше; а о узвишеном погледу на свесветску књижевност ни спомена. Преводило се, тек да се зове, да се пише, и ми смо добили једног „писатеља“ више, а библиографија нам се умножила једним бројем. Као да ту суди број! Ако нећемо, да се и даље троше новци на штампање ма каквих трица, онда морамо друкчије економисати са оно мало сиротиње, што је имамо. Нарочито у преводима можемо бити строжији.

Ту је већ туђа, често и целог света критика пресудила, шта је добро. Дакле можемо бирати за себе оно, од чега ће нам бити фајде. А чувство пијетета спрам књижевних производа великих духова нека нам не допушта, да без прекора гледамо онога, који их квари превodeћи их, те уједно и наш лепи језик мучи и изврће. — Специјално прешавши на руску књижевност, морамо рећи, да је врло мало познајемо. Осим неколико кратких приповедака и још краћих песама немамо ништа у преводу из ње. А Пушкин, Гогољ, Љермонтов вредни су, да им човек потражи ближе познанство. Уз све симпатије спрам Руса немамо ни једно важније дело њиних класика у преводу, и готово би могао какав злобан странац рећи, да нам је са тим нашим „руским симпатијама“ више стало до руских ордена и прстенова или рубаља, него до чега другог... — Ми би нашем млађем нараштају препоручили, да не пропусти познати се са руском књижевношћу. Заиста ће тамо наћи многу нову ствар, да не рекнемо, готово нови свет. И кад би нам се изабрана дела Пушкинова, Гогољева или Љермонтовљева превела, заиста би више користи било по литературу нашу, него са преводима из Хајна, Петефија, Беранжера и других, којима је списатељска слава тек трећега или четвртога реда“.

Што се тиче броја преведених дела, — с те стране можемо бити потпуно задовољни, али тај посао није имао ни система, ни континуитета, ни унутрашњег смисла. Радило се више из подражавања, случајно, зато што се Пушкиново име већ прочуло у европским књижевностима и било на површини књижевног интересовања. Већина преводилаца можда није била свесна значаја Пушкинове поезије у целини и његове улоге у историји руске и европске књижевности.

Јагић мисли да главни узрок томе није у преводиоцима, већ је у неодређеном и лабавом стању српскохрватског књижевног језика у оно доба. Не само први већ и потоњи преводиоци „Евгенија Оњегина“ морали су да се боре с тешкоћама при савлађивању Пушкиновог песничког језика, да тачно и успело прикажу fine анализе човекова срца, лепоту с којом он изражава различита душевна расположења. „Српски и хрватски писци, каже Јагић.*) све до најновијег времена, сувише мало су се бринули да обогате свој књижевни језик изражајним средствима у широкој области виших идеја европске мисли. Мало је преведено првокласних дела европске лепе књижевности, преводи су само изузетно давани из руку талентованих писаца, познавалаца свог матерњег језика. Није се још израдила традиција доброг „преводиоачког језика“. Свако преводи на свој начин, свако даје од своје стране извесан број речи и обрта књижевног језику, не рачунајући са својим претходницима и не знајући шта је учињено у истој области пре њега.“

*) В. Јагић, стр. 214.

У оваквим књижевним приликама тешко би се могло говорити о правом зрелом превођењу, које изискује општу књижевну културу и индивидуални дар превођења. У првој половини 19 века само су два српска песника ближе и присније упознала и осетила Пушкинову поезију: Његош и М. Пуцић, који су код руског песника открили особине непримећене од стране њихових савременика.. Тек пред крај 19 в., с променом културних и књижевних прилика у Србији, кад се јавила национална уметничка поезија код Срба, ситуација се увелико мења. Долазе песници и преводиоци који не само што могу да осете, процене и изаберу бисер Пушкинове лире, већ који су и по своме таленту дорасли и позвани да уђу у његову стваралачку радионицу и да изнесу отуда оно што им годи. У преводима Војислава Илића, Змаја, Јована Дучића, Милорада Митровића, Јов. Максимовића, Ристе Одавића, и др. не само друкчије, на нов начин, звучи и оживљује Пушкинова ритмика и мелодика, већ и цео лик славног поете приказује се у својој скоро правој светлости, у много дубљем, истинском значају.

PREVODJENJE PUŠKINOVIH DELA KOD JUGOSLOVENA

Prevođenje Puškinovih djela kod pojedinih ogranaka Južnih Slavena daje osebniju i vrlo šarenu sliku, u kojoj se odražavaju posebne kulturno-političke prilike svakoga od tih ogranaka. Ne prevode svi ogranci Južnih Slavena Puškina jednako, ni u pogledu vremena, ni u pogledu kolikoće i kakvoće prijevoda. O prvim vijestima o Puškinu, kao i o prvim prijevodima iz njegovih djela u književnosti Južnih Slavena, govorio sam na drugom mjestu,¹⁾ a i pokazao, kako je došlo kod pojedinih južnoslavenskih ogranaka do prvog dodira s ovim velikim ruskim pjesnikom. Uzmu li se za vremensku ocjenu Puškinova ulaženja u književnost Južnih Slavena prvi prijevodi Puškinovih djela kod Srba i Hrvata, početkom četrdesetih godina prošloga vijeka, pogotovo pak prve vijesti i preštampavanja Puškinovih djela kod Srba još dvadesetih i tridesetih godina prošloga vijeka, onda bismo pri poređivanju u pogledu vremena Puškinova ulaženja u književnosti Južnih Slavena s jedne strane i književnosti naprednijih slavenskih naroda s druge strane, mogli biti razmjerno zadovoljni sa svojom kulturno-književnom budnošću u prvoj polovici prošloga vijeka. Jer prvi poljski prijevod iz Puškina («Bahčisarajski vodoskok») objavljen je godine 1827, a prvi češki («Cigani») god. 1830, dok naši prvi prijevodi slijede tek desetak godina kasnije, mada smo mi i geografsko-politički i kulturno u to doba neuporedivo udaljeniji od Rusije nego pomenuta dva veća i naprednija slavenska naroda. Pogotovo to poređivanje ispada u našu korist, kad je riječ o prvim prijevodima Puškinovih djela sa strane Bugara, koji počinju Puškina prevoditi istom sedamdesetih godina prošloga vijeka.

Što se tiče količine prijevoda iz Puškina kod Jugoslavena, to se i u tom pogledu ogledaju u brojnom šarenilu njihove naročite prilike, u kojima u to doba žive, svaki za sebe odvojeno, Južni Slaveni, prevodeći bez ikakva sustava i plana, svakojako i po više puta istu stvar, a da međusobno nisu upućeni o tome, što je već jedan ili drugi od njih preveo. Time se objašnjava i činjenica ogromne količine višekratnih prevođenja pojedinih Puškinovih djela kod istoga

1) Josip Badalić: Puškin kod Jugoslavena, Zagreb 1937, str. 3—6; Puškin u hrvatskoj književnosti. Zagreb 1937, str. 5—7

južnoslavenskog ogranka. Ponovna i višekratna prevođenja, međutim, kako je to već i Jagić¹⁾ utvrdio, u pravilu nisu izazvana toliko potrebom boljeg prijevoda ovog ili onog ponovnog prevođenog djela, nego više činjenicom, što novi prevodilac nije uopće bio obaviješten o tome, da je to djelo, koji put već i uspješnije, bilo ranije prevedeno.

Nesustavnost prevođenja Puškinovih djela ima svoj razlog još u jednoj činjenici, koju je još god. 1901 iznio Vatroslav Jagić u svojoj analizi srpsko-hrvatskih prijevoda iz Puškina,²⁾ ističući, da su srpskohrvatski prevodioci počeli prevoditi Puškina s razloga, što su Puškina prevodile evropske književnosti, naročito njemačka. Kako prema tome potreba prevođenja Puškinovih književnih djela nije nastala na osnovu izravnog poznavanja Puškinovih djela u originalu i prema njihovoj vrijednosti, nego je to prevođenje izazvano tuđim i manje više slučajnim posredstvom, to se ta činjenica odražava i u nesustavnosti prevođenja i izboru prijevoda ovoga pisca kod Jugoslavena. Prevodilo se do čega se slučajno došlo prema informacijama i prevođenju u evropskoj književnosti. Jagić čak tvrdo vjeruje, da većina jugoslavenskih prevodilaca nije poznavala ni važnosti Puškinova književna rada, a još je manje mogla da ocijeni značenje Puškinove poezije u odnosu prema ruskoj ili evropskoj književnosti. Prema tome je i Puškinova književna slava znatnom dijelu jugoslavenskih prevodilaca ostala u stvari knjigom sa sedam pečata.

Ove Jagićeve konstatacije, ma kako nam bile neprijatne, samo su detaljna potvrda opetovano iznesene teze o tuđinskom, specijalno njemačkom posredništvu pri uspostavljanju književnih veza između Rusije i Južnih Slavena.

2

Prema bibliografskim podacima, koji mi stoje na raspoloženju, mogao sam konstatovati u srpskohrvatskoj i slovenačkoj književnosti oko 650 prijevoda Puškinovih književnih radova, ubrajajući ovamo i mnogobrojna preštampavanja pojedinih prijevoda bilo u odjelitim izdanjima (iz časopisa), bilo pak u sabranim djelima pojedinih prevodilaca. Ne lučim namjerice preštampavanja od prvih prijevoda s razloga, što znatan dio ovih preštampavanja nije stereotipni pretisak nego je otštampan ili u popravljenom izdanju, ili ma u kom pogledu izmijenjen, tako da se znatan dio ovih preštampavanja može uzeti novim, izmijenjenim izdanjem odnosnoga prijevoda.

Malone svi prijevodi iz Puškina izišli su, u skladu s našim književnim i izdavačkim tradicijama, ponajprije u periodskoj književnosti, pa su tek onda tu i tamo otšampavani u pojedinim posebnim izdanjima, odnosno u sabranim djelima pojedinih pisaca (prevodilaca) ili pak u antologijama.

1) A. S. Puškin v južno-slavjanskih literaturah. Sbornik bibliografskih i literaturno-kritičeskih statěj izdannjy pod redakcijeju V. J. Jagića. S. Peterburg 1901.

2) Ib. str. 76.

Najveći dio ovih prijevoda otpada na srpsku prijevodnu književnost, koja sama bilježi, prema Pogodinovoj bibliografiji,³⁾ kojih 400 brojeva. Ovaj visoki broj prijevoda, kako je to već spomenuto, objašnjava se od znatne česti mnogobrojnim preštampavanjima pojedinih sitnijih pjesničkih proizvoda ili ulomaka iz pojedinih većih Puškinovih radova, ali tu i tamo isto tako i mnogokratnim prevođenjima jedne te iste stvari Puškinove.

Primjera radi navešću niz *najčešće prevođenih pjesama Puškinovih ponajprije kod Srba, a zatim kod Hrvata i Slovenaca*, da bi se odatle vidjelo, što se najradije prevodilo kod Jugoslavena, a onda da se usput vidi i glavni prevodilački kader te vrijeme prevođenja pojedinih Puškinovih djela. Počinjem s lirikom.

Elegija («Ja perežil svoji želanija...») prevedena je na srpski jezik osam puta, i to prvput god. 1888, a zadnji put 1914. Prevodili su je: A. P. Z. (1888), Vladimir Jovanović (1884), Rista J. Odavić (1895), Zmaj Jovan Jovanović (1895), M. P. Gj. (1898), D. J. Dimitrijević (1899), Vladislav Drugi (1905), Vojislav Ilić ml. (1914). Kod ove se pjesme u pogledu čestih prevođenja, očividno, ne radi toliko o neobaviještenosti pojedinih prevodilaca o ranijim prijevodima ove pjesme, koliko o izuzetnoj omiljelosti ove pjesme u srpskim književnim i čitalačkim krugovima zadovoljen sentimentalno melankoličnom lirikom Branka Radičevića, Gjure Jakšića i oba Ilića.

Kod Hrvata je ova pjesma prevedena samo jedanput, i to od A. Harambašića (1891), a isto tako, i kod Slovenaca od Ivana Vesela (1901). Najnoviji prijevod ove pjesme objavio je nedavno (latinićom) srpski prevodilac S. Šajković (Helsinki, 1937).

Spomenik («Ja pamjatnik sebję vozdvig nerukotvornj...») prevodilo je također više srpskih prevodilaca, počevši od Vojislava J. Ilića (1899, preštampan 1901 i 1920 u pjesnikovu «Tuđem biseru») i Jovana Maksimovića (1900), pa do Jelke M. Lukićeve (1910) i K. Radovanovića (1925). Hrvati su i ovu pjesmu preveli samo jedanput (Bogomir Brleković, 1876 preštampano 1889), a Slovenci dva puta: Ivan Vesel (1901) i Tine Debeljak (1937).

Pjesmu Pjesniku («Poetu. Poet ne dorozhi ljuboviju narodnoj....») prevodili su: Jovan Simeonović Čokić (1888), D. J. Dimitrijević i Blizak Vazata (1899) te Rista J. Odavić (1911); a postoje prema Pogodinu još dva prijevoda nepoznatih prevodilaca ove pjesme.

I kod Hrvata je ova pjesma bila više puta prevođena: Bogomir Brleković (1876, prešt. 1889), Stj. Španić (1897) i Ivan Trnski (1898, prešt. 1899 i 1900). Poslednji ju je put preveo I. S. Šajković (i objavio latinićom) tek nedavno (Helsinki 1937).

Češće je prevođena kod Srba, Hrvata i Slovenaca znamenita «*Priča o ribaru i ribici*» («Skazka o rybakje i rybke»). Kod Srba su je prevodili: Zmaj Jovan Jovanović (1890, prešt. 1900 i 1923). Milan S. Đuričić (1896), N. Đorić (1906) i S. Stanišić (1909); kod

3) Pogodin Aleksandar: Rusko-srpska bibliografija 1800—1925, Beograd 1932—1936. (Posebna izdanja Srpske kr. akademije, knj. 92 i 110). I, 1 (str. 160—174) — I, 2 (str. 250—262).

Hrvata su je prevodila trojica: Edo Asanger (1859), Ognjeslav Utješenović Ostrožinski (1870) Adolfo Veber Tkalčević (1875, prešt. 1899). Na slovenački je prevedena dva puta: Jovan Vesel Koseski (1870) i Anton Aškerc (1889, prešt. 1901).

Kavkaski zarobljenik («Kavkazskij plennik») prevela su na srpski jezik trojica prevodilaca: Stojan Novaković (1863), P. Despotović (1870) i Jovan Dučić (1905). Slovenci su ovu pjesničku pripovijest preveli dva puta: Jovan Vesel Koseski (1870) i Mat. Andr. Trnovec-Lamurski (1892), a Hrvati jedanput: Ivan Trnski (1853, prešt. 1899).

Andeo («Angel») preveden je na srpski tripit: Vladislav M. Jovanović (1899), Jovan Maksimović (1900), R. J. Odavić (1911, prešt. 1914); na hrvatski su ovu pjesmu preveli Ivan Trnski (1854) i Jovan Hranilović (1899); na slovenački Ivan Vesel (1901).

Prorok («Prorok») je preveden dvaput na srpski: Vlad. Jovanović (1891) i J. Maksimović (1900), a jedamput na hrvatski: Brleković (1875, prešt. 1879); na slovenački dvaput: Ivan Vesel (1879, prešt. 1901) i Oton Župančič (1937).

Poltava («Poltava») je kod Srba češće prevedena u odlomcima. Ovoj pjesmi pripada i to prvenstvo, da je prijevod ove pjesme (u prozi) iz god. 1836 ujedno prvim nesamo srpskim, nego i južnoslavenskim prijevodom iz Puškinovih djela uopće. U stihovima su je kasnije prevodili i preštapavali (u odlomcima): Zmaj Jovan Jovanović (ulomci 1867, 1882 i 1884), N. M. (1885, ulomak), Nikola Prvi Knez Crnogorski (1910, ulomak).

Kod Hrvata su «Poltavu» prevodili Špiro Dimitrović Kotoranin (u «Nar. Novinama», 1860, prešt. iste godine u posebnoj knjizi) i Toma Maretić (1896, prešt. 1899).

Od *proznih djela Puškinovih* najviše su prevodilaca našle kod Srba «Pripovijesti Bjelkina», i to «Mečava», «Hitac» i «Gospođica seljakinja».

«*Mečava*» («Metelj») je jedanaest puta objavljena u srpskom prijevodu. Prvi put je prevedena god. 1868 i objavljena iste godine na dva mjesta, i to kao prijevod Đuje Jankovića i nekog —ur.— Od te godine pa do god. 1903 prevodilo je ovu pripovijest na srpski deset prevodilaca: Sava Petrović (1883), Danilo Nedeljković (1886), Bogdan Stojković (1887, prešt. i u knjizi), Olga Mihajlović (1893 pod naslovom «Vejavica»), Elpidiforov (1890) R. R. (1893), Sv. Petrović (1899), Petar P. Majić (1900) i Čika Vukajlo (1921). Pored ovih potpisanih ili šifriranih prijevoda objavljena su dva prijevoda ove pripovijesti anonimno (1883 i 1890).

Na hrvatski je «Mečava» prevedena šest puta: prvi je hrvatski prijevod objavljen (pod naslovom «Vijavica») još god. 1844. To je prijevod Dinitrija Demetra, s lokalizacijom mjesta, imena i radnje, a štampan je u ilirskom almanahu «Iskra» (Zagreb, 1844); drugi je hrvatski prijevod ove pripovijesti objavljen god. 1864 (bez naznake prevodioca, a pod istim naslovom «Vijavica»), dok su dva slijedeća prijevoda objavljena god. 1893 i to jedan od J. T-v (pod naslovom «Mečava»), a drugi od M. Crkvenca (pod naslovom «Bura»); zadnji

datirani prijevod objavljen je godine 1904 (prev. Ivan Ivanović), a bez datuma objavljena je ova pripovijest (u prijevodu M. M.) u Sarajevu (u «Odabranoj biblioteci» sv. 2).

Na slovenačkom jeziku izišla su dva prijevoda «Meteža», i to god. 1910 i 1912, oba bez oznake prevodioca.

Hitac («Vystrel») je našao kod Srba šest prevodilaca: M. (1876, prešt. 1881 i 1884 pod naslovom «Kuršum»), Đorđe Baić (1893 pod naslovom «Metak»), Drag. Ž. Kasidolac (1905, «Metak»), Vlada Jovanović (1894 «Hitac»), J. S. (1901 «Pucanj»), Čika Vukajlo (1921).

Na hrvatski jezik preveden je «Hitac» dvaput: Val. Janežić (1852) i Ivan Gostiša (1876), dok ga je na slovenački preveo J. Pintar (1883 pod naslovom «Strelj»).

Gospodica seljanka («Baryšnja — krestjanka») prevedena je kod Srba četiri puta: Đoka Popović (1856 pod naslovom «Gospodica kao paorkinja»), S. M. T. (1893), N. Vukajlović (1920, 2 izd. 1921) i jedamput (1882) bez oznake prevodioca. Godine 1888 doživjela je «Gospodica seljanka» na srpskom jeziku i svoju dramatizaciju u obradbi M. Popovića-Šapčanina, a na hrvatskoj je strani njen sadržaj poslužio Josipu Eugenu Tomiću kao materijal za libreto Zajčevoj operi «Lizinka».

Nadalje ju je na hrvatskom jeziku preveo I. Trnski (1856) i T-v (1893), a bez naznake prevodioca izišao je treći hrvatski prijevod g. 1870.

Na slovenački jezik preveli su «Gospicu kmeticu» F. M. Štifter (1875) i J. Pintar (1883 pod naslovom «Bojarska hći — kod kmetško dekle»).

Nadalje su više puta prevedene u srpskohrvatskoj i slovenačkoj književnosti novela «Dubrovski» i «Kapetanova kći»; najveći broj prijevoda otpada i ovdje na srpsku književnost.

«*Dubrovskog*» («Dubrovskij») su prevodili: Milutin Stokić (1864), nazvavši «Dubrovskoga» istorično-romantičnim događajem, Jovan N. Jovanović (1894 kao novelu), Jakov S. Popović (1903 kao pripovetku) i B. V. Vukosavljević (1908, prešt. iste godine u knjizi); jedan je srpski prijevod objavljen god. 1903 bez oznake prevodioca.

Na hrvatski su jezik «Dubrovskoga» preveli: I. Trnski (1853), T. (1886), V. L. Soleti-Bauer (1908) i jedan prijevod (1917) bez naznake prevodioca.

Na slovenački su jezik preveli «Dubrovskoga» I. I. (1873) slobodan prijevod i J. Pintar (1873).

«*Kapetanova kći*» («Kapitanskaja dočka») objelodanjena je u srpskom prijevodu četiri puta: Miloš Popović (1849, prešt. prvi hrv. prijevod ovog djela iz pera istog prevodioca u Zagrebu, «Kolo» 1862), Dušan M. Radović (1886), Lj. Z. (1913) i s ilustracijama V. Žedrinskoga (Beograd, 1937). Osim ovih prijevoda poznat je prijevod odlomka «Iznenadni sastanak» od Milana Dimitrijeva (1855) te odlomak u «Kosovu» (iz god. 1902).

Kod Hrvata su prevodili «Kapetanovu kćer» T. Maretić (1875) i Ante Radić (1899), a izišao je i jedan prijevod bez naznake prevodioca 1917. Radićev prijevod objelodanjen je ponovo g. 1937 u njegovim «Sabranim djelima».

Na slovenački jezik preveo je ovo djelo neki -r- (1883) kao «Stotnikova hći», a zatim Semen Semenović (Ivan Prijatelj 1896, prešt. 1924 «Kapetanova hći»).

«Pikova dama» («Pikovaja dama») prevedena je također češće na srpski: Miloš Popović (1845), Jovan P. Jovanović (1890) i nepoznati prevodilac god. 1875. Objavljena je i jedna skraćena prerada ovoga djela na srpskom jeziku («Politika» 1908), a i libreto istoimene opere u prijevodu Ž. M. Paunovića (1925).

Slovinci su također prevodili ovo Puškinovo djelo više puta: I. H. (1888), Z. Dokler (1891) i V. Borštnik (1920).

Na hrvatskom jeziku izišao je samo jedan prijevod ovog djela, i to god. 1842 Miloša Popovića, pa je time «Pikova dama», kako je to već istaknuto, u hrvatskoj književnosti prvi prijevod iz Puškina.

U hrvatskoj je književnosti Puškin u općoj sumi manje preveden i manje preštampan nego li u srpskoj, kako je to već spomenuto, no ipak ima pojedinih Puškinovih djela, koja su na hrvatskoj strani češće prevedena negoli na srpskoj, pa ću pojedina od tih djela navesti u poredbi s prevođenjem istih djela kod Srba i Slovenaca. Razumije se, da veći ili manji broj prijeвода ili preštampanja pojedinih Puškinovih djela bilo u srpskoj, hrvatskoj ili slovenačkoj književnosti u pravilu nema nikakva naročita značenja, najmanje pak u pravcu ocjenjivanja tog djela bilo za rusku književnost bilo za književnost prevodiočeve zemlje, kad znamo, da je izbor i prijeвода i prevodilaca u najviše slučajeva bio igrom slučajnosti uvjetovanom ponajviše nesustavnim doznavanjem o prevođenju ovog ili onog djela kojom evropskom književnošću.

Prema bibliografskim podacima o prevođenju Puškinovih djela u hrvatskoj književnosti, kako su ti podaci objavljeni u Šrepelovoj¹⁾ studiji o Puškinu, koja je bibliografija za ovaj slučaj nadopunjena novima materijalom, mogao sam u hrvatskoj književnosti konstatovati u svemu oko 170 hrvatskih prijeвода Puškinovih djela.²⁾

Od stihovanih Puškinovih djela, koja su prevedena češće kod Hrvata nego kod Srba i Slovenaca spominjem ove pjesme:

Crna koprena («Černaja šalj»). Prevodili su ovu pjesmu na hrvatskoj strani: Dimitrije Demeter (1847, prešt. 1899), Stanko Vraz (1868), Ivan Trnski (1899) i Josip Milaković (1899). Na srpski ju je preveo Zmaj Jovan Jovanović (1866, prešt. 1884), a na slov.

1) Šrepel Milivoj: O Aleksandru Puškinu (u antologiji Puškinova izabrana djela u hrvatskoj knjizi. O stogodišnjici pjesnikova rođjona izdala Matica hrvatska. Zagreb, 1899).

2) Badalić Josip: Puškin u hrvatskoj književnosti, Zagreb 1937 str. 39-45.

Mat. Andr. Trnovec-Lamurski (1891) i Anton Medved (1898, prešt. 1901).

«Zimsko veče» («Zimnij večer») prevela su trojica hrvatskih prevodilaca: Stanko Vraz (1845), I. K. Tombor (1855), i A. Harambašić (1899, prešt. 1900).

Na srpski su ovu pjesmu prevodila dvojica: D. J. Dimitrijević (1898) i Vojislav Ilić Mladi (1899, zatim prešt. god. 1901 i 1920 u prevodiočevoj zbirci prijevoda «Tuđinski biser»), i M. M. Pešić (1937), a na slovenački Ivan Vesel (1873, prešt. 1901).

Bahčisarajska česma («Bahčisarajski fontan») prevodili su u hrvatskoj književnosti: Ivan Trnski (1854 kao «B. vodometa»), i Stanko Vraz (1868 «Česma bahčisarajska», prešt. 1899); na srpski Jovan Dučić (1900, «B. šedrvan»), a na slov. Jovan Vesel Koseski (1870).

Ex ungue leonem preveli su kod Hrvata Ivan Trnski (1854), Edo Asanger (1859, prešt. 1967). i St. Vraz (1866, prešt. 1899); na srpski R. J. Odavić.

«Cigane» (Cygane) prevodili su na hrvatski: Spiro Dimitrović Kotoranin (1860), St. Vraz (1868, ulomak «Ptica») i A. Harambašić (1899), na srpski J. Dučić (1902).

Roman «Jevgenij Onjegin» prevodila su kod Hrvata dvojica: Špiro Dimitrović Kotoranin (1860) i Ivan Trnski (1881, prvo pjevanje objavljeno je još god. 1862). Pored ovih prijevoda čitavog romana objavljeni su u prijevodu i pojedini njegovi ulomci romana: Tomislav Maretić (pseud. Milivoj) prepjevao je dio četvrtog pjevanja (1874), a Milivoj Šrepel «Djevojačku pjesmu» (1886).

Kod Srba je preveo čitava «Jevgenija Onjegina» samo R. J. Odavić (1892, preštampano u knjizi 1893; drugo popravljeno izdanje 1924). Pojedine su ulomke prevodili: Jovan Simeonović Čokić (1885 prvu pjesmu), L. (1894 glavu sedmu), Milan Đ. Čurčin (1909) Tatjanino pismo M. B. 1920 (lirske scene).

Na slovenački jezik preveo je «Jevgenija Onjegina» Ivan Prijatelj g. 1909.

Na slovenačkom jeziku objavljeno je prema bibliografskim podacima Ivana Prijatelja¹⁾ i J. Šlebingera²⁾ kojih devedeset prijevoda iz Puškina. Znatan dio tih prijevoda već sam usput navodio, poređujući količinu prevedenijih Puškinovih radova u srpsko-hrvatskoj književnosti. Pored spomenutih dvostrukih prevođenja na slovenački jezik ima ih još niz u slov. književnosti³⁾, od kojih spominjem ove: «Obrekovalcem Rusije» u prevodu Ivana Vesela (1870, prešt. 1901) i u prijevodu J. Mencingera (1873) pod naslovom «Klevetnikom Rusije». Ovu su pjesmu Hrvati tri put preveli: Medo

¹⁾ Prijatelj, Ivan: Puškin v slovenskih prevodih. „Zbornik Mat. Slov.“, III, Ljubljana, 1891, str. 55 i d.

²⁾ Šlebinger, Janko: Slovenska bibliografija za l. 1907--1912 Ljubljana, 1923 i Publikacije Slovenske Matice od leta 1864--1930: Ljubljana 1930.

³⁾ Isp. „Ruska antologija“ Vesel-Aškerčeva, gdje je prevedeno 35 Puškinovih pjesama (Vesel, Mencinger, Gregorčič, Meda, Kette, Levstik).

Pucić (1855), Edo Asanger (1862) i Stanko Vraz (1868, prešt. 1899), dok ju je na srpski preveo Jovan Maksimović (1900).

Pored ovih prijevoda iz Puškina u srpskohrvatskoj i slovenačkoj prijevodnoj književnosti, koje sam prijevode ovdje poimence istaknuo radi njihova življega prevođenja kod nas, kao znaka pojačana interesa baš za ta Puškinova djela, nalazi se u ukupnoj količini od spomenutih 650 prijevoda kod Jugoslavena *preveden po jedamput* najveći dio književnih radova Puškinovih.

Međutim, konstatovana nesustavnost našeg prevođenja skrivila je istodobno i tešku neracionalnost u prevođenju: dok se jednom radu posvećivala nerazmjerna pažnja prevodeći ga i preštampavajući nekoliko puta, dotle su druga važna djela Puškinova ostala sasvim zanemarena i do danas neprevedena. Tako na pr. ni Srbi ni Hrvati nemaju ni do danas prijevoda «Povijesti Pugačevljeve bune», koji su rad Slovenci preveli god 1890; Slovenci opet nemaju prijevoda «Borisa Godunova» (T. Debeljak je preveo samo čuvenu scenu u Čudovom manastiru), dok srpskohrvatska književnost ima tri: A. Pisarevićev (1894), I. Velikanoviće (1899) te jedan iz godine 1906 bez naznake prevodioca. Nemaju Slovenci ni prijevoda «Ruslana i Ljudmile», dok na srpskohrvatskom jeziku postoje dva prijevoda: Špire Dimitrovića Kotoranina (1859) i Drag. J. Ilića (1904). Dramu «Kameni gost» i pjesmu «Mozart i Salieri» imali smo ranije samo u prijevodu Dragutina Ilića, i ove godine još ova: M. M. Pešića (u S. k. glasniku) i I. S. Šajkovića («Mozart i Salieri», Helsinki 1937) pjesme pak «Poltava» i «Cigani» prevedene su na hrvatsko-srpski jezik svaka po pet puta, dok na slovenačkom jeziku nisam mogao konstatirati ni jednog prijevoda. Itd.

3

O kakvoći prijevoda hrvatsko-srpskih progovorio je najopširnije Vatroslav Jagić¹⁾ podvrgavši podrobnoj analizi najveći dio hrvatsko-srpskih prijevoda objavljenih u prozi i u stihovima do kraja XIX vijeka. Međutim plodna i temeljita analiza znamenitog filologa obuhvatila je uglavnom samo formalno-poetičku i jezičnu stranu ovih prijevoda, i na tom je području osvijetlila odlike i nedostatke ovih prijevoda do kraja. Iz rezultata te analize proizlazi, da su mnogi od ovih prijevoda rađeni s nedovoljnom jezičnom spremom, pa su se uslijed toga u njih ušuljali mnogi krupni nedostaci, u prvom redu netočnost prevođenja čitavih mjesta u pojedinim Puškinovim djelima. Ove svoje konstatacije obilato je dokumentirao Jagić navođenjem više stotina mjesta u tim prijevodima, gdje je prevodilac iskrivio smisao originala. Objašnjava to Jagić, kako je već rečeno, prije svega nedovoljnom spremom prevodilaca u poznavanju ruskoga, a i našega jezika, a jednako i poteškoćama nerazvitoga jezičnog izražaja našeg, naročito u doba ilirsko.

¹⁾ A. S. Puškin v južnosl. lit. str. 69-364.

U glavne Jagićeve prigovore ovim prijevodima ide i njegovo stalno zamjeranje, što pomenuti naši prijevodi nisu metrički vjerni ruskome originalu. Tiče se to pretežito prevođenja Puškinovih jamba, koji su kod nas od najveće česti prevođeni bilo trohejskim mjerilom bilo pak narodnim desetercem (Špiro Dimitrović i dr.). Na toj formalno-poetičkoj osnovici uglavnom je i provedena ova, u stvari jednostrana, Jagićeva analiza hrvatsko-srpskih prijevoda, ostavljajući malone posvema po strani umjetničko-pjesničku stranu ovih prijevoda. I u tom je pogledu, po mom mišljenju, Jagić učinio krivo ne samo prevodiocima i njihovim prijevodima, nego i našoj poeziji, naročito prevodilačkoj.

A riječ Jagićeva, prirodno, nije bila bez utjecaja, i to tim više, što ona nije bila u ovom pogledu ni osamljena. Jer pored Jagića vidnu su riječ imali pri ocjenjivanju prijevoda, a i kod prevođenja s ruskog, naročito kod Hrvata, još dva odlična naša filologa, A. Veber-Tkalčević i Toma Maretić, koji su insistirali prvenstveno na formalno točnom prevođenju, naročito u pogledu metričkom, ne vodeći pri tom potrebita računa o posebnoj jezičnoj i akcenatskoj strukturi srpskohrvatskog jezika naprama ruskome. Svojim upornim traženjem točna prevođenja Puškinovih jambova i anapestova, u svakom slučaju, s uvažavanjem ženskih i muških srokova prema originalu, nametnute su prevodiocima nesavladive spone, koje su redovno prouzročivale u najmanju mjeru oporost i nečitkost stiha, a da pritom o prenošenju originalnih aromata Puškinove poezije jedva može biti i govora. Jer usvajajući do kraja glatke i zvonke Puškinove jame hrvatskosrpski prevodilac morao se, kraj naše akcenatske ukočenosti (u poredbi s ruskim) i kraj mršava repertoara jednosložnih srpskohrvatskih riječi, utjecati vulgarnim ponavljanjima i pleonastičkom upotrebi jednosložnica, koji su postupci u svom konačnom rezultatu morali upropastiti svu poetičnost ovakvih prijevoda. Držim zato, da su pomenuti formalno-poetski zahtjevi naše književno-lingvističke kritike, naročito u ono doba naših vrlo ograničenih jezičnih mogućnosti, u znatnoj mjeri skrivili činjenicu, da je Puškin, i poimence njegov «Jevgenij Onjegin», došao do nas u tako neuglednom ruhu, da ga nismo mogli prepoznati, pa ga zato nismo mogli prema njegovoj zasluži i umjetničkoj vrijednosti usvojiti ni do dana današnjega. U cijelosti se može reći, da skromna kakvoća južnoslavenskih prijevoda iz Puškina nije u skladnu omjeru s lijepom količinom tih prijevoda.

Stota obljetnica Puškinove smrti, koja je predano komemorirana i kod Jugoslavena, oživjela je nanovo prevodilački interes za Puškina kod sviju triju južnoslavenskih ogranaka. Kod Srba je tom prilikom najuspješnije prevodio Puškina poznati prevodilac s ruskoga Miodrag M. Pešić («Mozart i Salieri», «Selo», «Gđi Riznić», «Na smrt gđe Riznić», ulomak «Jevgenija Onjegina» «Amajlija», «Jedne nesane noći», Zimsko veče» i dr.). Prijevodi Kirila Tarnovskoga («Ančar», «26. maja 1828», «Kad te život obmane») vrlo su nejednaki: pored čitkih ima nemalo sasvim neizglađenih

mjesta. Ne vidim n. pr. pravog razloga objavljivanju ulomka njegova prijevoda «Borisa Godunova» («Misao», Beograd 1937, knj. 44 sv. 1—4) kraj činjenice, da postoji dobar prijevod Velikanovičev priznat podjednako i u hrvatskoj i u srpskoj književnoj kritici. I to tim više, što prijevod Taranovskoga ne znači nikakav napredak prema Velikanovičevom prijevodu: mnogi stihovi u prijevodu Taranovskog poklapaju se upravo stopostotno s Velikanovičevim, a nerijetko su u novom prijevodu Taranovskog lošiji i sa stvarne i s formalne strane.

Jer ponovno prevođenje može opravdati, prirodno, samo savršenije prevođenje. Takva je smjelost, po mome mišljenju, opravdana u jednom slučaju kod M. M. Pešića, čiji je prijevod čuvene «Zimske večeri» — mada su tu pjesmu već prevodili pjesnici od imena (Vraz, Harambašić, Vojislav Ilić i dr.) — opravdan time, što je ne samo najnoviji nego i najbolji.

Na hrvatskoj je strani stogodišnjica pjesnikove smrti izazvala samo nekoliko sasvim skromnih prevodilačkih pokušaja: Stanislav Šimić objavio je («Savremenik, 1937 br. 2) svoje prijevode triju sitnijih Puškinovih pjesmica («Odjek», «Robijaš», «Oblak»), Stanko Dvožak pjesmu «Selo» («Književnik» 1937 br. 3—4) i K. Rimarić-Volinski prvih devet glava iz «Jevgenija Onjegina» («Hrv. Prosvjeta», 1937 br. 1—4). Sve je to uglavnom prigodničarski posao bez potrebite jezične spreme, ili što je još gore — i bez nužnoga pjesničko-prevodilačkog instinkta.

Najznatnije priloge južnoslavenskoj prevodilačkoj književnosti iz Puškina dao je ovaj pjesnikov jubilej kod Slovenaca, gdje se latio prevođenja Puškinovih pjesama među ostalima i prvak slovenačkog Parnasa — Oton Župančič, i dosada najznamenitiji prevodilac tuđega pjesničkog biserja u slovenački stih. Zahvaljujući elastičnijoj akcenatskoj strukturi slovenštine s jedne strane, a pjesničkom talentu Župančičevu, s druge strane, može se u konkretnom slučaju govoriti o kongenijalnom prevođenju: «Pravljica o carju Saltanu...» (Ljubljana 1937) čita se poput originala. Ovim pjesničkim prijevodom Župančičevim, izdanim u pomnoj grafičkoj opremi (Akademske založbe) odana je na najkulturniji način sa strane Slovenaca počast velikom slavenskom pjesniku. Isto to vrijedi i za Župančičeve prijevode triju Puškinovih pjesama (objavljenih u «Ljubljanski Zvonu», let. 57 (1937) št. 3—4 pod naslovom «Iz Puškinove lirike»): «Vi in Ti», «Ljubil sem Vas», «A. P. Kernovi» i «Prerok.»

Pored Župančiča s uspjehom je ovom prilikom preveo niz Puškinovih lirskih pjesama mlađi i vrsni slovenački prevodilac s ruskoga (preveo Blokovu «Dvanaestoricu») Mile Klopčič. «Ljubljanski Zvon» (1937, št. 1—4) objavio je ove njegove od reda vrsne prijevode: «Voz življenja», «Čaadajevu», «Ljubil sem Vas», «Ptička», «Dar brezplodni, dar slučajni», «Naj v hrušču cest in ulic blodim», «Pesnik» i «Ne daj mi da zblaznim».

Ove svoje prijevode preštampano je Klopčič u svojoj knjizi prijevoda Puškinove lirike «Pesmi»,*) u kojoj je knjizi objavio pedeset Puškinovih odabranih lirskih pjesama, a među njima Župančičeve prijevode obadviju pjesnika «A. P. Kernovoj», zatim «Vi in Ti» i «Prerok». Klopčič je u ovoj knjizi objavio ove svoje prijevode: «Prijetelju pesnikovalcu», «Razum in ljubezen», «Želja», «Epigrama» («Klit» i «No, kaj je novega?»), «Ne izprašuj», «Čaada-jevu», «Rusalka», «Stance J. N. Tolstoju», «Vas», «Crni šal», «Epigrama» («Ta mešanica», «Reva ona, bogat ti»), «Ptička», «Demon», «Elegija», «Voz življenja», «Razgovor knjigotvrzca s pesnikom», «Po Koranu» (I, IV—V), «Ondan povedali su carju», «V album», «Prozaik in poet», «Nasvet», «Zimski večer», «Epigram» («Komaj je car postal»), «Talisman», «V Sibirijo», «J. N. Ušakov», «Trije viri», «Pesnik», «26. maja 1828», «Ančar», «Ljubil sem Vas», «Delibaš», «Stance», «Čevljar», «Sonet», «Pesniku», «Madona», «Posnemanje Danteja», «Krasotica», «Ne daj mi da zblaznim, Gospod», «Mickiewicz», «Odlomek» i «Spomenik». — Klopčičevi prijevodi od reda su čitki i dobri, pa ovaj izbor Puškinove lirike uspešno ispunja u slovenačkoj prijevodnoj literaturi jednu znatnu praznino. Klopčičeva zbirka prijevoda Puškinove lirike popunjena Župančičevim prijevodima četiriju lirskih Puškinovih pjesama mogu se smatrati najljepšim plodom ovoga Puškinovog jubileja u Jugoslaviji.

Objavljeno je prilikom ovog jubileja i nekoliko prijevoda Puškinovih proznih radova: na srpskom je jeziku «Zlatna knjiga» izdala (Beograd 1937) «Kapetanovu kćer» s lijepim ilustracijama Vladimira Žedrinskoga, dok je isto djelo izišlo (preštampano) i u hrvatskom prijevodu u «Sabranim djelima Antuna Radića» (Zagreb 1937); na slovenačkom je jeziku izašla pripovijest «Pogrebnik» u prijevodu Petra Donata («Modra Ptica», 1937 št. 3).

Na kraju samo da još registriram jednu zanimivu kontraverzu zabilježenu u hrvatskoj periodskoj literaturi u vezi s potrebom prevođenja Puškinovih djela na hrvatski jezik. Tomislav Prpić, savremeni hrvatski liričar, osporava potrebu sistematskog prevođenja P. na naš jezik: «Iz naših današnjih perspektiva prevoditi Puškina — veli T. Prpić u «Hrv. Reviji», 1937 br. 3, str. 147 — značilo bi činiti to samo radi kulturnog prestiža. Mi danas, mislim, imamo i bitnijih potreba u prijevodnoj književnosti». Protiv ovoga mišljenja ustao je odlučno poznati hrvatski prevodilac s ruskog jezika Stjepan Kranjčević (u «Književniku» 1937 br. 3—4), uvjerljivo zagovarajući sasvim oprečno stanovište: «Ne, dakle, da imamo sada «prećih» stvari, nego bismo sada upravo trebali pristupiti sustavnom

*) Aleksander S. Puškin: Pesmi. Izbral in prevedel Mile Klopčič. Zunajna oprema Bojan Stupica. Ob stoletnici pesnikove smrti. Ljubljana 1937. so str. 104.

prevođenju, ako ne čitavoga, a ono barem najvažnijih njegovih djela jer je većina starijih prijevoda bez vrijednosti.

Mislim, da je ovo gledanje St. Kranjčevića toliko opravdano i ispravno, da bi ga jedva trebalo ma kakvim drugim razlozima dalje opravdavati. Nameće se potreba u najmanju ruku jedne iscrpnije antologije probranih prijevoda Puškinovih djela, i to tim više, što je većina dosadanih, pa i dobrih prijevoda, iz Puškina razasuta u teško pristupačnim periodskim izdanjima srpsko-hrvatskim i slovenačkim.

ČEŠKA ŠTAMPA O DVOBOJU I SMRTI PUŠKINA

Ne umanjujući nimalo genijalnost A. S. Puškina i njegov značaj za rusku književnost sviju vremena, mi ipak moramo priznati da je on relativno malo poznat izvan granica svoje otadžbine. Nadaćmo se da će stogodišnjica njegove smrti, koja je obeležena u kulturnim krugovima čitave Evrope i jednog dela Amerike, doprineti da se takvo stanje popravi. Pridržavajući se strogo istine, mi moramo konstatovati da je do ovog časa, t. j. ne samo u XIX već i u XX veku Puškin bio u Evropi poznat samo naučnicima-slavistima i jednom malom broju «osobenjaka» svih nacionalnosti, koji su poznavali slavenske jezike i voleli njihove književnosti, i to prvenstveno rusku. Što dalje odmičemo u prošlost, taj sloj postaje sve tanji. U času tragičnih događaja koji su se odigrali u februaru 1837 godine, jedva ako je van Rusije moglo biti više od nekoliko hiljada ljudi za koje je Puškinovo ime nešto značilo. Tome moramo odmah dodati, da su i ti ljudi u ogromnoj većini pripadali slovenskim narodima. Prijateljstvo Puškinovo s Mickijevičem pobudilo je simpatije i interesovanje za Puškina u Poljskoj, i pored sve nenaklonosti Poljaka prema narodu kom je Puškin pripadao. Mi kod njih vidimo rane prevode Puškinovih dela, kojih je sve više od onog doba pa do naših dana. To isto možemo reći i o kritičnim i književno-istoriskim delima o književnom radu A. S. Puškina.

Drugi narod koji takođe spada u grupu zapadnih Slovena, to jest narod češki, iz sasvim drugih motiva — i možda baš zato — nadmašio je znatno Poljake u pogledu izučavanja i širokog poznavanja Puškina. Svečanosti prilikom stogodišnjice Puškinove smrti, svečanosti koje su počele krajem 1936 godine, a produžavaju se u raznim oblicima još i danas, dobile su vanredno široke razmere i istinski kulturno-narodni karakter. Sem državnog odbora, koji je sastavljen od raznih ustanova i korporacija, i koji je organizovao ogromne kulturne izvedbe, skoro svi češki gradovi i viši naučni zavodi obeležili su taj dan na bilo koji način. Mnoga izdavačka preduzeća izdala su nove prevode Puškinovih dela. U prvom redu moramo svakako istaći izdavačko preduzeće «Melantrih», koje je izdalo četiri toma Puškinovih dela. Prevode su pravili istaknuti češki pesnici i naučnici kao što su P. Kržička, I. Gora i O. Fišer; naročito se ističe svojim vanrednim kvalitetima prevod lirike, rad pesnika Kržičke, koji je uspeo da dade harmoničan i tako reći para-

lelan stih u veoma srodnom i istovremeno skroz odličnom jeziku; može se slobodno reći da je to više nego prevod, — to je pevanje jedne duše koja zvoní harmonično sa originalom i po talentu mu se dosta primiće. Razume se, Melantrihovo izdanje nije jedino, i danas je češko knjižarsko tržište puno i novih prevoda pojedinih Puškinovih dela i mnogih naučnih radova o njegovom književnom radu. Češko pozorište nije htelo da izostane iza izdavača i spremilo je čitav niz priredbi. Državno pozorište u Pragu, koje ima dramsku i opersku scenu, dalo je u novoj režiji opere «Evgenija Onjegina» i «Borisa Godunova» u prevodu šefa drame O. Fišera. Gradsko pozorište insceniralo je za decu dve Puškinove bajke, a malo, ali jedno od najnaprednijih pozorišta — «D. 37» spremilo je, pod rukovodstvom svog glavnog režisera Burijana, «Evgenija Onjegina» kao dramu. To je bio veoma zanimljiv eksperimenat, ostvaren neosporno pod jakim uticajem sovjetskog pozorišta, u kome su sem reči aktivno iskorišćeni i balet i muzika, pa čak i jedan specijalan film. Pozorišta drugih gradova, kao Brno, Bratislava itd. priredili su takođe nove inscenacije.

Mi smo se zaustavili malo opširnije na držanju savremenog češkog kulturnog društva, koje je prilikom Puškinovih svečanosti punilo pozorišta i auditorije, koje je kupovalo njegove knjige i studije o njegovom radu i životu, da bi pokazalo kako je za ovih sto godina napredovao i ojačao osećaj i interes za Puškina. Da bi nam slika bila jasna, nije dovoljno samo uzimati dokumente koji se mogu naći u češkim časopisima, memoarima i dopisima prošloga veka, već se treba bar površno obavestiti i o ondašnjem opštem stanju i vladajućim raspoloženjima.

U životu češkoga društva 1837 godine nisu zabeleženi nikakvi značajni i bliski događaji. Mnogo je uzbudljiviji događaj bio za narod u preporodnoj godini 1836, kada je objavljena poznata poema mladoga pesnika K. G. Mahe, koja je uzvitlala mnogo prašine, i kada je sam pesnik nekoliko meseci kasnije skoro naprasno umro zaista u cvetu mladosti. Češka književnost onoga doba nije se mogla pohvaliti osobito velikim brojem talentovanih pisaca, kako proznih tako ni pesnika, — onda tek što beše ponovo oživela posle onoga sloma što ga je doživeo čitav narod, posle poniženja od koga je narod patio puna dva veka i kog se tek polagano oslobađao u toku sledećeg veka. Nova češka književnost, pa i čitava češka umetnost nije bila navršila još ni pedeset godina. Njen razvitak pomagala je samo uporna volja njenih tvoraca i strasna žed naroda za svojom knjigom i svojom naukom, dok je sve drugo bilo neprijateljski raspoloženo. Ono što nisu imali sami, Česi su gledali, kao što je i sasvim prirodno, da dopune usvajajući ono što im je bilo najbliže i što im se sem toga činilo najsajnije. Razumljivo je da su se njihovi pogledi, kako iz čisto kulturnih tako i iz političkih razloga, okretali prema Rusiji. U to doba se tako u jednom delu društva, sa izvesnim prekidima, javlja takozvano rusofilstvo, koje se može videti i danas u novim i čisto potpuno neočekivanim oblicima. Njegov izvor valja

tražiti u onoj težnji da se popuni svoja nauka i književnost, u ličnim vezama s ruskim naučnicima slavenofilske grupe, u prevodima s ruskoga jezika na češki, u štampanju istoriskih i arheoloških članaka itd.

Ako uporedimo navedene dve činjenice, — preranu smrt darovitog pesnika K. G. Mahe, koji je budio velike nade, kao i snažnu težnju češke inteligencije prema ruskoj književnosti, onda će nam biti razumljivo da je iznenadna smrt A. S. Puškina morala naročito jako i bolno odjeknuti kod Čeha. Pre svega, i nehotice nam se nameće analogija između te dve smrti, i gubitak koje su one namele ruskom i češkom narodu. Zatim, Puškina je ubio stranac, što se moralo naročito oštro kosnuti baš Čeha, čiji su narodni neprijatelji takođe u ogromnoj svojoj većini stranci. Ka svemu tome dodajmo još i neposredan odnos prema Puškinovom pesničkom delu. Veliki ruski pesnik bio je već 1837 godine poznat češkoj čitalačkoj publici, i u prevodima i u originalu. Dotle je već «Boris Godunov» dva put preveden na češki — 1827 i 1835 godine, «Cigani» su objavljeni od prilike u isto vreme, a manje pesme, lirika i epigrami, izlazili su u raznim časopisima u toku nekoliko poslednjih godina, prvenstveno u prevodima poznatoga češkoga pesnika Čelakovskog, koji ih je štampao ponajčešće — kao neku vrstu ruske antologije — u «Časopisu češkoga muzeja» («Časopis českého museuma»).

Zato se mi s pravom obraćamo mnogobrojnijoj građi, t. j. člancima i beleškama, koji su se pojavljivali po češkim časopisima onoga doba i prodirali do najširih krugova čitalačke publike. U ono doba su na češkom jeziku izlazila četiri časopisa. Najživlji i najborbeniji bio je časopis «Kvety» (Cveće), zatim «Česká včela» (Češka pčela), koja je svoje ime dobila očigledno po analogiji prema ruskoj «Severnoj pčeli», časopisu koji je u Pragu bio vrlo dobro poznat. Ovamo spadaju i «Pražske noviny» (Pražske novine) — uz koje je izlazila «Pčela» kao književni dodatak, čime se i objašnjava činjenica da je građa o Puškinu, imajući više novinarski i aktuelan značaj, izlazila mahom u «Novinama» a ne u «Pčeli». Malo dalje od ovih organa, koji su prvenstveno bili namenjeni širokoj publici, koju treba još mnogo čemu učiti, stoji «Časopis češkoga muzeja», koji je izlazio svega četiri puta godišnje, ispunjen naučnom građom i dopisima ozbiljnih saradnika iz mesta. Ma koliko, možda, izgledalo da svi ovi podaci nemaju direktne veze s našim pitanjem, oni će ipak pomoći čitaocu da razume — zašto i kako se napisi o Puškinovoj smrti pojavljuju u jednim časopisima ranije a u drugim kasnije, i čime je ta razlika izazvana.

Prve vesti o Puškinovoj smrti, i to ne sasvim tačne, nalazimo u «Pražkim novinama» od 26 februara 1837 godine, tj. dve nedelje posle dvoboja, što je za ono doba veoma kratak rok, kad znamo da su se čak hitne depeše prenosile pomoću običnih kola s konjskom zapregom. Ta kratka beleščica glasi: «Iz Petrograda, 11-ga februara: «Ruska književnost pretrpela je strašan gubitak; juče,

posle kratkog bolovanja, umro je u 38 godini svog života i u tuđini poznati pesnik Aleksandar Puškin». Tek u drugoj polovini marta meseca počinje upravo da se objašnjava pravi uzrok pesnikove smrti. Tako u broju 12 časopisa «Cveće», u rubrici hronike, nalazimo objašnjenje u jednoj belešci: «Gosp. Puškin, o čijoj smrti smo saopštili u prošlom broju, bio je smrtno ranjen u dvoboju, od čega je 48 sati kasnije umro u žestokim mukama. Ceneći njegove velike književne zasluge, car je naredio da se njegovoj udovi izdaje znatna penzija». Poslednja činjenica, t.j. carska penzija, očigledno snažno deluje na duhove u Českoj, koji, ne znajući ništa o čitavom nizu zakulisnih prilika, upoređuju samo spoljašnju stranu toga događaja sa odnosom austrijskog cara prema češkim piscima. Vidimo da se ta tema često ponavljala u manjim beleškama, razbacanim po navedenim nedeljnim časopisima. O istom predmetu se piše i u prvom nešto detaljnijem anonimnom članci, u kome se opisuju događaji koji su se odigrali pre dvoboja kao i njegove posledice. Članci taj je napisan prema obaveštenjima koja su dobivena iz Rusije, ali ne od ruskih književnih krugova. To se vidi već i po mestu u kom se govori o oficiru H., t. j. Dantes-Hekerenu, gde je Dantes bez ikakvog kolebanja označen kao nevin. Štampana je i jedna beleška u broju 25 «Praških novina» od 30 marta. Citiramo u celosti njen zanimljivi tekst:

„Najslavniji pesnik najnovije ruske književnosti, Aleksandar Puškin, umro je u 37 godini svoga života, kao žrtva jednog nesrećnog dvoboja. Puškinova supruga smatrana je za prvu lepoticu Petrograda, koju je on voleo i bio od nje isto tako voljen. Jedno izvesno vreme Puškin je dobijao pisma, koja su pisana s namerom da u njemu pobude sumnju u odnose njegove supruge i nekog gospodina H., stranca, koji se nalazio u ruskoj službi. Kako su pisma poticala od klevetnika i zlonamernika, Puškin se, naravno, nije mogao уверити u stvarnu njihovu istinitost, tako da nisu imala nikakvih posledica, a najzad je nestalo svake sumnje, kad se gospodin H. oženio sestrom Puškinove žene. Međutim, Puškin je sada počeo da dobija nova pisma, a kako je bio čovek prgave naravi, on je zatražio od svog pašenoga objašnjenje izveštaja koje je o njemu primao te se tako izrodi vatrena prepirka između ljubomornoga Puškina i oficira H., koji je bio svestan svoje nevinosti. Posledica te svađe bila je da je Puškin jednim ogorčenim pismom izazvao gospodina H. na dvoboj. Gospodin H. je, kao izazvan, pucao prvi i smrtno ranio svoga pašenoga; i Puškin je još pucao, ali je tane skliznulo preko jednog dugmeta i pogodilo Puškinovog protivnika u rame, zadavši mu ozbiljnu ranu. U stanju očaja i razbuktale srdžbe Puškin je još bacio i pištolj na svoga protivnika. Umro je u strašnim mukama posle 48 sati. Puškin je bio poznat kao slobodouman čovek. Čim se pročula vest o tom događaju, car Nikola mu je uputio pisanice, u kome izjavljuje želju da se pesnik pomiri sa propisima pravoslavne crkve i obećava mu da će se pobrinuti o njegovoj ženi. Posle njegove smrti car Nikola je naredio da se Puškinovoj udovi isplaćuje godišnje po 5000 rubalja, deci (bilo ih je četvoro) 6000 rubalja, a tako i da se isplati dug od 300.000 rubalja, kojim su bila opterećena Puškinova imanja. Car je sem toga naredio još i to da se sve što bude pronađeno u Puškinovim rukopisima, a što je upravljeno protiv vlade ili protiv pojedinih ličnosti, baci u vatru. Puškinov otac živio je još kao spahija u Pleskovskoj guberniji, kuda su bili preneseni i pesnikovi smrtni ostatci. Širom čitave Rusije i u inostranstvu taj pesnik je osvojio slavu.

već samim svojim književnim radom; a koliko je saučešće njegova smrt izazvala kod petrogradske publike, videlo se onoga dana kada su njegovi ostaci ležali izloženi u crkvi. Okupila se nepregledna masa sveta svih slojeva, od kojih je većina poznavala pokojnika samo po čuvenju. Među prisutnima zapažene su i najuglednije ličnosti kao i mnogi inostrani diplomati.

Strana štampa pisala je da su klasična dela kojima je on obogatio rusku književnost, stvorena u najranijoj epohi njegovoga života, a da za poslednjih deset godina ispod njegovoga pera nije izašlo ni jedno znatnije pesničko delo; međutim, u toku poslednjih deset godina Puškin je napisao i izdao dramsku poemu „Boris Godunov“, koja se mora uvrstiti među najbolja njegova dela. Poslednjih godina Puškin se bavio projektom istorije Petra Velikoga, koja će, eto, usled njegove iznenadne smrti, ostati nedovršen fragment i sigurno neće ugledati svetlosti“.

Druga tačka na koju češka štampa skreće naročitu pažnju, govoreći o Puškinovoj smrti, to je ličnost samoga ubice Dantesa-Hekeren. Teško bi bilo tačno reći šta je bio glavni motiv te naročite pažnje. Razume se, s jedne strane je to moglo biti i poštovanje prema ubijenom pesniku, dok se s druge strane to dađe donekle protumačiti i izvesnim staranjem novinara, da zadovolje strast za senzacijama kod svojih čitalaca. Veoma je verovatno da je kod toga važnu ulogu igrao isti faktor koji trpa i dandanas na stranice dnevne štampe mnogobrojne stupce članaka, koji opisuju život i karakter ubica i zločinaca. Neki detalji daju nam pravo da posumnjamo da je tu sudelovao i još jedan faktor — a to je sama ruska vlada, koja je na taj način bacala u inostranstvo vesti one i onakve kakve su po nju bile najpovoljnije. Ističući carevu milost i navodeći odmah zatim koje će sve kazne postići ubicu Dantesa, ruska vlada se kao pravda pred evropskom javnošću, do koje su inače mogle lako doći razne verzije. Da bi se ova teza potpuno potkrepila, potrebno bi bilo proveriti odgovarajuće podatke upoređujući ih sa izveštajima u štampi drugih naroda, ali izvesne potvrde možemo naći i u češkoj štampi, koja je predmet našeg današnjeg članka. Pre svega — kako smo već spomenuli — Dantesa stalno i sistematski nazivaju imenom Hekeren, t. j. imenom zvaničnih dokumenata i izveštaja, a ne njegovim stvarnim imenom — Dantes — pod kojim je bio poznat u društvu oduvek, još i pre nego što ga je usinio holandski poslanik. Zatim, svi slični izveštaji pojavljuju se u oficijoznim Praškim novinama, koje neosporno stoje u vezi sa poluzvaničnim ruskim krugovima. Najzad, iz karaktera tih izveštaja čitalac treba da nasluti strogost kaznenih mera, koje će biti primenjene na Dantesu zbog njegovog dvoboja sa Puškinom. U ostalom, da naše pretpostavke ne bi izgledale kao prazna nagađanja, navešćemo dva najkarakterističnija takva izveštaja:

Iz Petrograda, 5 aprila. Ruske zvanične novine javljaju sledeće: „Potpukovnik gardiskog puka Njenog Carskog Veličanstva Carice, baron Hekeren, zbog dvoboja sa kamer-junkerom dvora Njegovog Veličanstva, poznatim pesnikom Aleksandrom Puškinom, koji je umro od rane dobivene na tom dvoboju, rešenjem vojnog suda lišen je svoga čina i darovane mu titule ruskog plemića i degradiran u čin redova“.

(„Praške novine“, Br. 33 od 27 aprila 1837 godine.)

O presudi vojnog suda po predmetu potpukovnika barona Hekerena petrogradski listovi objavili su sledeći članak: Pošto je vojni sud proučio predmet potpukovnika gardiskog puka Njenog Veličanstva Carice barona Hekerena, vojni sud doneo je protiv istoga sledeću optužnicu: Isti je protivzakonski izazvao na dvoboj kamer-junkera Aleksandra Puškina i smrtno ga ranio, a uzrok dotičnoga dvoboja bio je taj što je Puškin, razdražen ponašanjem Hekerena, koje je išlo za rušenjem njegove porodične sreće i za nedopuštenim odnosima sa njegovom suprugom, poslao uvredljivo pismo ocu barona Hekerena, poslaniku holandskog dvora. Na osnovu navedenoga, a prema članu 139 vojnog zakonodavstva i članu 351 petnaeste knjige Ustava, generalni sud je rešio da zbog izazova na dvoboj kamer-junkera Puškina i ubistva istog, liši Hekerena svih činova njegovih kao i podarenog mu ruskog plemstva i da ga uvrsti u redove. Ovo rešenje podneo je generalni sud na odobrenje Njegovom Carskom Veličanstvu, kojom prilikom je Njegovom Carskom Veličanstvu dana 18 (30) marta pripisalo sledeće: „Neka bude ovako; a redova Hekerena, kao stranog podanika, neka policija otprati do granice, pošto mu se prethodno oduzme oficirski čin“.

(„Praške novine, Br. 39 od 21 maja 1837 godine.)

Istu našu pretpostavku potvrđuje, ma i posredno, još jedan dokumenat, objavljen u drugoj svesci «Časopisa češkog muzeja» za 1837 godinu. U književnom delu časopisa u ruskoj rubrici «Odlomak iz pisma građanina M. P. P. iz Moskve od 21 februara 1837 godine». Pod navedenim inicijalima krije se ruski naučnik-slavista M. P. Pogodin, koji svoje pismo upućuje naučniku P. I. Šafariku, jednom od redaktora toga časopisa:

„Postarajte se da onaj odlomak iz „Borisa Godunova“ što ga je na češki jezik preveo Tomiček, bude preveden na sva slavenska narečja. Te prevode pošaljite ovamo, da ih šampamo, u cilju uporedivanja tih narečja i dokazivanja njihove srodnosti. Napominjem da čitavu tu scenu treba prevesti u celosti, onako kako je šampana u I broju moga Moskovskog Vesnika od godine 1827, a ne nikako skraćenu, kao što je to uradio Tomiček. Izišao je rečnik znamenitih Rusa, Bantiša-Kamenskog, u pet delova. Nalazi se baš sada u štampi rečnik svetovnih ruskih pisaca, kijevskoga mitropolita Evgenija. Ali moram da vam javim i jednu žalosnu vest: Puškin, naš slavni Puškin, — poginuo je! To je gubitak, nenaknadiv gubitak za rusku književnost. On je naš prvi narodni pesnik. Mi smo svi još van sebe od te nesreće. On je ubijen, kao zaštićnik časti svoje žene, u dvoboju s Holandanim Dantesom itd.“.

Pismo je očigledno prepravljeno i slova «itd.» nismo dodali mi nego Šafarik, koji nije hteo da pušta u javnost verovatno preterano strasne, a možda i oštre reči moskovskog naučnika. «Časopis češkoga muzeja» bio je preko Hanke i drugih i suviše vezan s visokočinovničkim i naučno-oficioznim ruskim svetom, kom bi mogla biti neprijatna izvesna izobličenja. Pa već i sama činjenica da se u pismu govori o Dantesu a ne o Hekerenu, može donekle da potkrepi naše pretpostavke: ubica se već zove drukše, čim napis ima privatan, a ne oficijozno-ruski karakter. A da je Šafarik hteo da dotera i prepravi pismo svoga prijatelja, visi se jasno iz primedbe uz šampani odlomak:

Sve ostalo o Puškinovoj smrti i carevoj naredbi u pogledu njegove porodice i njegovih dela poznato je već našim čitaocima iz novina. P. I. Š.“.

Drugim rečima, redaktor ne daje mogućnosti svome dopisniku, da izloži svoje nezgodne poglede, a čitaocze upućuje na oficijozne izveštaje, koje smo ranije u ovom članku naveli.

Gornji člančić trebao je biti objavljen u vremenu između aprila i juna 1837 godine. Mnogo pre toga, t. j. 9 marta iste godine u književnom prilogu «Cveča» nalazimo jedan članak, najobjektivniji kako u književnom tako i u istoriskom pogledu. Članak je potpisan, po običaju onoga doba, autorovim inicijalima — i to «V. Sv. Št.» Ničim nevezan, autor piše u slobodnom časopisu — bez obzira na ordene i milosti — i smesta nam se ukazuje potpuno druga slika, koja nam otvara pogled na stvarna raspoloženja češke inteligencije iz početka prošloga veka. Imajući u vidu veliki psihološki, i ako ne i književno-istorijski značaj toga članka, mi ćemo biti slobodni da ga ovde citiramo u nešto širem izvodu:

Aleksandar Sergejevič Puškin

U mnogim ovdašnjim i stranim listovima čuju se odjeci na tužnu vest iz Petrograda o smrti proslavljenog plemenitim plodovima svoga duha Aleksandra Sergejeviča Puškina. On je 11 februara završio svoje zemaljsko putovanje i otišao na večni boravak u carstvo svojih ideala. — Taj eminentni, veliki pesnik, i ako nije stvaralac i tvorac, ipak je, bez sumnje, jedan od prvih pesnika nove romantičarske ruske škole, koja je, nadahnuta duhom engleskoga lorda Bajrona, zbacila sramne lance podražavanja takozvanim francuskim klasicima i teži da se što više približi prirodi; i ako joj, po mišljenju upućenih, ipak nije uspjelo da izbegne onu nesrećnu jednostranost, koju je, kako kažu, dozvolio sebi njen slavni engleski korifej. Od svih pristalica plemenitoga lorda u Rusiji su se najviše istakli: od starijih Žukovski i mladi Aleksandar Sergejevič Puškin, koga je eto smrt sada otela njegovom narodu. Po mišljenju Fadeja Bulgarina, oni ipak nisu samo slepi imitatori svoga velikog uzora, već su samostalno krčili put u bolja vremena, koja će brzo nastati za rusku književnost, koja već i nastaju obećavajući nam veoma mnogo i budući radosnu nadu u čarobnu budućnost.

Širom Evrope poznata dela Puškina, kog neosporno treba uvrstiti među prve pesnike našega doba, i slava koju je stekao slavenskom imenu, dovoljan su razlog da svojim sunarodnicima podnesem ovaj kratak izveštaj o njegovom književnom životu, izveštaj čija potpunost zavisi od izvora iz kojih je crpen....

Potpuniji i dostoverniji opis o književnoj delatnosti Puškinovoj i o njegovom duhovnom karakteru pružio nam je Aleksandar Bestužev. On o Puškinu piše ovako: „On nas je, još kao dete, zadivio svojim već zrelim stilom: pred mladićem, koji se tek nalazio u razvoju, otvorile su se rizinice rođenog jezika, podale su mu se čarolije poezije. Svako njegovo delo nosi na sebi žig neobično snažne ličnosti; svako njegovo delo ostavlja u umu i srcu čitaocčevom neizgladiv, trajan utisak. Puškinove misli prepune su invencije, smeje i vatrene, reč mu je jasna i pravilna a milozvučnost njegovih suihova — prava muzika; oni teku, neka mi bude dopušteno da se poslužim baš ruskim izrazom — „kao biser po somotu“. Dve poeme mladoga proroka: „Ruslan i Ljudmila“ i „Kavkaski rob“ pokazuju osobito izobilje divnih, devičanskih lepota. „Kavkaski rob“ stvoren na domaku sedog Kavkaza, koji sav blista u srebru, na Ovidijevom grobu, preliva se u veličanstvenoj raskoši fantazije i sjaju najraznovrsnijih lepota, kojima je priroda ukrasila onaj kraj. Poema ima i neke nedostatke, izvesnu neujednačenost plana i slikanja nekih karaktera, ali te iste nedostatke vidimo obično

kod svih vatrenih pesnika, koji dopuštaju da ih njihova mašta zanese dalje nego što treba". Tim rečima je ovaj upućeni sudac pravično ocenio pesničke zasluge Puškina. Slavljen od svojih sunarodnika, cenjen i poštovan od stranaca, on je ukrašavao i bogatio divni vrt slavenske književnosti, sve do svojih poslednjih dana, ne stižući da da toliko koliko su želeli i zahtevali njegovi poštovaoci; svi najbolji ruski časopisi grabili su se o svako delo koje je izlazilo iz Puškinovog pera.

Teški i žalosni udarac, koji je njegova smrt nanela ne samo Rusima već i čitavom slovenstvu, budi u slovenskom srcu tužnu misao, da „mi Sloveni, — kako je rekao jedan osećajan sin moravske zemlje govoreći o smrti našega Mahe, — nismo još dostojni takvih genija“.

Ovde ćemo preći preko prilično dugačkog spiska Puškinovih dela, sa godinama kada su se pojedina dela pojavljivala na svet i sa kratkim karakteristikama. Taj spisak je nepotpun, a isto tako je nepotpun i spisak prevoda Puškinovih dela, objavljenih do 1837 godine; to su samo neprovereni lični bibliografski podatci samog pisca citiranog članka. Kako je i kraj toga članka donekle zanimljiv, mi ćemo ovde navesti i taj odlomak:

„Znamo pouzdano da je naš odlični poznavalac istočnih slavenskih narečja gosp. Pravoslav Koubek (koji se sada nalazi u Galiciji) od ovih dela preveo na naš dragi narodni jezik „Kavkaskog roba“ i željno očekujemo čas kada ćemo moći pozdraviti to delo u novom češkom ruhu. U Ruskoj antologiji, kojom nas je pre nekoliko godina obradovao gosp. Čelakovski u Muzejskom Časopisu, nalazi se takođe jedna od divnih pesama našega proroka.

Poljaci se takođe mogu pohvaliti prevodima nekih njegovih manjih pesama. Pa i Nemci, koji sada već uviđaju da moraju s poštovanjem gledati na slovensku književnost, počinju marljivo da prevode divne tvorevine slovenskih pisaca, te se isto tako mogu pohvaliti prevodom pomenutoga „Kavkaskog roba“.

Ovim citatom bi upravo mogli završiti naš pregled češke štampe u vezi s Puškinovom smrću. Međutim, mislimo da će biti zanimljivo ako spomenemo još jednu stvar, koja je takođe objavljena u književnom dodatku «Cveća» iako tek 1. juna 1837 godine. To je jedna poema slovačkog naučnika i pesnika Ljudevita Štura, koja nosi naslov «Plač nad Puškinom». I nehotice se sećamo ovde Ljermontovljevih stihova «Pesnikova smrt», koji su napisani o istoj temi. U pesničkom pogledu, naravno, teško bi bilo upoređivati Šturovu pesmu sa strasnim i snažnim stihovima M. Ljermontova, koji deluju kao udarci biča. Pa ipak mestimice i u Šturovoj pesmi, i ako u blažem obliku, vidimo iste misli, a što je najglavnije i iz nje vidimo kako «pesnikova duša nije mogla podneti». Istinska tuga se oseća u tim katkada nespretim heksametrima:

A šta ćeš nam sada, ti sunce, i našto tvoj sjaj,
Šta će nam toplote čar i mirisni cvat Crnog Mora...
Što ćutiš, severni vetre? Ti proleće bajno,
Zašto na zemlju ti slečeš nošeno zefirom lakim...
Krijte lepote svoje, doline Kavkaza,
Njih kao pupoljke divne već nemate kome pokazat'....

Kao zaključak svega izloženoga, možemo reći da su češka štampa i češko kulturno društvo neosporno, ma da na razne načine, reagovali na smrt ne samo ruskoga, već sa gledišta onoga doba i «sveslovenskoga» pesnika. Ako se sakupi sve što je povodom Puškinove smrti napisano i objavljeno, dobija se skromna kita cveća koja je od čistoga srca položena na daleki grob. U mnoštvu počasti i slavlja, koji se odaju Puškinu u njegovoj domovini i u inostranstvu, ta kita cveća izgleda još skromnija nego pre sto godina, ali ona leži, sasvim blizu srca besmrtnoga pesnika, a to nam je baš i dalo povoda i navelo nas da stresemo s nje, bar na kratko vreme, prašinu zaborava.

PUŠKIN U SLOVENAČKOJ

KNJIŽEVNOSTI

Tako politične kot kulturne razmere slovenskega naroda niso bile v dobi, ko je živel in ustvarjal A. S. Puškin, nič kaj rožnate. To je prav gotovo najbolj občutil na svoji lastni koži naš Prešeren, čigar pesniško delo je v marsičem sorodno s Puškinovim. Ni sicer tako mnogoštevilno in raznovrstno kot njegovo, toda sorodno je po spoznavanju in doživetju življenja, po mišljenju in čustvovanju, sorodno tudi po razočaranjih. Slovensko okolje ni samo označevala in determinirala avstrijska nadvlada z Metternichovim absolutizmom, s svojo policijsko in splošno birokracijo, ki je živela v večnem, a skrajno bedastem strahu pred «frajgajstovstvom» nekaterih intelektualcev, isto okolje je nosilo v sebi vse izrodke vulgarne malomeščanske mentalitete. Slovenski malomeščan in polumeščan tiste dobe nista imela smisla za globljo kulturno, še manj za globljo umetniško ustvarjanje. Vsa sta bila zapeta v ozkosrčnost, filistrstvo in konservativnost. Saj ni marsikomu boljših odrekati, da se je pod debelo skorjo okostenelosti skrivala iskrica iskrenega domoljublja, kar pa je bilo za razumevanje takega pesnika, kot je Prešeren — in kot je Puškin — veliko premalo. Toda — ali se je godilo Puškinu v njegovem okolju kaj bolje? Ne dosti bolje; na vsak način pa si je bil na boljšem v toliko, da je živel v večjem okolju in da je kljub odporu in zavestnemu, preračunanemu intrigiranju gotovih krogov lahko računal na večji krog svojih prijateljev kakor tudi na večji krog čitateljev svojih proizvodov — kakor naš Prešern. Tudi v tem je važna razlika med pesnikom malega naroda in pesnikom velikega naroda. Zelo majhen je bil krog tistih ljudi v Ljubljani, ki so skušali kljub konservativnemu okolju vzdržati zveze s kulturno Evropo. Edina sredstva te zveze so bila pisma in knjige, toda še to je bilo podvrženo ostri kontroli vedno budnih policijskih in konfidentskih oči. Za Metternichovo Avstrijo je bila že vsaka slovanska zdravica bavlav, kaj šele ruska knjiga, tiskana v nevarni cirilici! Toda saj to ni bilo samo takrat... Puškin je imel tako kot pisatelj kakor kot človek hude boje z družbo in s svojim okoljem. Njegov pohod v svetovno književnost in pridobitev tistega velikega mesta, kot ga zavzema danes, se je vršil počasi in je bil združen z mnogimi ovirami. Danes ob stoletnici njegove smrti se je že težko vživeti v ves razvoj, kajti več ko čudno se nam zdi, zakaj je potreboval Puškin

dolgo pot, da ga je spoznal ves svet. Habent sua fata libelli — habent sua fata poetae! In vendar so njegove knjižice lirike, poem, povesti in dram romale že v svojem času po svetu, velikokrat skrivaj, velikokrat slučajno, po neki čudni usodi. Najprej so se od tujih narodov zanj zanimali Nemci in Francozi,¹⁾ saj je že 1823. l. izšel v francoščini odlomek iz «Ruslana in Ljudmyle» v prevodu Dupre de Saint-Maure-a, v nemščini pa v prevodu Von de Borga. Taki in podobni literarni stiki so bili posledica političnih in diplomatskih zvez treh velikih, samostojnih narodov, ki je vsak zase imel svojo državo in svojo mednarodno politiko, kar je za kulturne stike izredne važnosti. Majhen slovenski narod se s takimi stiki ni mogel in ne more bahati, zato je še s te strani samo po sebi razumljivo, zakaj je slovenska širša javnost tako počasi spoznavala velikega ruskega poeta.

Toda kljub raznim oviram in neugodnostim tistega časa so vendarle nekatera Puškinova dela že za njegovega življenja prišla v Ljubljano. V seznamu Čopove knjižnice je zabeleženih kar sedem Puškinovih knjig.²⁾ Pod številko 1779 je zabeležen «Boris Godunov» z letnico izdaje 1831 in z mestom Petersburg, kjer je izšel. Mislim, da gre za original in to za prvo izdajo, čeprav ni izključeno, da je nemški prevod, ki je izšel istega leta, kar pa v Ljubljani ne morem točno ugotoviti, kajti vir, ki ga imam na razpolago, omenja samo, da je 1831. l. izšel tudi nemški prevod, ne omenja pa niti prevajalca niti kraja, kjer je izšel. Pri zapisku v katalogu se mi zdi sumljivo to, da je Puškinovo ime pisano «Puschkin», z dolgim s in še č, torej po nemškem pravopisu in ne v bohoričici kakor pri drugih. Naslednja knjiga pod števil. 1783 je poema «Bratja razbojniki A. S. Pushkina, Moskva 1827» (poema je izšla junija 1827. l. v Moskvi). Nato pride pod števil. 1788 «Bahčisarajskij fontan». Sozhinemije Aleksandra Pushkina, Petersburg 1830». To je bila tretja izdaja tega dela.

Pod števil. 1787 so zabeleženi «Cigani», le da je pisano «Zigan», torej v ednini in brez navedbe avtorja. Pripisano je še, da je bilo delo «pisano v 1824. g., Moskva 1827». To Puškinovo delo je bilo res pisano 1824. l. in je s to oznako pod naslovom izšlo v letu 1827. brez avtorjevega imena. Dr. Žigon knjige radi netočnosti v naslovu in ker ni bilo pripisano v katalogu avtorjevo ime do razgovora z menoj ni štel za Puškinovo. Pregledal sem podatke o tem delu v najnovejši izdaji Puškinovih del in vse se točno ujema.

Pod števil. 1789 je zabeležena «Poltawa — poema Alex. Pushkina Petersburg 1829». Knjiga je izšla konec marca 1829. l. Izvod, ki ga hrani Licealna biblioteka, je po mnjenju dr. Žigona iz Čopove knjižnice.

¹⁾ Glej W. Neustadt: «Puschkin in der Weltliteratur», Internationale Literatur, VII. letnik, 1937, števil. 1—2—3.

²⁾ Na tem mestu se moram zahvaliti prešernoslovcu g. dr. Žigonu, lastniku kataloga Čopove knjižnice, da mi je dal na razpolago navedene podatke, ki so tukaj prvič objavljeni.

Pod števil. 1790 je vpisana knjiga »Der Berggefangene v. Alex. Puschkin, Petersburg 1824.« To Puškinovo delo je izšlo v nemščini že 1823. I. Prevod je oskrbel Wulffert. Naslednje leto je izšlo že v drugi izdaji in to je moral imeti Čop v svoji knjižnici. Tega dela dr. Žigon tudi ni štel, ker je nemški prevod. Pod števil. 1799 je zabeležen »Graf Nulin. Sozhinennie Alex. Pushkina, Petersburg 1827«. Odlomek iz te poeme je izšel 1827. I. v »Moskovskem Vestniku«, vsa pa je izšla 22. decembra 1827. I. v almanahu »Severnye cvety« za l. 1828. Decembra 1828. I. pa je delo izšlo skupaj z »Balom« Baratynskega v posebni knjižici. Verjetno je torej, da je imel Čop v svoji knjižnici izdajo iz l. 1827. Po teh podatkih je imel torej Čop v svoji knjižnici sedem Puškinovih del, med katerimi je bilo vsaj eno v nemškem prevodu, če štejemo za sedaj še »Boris Godunova« za original. Teh sedem knjig enega avtorja dokazuje po mojem mnenju, da se je vsaj Čop moral zanj zanimati. To domnevo podpira še dejstvo, da takrat te knjige v Avstriji niso bile lahko dostopne. Ruski originali so bili zaradi cirilice že na prvi pogled nevarni. Dr. Žigon je mnenja, da jih je dobival Čop iz Lvova na Dunaj, kjer je imel kakšen nenevaren in zanesljiv naslov. Ker je večkrat potoval, jih je bržkone prinesel v žepih v Ljubljano. Vsekakor so bile hude ovire, preden so knjige prišle v Ljubljano. Mogoče bo prišlo kdaj točneje na dan, kako jih je dobil. Za nas je sedaj važno predvsem to, da je bilo že za Puškinovega življenja v Ljubljani sedem njegovih del, ki so po dosedanjih ugotovitvah prve zastopale delo velikega pesnika med slovenskim narodom, če razumemo njih bivanje v Čopovi knjižnici nekoliko širše. O njih usodi in vlogi v Čopovi knjižnici se da samo ugibati, toda dejal bi, da je po Čopovem mentorstvu in prijateljstvu vedel zanje in tako tudi za Puškina — naš Prešeren. Predpostavljam, da je teh sedem knjig dalo povod za razgovor, če ne kaj drugega. Žal, nimamo do danes še nobenih podatkov o tem in zato smo navezani le na ugibanja. Misliti da tudi dejstvo, da med omenjenimi sedmimi knjigami ni nobene zbirke Puškinove lirike, ki bi bila prav gotovo Prešerna zanimala. Prav to mogoče govori zato, zakaj ne najdemo pri Prešernu nobenega jasnega odziva ali odmeva za velikega svojega sodobnika. Toda kljub vsem nejasnostim, ugibanju in pomanjkanju dokazov, sem mnenja, da je Prešeren vsaj po teh knjigah vedel za Puškina, kajti vsaka tuja knjiga in poleg tega še ruska, je prav gotovo zanimala krog okoli Čopa. Prešeren pa je spadal med njegove najožje prijatelje.

To bi bili prvi, sicer skromni, a za puškinoslovca vendarle zanimivi stiki Puškinovega dela s Slovenci. Drugo vprašanje, ki se nam vsiljuje, je, ali je Puškin vedel za Slovence. V svoji knjižnici je imel Murkov Slovensko-nemški in nemško slovenski slovar iz l. 1833. in njegovo Slov. slovnico za Nemce iz l. 1832. Iz slovarja je vzel razlago besede »kmet« v staro-ruskem epu »Pesem o Igorjevi vojski«. Ko je ugotovil, da pomeni »kmet« ruskega mušika ali

«krest'janina», je še pripisal iz slovarja slovenski pregovor «Kar gospoda stori krivo, kmeti morjo plázhat shivo». V slovarju¹⁾ so našli listke, kar dokazuje, da se je Puškin za naš jezik zanimal. Težko pa je verjetno, da bi kaj več vedel o nas. Murko omenja sicer pod naslovom svojega slovarja, v katerih avstrijskih pokrajinah prebivajo Slovenci, prav tako v uvodu k slovnici, toda to je bilo mnogo premalo, da bi mogel dobiti Puškin jasnejše pojme o nas. Če bi Prešernovo ime pod pesmima «Slovo od mladosti» in «Povodni mož», ki sta natisnjeni v dodatku k slovnici, ne bilo zaznamovano samo z «dr. P.», bi se Puškin vsaj srečal z imenom našega pesnika, čeprav bi ne vedel nič o njem.

Po dosedanjih ugotovitvah se je prvič javno imenovalo Puškinovo ime v Ljubljani v nemškem časniku «Illyrisches Blatt» l. 1838. v štev. 43, ki je prinesel nemški prevod Puškinove pesmi «Delibaš» («Deli-Bascha»)

V istem letniku in sicer v štev. 51 je zabeleženo, da izidejo v Peterburgu Puškinovi spisi v 7 delih in da so trije že v prodaji.

Prvi do sedaj znani slovenski prevod iz Puškina je izšel l. 1853. v Miklošičevem «Berilu za peti gimnazijalni razred». To je bila pesem «Ribar in riba. Po A. S. Puškinu». Dr. flešič je mnenja, da je pesem prevedel Miklošič sam.²⁾

Naslednji prevod je pesem «Misli in želja», ki je izšla l. 1855. v «Novicah». Prevod je oskrbel Rodoljub Ledinski. Slovenski naslov je dal Ledinski, v originalu se začne pesem z verzom: «Brožu li ja vdolj ulic šumnyh».

O slovenskih prevodih iz Puškina je napisal dr. Prijatelj posebno študijo, v kateri je ocenil tako prevode lirike in proze kakor tudi članke, ki so izšli o Puškinu pri nas. Studija je izšla v Zborniku Matice Slovenske l. 1901, nekoliko skrajšana pa v Jagičevem zborniku «A. S. Puškin v južno-slavjanskih literaturah. Spb. 1901.» Študija prinaša pregled prevodov iz Puškina kakor tudi splošen pregled tega, kar se je do l. 1899. pisalo pri nas o Puškinu. Vendar sem pri čisto slučajnem pregledu ugotovil, da ni odkril vseh prevodov niti vseh beležk o Puškinu. Tako je spregledal prevod «Črni zavoj» (Črni šal), ki je izšel v «Zori» l. 1877 in ki ga je oskrbel Lukavečki. Nisem pa mogel najti v istem letniku «Rusalka», ki jo navaja Prijatelj. Prav tako ni zabeležil beležke ob stoletnici Puškinovega rojstva, ki je izšla v «Domu in svetu» 1899 na str. 416. Pri oceni prvega do sedaj znanega slovenskega članka o Puškinu, ki je izšel v podlistku «Slov. naroda» l. 1880., štev. 127—131 in ki ga je napisal Janko Babnik, ni omenil fragmenta iz «Devgenija Onjegina», ki ga citira Babnik v prevodu Karla Štreklja. Nisem mogel v času, ki sem ga imel za svoj članek na razpolago, ugotoviti, ali je fragment prevedel Štreklj zgolj za Babnikov članek, ali pa ga je Babnik že vzel odkod drugod. Je to XXXII. odstavek šestega poglavja iz «Onjegina». Babnik skuša z njim nekoliko pesniško zaključiti svoj podlistek. Prevajalca omenja pod črto. Priznati je treba, da je prevod v primeri s prevodi tiste dobe izredno dober. Ta fragment je torej prvi poizkus slovenskega prevoda iz «Onjegina». Ti

¹⁾ Glej Prijatelj: Puškin in slovenski jezik, Veda I. (1911) str. 94.

²⁾ Glej Prijatelj: Puškin v slov. prevodih, str. 56.— Prvi Slovenec, ki je prevajal Puškina, je bil pravzaprav Stanko Vraz. Ker pa je bil hrvaški pesnik, ga ne štejemo.

nedostatki nikakor ne zmanjšujejo vrednosti Prijateljeve študije, pač pa opozarjajo, da se bržkone še skriva marsikje kakšen prevod ali kakšna beležka o Puškinu. Tako je zanimiva beležka v „Zori“ 1872. l. štev. 1., str. 16, pod naslovom „Car Nikolaj in pesnik A. S. Puškin“. Beležka poroča o pripravah za postavitvev Puškinovega spomenika v Moskvi in citira celo znano pismo carja Nikolaja Puškinu, ko se je pesnik že boril s smrtjo. Pismo je najprej citirano v originalu, le da je tiskano v latinici, nato pa je v oklepaju objavljen prevod. Beležka pove nadalje, kakšen vtis je napravila Puškinova smrt v Peterburgu, kako je car poskrbel za vdovo in za izdajo Puškinovih spisov itd. ter se zaključuje s vzklikom: „Tako se česti velik naroden pesnik!“

Posebnost so prevodi Lamurskega v Slovanskem svetu (1892. l.), ker je z njimi skušal uvesti svojo cirilico. Poleg prevoda v latinici in v svoji cirilici je včasih objavil tudi original v ruski cirilici. V dobi do l. 1899. so prevajali iz Puškina slovenski pesniki Jovan Vesel Koseski, Ivan Vesel, Fran Levstik (Dva vrana), Gregorčič, Mencinger, itd. Aškerc-Veselova „Ruska antologija“, ki je izšla l. 1901 in ki je prinašala zasilen pregled ruske lirike, je imela 35 Puškinovih pesmi. (Iz Lermontova je bilo na pr. celo 37 pesmi). Prevajalci so bili J. Mencinger, J. Vesel, A. Medved, S. Gregorčič, D. Kette, Fr. Levstik. V podrobno naštevaje in ocenitev prevodov do l. 1899. se tukaj ne bom spuščal, ker bi presegalo prostor tega članka, poleg tega pa se mi zdi nepotrebno, saj je to opravil že dr. Prijatelj v svoji razpravi, ki je na razpolago celo v ruskem prevodu. Od epskih pesnitev je na vsak način treba omeniti Prijateljev prevod „Jevgenija Onjegina“, ki ga je izdala Slov. matica 1909. l. Na koncu ima knjiga sorazmerno veliko Prijateljevo študijo „Puškin in njegov roman“, ki spada prav gotovo med najboljše, kar jih je bilo pri nas o Puškinu napisanih. V istem letu je izšel v Gorici prevod „Ciganov“, ki ga je oskrbel M. N. Ternovec (Lamurski?). Izšel je skupaj s prevodom „Graziine“, A. N. Mickiewicz. Prevod je izredno slab. Ima zgolj statistično važnost, vrednosti nima nobene.

Prvi do danes ugotovljeni prevod Puškinove proze je bil „Dubrovski“, ki je izhajal v „Slov. narodu“ 1870. l. štev. 84. in naprej. Prevod, ki je precej svoboden, je oskrbel J. Jurčič. (1883. l. je izhajal v istem listu v prevodu J. Pintarja.) Naslednji prevod (po Prijatelju) je „Gospoica kmetica“ („Barišnja krest'janka“, iz „Povesti pokojnega I. P. Belkina“) v Slov. narodu 1875. l. od štev. 63 naprej. Prevod je oskrbel F. M. Štifter. Drugič je izšla ista povest v prevodu J. Pintarja v istem listu l. 1883. št. 5—9 pod naslovom „Bojarska hči kot kmetso dekle“. V istem letniku je izšel „Strel“ (štev. 1—5) od istega prevajalca. „Rakvar“ („Grobovščik“) je izšel v prevodu J. Kogejca v Slov. knjižnici kot 15. snopič l. 1894. Prijatelj je prezrl Belkinovi povesti „Strel“ in „Metež“ v „Novicah“ 1898. l. štev. 37—40, prevedel Z. Razen ene smo torej dobili v prevodu vse „Belkinove povesti“.

1883. l. je prinesel „Slov. narod“ tudi „Stotnikovo hči“ (štev. 84—110). 1896. l. je izšla pod naslovom „Kapitanova hči“ v Prijateljevem prevodu v Slov. knjižnici. Prijatelj je dodal prevodov kratek oris Puškinovega življenja in dela. Kot citat je za svoj spis prevedel pesem Lermontova „Na smrt Puškina“. Njegov prevod je izšel v drugi izdaji v založbi Tiskovne zadruge l. 1924. Prvi prevod „Pikove dame“ je prinesla tržaška „Edinost“ 1888. l. štev. 37—47, drugič je izšla 1891. l. v „Slov. narodu“, štev. 214—229 v prevodu Z. Doklerja, kot knjiga pa je izšla v prevodu V. Borštnika 1920. l. Prevajalec je napisal tudi kratek uvod o avtorju. „Zgodovino Pugačovljevega punta“ je prinesel „Slov. narod“ 1890. l.

Še manj zanimanja kakor za liriko in prozo je bilo pri nas za Puškina-dramatika. Res je, da si Puškin kot dramatik šele v naših časih utira pot v gledališče, ker so v prejšnjih časih njegove drame zaradi neuspehov na odru smatrali bolj za knjižna dela. „Borisa Godunova“ je prinesla v slovenskem prevodu tržaška „Slovenka“ l. 1902. Prevod, ki ni kdovekaj, je oskrbel Edvič (Dr. Merhar). Nekaj odlomkov iz „Borisa Godunova“ ima v rokopisu J. Vidmar, dramaturg slovenskega Nar. gledališča v Ljubljani. Nikakor pa ne bo nezanimivo, če omenim na tem mestu, da je Slovenec prof. Ivan Trinko sodeloval pri italjanskem prevodu tega dela. „Slovenka“ l. 1899. je ta prevod zabele-

žila: Giovanni Loria: Boris Godunov. Poema drammatica russo di Alessandro S. Puškin. Prima traduzione italiana in versi con la traduzione delle scene in prosa e note del prof. Ivan Trinko." Prevod je izšel za stoletnico Puškinovega rojstva in „Slovenka“ je med drugim zabeležila, da je italjanskemu prevajalcu dramo „v prozo preložil za razširjanje slovanske muze v Lahih vneti prof. Ivan Trinko“. Omenjam ga zato, ker je prvi do sedaj znani primer, ko je Slovenec sodeloval pri prevajanju Puškinovega dramskega dela.

„Mozart in Saglieri“ je izšel v prevodu J. Vidmarja l. 1924. v Ljublj. Zvonu, Petruškin prevod je ostal v rokopisu. Prav tako je v rokopisu Vidmarjev prevod „Kamenitega gosta“, ki smo ga uprizorili v začetku sezone 1935-36. Isti prevajalec ima v rokopisu prevedenega „Skopega viteza“ in „Pir v času kuge“. V katoliški reviji „Dom in svet“ je letos priobčil dr. T. Debeljak svoj prevod scene „Celica v Čudovem samostanu“ iz „Borisa Godunova“.

Kot dopolnilo k zgornjemu še navajam, da je l. 1899. napisal M. Hostnik v „Ljublj. zvonu“ članek „Puškin v petdeseterih prevodih“, da je napisal Aškerc pesem „Spomenik mladega Puškina“ (gl. IV. zbornik poezij 1904, str. 33), ki jo je prevedel v ruščino prof. Sirotinin (gl. Slovan 1909. l. str. 226 „Puškin i Slavjanje“, Aškercova beleška o studiji prof. Sirotinina). Medved je še prevedel (zelo svobodno) v ciklu „V spominsko knjigo“ Puškinovo pesem „In kaj ti je do mojega imena“. (gl. Poezije II. del. str. 140, l. 1909). Pesem o bednem vitezu je prevedel Vl. Borštnik (gl. slov. prevod Dostojevskega „Idijota“, l. 1926. II del. str. 118). Dr. Tominška beleška „Puškin in Prešeren“ (Lj. zv. 1899 l. str. 123) itd. Marsikaj se bo še našlo. Hostnik poroča v zgoraj omenjenem članku, da je bilo na njegovo posredovanje ob Puškinovi petdesetletnici (1887) v Ljubljano poslanih „100 odtiskov Puškina po 1 rub. 50 kop“. Bajе jih je sledilo pozneje še 150.

To bi bilo najvažnejše, kar smo imeli do nedavna prevedenega iz Puškina. Priznati moramo, da je zelo malo, zlasti še zato, ker je večina prevodov danes zastarelih, veliko starejših pa je sploh takih, da ne prenesejo estetsko-jezikovne kritike, kar je že ugotovil dr. Prijatelj v svoji študiji. Kot posebno čudo smatram Ternovčev prevod „Ciganov“, ki je izšel 1909. l. v tako obupni jezikovni obliki, ki je spričo pesniških del slovenske Moderne, torej spričo Župancičevih pesmi, neverjeten prevajalski proizvod. Precej predvojnih prevodov dokazuje, kako počasi se je razvijalo naše prevajalstvo. Svojo pravo obliko je dobilo šele v zadnjih desetih letih. Med najboljše predvojne prevode iz Puškina spadajo gotovo Prijateljevi, toda tudi njegov „Jevgenij Onjegin“ je pravzaprav že danes precej zastarel.

Prvi slovenski spis o Puškinu je izšel, kakor sem že omenil, l. 1880. v Slov. narodu. Prijatelj citira v svoji študiji še predavanje Ivana Hribarja „A. S. Puškin in njegove poezije“, ki ga je priobčil Slov. narod v l. 1882. šte. 94—99., študijo dr. Fr. Celestina „A. S. Puškin“ v „Slovanu“ 1884. l. šte. 29—41, Hostnika-Krutogorova spis „K 50 letnici Puškina v „Slovanu“ 1887. l. str. 55—59, Bučarjevo študijo v „Domu in svetu“ l. 1895. in svojo študijo „A. S. Puškin“, ki jo je dodal svojemu prevodu „Kapitanove hčere“. Njegovo študijo v „Jevgeniju Onjeginu“ sem že omenil, naravnost pesniški pa ga je označil v knjigi „Predhodniki in idejni utemelji-

telji ruskega realizma» (Izdala Tiskovna zadruga v Ljubljani 1921. l.):

„Puškina zadivlja priroda, a samo velika, nadnaravna, nadobičajna genijalna. Odtod izhaja njegov pesniški aristokratizem, njegovo preziranje druhali, njegovo navdušenje za Petra Velikega, Napoleona, Mojzesa, Mohameda. On je pesnik herojske, elementarne prirode, ne pa pevec družabno prirojene demokracije kakor Victor Hugo, Schiller ali Heine. Od Goetheja ga razločuje to, da se nemški Olimpijec, kraljujoč bolj v umovalnih višinah, ne spušta tolikanj v vulkansko žrelo prvotnih, elementarnih strasti, kakor včasih Puškin, ki se s to stranjo svojega talenta nekoliko približuje titanu-Shakespeareju. Po dovršeni sorazmernosti in jasnosti arhitekture, po nežni, zvonki milini jezika, po herojski veličini svojih likov in vedri modrosti svojega nazora pa je Puškin rojeni klasik. Njegov mir in tišina pomenita popolno obvladovanje in polnoto življenja, njegova harmonija in uravnovešenost zajemanje silne roke iz polnega (str. 11).

Zanimiv je tudi odstavek, ki ga je posvetil Puškinu pesnik Aškerc v »Ruski antologiji«. Aškerc, ki je bil takrat ves borben, je ljubil rusko literaturo prav zaradi njene borbenosti, zato je zapisal v »R. a.«:

„Ruski pesniki so, kakor njihovi tovariši novelisti in romanopisci, neustrašni borilci za veliko idejo svobode, slovanstva in humanitete... Pravi zastopniki ruskega naroda so njegovi pesniki, v verzih in prozi, ki so skoro vsi mučeniki za svoje ideale in za svoje prepričanje...”

Sklicujoč se na Bjelinskega označuje Puškina z besedami:

„Puškin je bil ves poet, cela individualnost. Puškin stoji na vrhuncu tedanje ruske izobrazbe, v njem se zrcali tedanje rusko svetovno naziranje, obenem pa je skoz in skoz Rus, Slovan. V njegovih pesnitvah vidi čitatelj antično plastiko, v njegovih poetičnih slikah se čudovito izprepleta severna mirnost in orientalski žar... Puškin je genialen umetnik, a v prvi vrsti umetnik, ne pa prerok bodočih dni, kakršni so najnovejši ruski pesniki, novelisti in mislitelji. Jezik Puškinov je naroden, krepak in vendar melodiozen, silen, ko severni vihar, kadar nosi gnev, a tudi mehak in nežen, kadar peva zaljubljene pesmi. (str. 426)“.

Omenjeni trije citati so prav gotovo najboljše slovenske oznake Puškina do oznak v letošnjih jubilejnih člankih in razpravah. Aškerc je v svojem prevodu še priobčil l. 1901. študijo ruskega profesorja A. L. Volynskega »Ruska poezija«, ki jo je omenjeni dal na razpolago »Ljublj. zvonu«. Študija se začne s Puškinom, kateremu so posvečene skoraj tri strani. Tudi prevajalec »Ciganov« je dodal svojemu prevodu kratek opis Puškinovega življenja in dela, ki pa ni nič boljši ko njegov prevod.

Prva specialna slovenska študija o Puškinu, ki je izšla po vojni, je znanstvena razprava dr. Berkopca »Puškinovi prevodi srbohrvaških narodnih pesmi«, ki je avtorju služila za dizertacijo na Karlovi univerzi v Pragi. Pred kratkim je izšel v »Slavii« odlomek iz te razprave pod istim naslovom (v ruskem jeziku). V jeseni izide istotam... razprava »Puškin in Srbi«, kjer bodo navedeni osebni stiki P. s Srbi.

S tem bi bile pglavitne stvari, ki so jih napisali Slovenci o Puškinu do letošnjega jubileja, izčrpane. Letošnji jubilej pa je slovenske kulturne delavce kakor vso slovensko kulturno javnost toli-

kanj razgibal, da se je v kratkem času napisalo o Puškinu več študij in člankov kakor v preteklih sto letih. Vseh podrobnosti niti ne morem navajati, ker jih je toliko, da že njih citiranje presega okvir tega članka.

Revija «Sodobnost» je prinesla študijo o Puškinu, ki jo je napisal A. V. Študija zaključuje svoja izvajanja in svoje pojmovanje A. S. Puškina z besedami:

„Za nas Slovence in vse zapadne Slovane je danes Puškin velikega pomena — ne le kot največji poet velikega sorodnega naroda, ki je imel neki vpliv tudi na razvoj naših literatur, marveč predvsem kot predstavitelj iste idejne smeri, ki je pred leti zajela velike duhove naših narodov in vzbudila med njimi pomlad narodnega prebujenja. Bila je to doba slovanskega romantizma, glasnika slovanskega prebujanja in preporoda v znamenju velikih idej človečanstva, prosvete in svobode, ki so bile v enaki meri idejna vsebina visoke poezije Puškinove, kakor našega Prešerna, ne glede na vse razlike razrednega miljeja, ki je porodil ta pokret pri Rusih in pri nas. To idejo slovanskega preporoda je zapisal nato na zastavo svojega revolucionarnega delovanja Bakunin, ki je tudi posvetil vse svoje prekipavajoče sile in vso svojo strastno naravnost, nadčloveško energijo v revoluciji 1848. l. (1937. šte. 1—2).

Piscu je danes Puškin bojna manifestacija na poti za ureditev razmer v sodobni človeški družbi. V katoliškem «Domu in svetu» je napisal dr. Tine Debeljak daljšo študijo pod naslovom «Problem S. A. Puškina», v katerem ga obravnava s stališča katoliške kritike in se v umetniškem smislu popolnoma izjavi zanj. Prispeval je še štiri prevode iz Puškinove lirike in fragment iz «Borisa Godunova», ki sem ga zabeležil že zgoraj. Poleg toga je prevedel članek praškega ruskega docenta dr. A. Bema «Puškin-dramatik». V katoliškem dnevniku «Slovenec» je priobčil dr. Debeljak še članek «Ob stoletnici Puškinove smrti» (7. febr. 1937.).

Tedenska revija «Življenje in svet» je posvetila Puškinu posebno (precej ilustrirano) številko, ki je prinesla med drugim B. Borka «Srečanje s Puškinom», S. Bunca biografski članek in članek dr. Preobraženskega, ki se peča tudi s slovenskimi prevodi in poziva na nove prevode iz Puškina. B. Borko je napisal tudi v «Jutru» (10. febr.) članek «Spominu A. S. Puškina». Svoja razmišljanja je strnil v besedah:

Če bo današnja stoletnica približala tega Prešernovega vrstnika tudi slovenski kulturi in dala vzpodbudo, da se naša zanemarijena puškiniana dvignejo, tedaj bodo jubilejni spomini obilno poplačani. Tedaj Puškin, ki se je izmed velikih ruskih pesnikov zanimal celo za malo znani in uvaževani slovenski jezik, ne bo več mogel svojemu tovarišu na Elizijjskih poljanah Francetu Prešernu tožiti o slovenski nepozornosti“.

Ta topli Borkov poziv se bo uresničeval vedno bolj. Na slovenski univerzi je bila proslava, na kateri je v uvodni besedi govoril dr. Kidrič o Puškinu in Prešernu, največjo pozornost pa je izkazala Puškinovemu jubileju revija «Ljublj. zvon». Posvetila je Puškinu posebno številko, ki je imela kot prilogo tudi Puškinovo sliko. V uvodniku «Nekoj minut s Puškinom» se je urednik Juš Kozak prav posebej poglobil v estetska razmišljanja in manifestiral — sklicujoč

se na Puškinovo delo — na veliko moč umetniškega ustvarjanja in na nujnost njegove svobode:

„Puškina slaviti, vzljubiti ga in njegov pomen zajeti, se pravi priznati slehernemu Puškinovemu nasledniku pravico, tako zoperstaviti času svojo misel, kakor jo je Puškin, ali še bolj, kakor jo je hotel, če bi mu ne bile roke zvezane. Kdor misli drugače, izrablja Puškina, kakor so ga prej izrabljali in ustavlja čas. A če stvaritelju kratimo te pravice? — Našel bo svojo pot in po desetletjih osramotil sodobnike.

Puškin je bil mojster v orožju, s katerim se je boril proti vsem neprilikam. Zmagal je z obliko, ki je bistvo vsakega ustvarjanja. V obliki se zrcalijo poetova miselnost, čustva; oblika je utelešenje njegove tvornosti in revolucionarnosti. Je in ostane merilo o trajnosti njegovih vrednot.

Oblika je naslada in poslednje zaočišče poetovo na krvavih stopnicah človeške zgodovine“.

Jubilejna številka »Ljublj. zvona« je prinesla razpravo dr. O. Berkopca »Puškinovo življenje«, VI. Franceva »Razvojne poti Puškinovega genija«, B. Krefta študijo »Puškin kot dramatik«, Lunačarskega esej »Ob Puškinu kritiku«, Bahtinov »Puškinov konec« in »Puškinovo kronologijo«. Previde iz Puškinove lirike je oskrbel v 1—2 številki Mile Klopčič, v naslednji Oton Župančič.

Tako sem končno prišel do dveh najsvetlejših in najlepših točk letošnjega Puškinovega jubileja pri Slovencih, do Klopčičevih in Župančičevih prevodov Puškinove lirike. Župančič je prevedel štiri pesmi (»Vi in ti«, »Ljubil sem vas«, »A. P. Kernovi«, »Prerok« Ljublj. zvon, štev. 3—4), v posebni knjigi pa je izšel njegov prevod »Carja Saltana« (Akademska založba), ki se je uvrstil med najlpše njegove prevode.

Dogodek svoje vrste pa je zbirka prevodov Puškinovih »Pesmi«, ki jih je oskrbel pesnik mlajše generacije M. Klopčič. (Izdala Naša založba v Ljubljani). Zbirki je pridjal tudi Župančič tri svoje prevode iz »Ljublj. zvona«. Pesnik Mile Klopčič je dal s svojimi prevodi, ki po vsej pravici zaslužijo prilastek mojstrski, takšnega Puškina, kakršnega smo že dolgo potrebovali. Ta knjiga prevodov ni samo manifestacija velike Puškinove poezije, temveč je obenem dokaz velike prevajalčeve umetniško stvariteljske sile in slovenskega jezika. Vse, kar smo imeli pred njegovimi in Župančičevimi prevodi, je z letošnjim letom stopilo v zasluženo senco. Edini »nedostatek« je, da je kljub sorazmerni velikosti knjige prevodov še vedno premalo. Takih prevodov iz Puškina potrebujemo Slovenci več in v tako kvalitetnem poslovenjenju moramo dobiti sčasoma vsega Puškina. Ti prevodi kakor tudi letošnje razprave in članki so Slovincem šele odprli pot do velikega Puškinovega dela in nam ga tolikanj približali, da smo si ga prisvojili. Občutili smo po njih istega duha kot v Prešernovih poezijah in spoznali, da sta po vsem svojem mišljenju in čustvovanju izraz istih velikih pesniških in človečanskih stremeljenj. V umetniškem labirintu našega časa, ki že precej dolgo tava in išče svoj umetniški izraz in se včasih izgublja v temna stranpota, ki so ga že marsikje in marsikdaj zapeljala v vulgarizacijo umetnosti, pa smo v delih obeh poetov našli zanesljiv kompas ki ju je privedel iz umetnosti svojega časa v nečasovno,

v večno. Sorodnost obeh poetov je najbolj občutil Mile Klopčič, ko ga je sam Puškinov original velikokrat zvalil v študij Prešernove umetniške dikcije, ki se pri tem ni samo izkazala kot Puškinu sorodna, temveč tudi kot enakovredna. Župančičevi in Klopčičevi prevodi iz Puškina so spet novi primeri, kako prevaja pesnik pesnika.

Manifestacija Puškinovega umetniškega dela pomeni tudi med Slovenci manifestacijo umetnosti in klic «Več Puškina» odmeva tudi med nami v klic «Več umetnosti!» Toda tega klica nikakor ne razumemo kot beg iz sedanjega razrvanega in razburkanega življenja v izmišljene sfere neke «čiste umetnosti», temveč v čim večjo aktivizacijo v borbi zoper izrodke našega časa in sodobne družbe. Kajti Puškinovo delo je tista prava čista umetnost ravno potem, ker je z mogočno, a umetniško roko posegala v življenje svojega časa, iskala in našla pesnikov čisti odnos do vsega časovnega in nadčasovnega, do temnih in svetlih strani, do laži in resnic. Ta čisti, neposredni, elementarni odnos do vseh stvari v življenju je prav gotovo ena najvažnejših in osnovnih komponent vsakršnega umetniškega ustvarjanja. Puškinov jubilej nas je spet mogočno opozoril nanj.

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ О ПУШКИНУ

LITERATURNOE NASLEDSTVO

— časopis brojevi 16—18, posvećeni u celini Puškinu. K STOLETIJU SO DNJA GIBELI PUŠKINA 1837—1937 RUKOJU PUŠKINA. Dosada neobjavljeni tekstovi pripremljeni za štampu trudom M. A. Cjavlovskog, L. B. Modzalevskog i T. G. Zenger. Izd. „Akademija“ 1936. Stogodišnjica tragične smrti Puškinove donela je veliki broj novih publikacija građe velikog pesnika i o velikom pesniku. Ima tu najraznovrsnijih stvari. Celokupna dela, izdana za široke mase u jednoj svesci; kritičko izdanje Akademije nauka u više svezaka; popularna izdanja pojedinih najboljih dela pesnikovih za narod i za ljubitelje knjige (luksuzna izdanja prema poslednjoj reči izdavačke tehnike), novonadeni tekstovi i dokumenta, ilustrativna građa, monografije i rasprave, čak pripovetke i romani iz doba Puškinovog... Između drugih značajnijih preduzeća na polju izučavanja Puškina treba naročito istaći dva velika luksuzna kolektivna dela čije smo naslove ispisali u zaglavlju.

„Književno nasledstvo“ je vanredno interesantan časopis, upravo serija zbornika, posvećenih istoriji ruske književnosti, književnim velikanima prošlosti. Kao moto, odnosno „zaštitnu marku“, izdavači i urednici, a to je t. zv. „udruženje novina i časopisa“, uzeli su reči Lenjinove: „čuvati nasledstvo nipošto ne znači ograničavati se samo na nasledstvo (t. j. zadovoljiti se samo nasledstvom)“. Ovim rečima urednici hoće da kažu da ipak treba čuvati kulturno bogatstvo koje je ostalo kao nasledstvo od prošlih pokolenja. U zborniku br. 16—18 odano je dužno poštovanje Puškinu, čije je nasledstvo jedno od najdragocenijih u onome što je Rusija dobila od svoje slavne prošlosti.

„Objavljujući ovaj zbornik, uredništvo je bilo potpuno svesno koliko su teški i puni odgovornosti njegovi

zadaci. Puškin je složena i puna protivrečnosti pojava naše kulturne prošlosti. Pesnik prelaznog doba čija je delatnost spadala upravo u dve epohe, u feudalnu i kapitalističku, jer onda je kapitalizam dolazio na mesto feudalizma da ga postepeno potisne i zameni, on je u svome stvaranju dao izraza koliziji starog i novog. Oslobođilački značaj njegovog stvaranja stoji van sumnje. Još do dana današnjeg nije shvaćen u punoj meri veliki revolucionarni značaj njegove dosledne i nepomirljive borbe za oslobođenje književnosti od okova dvorsko-aristokratske estetike klasicizma, borbe koja bukvalno zasićuje celokupan njegov rad kao pesnika, kao teoretičara književne misli, kao organizatora književnog mišljenja. Do sada nije ocenjen kako treba veliki revolucionarni smisao njegovog shvatanja realnog života, stvarnosti kao osnovne građe umetničke. U ovom planu najvažniji momenti njegovog dela postali su organska osnova celokupnog daljeg pokreta za demokratizaciju književnosti, za njeno spajanje sa oslobođilačkom borbom radikalnih društvenih grupa protiv apsolutističke vladavine i ropstva seljačkog. U isti mah sve ove napredne težnje Puškinovog delanja opterećene su ostatcima prošlosti. U njegovom književnom delu pojavljivala su se crte naročitog i toriskog pesimizma... Nihilistička težnja da se Puškin preda zaboravu nama je potpuno strana: za nas borba protiv reakcionarne legende o Puškinu znači borbu za Puškina. Naš zadatak se sastoji u tome da se osvoji sve što je u Puškinovom nasledstvu zdravo, životno i revolucionarno, sve što može da bude iskorišćeno u izradnji besklasnog socijalističkog društva...”

To su uvodne reči uredništva kojima ono određuje svoj zadatak. Ono se nada da će stogodišnjica doneti više zbornika i monografija o Puškinu koje će konačno odrediti njegov značaj i mesto. Ono se postaralo da tome do-

prinese i sa svoje strane, objavivši u svom zborniku veliki broj književnih priloga, monografija, rasprava, beležaka i dokumenata velike vrednosti. Kao ilustrativna grada doneto je 337 grafičkih priloga od kojih su tri četvrtine objavljene prvi put. Sva ova ilustrativna grada je od velike umetničke i naučne vrednosti.

Posle uvodne reči uredništva ide rasprava M. Cejtlina „Nasledstvo Puškinovo“, koja ima principijski karakter. U njoj nalazimo sledeće misli: „10 februara 1937 god. navršava se sto godina od dana tragične pogibije A. S. Puškina. Sovjetska zemlja odaće tog dana poštovanje uspomeni svoga najvećeg pesnika, tvorca ruskog književnog jezika, osnivača realizma. Uloga Puškinova u istoriji književnosti je od vanredno velikog značaja: počev od Gogolja pa sve do Brjusova nijedan veći pisac nije izbegao njegov moćni uticaj. Sto godina koje nas odvajaju od smrti pesnika obeležene su ogromnim porastom njegove popularnosti u najširim čitalačkim masama. Milioni primeraka Puškinovih dela ne mogu da zadovolje interes čitalaca prema njemu...“ Cejtlin brani na specifičan način ono što tačno obeležava kao Puškinov „liberalizam“. Osuđujući, u duhu zvanične moskovske doktrine, liberalizam sadašnji, Cejtlin smatra da u doba crne reakcije cara Nikole I Puškinov liberalizam je bio potpuno na svome mestu.

Sledeći članak je pregled ili nacrt predavanja koje je održao o „Puškinu kao kritičaru“ dobro poznati književni istoričar i kritičar, sada već pokojni Anatolije Lunačarski, dugogodišnji sovjetski komesar prosvete.

Lunačarski ovako karakteriše razvitak ruske književne kritike: „Onaj proces koji je trebao da dovede do estetike Černiševskog već je fatalno počeo i obuhvatio i Puškina“. A o kritičkim člancima samog Puškina Lunačarski veli: „Uticaj neobične jasnosti misli, jasnosti usled adekvatnosti forme, usled bogastva reči, usled gipkosti rečenice, usled utiska potpune prirodnosti njegovog radanja, razvika i težnje — sve ovo ćete tu zaista naći. Vi ćete dobiti živ, strastan govor koji vas zanese do najvišeg stepena...“

Rasprava Iv. Vinogradova „Put Puškina ka realizmu“ sadrži uopšte

pregled književnog razvoja Puškina. Prva etapa je perioda plemićkog Sturm und Drang-a, doba liberalizma i kulta razuma. Zatim uticaj arhaista, prvi realistički pokušaji, jednostavnost, ali u isto vreme i slatka zasićenost jezika; onda nastaje lirski subjektivizam u romantizmu Puškinovom. Međutim, pravi romantični spevovi jesu samo „Kavkaski rob“ i „Bahčisajarska fontana“. Zatim iskršava težnja objektivizmu; javljaju se čisto etnografski interesi, istorizam i naklonost prema neužurbanom napretku („postepenovština“). Kao poslednja etapa umetničkog razvoja, grubo prekinutog ubilačkom rukom, „skromna proza života“ u stilizovanim „Pripovetkama Bjelkina“ gde nalazimo prikaz „istine naravi i strasti“!

D. Mirski (knez D. P. Svjatopolk-Mirski), koji se izmirmio sa boljševicima i zamenio londonsku katedru s katedrom moskovskom, napisao je vrlo interesantnu raspravu u kojoj je, pod zaštitom konstatacije da je „Puškin bio najomiljeniji pesnik za Lenjina“ i saopštenja Lenjinove udovice N. K. Krupske — „najviše je on (V. I. Lenjin) voleo Puškina, ali nije on u njemu cenio samo formu“, izneo niz zanimljivih misli. Tako, naprimer, on kaže kako treba približiti stare pesnike socijalističkom društvu u izgradnji putem analize i ocene tih pesnika; ali, s druge strane, Mirski veoma oštro sudi o pretencioznim pokušajima „marksističko - lenjinskog poznavanja književnosti“, njenoj slabosti i neumešnosti u kritičkoj obradi Puškina (Primer vrlo uglednog marksističkog naučnika Blagoja). Ali opet i stara „nauka o Puškinu“, koja ga je pretvarala „u nekog malog boga bez lika“, ne vredi mnogo prema sudu Mirskoga. „Treba se boriti za Puškina“. Ali zašto treba? Na ovo pitanje Mirski odgovara sledeće: „ako ne bi u Puškinovom delu bilo elemenata naprednih, oslobodilačkih, onda ne bi vredilo boriti se za Puškina. Mi se, naprimer, ne borimo za reakcionare nalik na Žozef de Mestra ili Konst. Leontjeva...“ Šekspir, Gete ili Spinoza — prema sudu Mirskog — bili su nosioci oslobodilačkih načela buržoazije i to one buržoazije koja se javljala kao grobar feudalizma. Puškin je bio nesumnjivi predstavnik grupe naprednog plemstva. Međutim — sve prema

Mirskom — on je kasnije izgubio pravi put. Fakat da je Puškin kapitulirao pred autokratijom nikako ne umanjuje njegovu ulogu kao pionira buržoaske kulture. „Bronzani konjanik“ smatra se kao najviša tačka Puškinovog stvaranja... Ali, u isti mah, ovaj spev prikazuje „nacionalnu ograničenost“ Puškinovu. „Puškin je prema celom svom obliku, mnogo više kosmopolit nego recimo Gogolj ili Tolstoj; međutim, Puškin ostaje usko nacionalni pesnik, klasičar samo za svoje sunarodnike dok Gogolj i Tolstoj ulaze u svetSKU riznicu opštečovečanske književnosti...“ Gledan sa svetski istorijskog gledišta, Puškin nije etapa, ali u istoriji ruske književnosti on je tvorac ruskog realizma; Puškin je umetnik najvišeg kvaliteta... Smrt Puškinova je tragedija odmazde i tragedija isкупljenja...”

I. Sergejevski u članku „O pitanjima izučavanja Puškina“ osuđuje preteranosti ortodoksno marksističkog proučavanja Puškina: ako bi se i dalo dokazati da je u Rusiji god. 1830-ih nastao izvestan preokret u privredi, ovo ne bi ipak objasnilo promenu u nazorima Puškina koja se opet u to doba javila, a to je bio protest protiv seljačkog ropstva, kao i protiv izvesnih osobina ondašnje ruske monarhije...

Monografija Viktora Vinogradova „O stilu Puškina“ pretiavlja jedan rad vrlo visokog kvaliteta. Zaključak autorov glasi: „Razume se da metoda kulturno-životnog i književno estetskog magnetisanja reči, metoda plastične reljefnosti prikazivanja, metoda simboličkih ogleda i varijacija i najzad metoda subjektivno-ekspresivne mnogostranosti, sve te metode ne iscrpljuju sve bogatstvo Puškinovog stila. Ali su one, čini mi se, osnovne kategorije Puškinovog umetničkog sistema, pod koje se može podrediti, ili iz kojih se može izvesti mnoštvo drugih, manje opštih, mada i manje karakterističnih osobina Puškinovog manira izražavanja i prikazivanja...”

D. Bernštajn daje kritičnu i istoriskoknjiževnu analizu Puškinove tragedije „Boris Godunov“. Tim povodom Bernštajn iskazuje sledeći sud: „stvaranje Puškina sa svima njegovim protivrečnostima, sa dvostrukim i suprotnim socijalnim tendencijama — naročito je puno dalo izraza objektivnih

protivrečnosti naprednog plemstva koje je bilo primorano da maneuvriše između Scile feudalne reakcije i Haribde seljačke revolucije...”

Poznati marksistički književni istoričar D. Blagoj u članku „Problemi izgradnje naučne biografije Puškina“ potasvlja niz zanimljivih pitanja koja se tiču proučavanja Puškina. Kao moto svoje rasprave on uzima reči B. L. Modzalevskog, jednog od najboljih znalaca Puškina, koji je nedavno umro: „Dok se radovi o Puškinu mogu izbrojati ne samo na stotine, nego na hiljade, mi dosad nemamo nijedne monografski potpune, naučno napisane biografije pesnika“. I zaista je nemamo. Autor daje pregled biografskih radova o Puškinu. Konstatuje da je posle 1917 godine obelodanjena ogromna i bogata sasvim nova grada. Ali nema novih biografskih radova od vrednosti. Čak nisu ni svi problemi postavljeni kao što treba i sa potrebnom tačnošću.

Autor prekrasnih romana iz Puškinovog doba „Smrt vezirmuhtara“ (O Gribojedovu) i „Kjuhlja“, Jurije Tinjanov, daje vanredno lepu raspravu pod naslovom „Puškin i Kihelbeker“, a bivši rektor Petrogradskog univerziteta, inače odličan književni istoričar, Boris Tomaševski u raspravi „Iz Puškinovih rukopisa“ proučava poznatu samo u fragmentima i čak jednim delom od samog pesnika šifrovanu desetu glavu znamenitog speva „Eugenija Onjegina“. Ova deseta glava, koju je Puškin ostavio nedovršenu i delom šifrovanu (verovatno je nešto i uništio) ticala se učešća njegovog junaka Onjegina u zavereničkoj akciji budućih dekabrista. Interesantno je da je u ovoj glavi svoga speva Puškin izrično spomenuo samog sebe, i to kao književnika. Tomaševski je veoma pažljivo proučio celu istoriju ovih fragmenata, kritički je prikazao pokušaje da se šifrovana mesta otkriju, najzad dao konačnu redakciju cele te glave.

S. S. Bondi u članku „Istorijskoknjiževni ogled o Puškinu“ upozorava na nedostatke u izdanju Puškinovih tekstova naročito kritičkih članaka. Daje se lepa analiza preostalih tekstova i skica.

Jurije Oksman u članku „Puškin u radu nad istorijom Pugačeva“ utvrđuje put kojim je Puškin došao do svoga rada. Pretpostavilo se da je

Puškin obradio istoriju ustanka Pugačeva samo zato što se zainteresovao velikim ruskim vojskovođom Suvorovom. Međutim, to nije tako. Puškin: je uzeo Pugačeva i njegovu bunu kao samostalnu i vrlo zanimljivu temu. Autor rasprave, Oksman, objašnjava dosta delikatno poziciju naprednog plemstva, kojem je pripadao Puškin, u oceni seljačke revolucije podignute od strane Pugačeva. Pasprava Oksmanova je zaista sjajan prilog istoriji ruske književnosti i specijalno proučavanju Puškina. Tu nailazimo na mnošinu novih detalja i na publikaciju vanredno zanimljive nove građe. Interesantno je pismo Puškinovog poznanika Konšina iz godine 1831 adresovano pesniku: „Kako je svirep u svojoj svireposti ruski narod! Izražavaju sažaljenje a u isti mah muče, titulišu sa „Vaše visokoblagorodije“ i tuku motkama. Smatraju da je naš narod pametan, ali ovde mi ne vidimo ni trunke zdravog smisla“.

P. Popov daje raspravu „Puškin u radu na istoriji Petra Velikog“ Rukopisi koji se tiču ovih Puškinovih proučavanja slučajno su pronađeni godine 1917. Jedan njihov deo pojeli su miševi sasvim ili su ga oštetili. Puškin je obradio poglavito veoma dobro poznate knjige Golikova o caru Petru, ali ipak je uneo mnogo svoga. Interesantno je da je Puškin stavio u usta Petru velikom izreku: „Rus će prevartiti svakog Nemca“.

T. Zenger daje vanredno zanimljiv prilog pod naslovom: „Car Nikola I — redaktor Puškina“ Poznato je iz Puškinove biografije, i o tome se na veliko pričalo u ono vreme, te izgleda da su glasovi o tome dopri čak do Miloševe Srbije da je car Nikola bio prvi cenzor i ocenjivač dela Puškinovih. Posle ispitivanja T. Zengera na osnovu novih dokumenata pronađenih u tajnim arhivama izgleda da je stvar stajala drukče. Niti car Nikola, niti njegov doglavnik, vrhovni šef policije, grof Benkendorf, nisu bili cenzori ni ocenjivači Puškina nego neki nepoznati skromni činovnici centralne uprave ondašnje carske ruske političke policije, koji su dostavljali svome šefu grofu Benkendorfu svoja mišljenja o Puškinovim pesmama i drugim delima. Benkendorf je stvar referisao caru pa su mišljenja činovnika političke policije bila onda saop-

štavana Puškinu preko Benkendorfa kao previše odluke samog cara. Tako je, naprimer, nastala znamenita zabož careva preporuka Puškinu koja se tičala velike tragedije „Boris Godunov“: „Ja smatram da bi cilj g. Puškina bio postignut kad bi on sa potrebnim čišćenjem jezika pretvorio komediju (Puškin je nazvao svoga Borisa Godunova komedijom) u istorisku pripovetku ili roman u duhu Valter Skota“. Međutim, kad se Puškin javio kao istoričar i počeo da radi na proučavanju ustanka Pugačeva, car Nikola nije poverio pregled Puškinovog dela ni samom Benkendorfu, a kamo li njegovim činovnicima, nego je sam počeo da radi uz Puškina i, kao što se sada utvrdilo, pregledom rukopisa i korektura, znatno je pokvario Puškinov tekst.

Pod naslovom „Iz neizdane korespondencije Puškinove“ nalazimo niz do sada nepoznatih njegovih pisama slavenofilskom prvaku Kirjejevskom, ali su sva ta pisma bez većeg značaja. Zatim dolaze ranije nepoznata pisma, upućena Puškinu. Tako, naprimer, među tim pismima štampana je i ponizna molba Puškinovih seljaka upućena pesniku kao njihovom gospodaru. Ali ta molba, inače dosta zanimljiva, mnogo gubi u prevodu od svoje zanimljivosti pa se nećemo na njoj zadržavati.

Dalje, u zborniku su prvi put objavljeni odlomci iz uspomena Puškinovog savremenika i dobrog prijatelja Katenina; zatim odlomci iz hartija tzv. „Prvog dekabrste Rajevskog“; u tim hartijama kao i u (takođe prvi put objavljenom) dnevniku nekog zastavnika Lučinina nalazimo bogatu građu o Puškinu i njegovoj okolini za vreme Puškinovog izgnanstva na jug.

Veoma je bogat dokumentima arhiv poznatog istoričara M. P. Pogodina. I tamo se našlo nekoliko dokumenata koji se tiču Puškina. Kao kuriozum navodimo mišljenje o Puškinu koje kazuje u pismu Pogodinu 14 februara 1830 godine poznati slavista, inače preporoditelj bugarski Venelin: „kod Slenina dvaput sam se sreo s Puškinom. Izgleda da od njega neće ništa da bude sem pisca humorističnih pesama“ (!) Mnogo pametnije i zanimljivije je sudio o Puškinu u pismima upućenim ženi, poznati Puškinov prijatelj pesnik knez Petar Vjazemski. Što se tiče dokume-

nata arhiva Puškinovog prijatelja S. A. Soboljevskog, tu nalazimo dva pisma, prvi put doneta u originalu, a ranije poznata u prevodu, koja je Soboljevskom pisao poznati francuski pesnik Prosper Merime povodom Puškinovih prepeva njegovih tobož jugoslovenskih pesama. Pored toga donet je iz arhive Soboljevskog jedan sasvim prozaičan Puškinov dokument, njegova menica u iznosu 6.000 rubalja.

Zatim dolaze interesantna pisma Puškinovih redaka koja se tiču njega i različitih njegovih odnosa, u prvom redu porodičnih. Evo, na primer, kako prikazuje Puškinova tašta g-đa Gončarova jedne poklade, kratko vreme pred Puškinovu pogibiju: „Poklade su veoma žive, svaki dan poneki bal i pretstava, od ujutru do uveče, od ponedeljnika do nedelje. Nataša sudekuje u svim balovima, uvek je lepa, elegantna, primljena sa ushićenjem. Ona svaki dan dolazi kući u 4 sata izjutra, kad ustane sprema se za novi bal:..... „A Puškin o istim uživanjima kaže ovo: „Sve se ovo svršilo time što je moja žena pobacila: Eto kako su igrali“. Ako spomenemo još prekrasne i veoma uzbuđujuće crteže Puškina posvećene dekabristima, a koje veoma pažljivo proučava *Efros*, mi ćemo uglavnom iscrpiti ovaj vanredno bogat zbornik „Književnog nasleđstva“.

* * *

Drugi dokumentalni zbornik isto tako veoma lepo, gotovo luksuzno izdat zove se „*Rukom Puškinovom*“. Urednici, čija smo imena istakli na početku ovog prikaza uzeli su za moto sledeće reči samog pesnika u njegovom članku o Volteru: „Svaki redak velikog pisca dragocen je za potomke“. Mi s radoznalošću pregledamo autografe mada oni nisu možda ništa drugo nego neki odlomak iz beležaka o rashodima ili pismo krojaču u kojem se moli za odgađanje isplate računa. Sas nehotice ushićuje misao da je rukom koja je napisala ove skromne brojeve, ove reči bez naročitog značaja, istim rukopisom, a možda i istim perom napisano i veliko delo, predmet našeg proučavanja i zanosa.

„Zadatak ove knjige, kažu urednici u predgovoru, sastoji se u tome da se na jedno mesto prikupe svi tekstovi Puškinovi koji nisu plod njegovog stvaranja, nisu njegova dela i zato i ne

ulaze u zbirke tih dela. Da se neki njegov tekst prizna za delo, produkt stvaranja i zato se udostoji unošenja u piščeva dela, mora se utvrditi neki kriterijum, ali je taj kriterijum veoma uslovna stvar. I zato, ako proučimo sa ovog gledišta tzv. celokupna dela Puškinova, naći ćemo da je mnogo šta u ta celokupna dela ušlo, a da ipak ima mnogo što nije uneto....“ Urednici su dali sebi veliki trud da pronađu razne tekstove i dokumente pisane rukom Puškinovom, a koji nisu objavljeni u njegovim celokupnim delima. Mi tu, razume se, ne možemo da pratimo stopu u stopu urednike u njihovom neumornom radu oko prikupljanja najraznovrsnijih Puškinovih zapisa i natpisa, ali ipak nešto smatramo da je vredno da tu iznesemo. Evo, naprimer, priznanica Puškinova od 20 jula 1824 godine gde on potvrđuje da je primio putni trošak za putovanje iz Odesa do Pskova, kuda je išao radi interniranja na njegovo imanje Mihajlovsko. Put je izneo 1621 vrstu t. j. nešto preko 1700 klm. Puškin je imao pravo da putuje čuvenom ruskom trojkom, pa je putni trošak izneo 389 rubalja 4 kopejke. Ili, naprimer, poslednjih godina svoga života Puškin je bio poverljivom carskom naredbom primljen u službu Ministarstva spoljnih poslova, i evo dve njegove priznanice. Jedna na iznos od 1666 rubalja 66 i po kopejaka, a druga u iznosu 2319 rubalja i 44 kopejke plate za više meseci, jer je Puškin platu primao veoma neredovno.... Ili naprimer srpska narodna pesma, upravo nekoliko stihova u Puškinovom prevodu:

Slavuj ptica mala svakom pokoj dala
A meni junaku tri tuge zadala:
Prva mi je tuga na srdaću mome
Što me nije majka oženila mlada.

I prevod Puškinov:

Соловей мой соловейко
Птица малая, почная
У меня, у малой птицы
Неизменные три песни.

Posle ovih skica prevoda srpskih narodnih pesama, evo opet prozaičnih dokumenata. Prilikom smrti utvrdilo se, prema Puškinovim svojeručnim zabeleškama da je njegova žena Natalija Nikolajevna napravila duga kod krojačice u iznosu 3.364 rubalja, dok je sam Puškin imao opet kod krojača

duga 1547 rubalja. Drugi dokumenat utvrđuje da je otac Puškinov 19 juna 1834 godine založio u Hipotekarnoj banci na rok od 37 godina 74 seljačke duše i dobio je svotu od 13.242 rublja (U vezi s tim dokumentom ne možemo da ne napomenemo da je 26 godina kasnije ukinuto robovanje seljaka, te se „seljačke duše“ nisu mogle više zalagati u banci...).

Razne zabeleške Puškinove tiču se njegovog izučavanja jezika i prevoda sa tih jezika. Ove zabeleške svedoče o tome sa koliko se jezika služio Puškin i sa koliko je jezika prevodio. Evo te zaista zanimljive liste: francuski, starofrancuski, talijanski, španski, engleski, nemački, starogrčki, latinski, staroruski, crkvenoslovenski, srpski, poljski, ukrajinski, starojevrejski, arapski, turski — ukupno 16 mrtvih i živih jezika... Onda opet najraznovrsnije beleške i fragmenti za različna dela, na pr. izvršne napomene na knjigu Poljevoja „Istorija ruskog naroda“ i mnogo drugo šta; opet razni planovi na pr. za izdanje celokupnih dela, natpisi na knjigama i crtežima, posle opet čitav niz dokumenata koji se odnose na vanredno zanimljiv roman Puškinov s jednom od najlepših i najzagonetnijih žena tog vremena, groficom Sobanjskom. Taj roman, o kojem je, čini mi se, kod nas pisao dosta zanimljivo g. Dragiša Vasić, dobija u ovoj knjizi veoma detaljno osvetljenje.

Poznata je znamenita slika koja prikazuje Mickijeviča i jednog ruskog pesnika kako zacrtnuti u isti plašt stoje usred bure pred spomenikom Petra Velikog. Bilo je kolebanja da li je taj ruski pesnik, drug Mickijeviča, Puškin ili Riljejev.

Uzred ću spomenuti da sam ja u predgovoru mojoj „Istoriji Poljske“ spomenuo Puškina kao onog pesnika. Međutim, u kritici na ovu moju knjigu g. prof. Fran Ilesić zastupa mišljenje da je taj pesnik verovatnije Riljejev. Ova najnovija publikacija zabeležaka i dokumenata Puškinovih konačno rešava ovu konverziju: pesnik, koji je prikazan kao Mickijevičev drug zaista je Puškin.

Ali, Bože moj, koliko ima još interesantnih stvari u toj knjizi. Evo, na primer Puškinovih prevoda ruskih narodnih pesama na francuski jezik, a tu je i njegov toliko puta komenta-

risan: „Donžuanski spisak“ u kojem su pobeležene bezbrojne Puškinove ljubavi — sve te nepoznate i zagonetne Ane, Katarine, Natalije i kako su se sve one zvale. Nad identifikacijom svih tih ženskih imena evo već se decenijama trude istoričari književnosti.

A posle opet objašnjenje Puškinovo pred moskovskom policijom zbog nekih revolucionarnih i bogohulnih pesama, humoristični zapisi sa sastanka Puškinovih školskih drugova povodom godišnjice osnivanja Liceja u kojem su se školovali Puškin i njegov drug, budući državni kancelar knez Gorčakov. A posle opet menice i nekakvi računi, i najzad skandalozna parnica povodom stana koja je toliko ogorčila Puškina pred kraj njegovog života. I čudnovato, veliki pesnik Rusije, najveći njen pesnik i jedan od najjačih pesnika čovečanstva i slovenstva, ipak postaje nam nekako bliži kad ulazimo ne samo u laboratoriju njegova genijalnog stvaranja nego se upoznajemo, prema dokumentima i vlastoručnim zabeležkama, i sa privatnom stranom njegovog života, čak i sa mizerijama i bedama tog života.

Zbornici „Književno nasleđstvo“ i „Rukom Puškinovom“ vanredno su dragocen prilog za poznavanje Puškina, a i ruske kulture i istorije književnosti uopšte.

Dr. A. Jelatić

ПЕТАР МИТРОПАН. — ПУШКИН КОД СРБА. — Скопље, изд. књижаре

»Славија«, 1937. — Јубиларна Пушкинова година већ је довела и код нас, а донеће сигурно још и више публикација о великом руском песнику. Лектор руског језика на филозофском факултету у Скопљу, г. Петар Митропан, објавио је укусно издану књижницу о пеџама Пушкиновим са Србима и српством. Нешто од те грађе било је објављено посебно (делом и у овом часопису), али у целини г. Митропан објављује своје резултате у овој књизи први пут. Аутор је ограничио своју тему на Србе. Веџе Пушкинове са Хрватима и Словенцима заслуживале би посебно проучавање, али развој општих и специјално књижевних прилика код појединих грана југословенства био је доскора толико раз-

личит да је методолошки и стварно потпуно оправдано издвајање теме о Пушкину код Срба, као што је то урадио г. Митропан. Поред тога, треба увек водити рачуна и о реалним, тако рећи техничким могућностима рада. Мало је чудновато, али је ипак факат да човек, више мање везан искључиво за Скопље, има тешко пребродиве тешкоће када хоће да се лати обраде једне шире теме...

Дакле, аутор се ограничио на тему — *Пушкин код Срба*. Какве је онда проблеме поставио и како их је решио?

Као увод у књигу налазимо поглавље под насловом: «Пушкин и европска књижевност. Песник пред судом савременика и потомака. Прво упознавање у западном свету и словенству». Ово поглавље, без већих претензија, писано је врло симпатично и прегледно, те за читалачки југословенски свет пружа јасна и лепа обавештења о Пушкиновом животу и књижевном раду. Пошто књига г. Митропана, мада је снабдевена потребним апаратом и основана на изворима, није у правој мери смислу строго стручна монографија, овај леп увод потпуно је на свом месту и биће користан читаоцима. Не би смо се потпуно сложили с аутором када он, говорећи о руској књижевности Пушкиновог доба, напомиње да је она «остајала у уском кругу умне аристократије која је била то и по рођењу». Најновија истраживања, на пример, о Николи Пољевоју или о песницима — «Радичевцима» (о чему смо писали у овом часопису) сведоче да је поред аристократије по рођењу постојала и нека, иако не многобројна «интелигенција» буржоаског, чиновничког, па чак и ситнобуржоаског порекла која је волела и читала књигу, и то често лепу књигу и леп часопис; да су поједини писци били веома скромног социјалног порекла и да је чак и у кругу сељака кметова, т. ј. саврим деградираног staleжа руског народа, било већ онда «љубитеља књижевства». Али ова напомена — допуна — овако узгред. Иначе је увод добар преглед. Њему је додата библиографија превода Пушкинових дела на стране језике, која не

претендује на то да буде исцрпна, али даје корисну и поучну оријентацију.

Поглавље «Пушкиново интересовање за српство» (штампано у јубиларној свесци «Српског књижевног гласника») синтезира приступачну аутору грађу о том питању. Веома је могућно да су у вези са прославом песникове стогодишњице пронађени неки нови подаци, али за сад они нама овде још нису приступачни и познати; то ће се видети тек мало доцније. Али да се и код нас може наћи новог материјала, види се по чланку г. дра Војислава Јовановића у «Политици» од 9 марта о. г. Аутор овог чланка, који је 1911 докторирао у Паризу са тезом о познатим «Гуслама» Проспера Меријеа, пронашао је, чини ми се прави извор песме Пушкинове о Војку Карађорђеу не у «Сербјанки» Симе Милутиновића, као што се то понекад мислило, и не у «Путешествију» Вантш-Каменског (о њему в. нашу расправу у овом часопису), него у једној немачкој збирци српских народних песама. Мислим да је г. др. Јовановић доказао своју тезу.

Следеће кратко поглавље «Услови књижевних веза Русије и српства у Пушкиново доба» потсећају читаоце на значајне контрасте између ондашње Русије и Милошеве Србије баш с обзиром на књижевно стварање и књижевно интересовање.

Поглавље «Прва обавештења о Пушкину у југословенској штампи» вавремено је занимљиво. Овај материјал аутор је објавио у главном у овом часопису. Сада га је укључио у целину своје књиге. Грађа је марљиво прикупљена и духовито коментарисана. Г. Митропан је корисно продужио и у многоме врло лепо, допунио посао заслужног проф. П. А. Заболотског (који је трагично погинуо год. 1918). Пошто је библиографију српске «Пушкинијане» доста исцрпно прикупио проф. А. Погодин у својој монументалној «Руско-српској библиографији», аутор је само нешто допуњује, поглавито овим што је изашло после год. 1925, т. ј. године којом се завршава Погодинова библиографија («Библиографски преглед литературе о Пушкину»). Али су без сумње најваж-

нија два завршна и сродна по садржини поглавља »Преводи Пушкина на српском језику« и »Пушкин и српски писци. Настављајући радове знаменитог патријарха словенске филологије, пок. Ватрослава Јагића, и донекле и Шрепла, везане са прославом стогодишњице Пушкиновог рођења, наш аутор даје преглед многих превода Пушкинових дела на српски, и то поглавито дела песничких, док се на прози мање зауставља. Исто тако, проучавајући књижевне утицаје Пушкина на српске писце, подразумева ту у главном песнике (Војислава Илића, који је, као што је познато, био од свију српских песника највише под Пушкиновим утицајем, онда Јована Дучића, Алексу Шантића итд.) Овде је прикупљен заиста драгоцен материјал, веома занимљив и за који ће савремени »љубитељи књижевства«, љубитељи руске и српске лепе књижевности, бити веома захвални аутору, тим пре што је књига Шреплова тешко приступачна, а Јагићева руски писана расправа поготово и неприступачна; а обе су, као што смо напоменули, писане крајем прошлог века. У грађи коју је веома пажљиво прикупио г. Митропан, има ствари понекад, ако би се тако могло рећи, »колосалних«. Поређења појединих одломака песничких превода нарочито су занимљива и очигледно доказују колико су преводи често потпуно неадекватни оригиналу. Ја чак мислим да је наш аутор понекад био и сувише благ у оцењивању српских превода из Пушкина. Било би интересантно темељније простудирати дубље узроке неуспеха већине преводаца, који леже у самој природи ствари. Одлично познавање, теориско и практично, и једног и другог језика, познавање закона стиха и утанчан критички укус аутора могли би да му корисно послуже за даље испитивање и продубљивање теме. А тему би заиста вредило и даље разрађивати.

Завршујући са овом жељом — напоменом наш приказ Митропанове књиге, хоћемо да нагласимо да је, и поред извесне недовршености и можда понеког промашеног детаља, ова књига заиста леп венац на гроб

највећег песника Русије и једног од највећих песника човечанства.

Др. А. Јелачић

Проф. Г. Я. ТРОШИН. — ПУШКИН И ПСИХОЛОГИЈА ТВОРЧЕСТВА. Праг, 1937. Стари руски научник, по струци лекар-психијатар проф. Трошин, објавио је повећу студију о психологији Пушкиновог стварања, а поводом стогодишњице смрти великог песника. Књига је подељена у четири дела: стваралачки процес, садржина Пушкиновог стварања, Пушкинов облик и Пушкинова филозофија стварања. Књизи је додата опширна библиографија и белешке у којима налазимо, између осталог, и малу самосталну студију о Пушкиновом познавању психијатрије. На основу анализе неколико Пушкинових песама, али нарочито приповетке »Дама пик« аутор долази до интересантног закључка да је Пушкин открио сада добро познату и проучену душевну болест »шизофренију«, неколико деценија пре него што су је открили стручни психијатри-лекари.

Иначе књига проф. Трошина није подједнаке вредности у појединачним својим деловима и подразделима. Поред напредно занимљивих проучавања појединих специјалних питања и веома лепих и духовитих запажања о различним странама Пушкиновог стварања ми ту налазимо и више мање шаблонске напомене и констатације, као и тврдње које се, по нашем мишљењу, не би дале доказати. Аутор се у главном бави Пушкином-песником, остављајући сасвим по страни његову прозу коју спомиње тек овлаш; а у песничкој заоставштини његову пажњу привлаче много више лирске песме и један део драмског стварања (т.зв. »мали комади« или »мале драме«) него већи спевови. Поред тога, аутор, напр., доста површно се бави социјално-политичким и историским гледиштима Пушкиновим, међутим, Пушкин је питањима политиком, социјалним моментима и нарочито историји поклањао веома велику пажњу. Проф. Трошин као да мисли да су за Пушкина та интересовања била споредна; међу тим се универзални Пушкинов дух и

геније бавио, и још те како, са пуно полета и напора мисли и мука срца, тим животним питањима огромне, чак пресудне важности. Исто тако верска филозофија и метафизика Пушкинова, које претстављају веома значајну страну његовог стварања, животног дела и самог душевног живота, остају слабо осветљене. Проблем «аполинског» и «диониског» Пушкина, или проблем реда и хаоса, светлости и таме код Пушкина, који је у томе погледу био несумњиво претходник Тјутчева и многих других руских значајних песника и мислалаца, проблем најпеште постављен од стране покојног књижевног критичара и филозофа Гершензона (М. О. Гершензон: види његову књигу «Мудрост Пушкина»), остаје слабо додирнут и исто тако слабо осветљен код проф. Трошина. Он се највише задовољава једном, можда по мало измајсторисаном, ма да и занимљивом, периодизацијом Пушкиновог живота, не улазећи дубље у суштину Пушкинових мисаоних напора, мука и колебања...

Оно што је важно и вредно у овој књизи то је пажљиво прикупљена грађа за познавање Пушкиновог процеса стварања, грађа која приказује Пушкина напорног радника и истраживача, затим Пушкина ствараоца, као и веома замршен и деликатан проблем «надахнућа». Исто тако су од вредности белешке о језику, стилу и версификацији код Пушкина с пуно занимљивих опажања, основаних, с једне стране, на општој лингвистици и психологији језика, с друге стране, на врло пажљивом проучавању Пушкиновог текста (чак с применом статистичког метода).

Све у свему, проф. Трошин у извесним деловима своје књиге изразио је несумњиво један користан научно-књижевни посао.

Др. А. Јелачић

СРПСКОХРВАТСКИ ЧАСОПИСИ И КЊИГЕ О ПУШКИНОВОЈ СТОГОДИШЊИЦИ. Већ више деценија ми смо културно оријентисани према Немцима и Французима. Наше везе с руском књижевношћу постајале су за то време све слабије и неразвијеније. Код Срба су те везе биле одржаване

још понајвише на верској основи (отуд потичу преводиоци из свештеничког реда, дакле људи без стручног књижевног и филозофског образовања). И поред политичке оријентације некадашње Србије према Русији, тек је пок. Љуб. Јовановић као министар просвете почео систематски стварати кадар са знањем руског језика и књижевности. Светски рат је то прекинуо... Зато су код нас превођење и информација из руске књижевности већ одавно недовољни и сиромашни. Један део превода и информација пак потицао је из немачких и француских извора.

То се, код Срба нарочито, показало приликом стогодишњице Пушкиновог рођења, 1899 године. То се показало у приликој мери и сада, приликом стогодишњице смрти. Да није било сарадње руских професора из наше средине, тај би датум био несумњиво знатно слабије обележен него што је то био овако, и у књигама и у часописима.

I Књиге

Малокрвност наше књижевности и други већ поменути узроци учинили су да је књига о прослави Пушкиновој било мало. И то мало што је било скоро све су прештампавана из часописа. Међу тим књигама најважније су књига г. Петра Митропана, лектора факултета у Скопљу, и уредника «Јужног прегледа»: «Пушкин код Срба» (о којој су читаоци Р. архива прочитали реферат г. А. Јелачића, и ми том приказу мало шта можемо додати) и три мање књиге г. Др. Ј. Бадалића: «Пушкин у југословенској књижевности», «Пушкин и Враз», и «Пушкин у хрватској књижевности» (латиницом.). Предмет прве књигице је обрађен у чланку истог писца у овој свесци Руског архива, друга књига се понавља у трећој већој и обимнијој; на њу ћемо се уkratко и осврнути. Г. Бадалић полази од оне основне тежње Хрвата (и јужних Словена уопште) ка Русији, тежње која је некад имала религиозна облике, истичући главна претставничка имена од Крижанића до Радаћа; и онда прелази на проучавање утицаја Пушкиновог код Хрвата. Из књиге г. Бадалића видимо да су «илирски» писци највише читали, преводили и

подражавали Пушкина. Нарочито је Браз био велики пропагатор Пушкина. — Пушкин је извршио и друге, видљивије утицаје у хрватској књижевности: Деметар, у приповеци *Једна ноћ* (која потиче из Пушкинове *Меџаве*), и у драми, *Теути* (првој хрватској драми); Боговић са својом *Славом и љубави*, која је прва хрватска приповетка, такође полази од Пушкинове *Меџаве*; Јосип Е. Томић је за либрето *Лизинке* (Зајечке опере) употребио Пушкинову *Госпођицу као сељанку*. — После илирских писаца Пушкинов утицај је готово нестao, чему г. Бадалић налази главни разлог у рђавом преводу Пушкина у своје време.

Г. Бадалић је дао и библиографију хрватских превода из Пушкина. Своју књигу г. Бадалић је делимично засновао на ранијим студијама Миливоја Шрепа и Ватрослава Јагића (1898 и 1899), али је био самосталан према њима. Против извесних Јагићевих тврдњи је и устао, полемичући с њима; супротно г. Митропану, који се с Јагићем више сложио.

II Часописи

Највише пажње су посветили Пушкиновој стогодишњици Српски књижевни гласник, Hrvatska revija, Nova Европа, Јужни преглед, Летопис Матице српске. Они су издали бројеве посвећене Пушкину, скоро само њему, са обиљем прилога. Други су дали мање простора руском песнику: Hrvatska prosvjeta, Ars., Преглед, Savremenik, Просвета. Неки часописи нису се скоро ни осврнули на Пушкинову стогодишњицу. То је зависило и од оскудице сарадње и од нахођења редакције. Ми ћемо дати, најпре, попис написа о Пушкину, а, потом, превода из Пушкинових дела.

Српски књижевни гласник је, још у свесци од 1. јануара, дао чланак г. Ал. Јелачића: Пушкин је победио, где је дат преглед свих до краја прошле године објављених нових радова поводом Пушкинове стогодишњице. — Свеску од 16 фебруара посветио је С. к. гласник стогодишњици: 1) *Говор Достојевског о Пушкину*, у преводу г. Др. П. Драговића. — 2) *Пушкинов значај*, од г. Е. Спекторског, са овим главним темама:

Пушкинов однос према Русији и према руском народу, према Мицићевичу и Пољској, према осталим Словенима; најзад, поглед на Пушкинов реализам. — 3) *Судбина Пушкинове поезије*, од г. Е. Аљичкова (судбина Пушкиновог дела, популарност његова, почев од савременика преко 60-их година до познатог говора Достојевског — и у истом броју С. к. гласника преведеног — од 1880 године). — 4) *Пушкиново интересовање за српство*, од г. П. Митропана (чланак је у целини пренесен у његову књигу «Пушкин код Срба»). — 5) *Пушкинова лирика*, од г. Н. Голенишчева-Кутузова (анализа Пушкинове лирике на основи општег гледања да је она не само хармонична, јасна, класично савршена — «аполиниска», него да је и «дионизиска»; с освонцем на књигу Гершензона о «Мудрост Пушкинова». Анализа је праћена цитатима и преводима у стиху — од г. К. Тарановског — и у прози). — 6) *Пушкиново доба*, од г. Ал. Јелачића (преглед руске историје и друштвене мисли Пушкиновог доба, као основе за његово књижевно стварање).

Доцније свеске С. к. гласника садрже пеће и мање белешке и реферате о Пушкиновом делу и о књигама поводом ње; осим тога и ова два чланка (у свесци од 16 марта): 1) *Пушкин*, од Бориса Зајчева, који се свршава с поентом: «Ко воли Пушкина, тај је за слободу... Кад Пушкин осваја руске душе, значи да је Русија жива». — 2) *Лирика и мудрост песника* — о Пушкину, од Е. Јацког, у преводу г-ђе Б. Ковачевић-Ђојовић, где је дата анализа осећања и мисли Пушкинове поезије.

Hrvatska revija је свој трећи број посветила већим делом Пушкину: 1) *Говор Достојевског о Пушкину*, у преводу г. Д. Цесарића. — 2) *Пушкин и његов утицај у књижевности и умјетности*, од г. Дра Владимира Розова (у главном поглед на Пушкинов реализам и типове које је он у својим приповеткама први скицирао у руској књижевности: Герман у Дами пик — надчовек, и други типови. Чланак се ослања на претходни рад прашког професора Бема). — 3) *Театар Пушкина*, од г. Николаја Феодорова (утврђује се Пушки-

нов значај у историји руске драме, а мали утицај његов на сценску уметност руску. На крају је осврт на однос хрватског позоришта према драмама Пушкиновим и операма чија су либрета на основи Пушкинових дела, као и о Зајчевој Лизинки (чији је предмет узет из Госпођице као сељанке), — и о трагедији В. Кошчевића «Пушкинова смрт». — 4) Пушкинова «Прича о рибару и рибици» у градишћанској књизи, од г. Ст. Ивњића (оцена Милорадићевог превода). — 5) Виљешка уз Пушкинову прославу. Први глас о Пушкину код Хрвата (прештампивање чланка из „Данице илурске“). — 6) О најновијем издању пријевода из Пушкинове лирике и још о нечем важнијем, од г. Т. Прића (критика, доста оштра, превода г. Ивана С. Шајковића).

Осим наведених чланака, у истом броју су и две песме о Пушкину од г. Вјекослава Мајера, обе с насловом «Пушкин», једна у стиху, друга у прози, с темом о песничком односу према људима.

Нова Европа је посветила Пушкину свој фебруарски број: 1) Пушкинова Русија, од г. Ђаурчића, где се писац залаже за једно правилније гледиште на садашњу Русију, објашњавајући њен садашњи положај, међународни — између Немачке и Јапана, и унутрашњи — правац ка бољој и више демократској будућности. — 2) Над гробом Пушкина, од г. Павла Аскочешког, с поемом да је Пушкинова прослава «први светли национални празник» нове Русије, и да он може бити прекретница у савременој историји Русије. — 3) Значај Пушкина, од г. Др. Влад. Розова (књижевно-историски значај Пушкинов у погледу стварања књижевног језика, његовог природног и ведрог реализма, и осећања социјалне правде). — 4) Пушкин као песник слободе, од г. Ал. Јелачића (анализа Пушкинових слободоумних песама). — 5) Пушкин и Совјетска Русија — I, од г. Н. Федорова (подвиза промену гледишта на Пушкина у садашњој Русији, у националном правцу); II, од г-ђе В. Александрове (о односу совјетске публике према Пушкину). — 6) Пушкинизам у Руси, од г. Н. Федорова (Преглед књига о Пушкину

у Русији и емиграцији, с јачим истицањем романа «Пушкин» од Јурја Тишанова, «Пушкин у Михајловском» од Ивана Новикова, трагедије у стиху «Пушкин» од А. Глобе (преведени одломци код нас у «Јуноном прегледу»), романа «Невеста Пушкинова» од Сергејева Пенског, драме «Пушкин» од истог писца). — 7) Пушкин код Југословена, од г. Ј. Балалића (ту тему изложио је г. Балалић доста опширно, у чланку, иначе сасвим новом у овом броју Р. архива).

Јузни преглед је посветио свој 2 број Пушкину. Чланак је од г. В. Митропана (Услови књижевних веза Русије и српства у Пушкиново доба), и он је ушао у његову већ поменућу књигу. — Осим чланка г. Митропановог дате су, у преводу г. Мил. Соколовића, из трагедије «Пушкин» од Андреје Глобе две сцене (двобој и сахрана).

Летопис Матице српске у двоброју за јануар и фебруар има чланке: 1) г. Ђ. Ђаурког «Пушкин» (општи поглед на Пушкиново дело). — 2) Личност и смрт А. Пушкина, од г-ђе Александре Серђукове (углавном: однос Пушкинов према женама, специјално према Наталији Гончаровој). — 3) Прве вести у Летопису о Пушкину, од г. Б. Магарашевића (ре-спроспективан осврт, који се иначе налази и у књизи г. Митропана).

Hrvatska prosvjeta у бројевима 1/2, 3 и 4 дала је велики информативан чланак г. К. Римирића-Волинског: Пушкин — поводом 100-годишњице смрти. Чланак је писан са биографском основом и подељен је на десетак прегледних одељака, почињући од «детинства и лицејских година» до «кобне године 1836» и «Трагедије». Дати су у појединим одељцима ради илустрације преводи неки седам песама Пушкинових као и девет строфа из Овегина.

Преглед је у свескама 158—160 дао 1) чланак А. С. Пушкин, од инж. Владислава Васића, у главном само биографски, са опширнијим излагањем песничког живота на југу Русије. — 2) Пушкин и Гогољ, од К. Н. Михајлова, у преводу Николе Видаковића (обрађен однос Пушкин—Гогољ, нарочито утицај Пушкинов на стварање Гогољевих дела; с великим цитирањем текстова).

Ars је у свом другом броју дала г. Бадалићеву монографију »Пушкин у хрватској књижевности«, која је одатле проширена отштампана у засебну књигу.

Savremenik је у броју 2 објавио расправу истог писца: Пушкин и Враз, која је такође засебно отштампана.

Прсвета је у броју 3 објавила чланак г. Митропана: Пушкин и наше доба, у коме је дата карактеристика Пушкиновог дела: искреност и непосредност, ведрина и јасност.

С. Матић

ПРЕВОДИ ИЗ ПУШКИНОВИХ ДЕЛА. Превода из Пушкина приликом прославе стогодишњице дато је нешто више на српској страни него на хрватској. Код Хрвата је превео Ст. Шимић три песме у Савременику (број 2), и у поменутом чланку г. Римарића-Волинског дато је неколико превода, од којих су неки раније објављени.

Код Срба преводили су г. г. М. М. Пешић (Моцарт и Салјери, песма Село, две песме г-ђи Ризнић, два одломка из Оњегина опет о г-ђи Ризнић, — у Српском књижевном гласнику за 16 фебруар; и песме Амајлија и Једне несане ноћи, у Јужном прегледу, бр. 2), Мил. Соколовић (сцена у Чудовом манастиру из Бориса Годунова, у Јужном прегледу, бр. 2), г. Кирил Тарановски (песме Елегија и Кад те живот обмане, у Јужном прегледу, бр. 2; и песма »26 маја 1828«, у С. к. гласнику, од 16 фебр.) и г. И. С. Шајковић (песме Песнику и Сибирским заточеницима, у Летпису, бр. 1-2). Осим поменутих песама г. И. С. Шајковић је објавио у Финској и две три засебне књиге превода из Пушкинових дела, али њих још нисмо видели.

Укушно узето, преведено је мало и превеђено је све оно што је једном већ преведено. Друга дела, значајна, која досад нису превеђена, остала су и овог пута непреведена.

О односу тих превода према ранијим и каквоћи њиховој говорићемо другом приликом.

С. Матић.

ПРОСЛАВА СТОГОДИШЊИЦЕ ПУШКИНА У ИНОСТРАНСТВУ И У РУСИЈИ. Прослава Пушкинове стогодишњице била је обележена већим или мањим свечаностима скоро у свим цивилизованим земљама. Мислим на прославе, приређене од стране месних друштвених и државних организација, а остављам по страни прославе руских емиграната. Једина Европска земља, која ничим није обележила сећање на Пушкина, била је Немачка. Најпуније пак и најсвечаније дани стогодишњице били су обележени у Чехословачкој. За организовање прославе био је одређен Пушкинов друштвени одбор. Почасни председник тог одбора био је Претседник Министарског Савета г. Хоџа.

10 фебруара ујутру у Прагу је била одржана свечана седница на универзитету у присуству Президента г. Др. Бенеша. У вече у националном позоришту дато је представа »Евгеније Оњегин«.

14 јануара у националном музеју отворена је Пушкинова изложба. Одбор је објавио Пушкинов зборник, посвећен генијалном песнику. Најзначајнији део прославе био је штампање целокупних дела Пушкинових на чешком језику. У граду Пардубице једна од главних улица названа је именом Пушкина, у Ужгороду његовим именом назван је један кеј. Већи део водећих чешких листова посветио је Пушкину уводнике и своју књижевну рубрику. У вези са прославом чешка академија расписала је наградни конкурс за најбољи рад из историје руске књижевности из доба Пушкина.

У Енглеској штампа је исто тако обележила Пушкинову прославу низом чланака и специјалним додацима новинама и часописима.

19 фебруара у Лондону је приређена јавна прослава Пушкинова, којој је председавао сер Бернард Пирс и комеморативни састанак у Хајд-Парк хотелу. Истог дана у позоришту »АВС« у Кембриџу била је дата »Пикова дама«. У библиотеци Краљевског друштва за уметност у Лондону приређена је велика изложба, посвећена Пушкину.

У Француској дневни и недељни листови посветили су прослави ве-

лику пажњу пуштајући чланке преко целе стране. Одржавали су свечане седнице на Сорбони и у сали Јена. 11 фебруара париски радио преносио је Пушкинов концерт из Москве. Специјалну Пушкинову прославу приредили су париски Цирци, који су организовали оригинално концертно вече. *Les cahiers du journal des poètes* издао је зборник „*Hommage à Pouchkine*“.

У Швајцарској дани прославе били су обележени концертним приредбама у Женеви и Цириху.

У Белгији, у бриселском позоришту била је дата свечана претстава «Вила» и «Борис Годунов». У Данској поред свечаних седница објављен је зборник Пушкинових дела, преведених на дански језик. У Шведској у граду Лунде 15 фебруара у народном дому било је приређено Пушкиново вече. Сем реферата о Пушкину била су рецитована његова дела у преводу на шведски језик. Неколико дана после тога приређено је Пушкиново вече на универзитету. У Ослу, у Норвешкој било је одржано свечано комеморативно вече Пушкину у присуству министра иностраних дела.

Земље на Истоку исто тако учествовале су у прослави. У Турској тим поводом било је објављено више чланака. Преведена је и «Капетанова кћи». Организоване су приредбе, посвећене Пушкину. У Персији прослава је била обележена свечаном седницом, одржаном на универзитету под претседништвом министра народне просвете. Објављен је специјални зборник Пушкинових дела, која су превели на персиски језик поводом стогодишњице најбољи персијски писци и песници. У новинама био је објављен низ чланака о песнику. У Кини, као и свуда новине су по светиле Пушкину много пажње. То је издат зборник чланака о Пушкину, који је уредио песник Еми-Сиао. У Нанкину је одржана свечана седница, којој је присуствовало 2.000 људи. У Шангају на дан прославе био

је приређен концерт у спомен Пушкина, затим свечана седница, иза које је приказан филм «Дубровски». Вече се завршило једном кинеском песмом о Пушкину са рефреном «Пушкин је и наш песник». Тај рефрен певали су поред хора и сви присутни.

Ово је само кратак и непотпун приказ одјека прославе великог песника из целог света.

У РУСИЈИ.

Припреме за прославу Пушкина у Русији отпочеле су много раније од стварног датума прославе, 10 фебруара 1937 год. и захватиле су већи део 1936 године. Читав ред специјалних пушкинових одбора, које су створили Савез књижевника, Академија наука, локалне државне и јавне организације на челу са савезним одбором за прославу Пушкина радио је на упознавању широких маса са животом и стварањем песника. Тај рад је изведен у више облика: предавања, специјалне конференције, концерти, драмске претставе. У току 1936 г. било је штампано 12,7 милиона примерака разноврсних дела Пушкина. Поред тога, за дане прославе било је спремљено 6.350 хиљада примерака целокупних дела Пушкина, штампаних у једној књизи. Академија Наука издала је целокупна песникових дела са материјалом и описом разних догађаја, која се односе на живот песника, — у 18 књига. Дела Пушкина штампана су на језицима свих народности, које су насељена у Русији. Киностудије су за прославу припремиле низ нових филмова о Пушкину: «Младост песника», «Путовање у Арарум», «Дубровски» и др. Дела Пушкина узета су као предмет нових опера и балета.

Дан 10 фебруара био је у целој земљи прослављен са великим свечаностима.

К. Жукина.

USPOMENI Dr-a IVANA PRIJATELJA

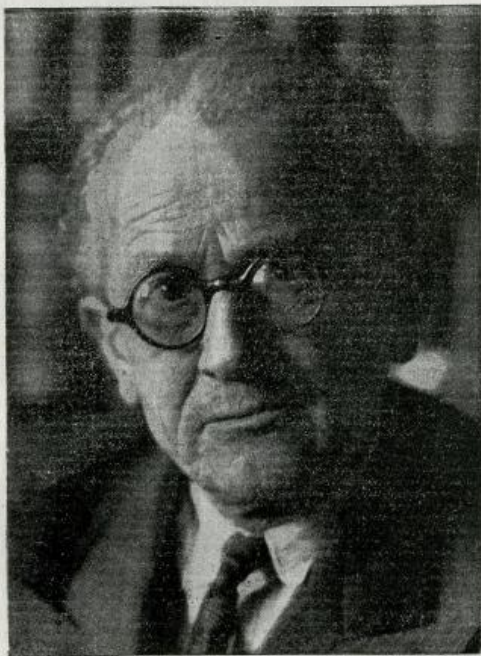
(1875—1937)

Utrujen in razočaran, v tihem, superiornem sovraštvu do družbe in naših malenkostnih razmer, ki so polne nehvaležnosti, je nenadoma umrl. V zadnjih letih si je postavil pod Polhovim gradcem preprosto hišico, kamor je nameraval pobegniti pred vsem nevšečnim, kar ga je obdajalo, in kjer je hotel na svoja stara leta po Rousseaujevsko in tolstojansko začeti novo življenje, tiho, v svetski oddaljenosti, živeti še samo z zemljo in naravo. Strašno se je veselil svojega bega iz družbe in dela; tako globoko je bil ranjen in užaljen. Če je pripovedoval o svojem zavetišču, o drevju, ki ga goji in o potoku kraj hriba, se ti je zazdelo, da vidiš pred seboj spet fanta iz Ribniške doline, ki je pasel krave, po zimi pomagal pri izdelovanju suhe robe, krošnjarja, ki je nekoč prodajal suho robo po Severnem Koroškem in Zgornjem Štajerskem. Kakor kmečki človek, ki si je po dolgi življenski borbi priboril košček grunta, se je veselil svoje hišice in svojega koščka zemlje, trdno verujoč, da bo tam našel mir in lek svoji razrvanosti in razočaranjem. Toda usoda mu ni bila naklonjena. Smrt, ki mu je vzela poslednjo uteho, ki ga je tako naglo in nasilno ločila od tega, kar je bila njegova edina in zadnja radost v tem življenju, mu je prinesla poslednje in zato mogoče največje razočaranje. Če bi mogel, bi prav gotovo glasno protestiral zoper to in vrgel debelo psovko za botro Smrtjo, ki ga je ukanila. Toda že naslednji trenutek bi se njegovo lice razgibalo v ironičen, superioren nasmeh: »No, ali je zdaj prav vsem zopernikom in nehvaležnežem?« Nato bi si poiskal kotiček v onstranstvu, obraz bi se mu spet ostro nagubal in iz oči bi švignil pogled ko blisk: »Zdaj pa mi dajte že mir!« Le to poslednje se mu je izpolnilo...

Že precej let ni več delal. Nekaj ni hotel, nekaj ni več mogel, ker je izgubil vero v koristnost svojega dela, ker je bil ves zagrenjen in razočaran, da se mu je zazdelo v naših razmerah vsako delo brezsmiselno.

Da so ga nekatera razočaranja tako globoko zagrenila in ga vrgla v pasivnost, je iskati vzrok tudi v njegovem značaju. Dr. Prijatelj je bil po svojem gledanju na slovenski kulturni in politični razvoj ne samo idealist, temveč predvsem entuziast, lastnost, ki je bila globoko ukoreninjena v njegovem značaju. Ta lastnost je bila tesno spojena z njegovim estetskim čutom, kajti če se je navdušil za kakšno umetnino, je v svojih literarno-zgodovinskih razpravah

in analizah po navadi dodal pesniško pisan panegirik. Živega, vedrega temperamenta tudi pri svojem znanstvenom delu ni nikoli zatajil in prav to je tisto, kar zagrabi braica in kar je zgrabilo njegove slušatelje na univerzi. Poln velikih načrtov in idealizma, ves navdušen, ko se je lahko iz avstrijsko-nemškega in habsburškega Dunaja vrnil v Slovenijo kot eden prvih profesorjev slovenske univerze, ni bil pripravljen na razne nedostatke razmer in ljudi. Skozi in skozi

Dr. Ivan Prijatelj

romantična natura se je pri svojem študiju in pri svojem delu ob pregledovanju slovenske kulturne preteklosti tako zavzel in navdušil za nacionalno osvobojenje slovenskega naroda, ki ga je videl najbolj utelešenega v otvoritvi slovenske univerze, stoletnega sna vseh naših velikih kulturnih delavcev, da ni mogel verjeti, kako je sploh mogoče govoriti in delati zoper slov. jezik in kulturo. Tako

je bil takrat zaverovan v vse lepo in čisto, da je pozabljal na temne strani tega življenja, pozabljal na različne slabe lastnosti ljudi. Zato ga je začelo nekega dne grizti razočaranje in ga sčasoma izgrizlo tako daleč, da se je odpovedal delu. Ta odpoved pa ni bila posledica onemoglosti, to je bil njegov protest, ki ga je trmasto in dosledno začel izvajati. Čutil se je vzvišenega nad vsakdanjostmi in malenkostmi, ki jih je polno življenje malega naroda in malega mesta, kjer se je nenadoma po svoji volji znašel kot eden prvih univerzitetnih profesorjev. V svojem entuziazmu za vse veliko in lepo je spregledal iz dunajske perspektive marsikaj, kar je moral pozneje žalostnega doživeti. Četudi se je pred vojno preizkusil v marsikaki bitki, so ga tako nekatere javne in osebne zadeve po povratku v domovino venderle preveč zadele.¹⁾ Res je, da nam dirigirajo včasih življenje slabi dirigenti, ki velikokrat nimajo ne posluha ne talenta, kakor je res, da so naše nezdrave razmere nagrizle in zastrupile že marsikaterega kulturnega delavca od Prešerna do Cankarja, toda za Prijateljeva velika razočaranja je bil v neki meri kriv tudi njegov romantični entuziazem. Prav zato ni bil samo razočaran, temveč tudi užaljen in superiorno ogorčen, kar je imelo za posledico pasivnost v znanstvenem delu zadnjih let.

Toda kljub vsemu temu, da moramo njegovo pasivnost zlasti ob prežgodnji smrti obžalovati, nam ni treba niti najmanj jadikovati in mu mogoče celo kaj v zlo šteti, kajti danes se dobro zavedamo, da je bila vsa njegova natura taka, da ni mogel drugače, kakor Luther svoj čas, ko je dejal: «Hier stehe ich und kann nicht anders!» Zakaj pred nami leži veliko pokojnikovo delo, ki ne izpričuje samo velike vrednosti za našo kulturo, temveč je trajen dokument njegovih velikih sposobnosti in marljivosti, ko je bil še aktiven. Do njegovega nastopa je bila literarna zgodovina pri Slovencih več ali manj statistični in filološki urad, ki je bil ves okostenel, suh in dolgočasen. Če prebiramo njegove prve literarno-zgodovinske kakor splošno literarne eseje, začutimo evropski duh, ki veje iz njih. Velikokrat so v njih skriti literarni traktati, s katerimi je skušal zadostiti mladostni pesniški žilici, ki ni do smrti zamrla v njem, četudi se ji je že davno odpovedal. Ta žilica je bila sicer večkrat kriva, da se je ponekod nekoliko oddaljil od čistega literarno-zgodovinskega dela in da mu zato nekateri očitajo površnost in nekritičnost, vendar pa je na drugi strani povzročila spet marsikatero, za našo literarno zgodovino pisje uvaževanja vredno odliko. Vse, kar je napisal, je napisano s temperamentom in zaletom, da privlačuje in osvaja, kakor je znal osvajati v osebem razgovoru, ki ga je strašno ljubil. Kateder mu je bila veliko premajhna in pretesna tribuna, zato si je znal organi-

¹⁾ Največja grdobija, ki se mu je zgodila kmalu potem, ko je bil že profesor na slovenski univerzi, je bil očitek „avstrofilstva“, ker je branil slovensko narodnost, jezik in kulturo, ko je podpisal znano izjavo sloveskih kulturnih delavcev za slovensko avtonomijo. Očitek je prišel iz vrst ljudi, ki so dobro vedeli, kaj vse je storil med vojno na Dunaju za nacionalno stvar, ko je bil v zvezi z protiavtstrijsko mafijo. Itd.

zirati družbo svojih ožjih prijateljev in znancev, kjer je izživiljal v duhovitem govoru svoj temperament in strast po aktivnosti, ki je kljub razočanju in zakrknjenosti ni mogel popolnoma zadušiti. Četudi so mnogi obžalovali njegovo pasivnost zadnjih let, se je že ob njegovi šestdesetletnici izkazalo, kako ogromno delo je opravil, kajti polje njegovega udejstvovanja in dela je bilo tako široko kot pri nobenem našem literarnem zgodovinarju. Samo po sebi se razume, da je bila literarna zgodovina središče njegovega dela, saj mu ni bila samo poklic, temveč ga je zanimala in veselila že po naturi. Združeval je v sebi vse kritika in literarnega zgodovinarja, ker je njuno delo pojmoval v tesnem sodelovanju. O vlogi in pomenu literarne zgodovine je zapisal med drugim dvoje zanimivih odstavkov, ki se idejno sicer ne krijeta popolnoma, ki pa sta prav zato zelo značilna zanj. V »Cankarjevem zborniku« je v eseju »Domovina, glej umetnik!« zapisal to-le:

„...Naša literarna zgodovina še ni napisana... še ni napisana z umetniškega vidika, ker si ni bila v svesti, da samo oni, ki ve, kaj je umetnost, da samo oni, ki v umetninah doživlja, kakor doživlja umetnik v svetu, lahko kaj pove o delih umetnosti. Sestavljanje življenjepisov-biografija, ugotavljanje naslovov in letnic-bibliografija — tvori področje filologije, hvalevredne pomožne vede literarne zgodovine, opisovanje miljeja, družabnih pogojev in vplivov spada v sociologije, katere tudi ne sme prezirati literarni zgodovinar. Njeno lastno delo pa se začneja tam, kjer slovstveni zgodovinar kaže, kako se izkuša vsak velik umetnik osvoboditi gesel, pojmov in jezika množice, kako se osvobaja v državi sodržavljanstva, v času vsakdanjosti in v družbi družine, da postane svoj. Pesnika razlagati samo iz sestavin, ki je iz njih vzrastle, je zmota. Iz njih se more razložiti kvečjemu navadni smrtnik v njem, ki zgine v grobu. To, kako je pesnik premagoval ovire, ne kako jih je upošteval, kako je iskal svojega izraza in oblikoval svoje umetniško hrepenenje, to je življ literarnega zgodovinarja in upravičenost njegova“.

L. 1928. pa je v predavanjih »Uvod v zgodovino kritike« nekoliko omilil svoje tezo iz l. 1921, ko je zapisal:

„Literarni kritik ocenjuje predvsem in skoraj izključno artistična literarna dela. Literarni zgodovinar pa mora v svojem genetičnem risanju ter označevanju dob, osebnosti in del upoštevati ves kulturni ambijent dobe, vse družabne institucije, ki so pospeševale literarno tvorbnost; ozirati se ne sme samo na poetično produkcijo, ampak tudi na znanstveno in strokovno, ki literarni aktivnosti razširja in utrjuje tla, zasledovati mora takorekoč sokove, realizirane v poetičnem cvetju preko miljejskih nositeljev vejic tja do praroditeljskih korenin.“

Na zunaj je čutiti v obeh definicijah nasprotje in protislovje, toda po mojem mnenju je druga definicija samo spopolnitev prve, obenem pa je razlaga njegove literarno-zgodovinske metode ki jo je najdosledneje manifestiral v delu. „Janko Kersnik in njegova doba«. (1910, 1914). Da je v prvi definiciji bolj povdaryl takozvano estetsko analizo pesnikovega dela in pesnikove umetniške osebnosti, je prav gotovo reakcija na dotakratno naše literarno zgodovino piše, ki je videlo svoj smoter zgolj v bibliografskih in biografskih podatkih, opuščalo pa je estetsko analizo. Prav tako pa je druga definicija opozorilo in odgovor nekaterim mlajšim kritikom, ker so

začeli zanikavati literarno zgodovino, ki se bavi tudi s splošno zgodovino dobe in družbe, iz katere je rasel ta ali oni umetnik. Istočasno je druga definicija nekoliko zagovor lastnega dela. Vsekakor je treba obe definiciji pojmovati kot enoto, kajti protislovje je zgolj časovnega pomena. Kjer je namreč Prijatelj mogel, je v praksi združil obe. Tako v uvodu k «Aškerčevi antologiji» kakor v «Stritarjevi antologiji» in drugod. Protislovje v obeh definicijah je kot reakcija na aktualne probleme samo dokaz, kako tesno je bilo njegovo delo povezano z neposrednim dogajanjem v slovenski literaturi in kritiki. Njegov temperament ga je včasih prisilil, da je na kakšno aktualnost odgovoril tudi «ex cathedra». Da ni mogel svoje metode in teorije v vsem svojem delu praktično uveljaviti, ni po mojem kriv on, temveč pomanjkanje sistematične literarne zgodovine pred njim, ki bi z določenega znanstvenega vidika obravnavala dobo in okolje. Bil je prepričan, da še tisto, kar je bilo pisano o teh problemih, ni bilo napisano tako, kakor bi bilo potrebno. Zato se je tako rad zagrizel v analizo dob in okolja, v analizo družabnih in političnih razmer, kar ga je včasih tako daleč zaposlilo, da ni prišel do vrha literarno-zgodovinskega dela, do estetske analize, čeprav mu je bila osebno ta najbližja, še več, kot kritiku in estetiku tudi najbolj pri srcu. Načrt, ki ga je nosil v sebi, bi zahteval za uresničenje najmanj dvoje človeških življenj.

Vlogo kritike je pojmoval po F. X. Šaldi, Arneju Novaku, po Fr. Schleglu kot udejstvovanje, ki je bliže umetnosti nego znanosti. (Uvod v zgodovino kritike, str. 6.) Izredno važna je njegova vloga kot kritika, zlasti pa kot mentorja slovenske «Moderne», čeprav ni bilo vedno v soglasju z njo. Dejstvo je, da pomenijo prav Prijateljeve kritike velik korak naprej v zgodovini in razvoju naše kritike. Ob njegovi petdesetletnici je zapisal Fr. Albrecht v Ljublj. zvonu: «...Zato se sme brez pretiravanja trditi, da se je ves naš mlajši rod kritikov od Preglja preko Koblarja do J. Vidmarja bolj ali manj, posredno ali neposredno učil in šolal ob njegovem delu». (1926, str. 169.)

Poleg slovenske literature in jezika mu je bila pri srcu najbolj ruska literatura, iz katere je prevedel precej stvari.¹⁾ Še važnejše

¹⁾ Z rusko literaturo je sploh v zvezi Prijatelj prvi nastop v javnosti, ko je izšel 1. 1896. njegov prevod Puškinove «Kapitanove hčere». Najvažnejši njegovi prevodi iz ruščine so: Momenti. Iz spisov Čehova. (V Ljubljani 1901). — Štiri bajke Seltikova-Ščedrina. (Slov. matica 1904). — Puškin: Jevgenij Onjegin. (1909.) — Gogolj: Revizor (1921). — Turgenjev: Plemiško gnezdo (1933) itd. (Kot prevajalcu iz ruščine mu je pri nekaterih prevodih očitala kritika površnost in rusicizme.) V rokopisu je prevod Gončarovljevega romana «Globel». — Eseji, članki in razprave: «Ruski roman in moderna francoska književnost» (1900). — Tolstoj in njegov roman «Vstajenje» (1900). — «Tip slovenskega skitalca v ruski poeziji» (1904). — «Maksim Gorkij» (1904). — A. P. Čehov (1904). — «Knez Pavel Trubeckoj» (1905). — «A. N. Pypin» (1906). — «Tolstoj» (1914). — «Današnji dan ruske poezije» (1912). — «Nove smeri v ruski poeziji» (1913) itd. Studiji o Dostojevskem in Tolstoju sta izšli 1936. l. v posebni knjigi pri Akademski založbi. Natančnejši podatki so v knjigi Dr. Prijatelj: Duševni profili slovenskih preporoditeljev, Ljubljana 1935.

delo pa je opravil v svojih esejih o Puškinu, Gogolju, Tolstoju, Dostojevskem, Čehovu, Gorkem itd., ki spadaju med najboljše, kar se je pri nas napisalo o ruskih pisateljih.¹⁾

Priznati mu je treba, da je bilo njegovo poglavitno stremljenje ustvariti most med evropskim in našim literarnim dogajanjem. Tako nas je v svojih delih in predavanjih seznanjal z različnimi strujami v svetovni literaturi in to v taki obliki kot nihče pred njim. Vse njegovo delo je delo pionirja, ki zasluži vse spoštovanje in priznanje, četudi ni mogoče povsod soglašati z njim. Po svojem svetovnonazorskem gledanju je bil svobodomislec in demokrat, ki je prav zato vedno skušal najti ravnovesje v družbenem dogajanju in tako tudi objektivnost v svojih izjavah. Kot moderni prosvetljenec se je navduševal za vse veliko in lepo, kar je dalo človeštvo v umetnosti in kulturi sploh, ljubil in branil je slovenski jezik in literaturo, ker je kljub osebnim razočaranjem veroval v rast svojega naroda, od vseh slovanskih narodov pa se je zaradi bogate literature najbolj navduševal za ruski narod. Pri vsem tem pa ni nikoli pozabil, da je po svoji notranjosti ravno tako svetovljan kakor Slovenec.

¹⁾ O svojih studijah ruske literature pravi sam:

„Po končanih visokošolskih študijah sem na dveletnih popotovanjih študiral Evropo in njeno kulturo. V Petrogradu sem proučeval rusko literaturo in iz ust sivolasega Pypina sprejemal navodila in naravnost program, kako naj na dunajski stolici razlagam vedoželjnemu avstrijskemu svetu tudi one ruske pisatelje, ki zaradi svoje težke dostopne, a zato tem bolj zanimive ruske posebnosti in samorastlosti, še niso prodrli v inozemstvo...“ („V zatišju, Veda 1915. 1.).

УСПОМЕНИ Е. И. ЗАМЈАТИНА

(1884—1937 г.)

Смрћу Евгенија Замјатина савремена руска књижевност изгубила је једног од најсјајнијих својих претставника, „Руски Архив“ једног од најбољих својих сарадника. Његово место у руској књижевности било је чврсто и прворазредно још пре револуције, и појава његових доцнијих дела означавала је увек датум у руској књижевности. Писац од расе, савршен техничар књижевног заната, Евгеније Замјатин продужује линију Гогоља — Љескова — Ремизова, уневши своје оригинално схватање и у посматрање живота и у књижевну технику. Претставник напредне интелигенције, и сам активан учесник у њеној борби за слободу, Евгеније Замјатин остаје после револуције у Русији, активно ради на спремању нових књижевних кадрова, продужујући такође и свој педагошки и конструкторски рад бродоградитеља.

Веран завету руске књижевности, која је, по речима Ремизова, увек била и остала „пројекција у будућност“, Евгеније Замјатин прима, недавно, добровољно привремени одлазак у иностранство. Смрт га је затекла у Паризу, последњем месту његовог животног и књижевног странствовања.

„Руски архив“ у овом броју одужује се светлој успомени његовој преводом његове аутобиографије и чланком А. М. Ремизова, учитеља и пријатеља покојног Евгенија Замјатина.

Редакција „Руског архива“.

АУТОБИОГРАФИЈА ЕВГЕНИЈА ЗАМЈАТИНА

На самој средини карте кружић : Љебједјањ — баш онај о коме су писали Толстој и Тургенев. Родио сам се у Љебедјању (1884). Растао сам под клавиром: мајка ми је била добра пијанисткиња. Од четири године — већ сам читао. Детињство — готово без другова: другови су ми биле — књиге. Досад се сећам дрхтаја од Њеточке Њезванове од Достојевског, од Тургеневљево „Прве Љубави“. То су били старији и, некако, страшни; Гогољ ми је био друг.

Гимназију сам свршио у Вороњежу (1902) са одличним успехом и добио медаљу, која је убрзо нашла себи место у петроградској заложној банци. После гимназије долази петроградски Политехнички институт (факултет бродоградње). Зими — Пе-

троград, лети — пракса у фабрикама и путовање по мору. Тих година пада моје најлепше путовање: Одеса—Александрија (Цариград, Смирна, Солун, Бејрут, Јафа, Јерусалим, Порт Саид). У Одеси сам био за време побуне на броду „Потемкин,“ у Хелсингфору — за време устанка у Свеаборгу.

Све је то сада као вихор: демонстрације на Невском, козаци, студентски и раднички кружоци, љубав, огромни зборови на Университету и у Институтима. Тада сам био бољшевик (сада нисам бољшевик), радио сам у Виборшком рејону; једно време у мојој соби налазила се штампарија. Борио сам се са конституционалним демократима („кадетима“) у студентском претставничком Совјету. Расплет наравно — у ћелији тамнице у Шпаљерној улици.

Политехнику сам свршио 1908 године и био сам додељен катедри бродске архитектуре. Те исте године написао сам и штампао у „Образовању“ своју прву приповетку. Три идуће године — инжињерство, чланци у специјалним техничким часописима. Озбиљно сам почео да пишем почев од 1911 г. („Провинција“ и „Завети“).

Почетком 1916 отишао сам у Енглеску да градим руске ледоломце; један од највећих наших ледоломаца „Лењин“ (бивши „Александар Невски“) — мој је рад.

Када су се у енглеским новинама зашаренили крупни натписи *Abdication of Tzar!*, „*Revolution in Russia*“ — у Енглеској нисам више могао да издржим; и у септембру 1917 г. вратио сам се у Русију. Практичну технику овде сам напустио, — и сада имам — само књижевност и предавања у Политехничком институту.

Седео сам у ћелији за сад само два пута: 1905—6 године и 1922 г.; оба пута у тамници у Шпаљерној улици и оба пута, по чудној случајности, у једном те истом одељењу. Био сам прогнан три пута: 1906, 1911 и 1922 г. Био сам суђен једанпут: у Петрограду у Окружном суду — за приповетку „Тамо где је Бог рекао лаку ноћ“.

STOJ — VOŠTANICE NEUTULJIVA

Uspomeni Evgenija Ivanoviča Zamjatina

1884—1937

— — — more groblja, mahovinaste humhe, krsni put pružio se preko Rusije — Rusija kakvu je ja snivam, u prolećnim rudinama mojeg suzdaljskog zavičaja, ili uz kukavičino zadirkivanje — u predvečerje zvenigorodske šume kraj Moskve, ili u gavransku nepogodu — u Petrogradu, kud god se osvrnem: krstovi.

Prvi krst — naš poslednji oproštaj: Blok; u sećanju, kao krv: to je bilo i naše «zbogom» — poslednje — ruskoj zemlji. Za Blokom Gumiljov... Rozanov, Brjusov, Geršenzon, Sologub, Jesenjin, Dobronravov, Andrej Bjeli, a lane Kuzmin, Gorki, pa sad eto i Zamjatina sahranismo.

I ostade

sâm

Prišvin —

sed kao sneg, s puškom i psom, vidim ga, prineo ruke ušima: šušti lišće ili treperi negde jasika ili se u još «nesvućenoj» noći jasno čuju moje prepraskozorne oproštajne misli?

*

«Stoj — voštanice neutuljiva», tako se u staro doba veljaše o kanonicama, koje su čitale psaltir, tako se i meni pričinja Zamjatin i njegov književni posao. Jedini je Andrej Bjeli tako svesno gradio svoju prozu, a «temelje» je udario Gogolj, prvi Flober u ruskoj književnosti, tek posle Gogolja Sljepcov... Aksakov, Gončarov.

*

Ležao sam u bunilu groznice. Samo novine, pero i kičica. U spomen Puškina hteo sam da pretstavim njegove snove — šest snova; crtanje pomaže mom oku da raspoznaje u tami snova ono što se ne može uhvatiti rečju, a temperatura meša boje. U predvečerje rekoše mi da se dogodila neka «velika neprijatnost». Bilo je to rečeno glasom, ja poznajem sve njegove nijanse, i osetio sam veliki nemir. Milion misli promače: poreza, mlekarica, plin, elektrika, — kome sve još nismo dužni! — i, najzad, nas oteraše iz stana i nastade poslednja besprizorna propast...

«Umro je E. I. Zamjatin!»

Te noći videh: sedim u kuhinji za stolom, a pored štednjaka, licem okrenuta k meni, namestila se, naslonila podbradak na šted-

njak, a desnu ruku digla onako, strši nad glavom, kao u mačke kad se bište ali to nije bila kanonica sa slike Nesterova, belica iz «Šuma» od Pečerskog, već vrlo mršava, sasvim još šiparica, koštunjawa, nepravilna lica, ja razumem, nos joj je slomljen pa ne pravo, nego ispod oka, a teško joj — kapci su joj upaljeni kao cigla — gleda s bolom na mene — — — » ...za pet godina života u tuđini, mislim dalje o Zamjatinu, — on se stalno nekuda žurio... ili su mu možda, scenariji oduzimali čitavo njegovo vreme? — kinematografski scenariji! kakve to ima veze sa književnom umetnošću? a mnogo bi ih lakše i celishodnije napisao Osip Dimov. Ili, možda, brige oko sređivanja svojih prevoda na francuski? — Pa ipak se vrhunac ne može dostići: originalne konstrukcije žive reči nije moguće prevesti, a arhitektonskim njih, kod njihovog bogatstva — ta mi smo u domovini Boalo-a, — nećeš zadiviti; «misli» i «poimanje» — zavijutci i skrovišta čovečije duše... tu ipak treba nešto od Tolstoja, Dostojevskoga ili bar od Saltikova. Ili je možda trebalo težiti, održavati veze s njihovim praznim obećanjima i očekivanjima — poput milionskog zgoditka — samoobmanom — «a šta ako je trebalo...?» A eto nikako nema čovek kad. Tako je eto za sve te godine tako malo rečeno. Samo jednom, na Marche d'Auteuil, na našoj pijaci, ja po krompir, a on s pošte, i ja počnem, ni sam ne znam zašto, da govorim, — sećajući se petrogradskih dana, — o njegovim pripovetkama, kako on lepo piše: «...kad ćete, najzad, progovoriti svojim glasom?» Međutim, hteo sam da kažem, i on je razumeo, hteo sam reći da u svima njegovim najdivnijim redovima ne osećam muzike i da treba nešto — ali šta to još treba? — pa da se raspečati njegovo srce, — «ali kada?» I on mi je odgovorio: «biće», — i potsetio me da sam ga već jednom pitao, i tim istim rečima, u Petrogradu. I pomislim: ne, nije to kod njega od matematike. «Vi razumete otkuda srebrna pesma kod Gogolja, tužna zamišljenost kod Tolstoja, ognjeni bol kod Dostojevskoga, seta kod Čehova, besnilo kod gogoljizirajućeg i katkada možda čak i izveštačenog (pogrešio sam za jedan procenat) Andreja Bjelog, antifoni kod Kuzmina u savršeno majstorskim stilizacijama, lirika «prirode» sa odjekom Nekrasovljeve poezije kod Sljepcova, «misaonog realista», toga učenika ekonomskog dvopeka Černiševskog, koji se u svojoj sasušenoj tvrdoći može uporediti samo sa sjajnim higijenskim biskvitom — Anatolom Fransom?» I ja sam odjednom shvatio... pričulo mi se: «biće», kako je nekada rekao Zamjatin, ali kakav to beše čudan, škripeći glas, takvi nikada ne pevaju, shvatio sam da je to ona — sa slomljenim nosom i rukom koja strši kao kod mačke, ona što je s bolom gledala na mene... duša Zamjatina, i da više nikada neće «biti». I bilo me je strah gledati je.

*

Možda su moji snovi vezani sa Zamjatinom zato što su Zamjatina književna reč i njegov književni život tako nerazdruživi s mojima, i što gajimo zajedničku ljubav prema ruskom

«starinskome pevanju» (kasnije sam saznao: poslednje što je on odneo na onaj svet, što je čuo pred samu smrt, bio je Musorgski).

Kada sam pisao prikaz o njegovim «Ognjevima svetoga Dominika» (1920) — Zamjatin po prirodi nije liričar, već samo graditelj, nije mogao da stvori tragično pozorište, — i izašlo je nešto nalik na operu, ja sam o tome mnogo razmišljao i meni se prisnilo. Prividela mi se jedna od najstrašnijih, po kazivanjima: njegovo priviđenje bilo je zaklonjeno od dve druge prikaze, koje su stojale jedna za drugom, i ja sam prodro kroz njihove oči i video: u njegovim očima ključala je neizdržljivo satiruća vatra — to je bio «demon pustinja» — demon samoće, bezprizornosti i očaja.

*

Jednoga natuštenog «petrogradskog» jutra sahranili su Zamjatina.

Nije mi bilo moguće da ga otpratim na daleko groblje, gde sahranjuju besprizornu rusku sirotinju. Ali mi se činilo, ja sve vidim i na kiši i vetru veoma zebem, — video sam kako su izneli sanduk od dasaka, u takvome su i Boldirjova sahranili na Tije-u, i Poplavs-koga, dva Rusa — pisca i pesnika, i setio sam se Nekrasova, naše tradicije i svirepe sudbine «pisca», i video sam, na uzanim prolazima između gotovih grobova — Ivanov-Razumnik, Postnjikov i Prišvin: petrogradske «Zavete». I kako mi se učinilo nepotreban blesavi kinematograf — Zamjatinov rad poslednjih godina; ta njegov životni rad to su sve one konstrukcije reči ruskoga sklopa — to je naše rusko delo, ruska knjižna riznica! I veština. Vi mislite to je tek onako, sedne čovek pa napiše, a oni našampaju, ne: tu se uzima gotov slog — i rasturi se, pa se tek onda golim rukama kupe ta belo usijana slova, da se iz hiljade učvrsti jedna reč! I ja sam bacio pregršt zemlje u njegov grob — moje poslednje zbogom, moje priznanje za njegov rad, njegove napore i njegovu veštinu.

*

Zamjatin je iz Lebedjana, tambovske gubernije, kuda ćeš ruski, i stihija njegovih reči čisto je ruska. Nadimak: «Englez». On kao da je skoro i sam poverovao, međutim je i to veoma ruski. Spolja je bilo «pristojno» i pre Engleske, gde je on proveo svega godinu i po dana, ali to nije bilo ništa englesko, nego samo inženjerski začesljano, a kad se pusti — pogledajte ga: pravi lebedjanski momak s razdeljkom! On je i pripovetke svoje čitao na način «prosta čoveka».

Tako eto, kao Engleza sa izgledom prosta čoveka, takva sam ga video na dan sahrane: stojao je prislonjen uz policu za knjige, pored prozora. Ne znam vide li ga ili ne, ali ja ga vidim: u smokingu je, oči mu zatvorene, a lice ružičasto, vrlo čisto, samo ruke, on ih je opisao u «Mi», pokrivene su dlakom, one vise. U sobi gori električna sijalica. Odjednom vidim: on se mehanički spušta na pod, noge mu se ispružaju, jedna uz drugu, seo je. A svuda unaokolo

iznikoše moja «čudovišta», ognjeni čovečuljci sa dugim kapcima, patuljci, fantastične šumske životinje iz bajki, veštice, i ja spazih kako on učini ustima — ovako. «Gledajte, on diše!» Ali u to baš poče električna da se gasi. «Ja ću doliti!» — nisam rekao «petroleja», ali to se već razume. Međutim, svetlost se ugasila. I ušao je Gorki, nemoguće ga poznati, kao od frizera, andefrizabl — takva afrikanska frizura. Pozdravih ga. A on, ne odzdravljajući, i vrlo poslovno odgurne moje patuljke nogom, digne Zamjatina na ruke i odnese ga, pod miškom, kao knjigu.

*

Zamjatin nije književni brbljivac, ni pričalica: za 29 godina književnoga rada ostavio je — mogao bi čovek pod miškom da ponese; ali teško — kao olovo.

Za vreme revolucije počeli su se čuti glasovi: da li je pravično književna dela ocenjivati po kilometraži? Ali, pisac je pretežno brbljivac, i kad se gleda prostim okom: što je deblja knjiga, tim je pametnija, — tu ni revolucija nije ništa mogla, i honorar se, kao i ranije, računao po broju štampanih slova. Zamjatinu nije mnogo zapalo.

Zamjatin je izišao pred javnost prvi put kod Arcibaševa, u jesen 1908 godine u «Obrazovanju». Godinu dana posle Prišvina, a šest godina posle Andreje Bjeloga i mene. Kakva je to pripovetka, koju je Zamjatin, po njegovim sopstvenim rečima, napisao «iz jednoga daha» za vreme završnih ispita u Politehničkom Institutu, lako je oceniti prema redaktoru: slabost prema ženskim grudima — motiv koji se jako ističe i ponavlja kod Zamjatina. («Pripovetka o onom što je najglavnije», «Jola», «Poplava»), eto gde je njen početak, a od stila — manir Arcibaševa na Tolstojev način, sa beskrajnim «zato jer» — nije ostalo ni traga.

Zamjatin je počeo da postaje poznat od «Sreskoga» (1912), koji se pojavio u majskim «Zavetima» 1913 g. kod Ivanova-Razumnika. U isto vreme je stupio u javnost Leonid Dobronravov, pisac «Nove Burse»; i imena Zamjatin i Dobronravov, vezana za «Zavete», prisajedinila su se ka imenu: Prišvin.

«Zašto ste uzeli psevdonim Zamjatin»? — pitao me Sologub, izgovarajući svako slovo kao kakav nastavnik.

(«Zamjatj» — zabašuriti, «zamjatsja» mucati, zbuniti se, ušeptrljiti)

Sud Sologubova bio je opšte književno mišljenje, citirali su «Neumorni doboš» kao obrazac. Jedan poznati redaktor, veoma blizak Gorkome, a kasnije blizak i Zamjatinu, pripovedao mi je kako je bacao u korpu rukopise, u kojima se mogao čuti odjek njegovih reči: «Gorkome šalju mnogo takvih rukopisa», — i kako je počeo da priznaje Zamjatina tek posle «Ostrvljana». Čudno mi je bilo slušati: kao da sam iz vazduha pao u beli svet ruske književnosti... moj «Neumorni doboš» vodi poreklo od Ljeskova i Gogolja, moja «Slana» od Pečerskoga, a po raspevanosti i poetičnosti «proze»

blizak mi je Sljepcov; i oni nesrećnici, osuđeni na smetlište, — čitava njihova krivica je u tome što su u krugu ruskog sklopa i «prirodne» reči. Kritika je ocenila «Sresko» kao izobličavanje «provincijske močvare».

Martovska sveska «Zaveta» 1914 godine bila je konfiskovana zbog Zamjatinove pripovetke «Gde je Bog rekao laku noć»: cenzura je u njoj videla izobličavanje oficirskog staleža. Zamjatin nije Kuprin, on je poznavao vojnički život po pričanjima, pa nemamo šta da u toj pripovetci tražimo etnografiju, to je bilo takođe «Sresko», sa unošenjem «refrenā» iz «Simfonije» Andreja Bjeloga i sa poznatim maniom «nedovršene fraze». Ali za opštu kritiku nije bilo važno to, važno je bilo: konfiskovano.

Međutim, Zamjatin je osvojio Gorkoga, svojim «Ostrvljanima» («Skiti» 1918, II) izazvavši utisak: Engleska. A šta je bilo u toj satiri engleskoga, sem turističkih reči, ali to nisu shvatili: *Engleska*. U «Selu Stepančikovu» Dostojevskoga Vidopljasov ima kravatu — «Adelaidina boja»: Agrafenina bi bila nepristojna! To je takođe tako rusko: tako je bilo i kod Brjusova u «Vagi», kod Anenskoga i Makovskoga u «Apolonu».

Zamjatin nije revolucionar, nikakvih verbalnih prodora i uzleta kao kod Andreja Bjeloga; on je ostajao u krugu «Sreskoga», zagledajući se sa divljenjem u svaki kamičak i izgrađujući do najkomplicovanijih oblika svoj roman «Mi». Najsavršenije dostignuće književne umetnosti: «Sever» (1918), «Rusija» (1923), «Peštera» (1923). Ipak «Sresko» ostaje najbolje.

Po svojoj pisanoj reči Zamjatin je gogoljevskoga porekla; manir nekih njegovih priča je — Čehovljev. «Starešina» (1914), «Geometa» (1915); pripovetku kvari mutavko, koji se ponavlja u «Susretu» (1935). U seoskoj pripovetci «Utroba» (1913), u «Pismenomu» (1913), u «Panju» i sve do Petrogradske «Poplave» (1930) — prerušavanje, koje se naivno zove «prevaploćavanjem» i neizbežno naturene misli; tema: stihijsko, s odjekom od Lava Tolstoja. U pričama, ili bolje da kažem u basnama — Sologub, dok je sam Sologub od Saltikovljevih priča, koje zahtevaju komentare za šta je što i za koga je što. U priči: «O tome, kako je izlečen bio otrok Erazmo» (1920): slikanje manastirskog života iz «Sreskoga», «Znamenja» (1918), «Pomoćnice grešnika» (1918) s galantnošću, — još malo pa Kuzmin. Jedini pokušaj da izađe iz slikanja žanra i da postane Andrej Bjeli: dvoplanska «Pripovetka o onom što je najglavnije» (1923) daje samo alegorije prema Leonidu Andrejevu: tu nije stvar u lirici ni u kakvom drugom sećanju, kojih kod Zamjatina nema i nije ih nikakvom veštinom moguće uzeti, već je to stoga što je Andrej Bjeli — oganj. I pored sve svoje verbalne izoštenosti Zamjatin se uvek morao potpisivati pod svojim stvarima.

*

«Stoj — voštanice neutuljiva»... — kanonica nije samo čitala psaltir, nego je i učila decu pismenosti. Za vreme

revolucije slavili su se: Gumiljov i Zamjatin. Zamjatin je poučavao iz proze i mnogi današnji pisci duguju mu zahvalnost za tu nauku. Zamjatin je nezamenjiv pedagog, a ako se materijal nije uvek pokazao blagodaran, on nije kriv.

*

Hoću da spomenem Zamjatinovog druga i prijatelja, zajedno su učili, knjiškog čteca sa Vasiljevskog Ostrva, pesmopevca i bibliotekara J. P. Grebenščikova — «Neputni» (1913), «Mamaj» (1920) — isto tako nezamenjivog, služio je časno i savesno u javnoj biblioteci «Saltikova-Ščedrina», pa su ga oterali u progonstvo u Sibir (zašto?) gde je lane i umro. Jadni stradalniče, govorim rečima protopopa Avakuma, Jakove Petroviču, kako li vam je moralo biti — poslednjih dana — bez vaših omiljenih knjiga, vama, koji ste uvek bili spremni da za knjigu i dušu svoju date!»

Za vreme revolucije «Mi» (1920), Zamjatin je zablistao svojom matematikom i svojim Velsom — satirom na «zavete prinudnog spasenja» *Ostrvljana*. A sudbina dela «Gde je Bog rekao laku noć»: u njemu je viđeno izobličavanje, govoreći «moskovski», vulgarnog marksizma i levičarskog navijanja, i to u takvom čeličnom verbalnom povezu, da neiskusani čovek nikako ne bi mogao prodrati do žeravice.

Za vreme revolucije pozorište, s njim je Zamjatin došao u inostranstvo «da zadivi Evropu».

Tragedija «Atila» (1928), o kojoj se čak sam Aleksije Maksimič (Gorki) izrazio kao «herojskoj» — «visokoj književnoj i socijalnoj vrednosti», koju su pohvalili takvi poznavaoici i sudije književne umetnosti kao što su predstavnici 18 lenjingradskih fabrika, i o kojoj sam Zamjatin piše: «došao sam do stihova, dalje nemam kuda». I komad «Buva» (1925) — kompozicija po siže-u Ljeskovljevog «Levaka»; sastavljen je iz scena i lica beskraja intermedije za «Cara Maksimilijana» sa kineskim refrenom «makar — ma-da» i sa dosta jevtinim, narodskim dosetkama lošeg ukusa, čemu Zamjatin nije kriv, komad je s uspehom igran kroz četiri sezone u 2-om Moskovskom hudožestvenom akademskom teatru.

Baveći se Atilinom istorijom, Zamjatin je još u Rusiji počeo da piše roman «Atila»; završen je samo prvi deo.

*

Zamjatin je umro od angine pectoris, umro je smrću Akakija Akakijeviča Bašmačina, junaka Gogoljevog «Šinjela». Kakav li je to izgubljeni šinjel, kakvo li je ogorčenje izjednačilo sudbinu Zamjatina sa sudbinom Bašmačkina?

Poslednje reči Akakija Akakijeviča, upućene važnoj ličnosti: «Ali, vaša ekselencijo... ja, ja sam se, vaša ekselencijo, usudio da vas uznemirim, jer su sekretari, ovaj,... nepouzdan svet...»

A Zamjatin:

«Bila je organizovana dotle nečuvana u sovjetskoj književnosti hajka. Učinjeno je sve da mi se oduzme svaka mogućnost daljega

rada. Počeli su da me se boje moji dojučerašnji drugovi, izdavačka preduzeća, pozorišta. Bibliotekama je bilo zabranjeno da izdaju na čitanje moje knjige. Moj pozorišni komad bio je skinut s repertoara. Štampanje mojih dela obustavljeno. Poslednja vrata ka čitaocima bila su mi zatvorena: objavljena je smrtna presuda. Po sovjetskom kodeksu, posle smrtne kazne druga je po redu kazna — proterivanje krivca preko granice. Ako sam zaista krivac i ako služujem da budem kažnjen, mislim ipak da nisam zaslužio tako tešku kaznu kao što je književna smrt, te zato i molim da mi se ta presuda zameni progonstvom sa teritorije S.S.S.R. Ako li nisam kriv, onda molim da mi se dozvoli da sa ženom, privremeno, makar na godinu dana, otputujem u inostranstvo — s tim, da se mogu vratiti natrag čim kod nas bude moguće služiti «književnosti velikim idejama» — ne prislužujući sitnim ljudima...»*)

*

I po treći put video sam u snu. Kad sam počeo da nanovo pročitavam njegove knjige, razmišljajući kako da o njemu pišem. Istovremeno sam čitao Prišvinov «Zavičaj ždralova» (1933), prenerazio me njegov vid i sluh: tako opisati svitanje (str. 84) — kakva poezija! zatim skaska o ježicu! I opet sam pomislio na Zamjatina: eto ko bi ga mogao dobro oceniti.

Video sam ga kod baštenskih vrata — divna bašta! — on se osvrtao kao da ga goni hajka, nije stojao sa zapečaćenim srcem i zapečaćenim ustima, kao onda kad je stigao u Pariz, — bio je sada Zamjatin, onakav kakav je dolazio k nama u Tavričesku ulicu posle «Sreskog». Tada sam pomislio: «Kako je pametan!» I ušli smo u baštu.

*) „La Revue de France“, 1936. VIII. Zamjatin u svojim sećanjima na Gorkoga pripoveda kako je, zahvaljujući Gorkom, dobio dozvolu za putovanje u inostranstvo. Treba dodati da je Gorki predao Staljinu jedno pismo od Zamjatina.

УСПОМЕНИ СЕМЈОНА ВЕРЕШЧАКА

(1889—1937)

Уредништво „Руског Архива“ изгубило је у Семјону Ивановичу Верешчаку (умро је у Београду, 31 јула о. г., после дуге и тешке болести) талентованог и одличног сарадника и доброг друга. Овим ретцима хоћемо да му одамо последњу другарску пошту, а у исто време у кратким потезима изнесемо пред читаоце нашег часописа и пред ширу јавност живот и рад драгог покојника.

С. И. Верешчак (рођен у Туапсе, на Кавказу, г. 1889) спадао је у ону категорију руских интелектуалаца који су напорним радом, уз најнеповољније околности, прокрчили себи пут ка вишем знању. Детињство тешко, без мајчине љубави, онда познанство са напредним интелектуалцима и револуционарима, лично учешће у врло младим годинама у ослободилачком покрету, новинарству и јавном животу, као последица тог учешћа и идеалистичких настојања — хапшења, затвор, најзад дугогодишње прогонство у Сибир (према решењу административне власти), најзад рат — ето ту су етапе младог живота овог одличног руског интелектуалца. Револуција год. 1917 изнела је Верешчака на површину. Он је био изабран за председника Савета радничких и војничких депутата (пре бољшевичког доба) у Тифлису; ова установа је играла ванредно важну улогу. На изборима за Свесруску уставотворну скупштину Верешчак је изабран у њу као посланик округа „Кавкаски фронт“. Грађански рат, који је касније избио на Кавказу, приморао је Семјона Ивановича да напусти руско тле (год. 1921) и да се пресели у Чехословачку. Ту је он био братски примљен и наставио је своје образовање. Уписао се на пољопривредни факултет чешке Високе техничке школе; након врло савесних студија дипломирао је год. 1926 са веома dobrim успехом и добио звање инжењера агрономије, али практички као такав успео је да ради само врло кратко време. Већ као студент Верешчак студира не само стручне предмете, него и опште проблеме привредне теорије и праксе. Нарочито после завршених студија он се одаје специјалном проучавању планирања и рационализације народне привреде, проблема који имају епохални значај. Нова Русија у томе погледу привлачи његову свестрану пажњу, и као руског патриоте и јавног радника, и као теоретичара економских питања. „Земгор“ у Југославији запазио је талентованог научника и позвао га у своју средину и на сарадњу

у Институту за проучавање Русије и Југославије, и у редакцији „Руског архива“. У овом нашем часопису су објављене главне расправе пок. Семјона Ивановича, поред великог броја бележака и приказа. Ево тих расправа: „Комунистички пољопривредни проблем и стварност“, „Перспективе пољопривреде у СССР“, „Конструкција совјетског привредног плана“, „Суштина питања колективних сељачких газдинстава (колхоза) у СССР“, „Савремено привредно-административно реонирање Русије“, „Индустијализација СССР“, „Сеоски совјети и сељачка колективно-привредна друштва и њихови правни односи“, „Преглед привредне коњунктуре у СССР“, „Пољопривредни проблем у Совјетској Русији“, „Пољопривредна производња Русије од предратног

Семјон Иванович Верешчак

доба до данас“, „Историски преглед руске спољне трговине пре рата“, „Кратак историски преглед развијања руског аграра пре рата“ (отштампано је и као посебна књига, изд. Руског Архива“) и „Руски аграр после рата“. Све су ове расправе пример озбиљног и објективног рада.

Поред сарадње на „Руском Архиву“, руском часопису на српско-хрватском језику, Верешчак је веома много сарађивао и на чисто југословенским часописима и листовима. Поред сталне

сарадње у загребачким „Новостима“ и београдској „Јавности“, сарадњи која је била јако запажена и цењена, он је објавио велики број написа и у другим јавним гласилима, као што су „Трговински гласник“, „Летопис Матице Српске“, „Нова Европа“, „Политика“ и др. Био је и редовни члан Југословенског новинарског удружења, веома омиљен у новинарским круговима. Позиван је био често и у друштво, држао је јавна предавања као и конференције за ужи круг.

Покојни С. И. Верешчак спадао је у ону струју економиста која сматра да савремени технички напредак толико мења постојеће до сада облике производње и организације народне привреде да изискује неопходно њену корениту реформу да би моћне снаге техничког преображаја могле заиста да послуже потпуно могућном обилном задовољавању потреба свеколике потрошачке масе. Он је оптимистички судио о садашњој привредној кризи и видео њен главни узрок у томе што застареле форме производње не одговарају више новим техничким средствима и методама. Стога је он веровао у то да ће криза бити најзад пребројена и да ће настати ново, лепше доба привреде и живота човечанства уопште. Али њему лично није било суђено да доживи до остварења ових његових оптимистичких прогноза. Неумитна смрт одузела га је усред најбољег зрелог и мужевног стваралачког доба.

Мир пепелу његовом!

Уредништво „Руског Архива“

Издање Научног одељења „Земгора“ у Краљевини Југославији, Београд, Коларчева улица 9. Телефон број 20-737. — Уредник, проф. Др. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ, Професорска колонија, улица Рачког број 3. — Власник, Удружење „Земгор“, Коларчева улица 9. — Претседник „Земгора“, Т. МАХИН, Земун, Руска улица 7

ОСНОВАН 1924 ГОДИНЕ

„ЗЕМГОР“

УДРУЖЕЊЕ ОДБОРНИКА РУСКИХ ОБЛАСНИХ И ГРАДСКИХ
САМОУПРАВА У ЈУГОСЛАВИЈИ

БЕОГРАД, КОЛАРЧЕВА, УЛИЦА 9/II
ТЕЛЕФОН 20-737

„Земгор“ има сврху да пружа помоћ руским емигрантима ради одржавања њиховог културно-моралног нивоа, да штити њихова права и интерес и побољша услове њиховог материјалног живота.

„Земгор“ узима учешће у консултативном Одбору при Врховном Комесару Друштва народа за послове руских избеглица и сарађује у претресу питања о правима и економском стању руских емиграната.

Канцеларија „Земгора“ помаже емигранте у заштити њихових законитих правних интереса, даје бесплатне правне савете, издаје и оверава потребна уверења и друга документа, помаже им у добијању плаћених и бесплатних Нансенових марака, врши бесплатне законске интервенције у корист њину пред држ. и самоуправним установама.

Биро рада помаже интелектуалним и физичким радницима, са и без квалификација, у добијању сталних и привремених служба и зарада.

Занатлиски течајеви, одобрени од стране Министарства Трговине и Индустрије — Молерско-Фарбарски, Фотографско-Ретушерски, Дактилографски, Књиговезачки, Кројачки, Шеширциски спремају стручне раднике у свима тим занатима.

Централна библиотека са филијалама у Крагујевцу, Суботици и Битољу, са преко 20000 свезака, даје могућност Русима у изгнанству да не губе везе са руском књижевношћу и науком, да прате њихов развој, и тиме чува и развија њихову националну свест и љубав према Великој Отаџбини и великом руском народу.

Институт за изучавање Русије и Југославије. Овај завод истражује историске путеве развића руског народа, проучавајући поједине струје и појаве у његовом животу како у прошлости тако и у садашњости. У циљу учвршћења темељних културних веза са Јужним Словенима проучава њихову историју и њихове везе са руским народом, културне и економске услове њиховог опстанка. Институт има своју специјалну библиотеку. Рад Института спроводи се према начелима строге научне објективности.